

ISSN 1857-2022

INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

REVISTA DE

ISTORIE

A MOLDOVEI

2-3/2009

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

REVISTA
DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. 2-3 (78-79)
2009

FONDATOR: Institutul de Istorie, Stat și Drept
al Academiei de Științe a Moldovei

ISSN 1857-2022

Colegiul de redacție Editorial Board

Redactor-șef <i>Editor in Chief</i>	Ion JARCUȚCHI, doctor în istorie
Redactor-șef adjunct <i>Editor-Deputy Chief</i>	Lilia ZABOLOTNAIA, doctor în istorie
Secretar responsabil <i>Secretary</i>	Alina FELEA, doctor în istorie

Membri Members

Alexei AGACHI, doctor habilitat în istorie (Republica Moldova);
Leonid BULMAGA, doctor în istorie (Republica Moldova);
Ion CHIRTOAGĂ, doctor habilitat în istorie (Republica Moldova);
Valeriu COZMA, doctor habilitat în istorie (Republica Moldova);
Ilona CZAMANSKA, doctor habilitat în istorie (Polonia);
Demir DRAGNEV, membru corespondent (Republica Moldova);
Andrei EȘANU, academician, (Republica Moldova);
Victor IȘCENKO, doctor în istorie (Rusia);
Mihai MAXIM, doctor în istorie (România, Turcia);
Constantin REZACHEVICI, doctor în istorie (România);
Vladimir ȚARANOV, membru corespondent, (Republica Moldova)

Autorii poartă toată responsabilitatea
pentru conținutul articolelor publicate

Opiniile autorilor nu reflectă neapărat
opiniile Colegiului de redacție.

Authors are the only responsible for the
contents of the articles published

Authors opinions do not reflect by all means
the opinions of the Editorial Board

© Institutul de Istorie, Stat și Drept al
Academiei de Științe a Moldovei, 2010

**MOLDAVIA, CAFFA AND VENICE IN THE MID 1470':
MARITIME AND FINANCIAL DESIGNS AND SETTINGS
FOR THE LATER CRUSADES**

Alexandru Simon,
Dr. in History

*"Babeș-Bolyai" University / Romanian Academy,
Center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca*

Since 1471 a pope of Genoese descent had taken on St. Peter's succession. Genoese popes, like Genoese crusaders, were a rarity. Pope Sixtus IV had neither the 'genes', nor the time for an all too favorable image. Matters did not improve for him over the next two years. Still, he continued to try to compensate them by promoting crusading and humanism. Popes before him had usually done the same. Sixtus' successor's largely upheld the pattern, in particular his own ne-phew, the future Jules II. But, by the time when Jules II took up his cross, his family's Genoese heritage, as well as Genoa's glory, seemed to be in the remote past. French, Milanese and Otto-man interests, more than Venetian ones, along with domestic conflicts, had brought Genoa's (temporay) ruin. In return, Jules retained, had to, his uncle's *Pontic Walachian* (crusader) peculiarities¹.

The fall of Caffa affected Sixtus' main crusader ally, Venice, in so far as it could (and would) backfire on her talks with Mehmed II and on her Moldavian and Tartar 'favorites' (1475). By that time, for more than two decades, Caffa had ceased to be the Crimean pride of the Genoese republic. It had been turned into, more or less, a 'private enterprise' ran by the Bank of San Giorgio, the actual, the most constant at least, ruler of Genoa in those decades. Like in the case of other regional powers, as Moldavia had become one, namely due to the collapse of several other states, the fall of Caffa had both downsides and advantages. On one hand, it took out Suceava's major Christian rival in the Black Sea area and opened up the prospect of new, crusader as well, revenues. On the other hand, it made Moldavia's harbor the main Pontic target of the High Porte².

Crusading in the Black Sea Area after the Ottoman Conquest of Constantinople

The peak of crusader attention given to the Black Sea had been in the final hours of Byzantium (1452-1453). Later Roman, Venetian or Genoese Pontic plans were less energetic. Uzun Has-san's rise, the Venetian rediscovery of the Russian and Tartar reservoirs, as well as Venice's own anti-Ottoman misery, brought the area back to major crusader attention (1472-1474). The Bohemian involvement of Matthias Corvinus, the main figure on Christendom's Ottoman border, had also pushed this attention eastwards. His political return to the south, largely made possible by Mehmed II's eagerness to teach him a lesson at home for his mingling in the Porte's Walachian affairs, was accompanied by Stephen III of Moldavia's anti-Ottoman rise (1474-1475). But, not others followed³.

When Caffa was taken, only two states were in fact at war with the Ottoman Empire (Rome was 'still', by definition, forever at war with the *Turk*): Hungary and namely Moldavia, not yet Buda's vassal. Not even Genoa was at war with the Porte. The Tartar fights remained largely a domestic matter. Venice had concluded in March a six month truce with Istanbul. She would have turned it into a peace, if in October Mehmed II's demands had been smaller. Buda and Suceava too had attempted in (late) spring to reach arrangements with the sultan. But in particular in relation to Stephen III, the sultan was not willing to accept any compromise, only full submission. Impulsive and seemingly over-confident alike, Mehmed II pushed for more in autumn, to the horror of the *West*⁴.

Towards the end of the year, the 'crusader' tension reached a high level not touched since the fall of Negroponte (1470-1471) or even the last years (1463-1464) of Pius II. It remained at that level for almost a year until it became clear for many that the anti-Ottoman (short-term) successes in Serbia and Walachia could not compensate for the failure in Moldavia. Mehmed was still standing. The 'anti-Ottoman energy' redropped to its level of mid 1475. Italian affairs moved along. In 1475, Rome and Milan had been concerned, like Florence, each for its own purposes, that the fall of Caffa virtually left Venice, and then Naples, as the only real Italian seapowers to the East. The Genoese pope had tried to offer the best response possible to the conquest. The Genoese however provided however a much weaker response. The actual response came in fact much later⁵.

In spring 1475, several Genoese officials, not only from the Crimea, viewed the fall of Caffa as inevitable. As other Italians (Milanese in particular) politicians they seemed unimpressed with the recent Ottoman defeat that, both, Venice and Buda tried to present as one of the greatest defeats in Ottoman history. If they accepted, the news on the battle and on its magnitude, they were generally frightened by what was to come. Still, the Genoese defensive precautions were very limited, almost formal. After the Ottoman conquest, it seemed that for some the fall had been in fact a means of cutting loose, with the sultan's hands, a costly appendix that had outlived its usefulness. No Genoese

crusader energy, anger, or fear was to surface in the manner of 1453/1454-1456. Besides, propaganda aside, there seemed to be no hero, like Hunyadi, to fuel and capture responses⁶.

I. Warfare and Politics between the Crimean Peninsula and the Danube Mounds

One of the greatest concerns of the Genoese in the Crimean Peninsula, in particular after 1453, was their survival in front of the Ottomans. Their former major (main at times) partners and allies became the greatest threat to Genoese interests. Genoese consequently drew closer than before to the crusade. It was more than just a formal 'rapprochement', as even the great rivals of the Genoese, the Venetians, had to admit. Yet, in 1454-1456, John Hunyadi appeared to be too weak in order to represent a real option for both Genoa and Caffa, who had placed great hopes in him. In 1462-1463, the prime concerns of his son were in the Hungary and in Bosnia, not at the Danube Mounds or in the Pontic area. There, more than almost a decade ago, Moldavia had entrenched herself in the Ottoman camp, while Walachia was politically too unstable to be reckoned with⁷.

These decades, in particular, provided also an intriguing paradox. The main (rare as well) Genoese anti-Ottoman 'impulses' coincided, in general, with pro-Ottoman stands in Walachia and especially Moldavia (with the notable exception of the years 1465-1467). The Moldavian-Genoese conflicts, fueled by Stephen III and Peter III Aron's politics left their mark on regional anti-Ottoman plans. Both prior and after his unexpected victory of Vaslui, Stephen III anti-Ottoman propositions were rejected by Caffa, his and his wife's (Mary of Mangop) family of Theodoro traditional adversary. On one hand, Stephen's chances of survival in front of the imminent Ottoman response were deemed as low. On the other, Stephen's anti-Ottoman aura had largely been built by rival Venice (1474), often by means of exaggeration and diplomatic forgeries⁸.

1. The Pontic Consequences of the Battle of Vaslui in the East-Central European Context

In 1475, Caffa was isolated in case of confrontation with Mehmed II. The Polish-Lithuanian union would not have intervened, other than by diplomatic means, in favor of the Genoese (the latter had reluctantly accepted Krakow's protection, i.e. suzerainty, in 1462). Mengli Ghiray's Golden Horde was dependant on the sultan. Khan Ahmed's Great Horde was Venice's and Suceava's ally. Distant Moscow too was no alternative. Caffa had entered a commercial dispute with Ivan III, partially settled when Moldavian-Genoese conflicts resumed (1471-1473). The principality of Theodoro-Mangop, its ruling family (related to both late Byzantine empires) was divided between the supporters of Mehmed II and the pro-Moldavian (-Venetian) party. Receiving aid from a distance, even from the metropolis, was merely a chimera, for the Caffese as well⁹.

The Ottoman fleet was also not compelled to disperse its forces, over its capacity, in order to support a major siege of Caffa. Uzun Hassan's fall (1473) had weakened the political and ma-trimomial alliances, uniting Uzun, Stephen III, Ahmed and Ivan III, which Rome and Venice had tried to us against the Porte. Uzun's defeat had likewise eliminated the possibility of an attack on Ottoman power from the south shores of the Black Sea, while the Mediteranean waters too were rather calm. Rhodes attempted to reduce its Ottoman clashes. Venice had exploited the Vaslui victory of 'her man' by concluding a truce with Istanbul in spring 1475. It was probably the decisive step towards Caffa's fall. Mehmed could concentrate of the harbors in the Crimea and Moldavia. All thought of their own survival in the Black Sea and in the Mediteranean¹⁰.

[...] *L'armata del Turcho e intrata in Mare Magiore alla via de Capha/ per questo anno siamo liberati da terrore. E esso sta in persona a/ Constantinopoli, et questo anno non ha a moverse, potra forse mandare/ el suo bassa de Romania cum lo exercito a la via de Moldavia/ per cerchar de vindicarsi del dampno et iniuria quale el/ dicto bassa have questo zenario in dicti parti di Moldavia, che li/ fuorono tagliati in peze piu de 30^m Turchi, che s'el andara, prego/ Dio la secunda cavalchata corresponda ala prima [...]* (May 29; report from Ragusa).

Though the victory of Vaslui had come at great human costs and had been eased by Ba-sarab III Laiotă's defection (who, by late spring, was back on the sultan's side), the battle had been a shock for Mehmed II. It probably surpassed that caused by Belgrade (more a retreat, than a defeat) in 1456. The Ottoman losses were (much) higher in 1475, while the Christian vic-tor was not the famed commander Hunyadi, but the relative newcomer Stephen of Moldavia.

[...] *Qua sono littere da Constantinopoli le quali affermano la rotta de/ Valachia essere vera et grande, ma non specificano el numero delli morti et presi, ne il modo/ de essa rotta. Replicano el Turcho fare grandissimi apparati terrestri et maritimi et/ sollicitare molto la expeditione deessi et per tuto Levante se iudicha habia omnino ad uscire fori [...]* (March 16; report from Venice).

[...] *Questa Signoria me ha mandato infino a casa uno suo secretario ad fare intendere, et legere doe littere che novamente essa ha ricevuto, una dal suo oratore de Ungaria, l'altra dal proveditore suo de Albania. El tenore de quella del dicto oratore si e ch'el scrive alla prefata Signoria haverli per altre sue de XXVII del passato dato ordinariamente noticia della rotta che li Turchi hanno rece-vuto dalli Valachi, et che gli ha mandato la lista de tuti li presi, le quali dicta Signoria dice non ha-verle recevute, in modo dubita ch'el corero sia male capitato. Et continuando dicto oratore dice che nel dicto conflictio sono morti tra valachi et turchi centocinquanta homini da reputatione, et che in Buda se aspectava le bandere et stendardi turcheschi, li quali sono stati presi, et che dicto conflictio et stato grandissimo [...]* Preterea, per lettera de Albania, el proveditore scirve ad questo domino, come el bassa della Bossina, il quale era andato con lo exercito de lo Turcho in Valachia, e ritorna-to a casa ferite a morte, et che tuttli quelli del paese li circostanti, quali era stati chiamati a Constantinopole et havevano ricevuto dinari per andare sulla armata, se ne

ritornano a casa, et resti-tuiscono li dinari alli loro communi, che da essi havevano recevuti per andare ad securire alla pre-dicta armata; et per loro se doniserra, ch'el Turcho non uscira questo anno fori con l'armata perche paese volglia adrizare le forze sue per la via da terra contra la Valachia, dovi questa Signoria at-tenta la rotta predicta non discrede in tutto ch'el Turcho forsi debia soprasedere in questi apparati maritimi ulterique[...] (March, 22; report from Venice).

Vaslui had been transformed by Christian propaganda into a symbol of crusader revival. This propaganda even 'quoted' Mara Branković, Murad II's widow, highly respected by Mehmed II. She had told the Venetian negotiator that the Ottomans had never suffere such a defeat. As in 1456-1457, the sultan was in dire need of a success and moreover of a 'Moldavian revanche'¹¹.

Caffa was equally an important prize and a major strategic position. Alongside Pera, she had been the great pontic pillar of Ottoman rise. Besides, if, on one hand, the Italian crusader pressure grew even more and by Sixtus IV, the pope of Genoese descent, touched the Liguri-an metropolis, and, on the other hand, Ahmed won against Mengli Ghiray, while the Moldavi-an-Hungarian resistance along the Lower Danube increased, a highly menacing prospect appeared. Caffa and the Moldavian harbors were to be used against the Porte. Mehmed II had to act. The Venetian-Ottomant truce, the Moldavian losses, the benevolent policy of insecure Krakow or the Hungarian military and administrative shortcomings were arguments in favor of a Pontic Ottoman endeavor. Mehmed II was not the ruler who missed out on opportunities¹².

2. The Fall of Caffa and the Combats at Moldavia's Southern and South-Eastern Borders

In summer 1475, Caffa fell. Mangop too was eventually taken. Aided by Mengli Ghiray, the Porte came close to Pontic hegemony. Chilia and Cetatea Albă withstood the attacks. The har-bors had basically surrendered without combat to Soliman Pasha in winter 1474-1475, when Stephen's downfall seemed inevitable. Now, they were successfully defended by Stephen. This resistance, together with the fall of Caffa and the papacy's financial crisis, brought him the title of athlete of the Christian faith (January 1476). In February 1476, Sixtus IV requested Charles the Bold's support for the *Hungarians and Walachians of the Black Sea* who desperately fought the Turks. It was obvious that Mehmed II would not accept two major Moldavian failures in a row¹³.

The shock caused by the fall of Caffa was considerable. It speeded up Moldavian-Hunga-rian negotiations. A month after admiral Gedik Ahmed Pasha's victory (June 6, 1475), Stephen III officially acknowledged Matthias Corvinus' suzerainty. At that time, in particular at Chilia, Otto-man-Moldavian combats had intensified. The Ottoman attacks were that powerful that it was rumored that Cetatea Albă had been conquered. Mehmed II had new reasons for his anger. Stephen had taken possession of a ship with the sultan's personal booty from Caffa (estimated at, at least 200.000 ducats, enough to cover more than half

of the costs of an Ottoman campaign north of the Danube). As the contradictory news multiplied, while more credible data failed to arrive, impressions spread that the great battle of 1475 was to take place at the Danube Mounds¹⁴.

[...] *Preterea disse che ringratiano firmamente la Vestra Sublimita delli amorevoli, et prudentis-simi/ ricordi, che quella li faceva circha le cose de Turco, et che certiffichano quella che hanno/ anche loro havuto questa medesima consideratione in premeditare quello possa fare/ el dicto Turco, et che per quanto sono advisati, el Signore Stephano Vayuoda de Valachia/ s'e preparado per modo, et ha talmente munito Mocastro che non solum se confida/ potere resistere alle forze del Turcho, ma spera farli vergogna, et non me disseno/ altro [...]* (June 14; report from Venice on the contents of Venetian-Milanese ongoing talks).

[...] *Item a Constantinopoli era la/ peste grande, et el Signor Turco era in Adrianopoli amalato de mal de gote. Dicono ancora come/ el Signor Turco haveva mandato 4 flamburi alla Vlachia in loco dicto Cheli per piare certo passo/ dove die andare la sua armada. Fo sapendo per Carabogdan ando, et asalto quelli in modo che non scapelo/ Turco de quelli. [...]* (June 14; report from Corfu).

[...] *La persona di questo Signor Turcho ho da longa di Adrianopoli, doe picolle, sta in ustiemo custodia per la peste/ la qualle ho in Constantinopoli, et quasi in tuta Grecia et Turchia. Ello a cum multa potentissimo oste, se dice per/ andare contro lo Velacho, lo quille secundo havemo lo as-pectava/ optime in ordine. [...]* (June 25; report from Chios).

[...] *Questa hora XV la Signoria per uno suo secretario me ha mandato/ ad monstrare doe lette-re de di ultimo del passato che eadem hora dice havere ricevute per/ uno correro ad posto del suo ambasciatore de Ungaria, per una delli quali li significa/ una pessima novella, videlicet ch'el Re de Ungaria e stato advisato dal Vaiuoda/ Valacho, como l'armata del Turcho ha debellato et preso Caffa con tute le forteze/ et ha tagliato a peze tuti li italiani, et principali del dicto loco, como piu diffisamente/ per la copia della dicta lettera, la quale mando qui inclusa Vestra Sublimi-ta vederà. Questa/ perdita de Caffa secundo me ha dicto el prefato secretario dicta Signoria la risposta/ importantissima et periculosissima ad Cristiani, per la intelligentia seguita tra Turchi et Tartari, in Dio permitti quello sia per il meglio [...]* (July 14; report from Venice).

[...] *lo Turcho haveva ottenuto doy/ altri castelli del Vanioda Steffano, do nome de quali non sa-peva, et doveva/ andare a campum a quello Castrum Album, et per quelle ultima scripse a Vestra Excellentia lucho del Vanioda dicto Propingiro ala zena del Danubio, et non posto dover/ nello principio fu dicto e tutto di la era in periculo grandissimo [...]* (July 26; report from Buda).

[...] *Ello ha acquistato duo sedia, per uno de soy figlioli, che e de maiore botta la/ perdita di Caffa a Christiani, che non fu quella de Constantinopa quod spachieva/ tutto quello cantone et forno che habilitater potero corerre fin in gaudro, poy che ello/ ho prexo Caffa, ello ho prexo tutta la Si-gnoria di Gotia, che sono Greci, solius/ in resto uno castello nominato Teodoro, al quali sono a campo tutti, non e apicato/ al ello, sed alla fine lo prendera per asedio. La sua armada adhuc e in quelle/ parte, noy eravamo de opinione, che la dicta armada*

dovesse andare a Mocastro, lo/ terra maestra alle marine del Velacho, no a qui non gli e andato et sub/ opinione per questo anno non la andara. Io mi credo che la peste grande che e in/ Turchia et in Grecia et maxime in Constanti-nopole, che in dicto loco li morano lo/ forno ottocento li habia rotto delli desegni assay per questo anno [...] // *La persona sua e in Adrianopole, con grande oste, dicano octantamillia, era per/ intrare in Velachia, fin a qui non lo ha facto, ne se estime lo debia fare [...]* (August 18; report from Rhodes).

[...] *aly XIII del/ presente uno nostro brigantino ex parte de Sio che aportata quelli/ novi scritti per Messire La Finocho Pathe. A mosre lo nipote et con figlo/ dixè Caffa essi persso assay continu-amente quod non volersi diffendare/ li fianchi strangeiy qui erano in Caffa loro diffesso in zorni/ lo capitavano del Turci loro a promesso cosse assay, e pocho messo/ in Constantinopolly avia invadato con certi palendrarie vias amynar/ in le garzoni et garzone et altre famygle assay. Le castelle/ qui erano a le circostantie de Caffa tute le a presse, excepto/ in del Gotto. Li fiany qui erano in Caffa, tutti ly a messi in/ gallee per forza. Dicono quelly che erano deffessi. Avera a Ly-costomo/ loco del Vellacho erano avilato gallee 60, le qualle/ si ando in terra acampo, quelly de fora qui a mano fatto una/ inbostada asaltarono dicto campo per modo que tuti ly sono/ restati; che cossi le gallee et ony altra cossa. Et questo aferma/ lo ambascador del Sio qui era con lo conoanti turci.// Lo resto de la armata se atendia in Constantinopolly molto dannu/ congiata del morbo. Ancora in Constantinopolly era lo morbo/ caldo et morevano lo di de VIII in mille; et cossi in Adrianopolly/ et altre circostantie faria gran perasso. Ancora como/ el Vellacho e con grande possenza con ly Ungary ensema, e con questo/ [rupt] passarano per trovare lo Turcho. Item scrivano como in lo/ campo del Turcho era gran morbo; et quod lo tarcano avia licenciato/ <verso> lo suo exercito per zorni XL^{ta} possano andare per le circostante. Che scrivano como Usson Cas-san era super verso castello quod lo dicto Turcho avia presso questo hivero <...> passato. Che per tuti con li rispetti/ stymano quod per questo ano lo Turcho non debia esyre fora.// Ex vero quod de fogla vengola ano isto azio como duy Iudey/ qui sono zonti ly dicono la armada del Turcho avi pressa/ Moncastro, la qual cossa quelly de Sio non lo credano* (August 18; report from Rhodes).

Though they praised the way Stephen had prepared the defense and debated who should finance him and Matthias, Italian powers failed to react to the fall of Caffa. Genoa too overcame the shock rather quickly. She had seemingly accepted that the fall was inevitable, prior to the Ot-toman attack. In spite of his initial failures and news on the approaching Hungarian armies, Meh-med II still seemed to have the energy for a final blow in Moldavia and thus went to the north.

[From Leonardo Botta's report on Venice's response to the embassy of Gabriel Rangioni of Ve-rona, bishop of Transylvania and Eger, and to the envoy of Ferdinand of Aragon] *Et che loro [the Venetians] quando primum intesseno la perdita de Caffa, scripseno opportumanete/ alla Sua Sanc-tita, et che dimostrano per loro lettere la sollicitarano ad pigliarli quello modo/ se conviene ad una tanta cosa, perche facendossi le debite provisioni, non solum/ se potra pensare,*

et adaptarsi al subsidio del Re de Ungaria, et del Vallacho, alli/ quali sua Maiesta, videlicet el re Ferrante prin-cipaliter inclyna, sed se potra etiam/ provvedere alla salute de Italia contra la quale el predicto Tur-cho indubitabilmente/ protenda, et declina [...] (report sent from Venice, on September 2).

[...] Hogi è gionto la nave Salvaga, che se è partita un mese fa da Chio./ Alarano Salvagio, patro-no d'essa, dice che la si haveva per certa la perdita/ de Caffa, et che fuo presa senza altra defen-sione quamprimum gli gionse/ l'armata dil Turcho, laquale non si era ancora partita da quelle par-te/ dil Mare Maore et ch'esso Turcho si era reducto in Andrinopoli cum/ XXX mille homini, per ti-more della peste chi è in Constantinopoli et che haveva/ saputo dil paramento faceva il Valacho et Ungano.// De Chio dice che non si p<ar>lava cosa veruna de Venetiani, ma che/ Maonexi affirma-vino senza dubio bastarli l'aiuto ad defendere quella/ insula contra ogni grande exercito dil Turcho, havendo loro XII mille/ ducati da spendere et ducati provisionati, ilche manchando assai dubita-vino/ possere resistere o prendere difensione sicura [...] (September 25; report from Genoa).

Plagued by a form of dysentery, which aggravated his gout and fatigued by the Moldavian resis-tance, Mehmed soon returned to Adrianople, at the end of the summer. Until the end of the year, he still thought of taking at least one of the harbors. He also knew that Hungarian troops usually moved with great delay. Nonetheless, the Hungarian aid came, not to the East, but to the West¹⁵.

[...] Dapoy l'armata del Turcho have casa/ ando verso lo Valaco lo quale era preparato et sapeva de la/ vennuta de l'armata del Turcho. Non se intende ancora quello fu il seguito [...] (October 12; report from Istanbul).

[...] El Signore de Sancta Maura [Leonardo III Tocco] ha scripto qua, non ad questa/ Signoria, ma ad alcuni cittadini privati, como novamente certi soi exploratori, quali sono/ venuti de Grecia, gli hanno referito el Turco have revocato tuto lo exercito, et/ genti sue, che l'haveva verso le parti de Valachia, et mandato ogni homo alle/ stantie, salvo quatro bassa con circa venticinque millia persone, quali se vociferava/ ch'el Turco mandava in Albania ad Scutari, overo al Butitro, loco de questa/ Signoria distanti da Corphu doa millia, fortissimo, et de grande importantia; et/ e quello loco dove se fano le butarghe, et dal quale esse sono novitate; et/ benche questa novella non se havea qui per certa [...] (November 26; report from Venice).

In an attempt to also justify his financial demands and crusader status, Matthias attacked the Ottomans in Serbia. He helped release Moldavia from the Ottoman power grip. After two years of almost constant anti-Ottoman warfare north of the Lower Danube that nearly overwhelmed Moldavia, the combats shifted temporarily to the west. Matthias' captains, amongst which, Vlad III the Impaler and Vuk Branković were to stun once again 'public opinion' by their cruelty, took Sabač. It was a victory without major consequences (February 1476). Then attention refocused on Moldavia. In the summer of 1476, both the Moldavian-Hungarian trap prepared for Mehmed and the latter's attempt to dethrone Stephen III and take his harbors failed. Unlike in the summer of 1475, the Turk re-focused on defeating Stephen. If Stephen lost, then the harbors fell too¹⁶.

3. Power Struggles for Political Supremacy in the Black Sea and in the Mediteranean

In 1477, no major Ottoman naval action in the Black Sea took place. The next Ottoman attack on Chilia and Cetatea Albă apparently came only in 1484. At least partially, the harbors rebecame trading and diplomatic channels between Suceava and Istanbul. The Ottoman (failed) campaigns of 1475-1476 had left deep marks not only in Moldavia. Ottoman attention re-focused on the Porte's more traditional targets, in Albania in particular. In his turn, Stephen seemed more con-cerned to transfer the conflict from the Danube Mounds to the Crimean Peninsula. He pressured Rome and especially Venice for financial support/ compensation for his losses, and negotiated with Mehmed II. By hitting the Crimean (a new Tartar conflict had irrupted) and Albanian 'ends' of the Danubian crusader front, the sultan calmed down the situation along the line (1477-1478)¹⁷.

The Ottoman success further diminished the, nonetheless, as usual, short-lived, Moldavian victories in Walachia, in November 1477 (Stephen's last known anti-Ottoman action until 1480). Venice was exhausted, but still hoped to diminish her losses by concluding peace with Istanbul (which was only, in part, the case). Rome also tried to cut down losses. She promise money to both Matthias (100.000 ducats) and Stephen (10.000 ducats directly). Eventually, only Stephen seems to have received the entire sum, while the only recorded Roman money transfer to king Matthias, at that time, amounted to just 3.000 ducats. Rome's Mediteranean problems too were not settled in a more favorable manner. Sixtus IV had even considered of 'saving the day' by re-activating the Templar Knights in late 1477, which also reveals how limited Rome's means were¹⁸.

[Leonardo Botta wrote] *Che al presente de ordinatione della Santita del Papa et del Gran/ Magis-tro di Rodi debbeno venire qui a Vinetia a fare capitulo tuti li/ Cavalleri del Templo perche voriano che li prosperosi andasseno a habitare/ qualche anni a Rodi et li intabili li desseno subsidio pecu-niario [...]* (November 14; report from Venice, regarding also a potential Venetian involvemnt).

Gedik Ahmed Pasha's glory grew after the conquest of Caffa and the submission of the Crimean Peninsula. The admiral played a decisive part in cohercing Venice to accept the Otto-man peace in winter 1478-1479. He took Santa Maura, Cephalonia and Zante, islands vital in any Mediteranean political ecuation. A year later, he reached his ultimate glory, when he co-ordinated the Ottoman naval attacks on Rhodes and Otranto. In the summer of 1480, the Ottomans set foot in the Italian Peninsula. After Mehmed's death in mid-spring 1481, the admiral became a *faiseur des rois*. Gedik's constant support for Bayezid II throughout the entire Otto-man civil war was perhaps decisive in securing Bayezid the throne. Djem, who should have been Mehmed's successor thus had to seek shelter, first in the Mamluk Empire and then on Rhodes¹⁹.

Djem set foot on Rhodes in late July 1482. The threats posed by Gedik Ahmed Pasha to both the Hospitaller Knights and Bayezid, on domestic soil, thus

dramatically increased. In November 1482, Bayezid II ordered the assassination of the admiral. His decision caused more unrest amongst the army, who viewed Bayezid as lacking the necessary military skills in order to be a real sultan. In return, in the long run, the murder fortified the position of the 'weak sultan'. By his campaign of summer 1484, in response to domestic challenges as well as in reaction to the crusader provocations coming from the Italian Peninsula and from north of the Lower Danube, Bayezid II completed Gedik's endeavor of 1475. He succeeded where Gedik and Mehmed, and earlier Soliman Pasha, had failed. He conquered for good the Moldavian harbors²⁰.

II. The Maritime Rivals of the Genoese and the Recovery of the Christian Losses

In September 1476, the last Ottoman troops were retreating south of the Danube, chased by Moldavian and Hungarian units. Venice's envoy in Moldavia, Emmanuele Gerardo thought that Moldavia had come out rather well (i.e. cheap) from the clash with the Porte. This was relative. Plagues, destructions, famine and death had struck not only her army, but also the population. Most damage had been inflicted by the Basarab III Laiotă's Walachians, who had accompanied Mehmed II on his campaign. Stephen III of Moldavia had lost most of his loyal supporters in the battle of Valea Albă at the end of July. Prior to the battle, he had been abandoned by approximately a third of the army. The regional anti-Ottoman picture became however brighter after the success, even if short-lived, of the Hungarian-Moldavian intervention in Walachia (October-November). By early 1477, the Ottoman reaction had turned these victories into history²¹.

The Ottomans eliminated the military positions gained, throughout the last year, by Hungary and Moldavia, along the Lower Danube, the Morava and the Sava. In particular, Stephen III was in a delicate situation. His foreign and domestic support was virtually ruined. He depended, more than before, on the financial and political support of the powers which had attracted him into the conflict with Mehmed II (1473-1474). Through her promises and, less, through subsidies (except when Süleyman Pasha's army was besieging Scutari), Venice had been instrumental. She was consequently the main target for Stephen's demands and pressures. His pressures were probably greater than in 1475-1476, when, following his victory of Vaslui and in view of Mehmed II's response, he had demanded his financial and monarchical rights from Rome and Venice. Still, after 1476, the next major Ottoman-Moldavian confrontation came only in 1484²².

1. Persuasion and Providence in Moldavian-Venetian Negotiations

In early May 1477, John Tzemplakon, Stephen III's envoy and *uncle (barba)*, had arrived in Venice. He presented his lord's message in front of the senate. Tzemplakon's speech was very well received by the senators (who then rushed off to find out the latest information on the difficult Venetian-Ottoman

negotiations). The speech had been delivered by probably the most appropriate person to gain Venice's attention. Tzemplakon, previously captain in the service of the republic, was a close relative of Mary of Mangop, Stephen's wife, and of cardinal Bessarion († 1472), Venice's Greek crusader spearhead. In spring 1477, Venice too was in a difficult position. Though, at that time, no major fighting took place between her and the Porte, the war costed Venice in general 70% of her yearly budget, which amounted usually to 1.000.000 ducats²³.

Tzemplakon had been sent to obtain Venice's support, whether all by herself or together with Rome. Stephen wanted money, for his war efforts, for a potential campaign in Crimea. He wanted to cover his losses. Tzemplakon underlined his investment in finances and blood in the cause of the cross. He reinforced Stephen's crusader credibility and 'eligibility' for subsidies. If not, like Matthias Corvinus, like Venice too (obviously Tzemplakon did not say this directly), Stephen was to find an arrangement, against his will and belief, with Mehmed II. In other words, he was to finalize the talks he had initiated with the sultan in the first months of 1477, after the death of Vlad III the Impaler (*Țepeș*), he had helped enthrone in Walachia. Hence, during her own negotiations with the Porte, Venice would have been deprived of at least one of her major cards: Stephen and the threat he posed, since 1473-1474, to the Ottoman Empire²⁴.

The scenario was neither original, nor did it become obsolete. John Hunyadi, Skanderbeg or Matthias Corvinus had made use of it. Until the start of his 'Bohemian crusade', Matthias had been the most successful of all (1468). In relation to the Christian powers, Stephen III used the menaces in every decade of his remaining rule (e.g. 1479-1481, 1489-1490 or 1499-1502). The responses were not always positive. Still, these menaces were basically an important chapter of the 'late crusader rulers of engagement'. Venice tried everything to protect her colonial possessions and in particular Scutari, menaced once again in 1477 by the Ottoman armies. Christian and Muslims alike were usually just pawns in her game with the Porte. For her interests, the republic had sacrificed Skanderbeg during Mehmed II's Albanian campaign (1467). There can be little doubt that Stephen the Moldavian was well aware of Skanderbeg the Albanian's fate²⁵.

Stephen had to act and provide an alternative, not only to the East, but namely to the West, to his potential abandonment by Venice and/or Rome, after the events of 1476. Elegantly, his envoy had made clear to the republic what she risked if Stephen was abandoned. He presented her one solution. She had to support Stephen, with money which he could use for various actions. In this respect, he preferred a campaign in Crimea. This campaign was cost-effective. It required only 10.000 men. Venice was not too fond of this perspective. An action of this (geo) political size would have required the consent of the Polish king, Casimir IV Jagiello, whose envoy in Venice, Filippo Buonaccorsi Calimachus, worked against the crusade. Stephen III's plan also required support from the Tartars, still divided between khan Ahmed, Stephen's eastern shield in 1476, and khan Mengli Ghiray, who had taken Caffa, alongside the Ottomans in mid 1475²⁶.

2. The Future of Anti-Ottoman Warfare between the Crimean and the Balkan Plans

10.000 soldiers could have hardly been moved in the direction of the Crimean Peninsula, even through the Precop pass, Tzemplakon had mentioned, without the Ottomans noticing that (this had worked only for the 300 men strong elite troop sent two years earlier by Stephen in support to Mangop). It could have seemed easier to stage a Balkan action, similar to those usually suggested and attempted by Venice. Stephen had constantly avoided accepting such plans, because of the potential domestic (the passing of the Tartars, as his and Venice's auxiliaries nonetheless, through Moldavia) and foreign (the breaches and overlaps in authority and in monarchical claims) problems a Balkan campaign could have caused. His attitude was however probably different in respect strictly to the political titles involved by such propositions²⁷.

One of the most obvious Balkan propositions made by the republic to him was contained in the project presented in front of Sixtus IV and of the Sacred College by Venetian representative Paolo Mauroceno (in spring 1475). Drafted also under the influence of the victory of Vaslui, the project was rather realistic, due, for instance, to the military effectiveness involved. Stephen III, *voivode of Serbia and Moldavia* (with 5.000 men), kings Casimir and Matthias (each with 25.000) were to attack Mehmed II. Rome and Venice had to support the action by sea and in the West.

The campaign was to end on the Bosphorus. In 1477, the context did not favor such audacious plans. In 1476, Stephen III and Matthias had failed to close the 'Moldavian trap' on Mehmed II. Their very short-lived Walachian success had only partially redeemed their 'crusader credit'²⁸.

An anti-Ottoman action in the south could have seemed doomed in spring 1477. The obstacles in the south were less susceptible to be bridged by money and diplomacy than in the north-east. The planned Crimean campaign did thus not appear so far-fetched. A Moldavian success in the Crimea was also meant a Venetian victory. The re-conquest of Caffa would have brought the former Genoese metropolis into Venice's commercial sphere of influence. Nothing was done however. In November 1477, while the Ottomans were attacking Scutari, Stephen took out their positions in Walachia (as in 1473-1474). Previously, he had done little or nothing against the *Turk*. Until 1481-1482 and the outburst of the peculiar Genoese crusader enthusiasm, Stephen's Crimean plan apparently vanished completely from the anti-Ottoman picture²⁹.

In May 1477, the odds had seemed in favor of the plan. The costs (up to 80.000 ducats, including Stephen's share) involved by the 10.000 men were not high. The campaign, including preparations for it, in case, they had not already been made in order to reinforce Stephen's Venetian stand, was to last only half a year. Otherwise, the element of surprise would have been lost. The problem was who was going to block the Ottomans while most of Stephen's professional troops were in the Crimea. Matthias could have done that, but Tzemplakon doubted that he was to continue fighting the sultan. The other solution was Venice. She had to

attract the Turk to *Albania*, returning Stephen his *Walachian* services. Other details remain unknown. Tzemplakon could not present all facts in front of a senate, where the *Turk* had his informants. He had said more than enough. It is therefore likely that some of his data was meant for the sultan's ears³⁰.

3. Venice's Moldavian Debts

Venice needed an anti-Ottoman success, at least (like in 1474-1475), in view of a more advantageous peace treaty with the sultan. However, she did not feel very capable of facing the Ottomans alone. Sultan Mehmed II prepared for a new Albanian campaign. He was not to strike again in weakened Moldavia. Venice could not rely on Matthias. Conflicts between Buda (Ofen) and Venice had intensified. The price for his support had gone up in respect to the 15.000 ducats of 1474. If Stephen left for Crimea, Venice basically stood alone in front of the Ottomans. Luring the sultan into Albania and retaining him there, while Stephen conquered the Crimea, was an unattractive perspective. Even if the Crimean plan thus looked unsustainable, Stephen had achieved something else. Venice was fully aware of the fact that she needed Moldavia³¹.

Stephen's 'absence' from the Danube front, whether because he was in the Crimea or because he had a truce with the sultan, meant for Venice that there was no one in East-Central Europe or in Asia Minor (Uzun Hassan's promises failed to impress) to relieve the Ottoman pressure off her. After Tzemplakon's speech, she immediately started pressuring the papacy. As usual, for Venetian politics namely, Rome too had to financially support her Moldavian *athlete*. However, although her senate had understood and reacted to the Moldavian message, Venice seemingly tried to avoid completely giving in to Stephen's demands. This best explains why he waited until November, before entering Walachia, in the decisive hour of the Ottoman Albanian campaign. He had waited to see how Venice's and Istanbul's positions towards him evolved³².

Stephen refortified his fortresses, using all resources still available to him. Since 1474, the princely chancery had virtually ceased to issue charters. He could counterbalance the domestic situation only through foreign affairs. Peace and war seemed equally useful to him. The republic knew his limited choices. News of them reached Milan. Venice too had informed the duchy, (still) her ally. The astute Leonardo Botta, the Sforzas' man in Venice, for almost a decade, did not have to collect all the pieces of information in secret. Over the last years, Botta had authored at least 100 preserved reports only in regard to Moldavia. Botta had witnessed the 'invention' of Moldavian anti-Ottoman successes for Venice's benefit (1474). In March 1477, he witnessed Stephen's public discontent with Venice's policy. Botta quickly took notice of his threats and charges and informed Milan of them, in close connections to Istanbul as well, since decades³³.

Preterea dicta Signoria ha de presenti ricevuto lettere de Valachia per le quali secondo ho dal/ medesimo loco e advisata ch'el Valacho Steffano Vayvoda fe grana asay/ de questo Dominio, con dire che da esso non ha potuto havere subsidio, ne adiumento/ alcuno nelle fatiche sue, co-mo con li era stato promesso.

Et che per tuto mazo non sera/ facta provisione al facto suo, esso pigliara partito col Turco, della quale/ nova dicta Signoria ha preso qualche assommo, parendolli che quando el prenominato/ Valacho se acordasse col Turco, esso Turco potria sicuramente vol-tare li periferi soy/ in Albania et deinde in Dalmatia. Et per ho dicta Signoria ha spaciato cavallari et scripto/ littere al dicto Steffano Vayvoda molto amorevole et plene de offerte asay (March 13, 1477).

The republic was accused of anti-Ottoman misconduct. She had pushed Stephen into the war and left him with no means of resisting Mehmed. Without her money he could not continue to fight the Turk. Venice quickly realized the peril. She wrote Stephen a letter *full of love and pro-mises*. Four days later, she instructed her representatives in Rome to ask for at least 10.000 du-cats for him. The stage was set for Tzemplakon's speech of May. He made no direct reference to Stephen's previous threats. In a polite and emphatic at times manner, he only capitalized on them. Tzemplakon presented Stephen's propositions. Botta did not even make the effort to re-cord Tzemplakon's speech. Things were clear for him and his masters since March. In return, three days after Tzemplakon's speech, Botta recorded what appeared to be of greater value³⁴.

III. Stephen III of Moldavia's Genoese Incomes and Costs

Venice had implored Matthias not to give up the hope of receiving (financial) aid and of de-feating the sultan. Virtually on his knees, the republic's envoy had urged him to leave personally on campaign in early August 1476 for it was not yet too late. Matthias was in fact pushing his cre-dit, increased by Venice's despair that the sultan would win, to the limit. Once the money came from the peninsula he would gather his whole army and attack Mehmed. In reality, all the troops he could use against the Turk on campaign had already been sent to Moldavia. The rest could not be moved to the east or did not respond to his orders. Matthias' crusader armor however did not break. He eventually got the crusader subsidies too. Afterwards, virtually nothing came to him³⁵.

This 'silting up' of the Hungarian crusader money channel may have, the money Matthias ac-tually received certainly did, raised Stephen III's hopes of obtaining more subsidies. As far as his talks with Venice and Rome have been preserved, he did not say in fact that he had not received his cut, in troops (more likely) or in florins, from Matthias (his suzerain). He wanted his own stan-ding and functional line of crusader financement. Stephen badly needed incomes not only for his military safety, but also, very probably, for his talks with Mehmed. The sultan's demands had been high in 1475 and 1476. By 1477, Stephen 'owed' Mehmed at least 12.000 ducats in tribute. If the sultan could renounce his claims on Chilia, he most likely would not give in also in this matter³⁶.

1. The Moldavian Journey of the Boys from Caffa

Given his Venetian 'negotiations' and the lack of anti-Ottoman action on his behalf, Stephen seems to have reached a sort of truce with Mehmed II. The

possibility is substantiated by the negotiations between Buda and Istanbul (January 1477-April 1478). The negotiations did not lead to a lasting Hungarian-Ottoman truce, nor did they prevent border conflicts. Nonetheless, until late 1479, Matthias did not take any major anti-Ottoman initiative. The outbreak of the war with Frederic III of Habsburg, predictable since 1476, re-directed the king's attention and main army cores towards the West. Stephen was virtually alone in front of the sultan. At least, in order to buy time until his forces were restored and his protectors decided to aid him, Stephen had to engage in negotiations with the Porte, though a truce was a very problematic issue, partially due to one peculiar matter, of private nature too for Mehmed, which was very difficult to settle³⁷.

It was to this matter and not to Tzemplakon's speech that Botta devoted his skills. The boys from Genoese Caffa which had found 'shelter' in Moldavia two years earlier recaptured Medi-terranean attention. In July 1475, after the Ottoman conquest of Caffa, these *puti* should have reached Istanbul as personal possessions of the sultan. The captain of the ship charged with their transport had decided otherwise. The Ottoman guards were killed and the ship changed course to Moldavia. Stephen became their master. This was a personal offense for the sultan. Apparently, he reacted violently against all Christians, namely the *Latins*, living in the vicinity of his center of power. Viewed as traitors and associates of Stephen, they were arrested and re-mained imprisoned until autumn 1477. Their release, most likely caused by the commercial ne-cessities, could have been also linked to Moldavian-Ottoman and/ or Venetian-Ottoman talks³⁸.

The magnitude of Mehmed's reaction is questionable. Botta too doubted that the persecu-tion had reached such heights. Mehmed was known as tolerant towards Christians, *Latins* and *Greeks*, living under his authority and, most importantly, serving him. Nonetheless, the matter is eloquent for the tensions which marked the eastern policy of the Porte even after the conquest of Caffa. Unwilling to negotiate what was rightfully his, Mehmed certainly had problems to conceal his anger. This rendered Moldavian-Ottoman negotiations more difficult (late 1475-spring 1476). Alongside the release of the Ottoman prisoners or the cession the *Lycostomo castle*, the return of the boys was one of the seemingly non-negotiable Ottoman conditions. Mehmed II also played on the fact that one of Stephen's sons, probably his first born legitimate son, was his hostage³⁹.

After he learned that Mehmed II had killed, apparently in an outburst of rage, Alexander of Theodoro, Stephen's brother-in-law, the ruler executed all Ottoman prisoners. Negotiations were broken off. According to the news which reached Istanbul and Genoese Pera, he had stated that he did not need the (ransom) money of these prisoners, but their bodies. Previously how-ever, he had made a handsome profit with the sultan's goods on the ship from Caffa. This profit was still vivid on the regional level in spring 1477. Botta placed a great emphasis on this aspect.

Item, per molte altre littere de persone privar de Levante, se intende el dictoTurco essere/ molto indignato et incrudelito verso Genuesi et la casone de

tale indignatione afferiscono/ essere perche una nave genuese, chiamata la Nigrona, piu di sono caricho in Caffa/ robe de Turchi de valuta circha ducentomilla ducati et alcuni puti che erano/ mandati al dicto Turcho. Et post alle vele per venire ad Constantinopoli mutato/ consilio, parue al patrone d'essa che le richeze et il tempo li fusse molto comodo ad/ fare uno bono quadagona. Et cosi presi et morti tuti li Turchi erano sopra dicta/ nave. Se adrizo alla volta del Danubio et ando con tute queste faculta ad trovare il/ Vayvoda Steffano, et con esso divide la roba a suo modo. Per la quale violenta/ animosita scriveno el Turco indignato havere facto incarcerare tuti li Genuesi/ erano in Pera, in Metelino et nelli altri lochi circumstanti, et toltolli tute le loro/ faculta, et havere deliberato vedre il firie di Syo. Che se queste cosa fusseno della / natura se scrivero veramente Genuesi seriano in una miserissima exterminatione./ Et etiam sono alcune altre litere che dicono esso Turcho eodem modo haver facto/ incarcerare tuti li Franchi, videlicet tuti li Cristiani, erano in Pera et in quelli lochi/ circumstanti. Tamen queste ultime novelle non se hanno de lochi ben auctentii (May 11, 1477).

Stephen III's 'booty' was worth 200.000 ducats, the estimated value of the 'goods', from men to jewelry, on the ship. Naturally, their 'market value' was smaller under those Pontic circumstances, maybe up to 50% (even though Botta apparently referred precisely to their market value)⁴⁰.

2. The Crusader Value and the Moldavian Uses of an Ottoman Shipment

200.000 ducats exceeded (by some 25%) the estimated value of Stephen's largest budget, prior to the outbreak of the war. The booty was also almost five times bigger than the, so far, estimated amount of all subsidies received (especially in 1473-1474 and 1478-1479) directly by him, not through Matthias, from Rome and Venice during his *long war* with the *Turk* (1473-1486). 200.000 ducats stood for approximately a fourth of Matthias' yearly income, for about a fifth of the revenues of Milan, Naples and Venice. The sum also stood for the (estimated) total amount of official and unofficial subsidies received by Matthias from Venice (1460-1476) for anti-Ottoman warfare and for some 65% of the money he had received, until then, from Rome. 200.000 ducats were two-three times the money Casimir IV collected in a year. Interestingly enough, 200.000 ducats also represented at least two thirds of the yearly papal budget in the 1470⁴¹.

Last but not least, the sum recorded by Botta, based on several reports from the east, was far greater than the 2.000 ducats that, according to the 'impoverished' Stephen, in one of his blackmail letters to Casimir IV (1480-1481), Mehmed II asked of him as compensation for the *boys*. Casimir IV was 'asked' to pay Stephen that money, as a debt of honor, for Moldavia's role as Poland's *shield*. Obviously, the value of all boys largely exceeded 2.000 ducats. Mehmed's male preferences, which had made his Walachian favorite, Radu III the Handsome (*cel Frumos*) famous, and his anger upon the news of the ship's

fate, support the idea. Moreover, following Botta's lines and tone, the sum of 200.000 ducats seemingly did not include the value of the *boys*, 127 in total, according to the report sent by Baldassar of Piscia, papal legate for Bohemia, Hungary and Poland, who had encountered some of them, to Sixtus IV (September 1476)⁴².

When they had reached the Danube harbor of Chilia, the boys, mostly Genoese, were certain that Stephen III would free them. They were chained and dealt with as slaves, contrary to Christian rules of slave trade. A Christian, whether Latin or Greek (but not always), could not be taken slave and if bought as slave should have been set free. In his defense, Stephen could always argue that the Genoese from the Black Sea area had often taken or traded Moldavians. Equally true was the fact that he, as most Moldavian rulers, had had several conflicts with the Genoese. Apparently, Stephen humiliated them whenever he had the chance. Especially Caffa responded in the same way. Besides, after Stephen's victory of Vaslui, Caffa had rejected his proposed anti-Ottoman alliance, in the (vain) hope that her refusal could assure her survival⁴³.

In this political respect too, these *boys* were just goods and pawns. The fortunate ones reached *Italia* in 1476, ransomed by their families. The entire affair was a political and financial endeavor and gamble as well. Pope Sixtus IV was a Genoese proud of his origin, although Genoa and Genoese were frequently synonyms for traitors of the cross. After the 'Genoese incident of mid 1475', Stephen III received subsidies from the Italian Peninsula, only some three years later, according to information available until now. In return, Sixtus IV had no trouble, nor did he have real alternatives, in naming Stephen the Great *athlete of the Christian faith* (January 1476). Sixtus IV kept asking for support for the *Black Sea Walachians*, who together with the Hungarians, fought the Ottomans and should not be left alone. The pope's calls were directed to areas and states, such as Burgundy, from where no real aid had come in the last decade⁴⁴.

3. Profits, Losses and Alternatives

In 1477, nobody in Venice or in the Genoese communities in the Levant apparently knew that some of the *boys* from Caffa had escaped during the Moldavian campaign of Mehmed II. Sixtus IV had already been informed of this by his legate, Baldassar of Piscia. Probably, few of those who had fled from Suceava had survived. Only five of them came to Wroclaw (Breslau), at the time, under the rule of king Matthias Corvinus, to the papal legate. Others may have remained under the protection of Casimir IV. Stephen alluded to them when writing to Casimir some five years after the event. Except for Stephen, who needed them for his talks in Istanbul, Krakow or Genoa, and the boys themselves, few actually cared about what had happened to them. They were not in *Pagan*, but in *Christian* hands, and this made the matter very delicate⁴⁵.

In any case, Stephen III eventually managed the situation rather well, profiting also from the fact that the 'incident' was perceived as quite normal, due to the regional context and the spirit of the age. After the *liberation* of Otranto

(1481), great hopes of recovering Caffa rose in Genoa. Some Genoese, namely from the diaspora, even had a very positive image of Stephen under the circumstances. It was not only a matter of necessity. A real tradition developed in Genoa that Stephen III had treated the boys fair and well. Even Baldassar of Piscia's tone had been more than neutral. Jan Długosz, Casimir IV's secretary, one Stephen III's greatest supporters, had no troubles in (partially, yet openly) presenting the 'incident', just after having proposed Stephen of Moldavia as the monarch who deserved to be leader of the (alternative) continental crusade⁴⁶.

These pragmatical approaches may have had also a negative impact on Stephen, leaving aside what could be interpreted as papal reluctance towards him in autumn of 1475. After the fall of Caffa, Venice and Rome kept on praising him. He became their *athlete*. Judging from his reactions namely, no subsidy was sent (directly) to him. All funds went directly to Matthias. Officially, neither the republic, nor the papacy said a word against his Genoese business or hindered it. They could not afford to lose him. In return, they did not send him (extra) money. Even if not all goods were sold (or pawned) at their real value, even if he only a few boys (some could have valued up to 1.000 ducats) were ransomed, Stephen III may have raised around 100.000 ducats. It was more than Matthias, whose military costs were greater than those of Stephen III, received with great delay and scandal from Rome and Venice, in the late summer of 1476⁴⁷.

The consequences over the time of this possible downside are difficult to estimate. In the 1470', long before 1492, when Venice sent him up to 80.000 ducats to represent her interests once again in the East (money which he used for his own purposes), the downside seems to have predominantly temporarily. Besides, it is doubtful that, in case the 'Genoese incident' had not occurred, he would have received 100.000 ducats in view of the imminent Ottoman attack. Rome's and Venice's treasury chests were increasingly empty and Stephen was not the key-crusader figure in the area, in spite of Venice's efforts. By tradition and authority, as some 70% of the anti-Ottoman land front was under his direct control, this was Matthias. Even prior to their treaty of Iași, a month after Caffa's fall, he was perceived and accepted, depending on the context by Stephen too (who controlled at best 15% of that land frontier), as Stephen's suzerain⁴⁸.

Moldavia's Christian Perspectives after the Combats and Talks of the Mid 1470'

In the summer of 1475, had Mehmed continued his offensive against Moldavia too, the initial success of Stephen III against the Ottoman avanguard, in particular near Chilia (where the boys had arrived), would have probably accounted for little. Stephen's chances of survival were reduced. The same was more than true in 1477, after the devastations of last year. As in 1475, after Vaslui and the initial resistance of his soldiers, Stephen III could only count on the fact that the sultan, plagued by illness, was unwilling to risk another unsuccessful attack. In Skanderbeg's case however, Mehmed had pushed until the Albanian had fallen. Stephen could not afford that risk. He needed Ottoman peace or Christian

aid. Regardless of whether or not he actually thought of attacking in the Crimea, the main Moldavian issue was made very clear by Tzamlakon⁴⁹.

It was hardly a coincidence that the 'Genoese incident' resurfaced in the context of John Tzamlakon's speech of May 1477. Following the path opened up by Stephen's earlier threats, Tzamlakon defended Stephen's case very well. If he got no aid, the consequences for Venice could be disastrous. The 'Genoese incident' appeared as one of the few means by which the republic could have prolonged Stephen's anti-Ottoman involvement with little or no costs on her behalf. Ottoman successes in Albania annulled any potential effects of this tactics, which may have been supported only by a minority of Venetian politicians. Stephen had stood still and allowed the *Turk* to concentrate his forces elsewhere. In his turn, Stephen focused in the following months on his relation to Transylvania. Her political and military problems had delayed the Hungarian aid in the summer of 1476, leaving Stephen very vulnerable in front of Mehmed II⁵⁰.

Mehmed had apparently taken very serious the threats to his power enveloping Stephen's threats to Venice. Within a year from the Venetian embassy of Tzamlakon, the sultan's armies had intervened in the Crimean Peninsula. They put an end to the major Tartar power alternatives to Mengli Ghiray's rule. By September 1478, the Ottomans had conquered the main Venetian strongholds in Albania: Kroja and Scutari. By that time, Stephen's Walachian action of late 1477 had proven futile. The ruler he had enthroned, Basarab IV the Little Impaler (*Țepeluș*) changed sides and started acting as mediator between Buda and Istanbul. On one hand, king Matthias accepted the situation. On the other, he entrusted the defense of southern Transylvania to the former Walachian ruler, Basarab III Laiotă, which he and Stephen had repeatedly dethroned⁵¹.

While Venice was pressuring the papacy so that she (too) should send Stephen money and the *Turk* pursued his conquest of Venetian Albania in mid 1478, Stephen seemingly chose not to attack. He too was alone and knew that Venice had to conclude as quickly as possible peace with the *Turk*. Before doing so (December 1478-January 1479), she managed to secure for him 10.000 ducats from Rome. Stephen used them to defensive works on the Dniestr and Danube Mounds. Until the Moldavian-Ottoman peace of 1486, through short-lived successes, long-term losses and broken arrangements between Istanbul and Suceava, Stephen III could rely on the often questionable and fragile support of Rome and Buda. Venice was no longer at his side. In the next years, he won an apostolic cross from Rome and lost his harbors and almost his life⁵².

Note:

¹ See, in this context, in particular, Laura Baletto, 'Sisto IV e Gem Sultano', Franco Martignone, 'L'orazione di Ladislao Vetus per l'obbedienza di Mattia d'Ungheria a Sisto IV', *L'età dei Della Rovere. Atti del Convegno, Savona, 7-10 novembre 1985 (=Atti e Memorie della Società Savonese di Storia Patria, NS, XXIV-XXV), II, (Savona, 1988 [1989]), pp. 153-170, 205-249.* The source of information for Caffa after the fall of Byzantium remains Raimondo Amedeo Vigna's *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell' Ufficio di S. Geor-*

gio. MCCCCLIII-MCCCCLXXV (=Atti de la Società Ligure di Storia Partia, VI-VII), I, [1453-1459] (Genoa, 1868-1870); II-1, [1460-1472] (Genoa, 1871-1874), II-2, [1473-1475; 1453-1475] (Genoa, 1876-1879) (Codice).

² E.g. Klaus-Peter Matschke, 'Der Fall von Konstantinopel in den Rechnungsbüchern der genuesischen Staatschuldenverwaltung', in ΠΟΛΥΠΛΑΕΥΡΟΣ ΝΟΥΣ. *Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburts-tag*, edited by Cordula Scholz, Peter Makris (Munich-Leipzig, 2000), pp. 204-220; Sebastian Kolditz, 'Mailand und das Despotat Morea nach dem Fall von Konstantinopel', in *Geschehenes und Geschriebenes. Studien zu Ehren von Günther S. Henrich und Klaus-Peter Matschke*, edited by S. Kolditz, Ralf Müller (Leipzig, 2005), pp. 367-407; Șerban Papacostea, *La Mer Noire carrefour des grandes routes intercontinentales 1204-1453* (Bucharest, 2006).

³ E.g. Archivio Segreto Vaticano (ASV), Armadi (Arm.), XXXIX-7, f. 83^{r-v} (April 4, 1457); XXXIX-10, f. 127 (128)^r [after April 16, 1472]; *Miscellanea*, Armadi (Misc., Arm.), II-7, ff. 387 (391)^r-390 (394)^r, 469 (473)^r-473 (477)^r (May 6, July 13, 1472); II-30, f. 33 (38)^r (May 30, 1472); II-56, f. 225 (235)^v (August 6, 1475); Francisc Pall, 'Byzan-ce à la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi)', *Byzantinoslavica* (Prague), XIX (1969), 1, pp. 123-125; Mustafa A. Mehmet, 'La politique ottomane à l'égard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II le Conquerant', *Revue Roumaine d'Histoire* (Bucharest), XIII (1974), 3, pp. 512-515.

⁴ *Fontes Rerum Polonicarum e tabulario reipublicae Venetae*, editor August Cieszkowski, I-2, *Acta Vladislao Jagellonide Regnante* (Poznań, 1890), nos. 53-64, pp. 131-150; Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare* [The Documents of Stephen the Great], II [1497-1503, 1457-1503] (Bucharest 1913), nos. 143-156, p. 319-347 (*Documente Ștefan*); *Cronaca di Anonimo Veronese 1446-1488*, editor Giovanni Soranzo (Venice, 1915), p. 307.

⁵ For an overview: Antonio Gali, *Commentarii de rebus Genuensium et de navigatione Columbi. 1466-1494* (= *Rerum Italicarum Scriptores*, NS, XXIII, 1), edited by Emilio Pandiani (Città di Castello, 1910), pp. 60-64, 68-69, 71-72; Al. Simon, *East-Central Europe at the End of the Middle Ages: The Times and Lives of Stephen the Great and Matthias Corvinus* (Cluj-Napoca, 2008), pp. 119, 135-138, 149-151. As an example, if we add to-gether only the reports in the Roma and Venezia series of the Ducal Archives of Milan, let alone the data in the 'oriental' departments, there was virtually no day, for up to 15-16 months (August/October 1475-November/ December 1476), without one (at times even three) reports on crusader talks or on (anti-/ pro-) Ottoman activity.

⁶ Archivio di Stato di Genova (ASG), Genoa, Archivio Segreto (A.S.), *Diversorum Communis Januae, 3056, 1475*, nn (21st of January 1474, 13th, 18th of February, 27th of March, 18th of December 1475); *Sezione Manoscritti*, Mss. 849, *Caffa: Estratti dall'Archivio di San Giorgio*, no. 115 [April 1475]; Archille Neri, 'Lettera di Laudivio da Vez-zano sulla caduta di Caffa', *Giornale linguistico di scienze, lettere ed arti* (Genoa), II (1875), pp. 137-153; Michel Balard, 'Caffa Ianuensis civitas in extremo Europe', *Rivista di Bizantinistica* (Rome), III (1993), pp. 165-182; Geo Pitarino, Lorenzo Tacchella, *Tre cabellesi consoli di Genova in Crimea nel secolo XV. Giovanni Renzi da Ca-bella, Barnaba da Cabella e Antoniotto da Cabella. La caduta di Caffa (Teodosia) nel 1475* (Pietrabissara, 2001).

⁷ For an overview: Jacques Héers, 'La vente des indulgences pour la croisade à Gênes et en Lunigiana, en 1456', *Miscellanea Storica Ligura* (Milan), III (1963), pp. 70-101; Gian Giacomo Musso, 'Nuove ricerche d'archivio su Genova e l'Europa centro-orientale nell'ultimo Medio Evo', *Rivista Storica Italiana* (Naples), LXXXIII (1971), 1, pp. 130-143 (namely pp. 135-138); Al. Simon, 'The Lion in Winter: John Hunyadi from Kossovopolje to Belgrade', in *Between Worlds*, II, *Extincta est lucerna orbis: John Hunyadi and his Time* (= *Mélanges d'His-toire Générale*, NS, I, 2), edited by Ana Dumitran, Loránd Mádly, Al. Simon (Cluj-Napoca, 2008), pp. 491-522; and Idem, 'Milanese Perspectives on the Hungarian Events of 1456', in *Miscellanea Historica et Archaeologica In Honorem Professoris Ionel Căndeia*, edited by Valeriu Sârbru, Cristian Luca (Brăila, 2009), pp. 249-260.

⁸ For instance: Ș. Papacostea, 'Moldova lui Ștefan cel Mare și genezeii din Marea Neagră' [Stephen the Great's Moldavia and the Genoese in the Black Sea <Area>], *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol* [The Yearbook of the A.D. Xenopol Institute of History] (Iași), XXIX, 1992, pp. 68-74; Ștefan Andreescu, 'Un nou act genevez cu privire la Ștefan cel Mare' [A New Genoese Source regarding Stephen the Great], *Studii și Mate-riale de Istorie Medie* [Studies and Materials in Medieval History], (Bucharest-Brăila), XXII (2004), pp. 133-136, Al. Simon, 'Anti-Ottoman

Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan', *Revue Roumaine d'Histoire*, XLVI, 2007, 1-4, pp. 25-39 (here pp. 29-33); Idem, 'The Captain and the Su-perba: Crusader Moments in the Relations between John Hunyadi and Genoa (October 1444-September 1455)', in *Between Worlds*, II, *Extincta est Lucerna Orbis*, pp. 333-364 (in particular pp. 340-345, 352-354, 360-364).

⁹ Ș. Papacostea, 'Venise et les Pays Roumains au Moyen Age', in *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, edited by Agostino Pertusi, I-2, *Storia-Diritto-Economia* (Florence, 1973), pp. 599-625; Enrico Basso, 'Caffa e l'Orda d'Oro: una difficile convivenza', in Idem, *Genova un impero sul mare* (Caligari, 1994), pp. 97-116 (in particular pp. 104-109); Dan Ioan Mureșan, 'La place de Girolamo Lando, patrician vénétien et titu-laire du Patriarcat de Constantinople (1474-1497), dans la politique orientale del'Église de Rome', *Annua-rio del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica* (Venice), VIII (2006), pp. 153-258 (namely pp. 174-178); Al. Simon, 'Valahii și Imperiul Otoman in primăvara anului 1474' [The Walachians and the Ottoman Empire in the Spring of 1474], *Apulum. Acta Musei Apulensis* (Alba Iulia), XLIV (2007), pp. 409-422.

¹⁰ E.g. Archivio di Stato di Milano, Milano (ASM), Archivio Ducale Sforzesco (A.D.S.), Potenze Estere, *Tur-chia-Levante*, cart. 647, fasc. 1, *Albania*, nn (29th of May); Peter Schreiner, 'Eine zweite Handschrift des Ordo Portae und der Wegbeschreibung in das Gebiet des Uzun Hasan. Mit einer Hypothese zur Verfasserfrage', *Südost-Forschungen* (Munich), XLI (1982), pp. 9-25; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală* [Stephen the Great and Matthias Corvinus: A Medieval Coexistence] (Cluj-Napoca, 2006 [2007]), pp. 58-62; Idem, 'The Arms of the Cross: Stephen the Great's and Matthias Corvinus' Christian Policies', in *Between Worlds*, I, *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time* (= *Mélanges d'Histoire Générale*, NS, I, 1), edited by László Koszta, Ovidiu Mureșan, Al. Simon, (Cluj-Napoca, 2007), pp. 45-86 (namely pp. 55-63).

¹¹ E.g. ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Venezia*, cart. 361, [1474-] 1475, fasc. 3, *Marzo*, nn (reports sent by Leonardo Botta to Gian Galeazzo Sforza, duke of Milan); Franz Babinger, *Der Quellenwert der Berichte über den Entsatz von Belgrad am 21/22 Juli. 1456* (offprint *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, NS, VIII, 6) (Munich, 1957); Al. Simon, 'În jurul bătăliei de la Vaslui (1474-1475). Conside-rații asupra relațiilor dintre Moldova, Țara Românească și Regatul Ungariei' [Around the Battle of Vaslui (1474-1475). Assessments regarding the Relations between Moldavia, Valachia and the Hungarian Realm], *Studia Universitatis Babeș Bolyai. Series Historiae* (Cluj-Napoca), XLIX, 2004, 2, pp. 3-26 (here pp. 9-14).

¹² E.g. Șt. Andreescu, 'Autour de la dernière phase des rapports entre la Moldavia et Gênes', *Revue Rou-maine d'Histoire*, XXI (1982), 2, pp. 257-282; Andrei Pippidi, 'Lettres inédites de Leonardo III Tocco', *Revue des Études Sud-Est Européennes* (Bucharest), XXXII (1994), 1-2, pp. 67-74; Ovidiu Cristea, 'La Chronique de Be-nedetto Dei sur la guerre moldo-ottomane, 1475-1476', *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XXXII (1994), 3-4, pp. 375-377. Alongside the works of the 'Pistarino school' and of Ș. Papacostea, these studies provided most of the overview on the events in the Black Sea area between 1474 and 1476, throughout the last two decades.

¹³ F. Babinger, *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio-de Campris über den Osma-nenstaat um 1475* (offprint *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, NS VIII, 9) (Munich, 1957), pp. 24-31; Matei Cazacu, Keram Kévonian, 'La chute de Caffa en 1475 à la lumière de nouveaux docu-ments', *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* (Paris), XVII (1976), 4, pp. 495-538; G. Pitarino, 'La caduta di Caffa: diaspora in Oriente', in Idem, *Genovesi d'Oriente* (Genoa, 1990), pp. 477-518. Caffa had a population of approximately 70.000. It was the largest city north-east of both Istanbul and Venice (see here, in particular, L. Balletto's, 'Caffa 1467', in Eadem, *Genova, Mediterraneo, Mar Nero (secc. XIII-XV)* (Genoa, 1976), pp. 269-290).

¹⁴ ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 2, *Ragusa*, nn (August 18); *Turchia-Levante*, cart. 657, fasc. 1, nn (June 25); *Venezia*, cart. 361, fasc. 6, *Giugno*, nn; fasc. 7, *Luglio*, nn (June 14, July 14, 26). For the 'wonderous editorial ways' of Italian archives (Florentine namely in this case, ways: Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor* [Studies and Documents on the History of the Ro-manians], XVI (Bucharest, 1909), nos. 3-10, pp. 111-117 (see, on the other hand, also Idem, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe* [Historical Studies on Chilia and Cetatea Albă] (Bucharest, 1899), pp. 121-125, 138-139).

¹⁵ ASM, A.D.S., Potenze Estere, Genova, cart. 691, 1475 Agosto-Settembre, fasc. 2, Settembre, nn (25th of September); Turchia-Levante, cart. 647, fasc. 2, Corfu, nn (12th of October); Venezia, cart. 361, fasc. 9, Settembre, nn; fasc. 11, Novembre (2nd of September, 26th of November); G.G. Musso, 'Le ultime speranze dei Genovesi per il Levante. Ricerche d'archivio', Genova, la Liguria el'Oltremare tra medioevo ed età moderna (Genoa) I (1974), pp. 34-36; Eugen Denize, *Stephen the Great and his Reign* (Bucharest, 2004), pp. 105-114.

¹⁶ For further data, see, for instance, Șt. Andreescu, 'L'action de Vlad Țepeș dans le sud-est de l'Europe en 1476', *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XV (1977), 2, pp. 259-272 (here pp. 260-264); Ferenc Szakály, 'Phases of Turko-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365-1526', *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest), XXXIII (1979), 1, pp. 65-111 (in particular pp. 92-96); Al. Simon, 'Antonio Bonfini's *Valachorum regulus*: Matthias Corvinus, Transylvania and Stephen the Great', in *Between Worlds, I, Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time*, pp. 207-226 (especially pp. 218-222).

¹⁷ ASM, A.D.S., Potenze Estere, Venezia, cart. 364, 1477, fasc. 3, Marzo, nn (March 13); Bernd Spuler, *Die Goldene Horde: Die Mongolen in Russland, 1221-1502* (Wiesbaden, 1965), pp. 179-180; Donald E. Pitcher, *A Historical Geography of the Ottoman Empire from the Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*, (Leiden, 1972), pp. 94-95; Al. Simon, 'The Limits of the Moldavian Crusade (1474, 1484)', *Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica* (Venice), IX (2007), pp. 193-244; Idem, 'The Costs and Benefits of Anti-Ottoman Warfare: The Case of Moldavia (1475-1477)', *Revue Roumaine d'Histoire*, XLVII, 2008, 1-4 in print.

¹⁸ E.g. ASM, A.D.S., Potenze Estere, Venezia, cart. 365, 1477, fasc. 11, Novembre, fasc. 12, Dicembre, nn (16th of November, 7th of December); F. Babinger, 'Johannes Darius (1414-1494), Sachwalter Venedigs im Morgenland und sein griechischer Umkreis', *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, NS, V, (1961), 1, pp. 71-106; Al. Simon, 'The Use of the Gate of Christendom. Hungary's Mathias Corvinus and Moldavia's Stephen the Great Politics in the Late 1400', *Quaderni della Casa Romana di Venezia* (Venice), III (2004), pp. 205-224; Benjamin Weber, 'La croisade impossible. Étude sur les relations entre Sixt IV et Mathias Corvin (1471-1484)', in *Hommage à Alain Ducellier. Byzance et ses périphéries (monde grec, balkanique et musulman)*, edited by Bernard Doumerc, Christophe Picard (Toulouse, 2004), pp. 309-321.

¹⁹ Hedda Reindl, *Männer um Bayezid II. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II. (1481-1512)* (Berlin, 1983), pp. 29-33; Maria Pia Pedani, *In Nome del Gran Signore. Inviati Ottomani a Venezia dalla Caduta di Costantinopoli alla Guerra di Candia* (Venice, 1994), pp. 105-110; Ilenia Romana Cassetta, Elettra Ercolino, 'La prise d'Otrante (1480-1481), entre sources chrétiennes et turques', *Turcica* (Paris), XXXIV (2002), pp. 255-275; Al. Simon, 'Lumea lui Djem. Buda, Suceava și Istanbul în anii 1480', *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu* [Yearbook of the George Barițiu Institute of History] (Cluj-Napoca), XLVIII (2005), pp. 11-43.

²⁰ In these matters, see also Louis Thuasne, *Djem Sultan, fils de Mahommed II, frère de Bayezid II (1459-1495) d'après les documents originaux en grand partie inédites. Étude sur la question d'Orient à la fin du XVe siècle* (Paris, 1890), pp. 108-117; Nicolas Vatin, *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkicât-i Sultân Cem/ Œuvres de Guillaum Carousin* (Ankara, 1997), pp. 42-44; Al. Simon, 'Între porturi și cer. Chilia, Cetatea Albă, Istanbul și Veneția în vara anului 1484' [Between the Harbors and the Sky: Chilia, Cetatea Albă, Istanbul and Venice in the Summer of 1484], *Acta Musei Napocensis* (Cluj-Napoca), XXXIX-XL², 2002-2003, pp. 229-272; Idem, 'Chilia și Cetatea Albă în vara anului 1484. Noi documente din arhivele italiene' [Chilia and Cetatea Albă in the Summer of 1484: New Documents from Italian Archives], *Studii și Materiale de Istorie Medie* (Brăila), XXVI (2008), pp. 177-196.

²¹ *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (=Fontes Rerum Transylvanicarum, IV, VI), edited by Endre Veress, I, 1468-1540 (Budapest, 1914), nos. 19-22, pp. 22-25; [Gio-vanni Maria Angiolello] Donato Da Lezze, *Historia Turchesca*, edited by I[oa]n. Ursu (Bucharest, 1910), pp. 88-90; *Cronica moldo-germană* [The Moldavian-German Chronicle], in *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan* [The Slavic-Romanian Chronicles of the 15th-16th Centuries published by Ioan Bogdan], edited by P.P. Panaitescu (Bucharest 1959), pp. 31-34; N. Pienaru, 'Un document otoman necunoscut din 1476' [An unknown Ottoman Document of 1476], *Revistă Istorică*, NS, XIII (2002), 1-2, pp. 229-241.

²² ASM, A.D.S., Potenze Estere, Roma, cart. 79, Maggio-Dicembre 1475, fasc. 5, Settembre, nn (September 14); cart. 81, Aprile-Dicembre 1476, fasc. 2, Maggio, nn (May 17); Domenico Malipiero, *Annali veneti dall'an-no 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* (=Archivio Storico Italiano, VII, 1), editor Agostino Sagredo (Florence, 1843), pp. 99-100 (Malipiero); Guglielmo Berchet, *La repubblica di Venezia e la Persia* (Turin, 1865), p. 99; Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades*, editors Jó-zsef Fögel, László Juhász, Béla Iványi, IV (Leipzig, 1941), pp. 61-62 (Bonfini); Tursun Bey, *La conquista di Con-stantinopoli*, edited by Jean-Louis Bacqué-Grammont, Michele Bernardini, Luca Berardi (Milan, 2007), p. 209.

²³ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 28, 1477-1478, c. 13^v (8th of May 1477); edited, for instance, in N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor* [Venice <'s Involvement> in the Black Sea <Area>], in Idem, *Studii asupra evului mediu românesc* [Studies on the Romanian Middle Ages], edited by Ș. Papacostea (Bucharest 1984), no. 47, pp. 289-291 (Veneția); C[onstantin]. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, V (Paris, 1884), p. 211; Malipiero, pp. 111-112. See further N. Iorga, 'L'oncle d'Étienne le Grand', *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine* (Bucharest), V-VIII (1916-1920), pp. 79-81; Mureșan, 'La place de Girolamo Lando' pp. 182-184.

²⁴ For instance: Stefano Magno, *Annali veneti e del mondo [1443-1478]* (ÖNB, Codices, Cod. 6215-6217), III, *Ad annum 1477*, ff. 671^r-674^v (and also *Ad annum 1478*, ff. 692^r-693^v); *Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum. Magyarországgal Melléktartományainak Oklevéltára* (=Monumenta Hungariae Historica, I, 31, 33, 36, 40), II, *A Magyarországgal és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. 1198-1526* [Documents regarding the Relations at the Meeting-Point between Hungary and Serbia. 1198-1526], edited by Lajos Thallóczy, Antal Aldásy (Budapest, 1907), no. 369, pp. 267-268; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente pri-vitoare la istoria românilor* [Documents regarding the History of the Romanians], XV-1 *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni Bistrița, Brașov și Sibiu, 1358-1600* [Documents and Letters from the Archives of the Transylvanian Cities of Bistrița, Brașov, Sibiu, edited by N. Iorga (Bucharest, 1911), nos. 171-176, pp. 76-79.

²⁵ E.g. ASM, A.D.S., Potenze Estere, Venezia, cart. 354, fasc. 2, nn (18th of February 1468); Oliver Jens Schmitt, 'Actes inédits concernant Venise, ses possessions albanaises et Skanderbeg (1464-1468)', *Turcica*, XXXI (1999), pp. 247-312; Iulian-Mihai Damian, 'La Depositeria della Crociata (1463-1490) e i sussidi dei pontifici romani a Mattia Corvino', Al. Simon, 'The Hungarian Means of the Relations between the Habsburgs and Moldavia at the End of the 15th Century', *Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica*, VIII (2006), pp. 135-152, 259-296; Idem, 'The Lion in Winter', pp. 500-502; Idem, 'The Arms of the Cross', pp. 48-50.

²⁶ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 28, c. 13^v (8th of May 1477); Ș. Papacostea, 'La guerre ajournée: les relations polono-moldave en 1478. Réflexions en marge d'un text de Filippo Buonaccorsi-Callimachus', *Re-vue Roumaine d'Histoire*, XI (1972), 1, pp. 3-21; Jan Wladislaw Woś, *Politica e religione nella Polonia tardo-medioevale* (Trento, 2000), pp. 48-50; Pienaru, 'Proiectul scitic', pp. 121-136; Idem, 'Un document', pp. 229-241.

²⁷ E.g. *Veneția*, no. 34, p. 276; no. 38, p. 279; no. 42, p. 282; Pistarino, 'La caduta di Caffa', p. 518. For the earlier eastern plans of Venice: Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474. Documenti ca-vati dall'Archivio ai Frari in Venezia* (Vienna, 1856), no. 43, p. 44; no. 85, p. 106; no. 90, p. 112; [Jacopo Am-mannati Piccolomini], *Diarium Concistoriale dell' cardinale Ammanati attribuito dal Muratori a Giacomo Ghe-rardi da Volterra, Rerum Italicarum Scriptores* (Bologna-Città del Castello), NS, XXIII, 1904, 3, pp. 141-144.

²⁸ ASM, A.D.S., Potenze Estere, Illiria, Polonia, Russia, Slavonia, cart. 640, fasc. 2, nn [April-May 1475; misdated, under 1462, by Jovan Radonić in *Durađ Kastriot Skanderbeg i Arbanija XV veku (istoriska iratha)* [George Castriot Skanderbeg and Albania in the 15th Century (Historical Sources)] (=Spomenik, XCV) (Bel-grade 1942), no. 226, p. 128; re-edited in Al. Simon, Cristian Luca, 'Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great', *Transylvanian Review* (Cluj-Napoca), XVII (2008), 3, pp. 101-103. For further data: Malipiero, pp. 111-112; Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, pp. 102-103, 360-361, 445-446.

²⁹ ASM, A.D.S., Potenze Estere, Turchia-Levante, cart. 647, fasc. [3], Rodi, nn (16th of January 1474); *Un-gheria*, cart. 649, 1437-1480 [-1484], fasc. [2], [1452-1465] (!), nn (15th of

February 1474); Simon, 'The Arms of the Cross', pp. 55-56. Venetian-Genoese hostility naturally surpassed the rather strong adversity which had developed between Moldavian and Genoese Pontic political structures and figures throughout the last century.

³⁰ E.g. Gyula Rázsó, 'Military Reforms in the Fifteenth Century', in *A Millennium of Hungarian Military History*, edited by László Veszprémy, B.K. Király (New-York, 2002), pp. 70, 76; Pitcher, *A Historical Geography of the Ottoman Empire*, pp. 92-97, 138-139. In East-Central Europe prices and wages were up to four times lower than in *Italia* (Fernand Braudel, Frank C. Spooner, 'Prices in Europe from 1450 to 1750', in *The Cambridge Economic History of Europe*, general editor Michael M. Postan, IV, *The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, edited by E.E. Rich, C.H. Wilson (Cambridge 1967), pp. 394-398).

³¹ For an overview: *I libri commemoriali della Repubblica di Venezia. Regesti* [edited by Ricardo Predelli], V, [Registri XIV-XVII] (Venice 1901), no. XVI-65, 73, pp. 213, 215; Malipiero, pp. 41, 43; Fabio Cusin, *Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo*, II, (Milan, 1937), pp. 151-153; Gy. Rázsó, 'Una strana alleanza. Alcuni pensieri sulla storia militare e politica dell'alleanza contro i turchi (1440-1464)', in *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, edited by Vittore Branca (Florence, 1973), pp. 95-101 (in particular).

³² For instance: Iván Nagy, Albert B. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* [Souvenirs of the Hungarian Diplomacy: The Age of King Matthias 1458-1490] (= *Monumenta Hungariae Historica*, IV, 1-4), II [1466-1480] (Budapest, 1876), no. 245, p. 355 (MDE); *Veneția*, no. 42, p. 282; [Jan Dlu-gosz], *Jan Długosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, editor Alexander Przewdziecki, XIV, *Historiae Polonicae libri XII* [II] (Krakow 1887), pp. 651, 665; Joseph E. Woods, *The Aqquyunlu. Clan, Confederation, Empire* (Minneapolis-Chicago 1976), pp. 127-137; Setton, *The Papacy and the Levant*, II, pp. 314-322.

³³ ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Venezia*, cart. 364, fasc. 3, nn (13th of March 1477); Enrico Basso, 'De Boucicaut à Francesco Sforza. Persistence et changements dans la politique orientale des seigneurs étrangers de Gênes au XVe siècle', in *Le partage du monde. Echanges et colonization dans la Méditerranée médiévale*, edited by Michel Balard, Alain Ducellier (Paris 1998), pp. 63-77; Marco Pistoresi, 'Venezia-Mila-no-Firenze 1475. La visita in Laguna di Sforza Maria Sforza e le manovre della diplomazia internazionale: aspetti politici e ritualità pubblica', *Studi Veneziani* (Venise), XLVI (2003), pp. 31-69 (in particular pp. 44-49).

³⁴ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 28, c. 1^r (17th-18th of March, 10th, 19th of April 1477; part of the data was edited, for instance, in *Hurmuzaki*, VIII, 1376-1650 [edited by Ioan Slavici?] (Bucharest 1894), no. 21, pp. 16-18; nos. 24-25, pp. 21-22); Papacostea, 'Venise et les Pays Roumains' pp. 602-605. At the time, another Moldavi-an-Venetian problem was the 'Venetian' (Latin) Patriarchate of Constantinople (see *Hurmuzaki*, VIII, no. 18, p. 14; Mureșan, 'La place de Girolamo Lando', pp. 188-190). Its full (late crusader) impact still eludes us in fact.

³⁵ E.g. Lajos Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* (offprint *ArchT*, 3rd series, VII, 1) (Trieste 1913), pp. 34-36 (*Frammenti*); Bonfini, IV, pp. 91-12 See in comparison Edgár Artner, *Magyarország mit a Nyugati Keresztény művelődés védobástyája: a Vatikánai Levéltárnak azo okiratai, melyek oseinknek a Keletrol Európát fen yegeto veszedelmek ellen kifejet erofeszítéseire vonatkoznak (cca. 1214-1606)* [Hungary as Propugnaculum of Western Christianity: Documents from the Vatican Secret Archives. 1214-1606], editor Szovág Kor-nél (Budapest, 2004 [compiled in the 1930']), especially nos. 100-103, pp.110-120 (1475-1478) (*Magyarország*).

³⁶ See also Mihail Guboglu, 'Le tribut payé par les Principautés Roumains à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques', *Revue des Études Islamiques* (Paris), XXXVII (1969), 1, pp. 68-72. It is also interesting to note, given Venice's own Ottoman talks, that the money that she usually requested from Rome for Stephen in 1477-1478 (10.000 ducats) came very close to the minimal sum owed by him in Ottoman tribute.

³⁷ For an overview: József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon* [The Age of the Hunyadis in Hun-gary], V (Pest 1847), p. 54; Vilmos Fraknoi, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály* [King Matthias' Letters. Foreign Section], I, 1458-1479 (Budapest 1893), nos. 259-260, pp. 381-383; no. 281, p. 419 (MKL); *Frammenti*, pp. 39-41; Gyula Rázsó, *Die Feldzüge Königs Mathias Corvinus in Niederösterreich 1477-1490* (Vienna 1973), pp. 5-7; O.J. Schmitt, *Das venezianische Albanien (1402-1479)* (Munich, 2001), pp. 604-612; Sándor Papp, 'Stephen the Great, Matthias Corvinus and the Ottoman Empire', in *Between Worlds*, I, pp. 107-122.

²² ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Roma*, cart. 79, *Maggio-Dicembre 1475*, fasc. 5, *Settembre*, nn (September 14); cart. 81, *Aprile-Dicembre 1476*, fasc. 2, *Maggio*, nn (May 17); Domenico Malipiero], *Annali veneti dall'an-no 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* (=Archivio Storico Italiano, VII, 1), editor Agostino Sagredo (Florence, 1843), pp. 99-100 (*Malipiero*); Gugliermo Berchet, *La repubblica di Venezia e la Persia* (Turin, 1865), p. 99; Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades*, editors Jó-zsef Fögel, László Juhász, Béla Iványi, IV (Leipzig, 1941), pp. 61-62 (*Bonfini*); Tursun Bey, *La conquista di Con-stantinopoli*, edited by Jean-Louis Bacqué-Grammont, Michele Bernardini, Luca Berardi (Milan, 2007), p. 209.

²³ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 28, 1477-1478, c. 13^{r-v} (8th of May 1477; edited, for instance, in N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor* [Venice <'s Involvement> in the Black Sea <Area>], in Idem, *Studii asupra evului mediu românesc* [Studies on the Romanian Middle Ages], edited by Ș. Papacostea (Bucharest 1984), no. 47, pp. 289-291 (*Veneția*); C[onstantin]. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, V (Paris, 1884), p. 211; *Malipiero*, pp. 111-112. See further N. Iorga, 'L'oncle d'Étienne le Grand', *Bulletin de la Séctiön Historique de l'Académie Rou-maine* (Bucharest), V-VIII (1916-1920), pp. 79-81; Mureșan, 'La place de Girolamo Lando' pp. 182-184.

²⁴ For instance: Stefano Magno, *Annali veneti e del mondo [1443-1478]* (ÖNB, *Codices*, Cod. 6215-6217), III, *Ad annum 1477*, ff. 671^r-674^v (and also *Ad annum 1478*, ff. 692^r-693^r); *Codex Diplomaticus Par-tium Regno Hungariae Adnexarum. Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára* (=Monumenta Hungariae Historica, I, 31, 33, 36, 40), II, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. 1198-1526* [Documents regarding the Relations at the Meeting-Point between Hungary and Serbia. 1198-1526], edited by Lajos Thallóczy, Antal Aldásy (Budapest, 1907), no. 369, pp. 267-268; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente pri-vitoare la istoria românilor* [Documents regarding the History of the Romanians], XV-1 *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni Bistrița, Brașov și Sibiu, 1358-1600* [Documents and Letters from the Archives of the Transylvanian Cities of Bistrița, Brașov, Sibiu, edited by N. Iorga (Bucharest, 1911), nos. 171-176, pp. 76-79.

²⁵ E.g. ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Venezia*, cart. 354, fasc. 2, nn (18th of February 1468); Oliver Jens Schmitt, 'Actes inédits concernant Venise, ses possessions albanaises et Skanderbeg (1464-1468)', *Turcica*, XXXI (1999), pp. 247-312; Iulian-Mihai Damian, 'La Depositeria della Crociata (1463-1490) e i sussidi dei pontifici romani a Mattia Corvino', Al. Simon, 'The Hungarian Means of the Relations between the Habsburgs and Moldavia at the End of the 15th Century', *Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica*, VIII (2006), pp. 135-152, 259-296; Idem, 'The Lion in Winter', pp. 500-502; Idem, 'The Arms of the Cross', pp. 48-50.

²⁶ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 28, c. 13^v (8th of May 1477); Ș. Papacostea, 'La guerre ajournée: les relations polono-moldave en 1478. Réflexions en marge d'un text de Filippo Buonaccorsi-Callimachus', *Re-vue Roumane d'Histoire*, XI (1972), 1, pp. 3-21; Jan Władislaw Woś, *Politica e religione nella Polonia tardo me-dioevale* (Trento, 2000), pp. 48-50; Pienaru, 'Proiectul scitic', pp. 121-136; Idem, 'Un document', pp. 229-241.

²⁷ E.g. *Veneția*, no. 34, p. 276; no. 38, p. 279; no. 42, p. 282; Pistarino, 'La caduta di Caffa', p. 518. For the earlier eastern plans of Venice: Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474. Documenti ca-vati dall'Archivio ai Frari in Venezia* (Vienna, 1856), no. 43, p. 44; no. 85, p. 106; no. 90, p. 112; [Jacopo Am-mannati Piccolomini], *Diarium Concistoriale dell cardinale Ammannati attribuito dal Muratori a Giacomo Ghe-rardi da Volterra, Rerum Italicarum Scriptorum* (Bologna-Città del Castello), NS, XXIII, 1904, 3, pp. 141-144.

²⁸ ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 2, nn [April-May 1475; miserited, under 1462, by Jovan Radonic in *Đurađ Kastriot Skenderbeg i Arbanija XV veku (istoriska iratha)* [George Castriot Skanderbeg and Albania in the 15th Century (Historical Sources)] (=Spomenik, XCV) (Bel-grade 1942), no. 226, p. 128; re-edited in Al. Simon, Cristian Luca, 'Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great', *Transylvanian Review* (Cluj-Napoca), XVII (2008), 3, pp. 101-103). For fur-ther data: *Malipiero*, pp. 111-112; Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, pp. 102-103, 360-361, 445-446.

²⁹ ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Turchia-Levante*, cart. 647, fasc. [3], *Rodi*, nn (16th of January 1474); *Un-gheria*, cart. 649, 1437-1480 [-1484], fasc. [2], [1452-1465] (!), nn (15th of

February 1474); Simon, 'The Arms of the Cross', pp. 55-56. Venetian-Genoese hostility naturally surpassed the rather strong adversity which had developed between Moldavian and Genoese Pontic political structures and figures throughout the last century.

³⁰ E.g. Gyula Rázsó, 'Military Reforms in the Fifteenth Century', in *A Millennium of Hungarian Military History*, edited by László Veszprémy, B.K. Király (New-York, 2002), pp. 70, 76; Pitcher, *A Historical Geography of the Ottoman Empire*, pp. 92-97, 138-139. In East-Central Europe prices and wages were up to four times lower than in *Italia* (Fernand Braudel, Frank C. Spooner, 'Prices in Europe from 1450 to 1750', in *The Cambridge Economic History of Europe*, general editor Michael M. Postan, IV, *The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, edited by E.E. Rich, C.H. Wilson (Cambridge 1967), pp. 394-398).

³¹ For an overview: *I libri commemoriali della Repubblica di Venezia. Regesti* [edited by Ricardo Predelli], V, [Registri XIV-XVII] (Venice 1901), no. XVI-65, 73, pp. 213, 215; Malipiero, pp. 41, 43; Fabio Cusin, *Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo*, II, (Milan, 1937), pp. 151-153; Gy. Rázsó, 'Una strana alleanza. Alcuni pensieri sulla storia militare e politica dell'alleanza contro i turchi (1440-1464)', in *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, edited by Vittore Branca (Florence, 1973), pp. 95-101 (in particular).

³² For instance: Iván Nagy, Albert B. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* [Souvenirs of the Hungarian Diplomacy: The Age of King Matthias. 1458-1490] (= *Monumenta Hungariae Historica*, IV, 1-4), II [1466-1480] (Budapest, 1876), no. 245, p. 355 (MDE); *Venezia*, no. 42, p. 282; [Jan Dlu-gosz], *Jan Dlugosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, editor Alexander Przedziecki, XIV, *Historiae Polonicae libri XII* [II] (Krakow 1887), pp. 651, 665; [Joseph] E. Woods, *The Aqquyunlu. Clan, Confederation, Empire* (Minneapolis-Chicago 1976), pp. 127-137; Setton, *The Papacy and the Levant*, II, pp. 314-322.

³³ ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Venezia*, cart. 364, fasc. 3, nn (13th of March 1477); Enrico Basso, 'De Boucicaut à Francesco Sforza. Persistance et changements dans la politique orientale des seigneurs étrangers de Gênes au XVe siècle', in *Le partage du monde. Echanges et colonization dans la Méditerranée médiévale*, edited by Michel Balard, Alain Ducellier (Paris 1998), pp. 63-77; Marco Pistoresi, 'Venezia-Mila-no-Firenze 1475. La visita in Laguna di Sforza Maria Sforza e le manovre della diplomazia internazionale: aspetti politici e ritualità pubblica', *Studi Veneziani* (Venice), XLVI (2003), pp. 31-69 (in particular pp. 44-49).

³⁴ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 28, c. 1^r (17th-18th of March, 10th, 19th of April 1477; part of the data was edited, for instance, in *Hurmuzaki*, VIII, 1376-1650 [edited by Ioan Slavici?] (Bucharest 1894), no. 21, pp. 16-18; nos. 24-25, pp. 21-22); Papacostea, 'Venise et les Pays Roumains' pp. 602-605. At the time, another Moldavian-Venetian problem was the 'Venetian' (Latin) Patriarchate of Constantinople (see *Hurmuzaki*, VIII, no. 18, p. 14; Muresan, 'La place de Girolamo Lando', pp. 188-190). Its full (late crusader) impact still eludes us in fact.

³⁵ E.g. Lajos Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* (offprint *ArchT*, 3rd series, VII, 1) (Trieste 1913), pp. 34-36 (*Frammenti*); *Bonfini*, IV, pp. 91-12. See in comparison Edgár Artner, *Magyarország mit a Nyugati Keresztény muvelődés védobástyája: a Vatikánai Levéltárnak azo okiratai, melyek oseinknek a Keletrol Európát fen yegeto veszedelmek ellen kifejet erofeszítéseire vonatkoznak (cca. 1214-1606)* [Hungary as Propugnaculum of Western Christianity: Documents from the Vatican Secret Archives. 1214-1606], editor Szovág Kor-nél (Budapest, 2004 [compiled in the 1930]), especially nos. 100-103, pp.110-120 (1475-1478) (*Magyarország*).

³⁶ See also Mihail Guboglu, 'Le tribut payé par les Principautés Roumains à la Porte jusqu'au début du XVe siècle d'après les sources turques', *Revue des Études Islamiques* (Paris), XXXVII (1969), 1, pp. 68-72. It is also interesting to note, given Venice's own Ottoman talks, that the money that she usually requested from Rome for Stephen in 1477-1478 (10.000 ducats) came very close to the minimal sum owed by him in Ottoman tribute.

³⁷ For an overview: József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon* [The Age of the Hunyadis in Hungary], V (Pest 1847), p. 54; Vilmos Fraknoi, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály* [King Matthias' Letters. Foreign Section], I, 1458-1479 (Budapest 1893), nos. 259-260, pp. 381-383; no. 281, p. 419 (MKL); *Frammenti*, pp. 39-41; Gyula Rázsó, *Die Feldzüge Königs Mathias Corvinus in Niederösterreich 1477-1490* (Vienna 1973), pp. 5-7; O.J. Schmitt, *Das venezianische Albanien (1402-1479)* (Munich, 2001), pp. 604-612; Sándor Papp, 'Stephen the Great, Matthias Corvinus and the Ottoman Empire', in *Between Worlds*, I, pp. 107-122.

³⁸ E.g. Ş.Papacostea, 'Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453-1484)', in *Atti del Colloquio Genovesi nel Mar Nero durante i secoli XIII e XIV*, edited by Ştefan Pascu (Bucharest 1977), pp. 150-152; Cazacu-Kévkian, 'Les ottomans en Crimée', pp. 495-538; G. Pistorino, 'La caduta di Caffa', pp. 481, 488-489.

³⁹ E.g. ASM, A.D.S., Potenze estere, *Ungheria*, cart. 650, 1452-1490, fasc. 3, 1467-1490, nn (May 23, 1476; unfortunately for Romanian historiography, misedited in N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor* [Documents and Fragments regarding the History of the Romanians], III [-1], [1399-1499] (Bucharest, 1897 [1898]), p. 56); F. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeiten-wende* (Munich, 1959), pp. 382-388; Al. Simon, 'Quello ch'è apresso el Turcho. About A Son of Stephen the Great', *Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica*, VI-VII (2004-2005), pp. 141-169.

⁴⁰ ASM, A.D.S., Potenze estere, *Ungheria*, cart. 650, fasc. 3, nn (20th, 23rd of May 1476); *Venezia*, cart. 364, fasc. 5, nn (11th of May 1477). The 'business focused' captain probably got his share of the 'booty'. On the other hand, given also Stephen's conduct in relation to the Genoese, relieved that they were in Christian hands, we cannot rule out the possibility that the captain too was put into chains by the Moldavian ruler.

⁴¹ For instance: Erik Fügedi, 'Mátyás király jövedelme 1475-ben' [King Matthias Budget of 1475], *Századok* [Centuries] (Budapest) CXVI (1982), 3, pp. 484-506; Şevket Pamuk, 'Money in the Ottoman Empire, 1326-1914', in *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, [I], edited by Halil İnalcik (Cambridge, 1994), pp. 951-956; Setton, *The Papacy and the Levant*, II, pp. 320-327 (with further data).

⁴² Biblioteca Nazionale Marciana (BNM) (Venice), Codices, Cod. Lat. 178 (=3625), cc. 41^r-42^r (Septem-ber 16, 1476; the best edition of the report is that of Krzysztof Baczkowski, 'Nieznane listy Baltazara z Piscii do papieża Sykstusa IV z lat 1476-1478 ze zbiorów weneckich' [Baldassar of Piscia's Reports to Pope Sixtus IV from the Venetian Archives. 1476-1478], *Prace Historyczne* [Historical Studies] (Krakow), LXXXIX (1989), Appendix, no. 1, pp. 242-248); *Documente Ştefan*, II, no. 193, p. 366; *Leben und Taten der türkischen Kai-ser. Die anonyme vulgärgriechische Chronik Codex Barberinianus Graecus (Anonymus Zoras) (=Osmani-sche Geschichtsschreiber*, VI), edited by Richard F. Kreutel (Graz-Vienna-Cologne 1971), pp. 145-146.

⁴³ E.g. *Codice*, I, no. 120, pp. 307-309; no. 151, pp. 364-368; no. 377, p. 815; II-2, no. 658, p. 338; no. 1087, pp. 103-104; no. 1102, pp. 114-116; no. 1104, p. 122; no. 1117, p. 195; *Acte și fragmente*, III, pp. 50-51, 88-89; and see in particular Şt. Andreescu, 'Un nou act genovez cu privire la Ştefan cel Mare; [A New Geno-ese Document regarding Stephen the Great], *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXII (2004), pp. 133-136.

⁴⁴ ASV, Misc., Arn., II-30, f. 44 (49^r) (February 25, 1476; edited in *Magyarország*, no. 101, pp. 111-112), 83 (88^v) (August 12, 1475); II-53, ff. 88 (94)^r-97 (102)^r (February 15, 1476) II-56, f. 201 (211)^r (August 30, 1475); Reg. Vat. 578, ff. 92^r-93^r (13th of January 1476; misedited, under 1477, as already noticed by Oskar Halecki, *From Florence to Brest. 1439-1596* (Rome 1958), p. 104, note 14, in Augustinus Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarica sacram illustrantia* II, *Ab Innocentio PP. VII. usque ad Clementem PP. VII. 1352-1526* (Rome 1859), no. 636, pp. 453-454). The efforts of the families to ransom the boys are documented. Yet, it could be of interest that Botta does not mention in his 'synthesis' the return of (part of) the boys to the peninsula, ransomed or not.

⁴⁵ ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Venezia*, cart. 364, fasc. 5 (May 11); BNM, Cod. Lat. X-178 (=3625), c. 41^v; *Documente Ştefan*, II, no. 193, p. 366 (see the 'version' in Theodor Holban, 'Noi documente româneşti din arhivele polone și franceze' [New Romanian Documents from Polish and French Archives] (I), *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie* A.D. Xenopol, XV (1978), no. 2, p. 467); Andreescu, 'Dernière phase', pp. 277-279.

⁴⁶ For instance: ASG, A.S., *Diversorum* [reg.] 742, 1480-1490; c. 4^v; *Litterarum. Officium Monete*, [reg.] 1804, 1481; cc. 44^r-45^v; *Materie Politiche. Scritti in lingua orientale ed africana*, 2737 D, 1188-1707, nn [Documenti Greco-Bizantini], [dos. G] (13th of September 1480, 2nd of February, 31st of December 1481); Biblioteca Museo Correr (Venice), *Manoscritti*, Provenienze diverse, 594, ff. 39^{r-v}, 41^r (3rd, 18th of July 1481); Giacomo Grasso, 'Documenti riguardanti la costituzione di una lega contro il Turco nel 1481', *Giornale linguistico di scienze, lettere ed arti*, VI (1879), no. 113, pp. 483-484; no. 119, pp. 487-488; *Dlugosz* (1887), pp. 630-631, 639-644.

⁴⁷ E.g. *Veneția*, no. 47, p. 290; no. 51, p. 203; Gy. Rázsó, 'The Mercenary Army of King Matthias Corvinus', in *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, edited by János M. Bak, Bela M. Király (New-York, 1982), pp. 130-138; András Kubinyi, 'König Matthias und die un-garischen Bischöfe', in Idem, *Matthias Corvinus. Die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa* (Herne, 1999), pp. 137-161 (in particular the date on p. 159, note 88); Simon, 'Valachorum regulus', pp. 219-224.

⁴⁸ E.g. Viaceslav Makusev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalum vicinorumque populorum e tabularis et bibliothecis italicis derompta*, I-2, *Genua, Mantua, Mediolanum, Panormus et Taurinum* (Belgrade, 1882), no. 15, p. 137; Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, pp. 114-118, The otherwise balanced 'German propaganda work' of Stephen, destined for Vienna (*Cronicile*, p. 34), offered in the early 1500; an idyllic picture of the matter, indicating that the problem posed by his conduct had not disappeared in Christian areas other than *Italia*. The question of how many of Stephen III's business partners were Christians remains also open.

⁴⁹ E.g. ASM, A.D.S., *Potenze Estere, Turchia-Levante*, cart. 647, fasc. 1, nn (20th, 29th of May, 16th, 25th, 30th of June, 14th, 26th-27th, 30th of July, 16th, 18th of August); *Venezia*, cart. 361, fasc. 3, nn (22nd of March 1475); O.J. Schmitt, 'Skanderbegs letzte Jahre. West-östliches Wechselspiel von Diplomatie und Krieg im Zeitalter der osmanischen Eroberung Albanies (1464-1468)', *Südost-Forschungen*, LXIV-LXV (2004-2005), pp. 56-123.

⁵⁰ In this respect: ASM, A.D.S., *Potenze Estere, Venezia*, cart. 364, fasc. 5, nn (11th of May 1477); ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 28, c. 13^{r-v} (8th of May 1477); MDE, II, nos. 257-258, pp. 372-374; *Actae et epistolae*, no. 29, p. 32; see Andrea Navagero, *Storia della Repubblica Veneziana, in Rerum Italicarum Scriptores*, XXIII (1733), col. 1147; Simon, 'The Limits of the Moldavian Crusade', pp. 273-326 (for the 1470' and mid 1480').

⁵¹ For instance: *Hurmuzaki*, VIII, no. 28, p. 26; XV-1, no. 176, p. 99; MKL, I, nos. 259-263, pp. 381-387; O.J. Schmitt, 'Die venezianischen Jahrbücher des Stefano Magno (ÖNB Codd. 6215-6217) als Quelle zur al-banischen und epirotischen Geschichte im späten Mittelalter (1433-1477)', in *Südosteuropa von vormoder-ner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, edited by Konrad Clewing, O.J. Schmitt (Munich, 2005), pp. 173-179; Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, pp. 188-194, 360-361.

⁵² For an overview of the decade, see for instance: O. Cristea, 'Matthias Corvin et l'expédition de Bazeyid II contre la Moldavie (1484)', *Revue Roumaine d'Histoire*, XLII (2003), 1-4, pp. 81-88; Al. Simon, 'The Relations between the Ecumenical Patriarchate of Constantinople and Venice in a Venetian Document of 1480', in *România în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei* [The Romanians in Medieval Europe (between the Byzantine East and the Latin West). Studies in Honour of Professor Victor Spinei], edited by Ionel Cădea, Dumitru Țicu (Brăila, 2008), pp. 587-600.

ACTIVITATEA NEAMULUI BOULEȘTILOR ÎN ȚARA MOLDOVEI, ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Sergiu BACALOV,

doctor în istorie,

Institutul de Istorie, Stat și Drept

Secolul al XVII-lea poate fi calificat ca unul de cotitură pentru Țara Moldovei. Este perioada când, pe parcursul a câtorva decenii, o parte din neamurile vechi boierești sunt înlăturate de pe arena social-politică a Țării Moldovei. Eliminarea neamurilor vechi boierești se făcea pe câteva căi: ruina economică, provocată de multipli factori, printre cei mai importanți fiind și mentalitatea anacronică a unei părți din marea boierime; comportamentul rebel al marii boierimi moldovenești, în condițiile de criză pentru puterea domnească, cât și concurența făcută de noile neamuri boierești, în special de cele de origine alogenă. Toate acestea au pus începutul decăderii accelerate a unor neamuri boierești.

Înlăturarea temporară a neamurilor „compromise” a creat un gol, care a fost compensat cu element balcanic, în special în domnia lui Vasile vodă Lupul, o domnie prea lungă pentru ca boierimea înlăturată să-și poată restabili vechile poziții, deși s-au făcut încercări repetate. O șansă de a-și recupera influența, pentru aceste neamuri, era stabilirea unor relații de rudenie cu elementul grec sau grecizat. Spre deosebire de alte neamuri, Bouleștii, cu unele excepții, n-au pus accent pe acest aspect.

Unul dintre neamurile boierești mari în declin, care, oarecum reprezintă un model clasic în privința evoluției vechii boierimi moldovenești, este neamul Bouleștilor (Boul), neam aflat în conflict cu domnia, la începutul secolului al XVII-lea, participant la rebeliunea lui Gheorghe vodă Ștefan și ruinat totalmente în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Bouleștii sunt un vechi neam boieresc în Țara Moldovei¹. Cartografierea moșiilor de bază ale Bouleștilor și vechimea neamului, din punct de vedere cronologic, ne face să presupunem că el a fost printre neamurile de boieri care au participat la descălecarea Țării Moldovei (a se vedea harta anexată, cu comentarii). Cel dintâi Boul, atestat de documente, este Dragoș Boul, pârcaș de Roman între 1478 și 1483, spătar între 1483 și 1484, și în calitate de vornic este menționat din 1486 până în 1491². Între Dragoș Boul și Bouleștii de la finele

secolului al XVI-lea și din secolul al XVII-lea există un hiatus documentar care nu permite, deocamdată, să stabilim cu precizie gradul lor de rudenie, îl putem doar deduce.

Astfel, la 21 septembrie 1510, domnul Bogdan cel Orb, aflându-se la Hârlău, întărește un uric lui Dragoș vornicul pentru satul Bălănești, pe Iaura, cumpărat cu 60 de zloți tătărești de la Luca Ilișescu, fiul lui Iliăș paharnicul; și satul Gura Strâmbei, pe Tutova, cumpărat cu 280 de zloți tătărești de la Mirce Lazereanu și soția lui, Marușca³.

La 28 martie 1528, Petru vodă Rareș întărește lui Giurgea, fiul Anușcăi, nepot lui Dragoș Boul vornic, satul Lățcani, pe Moldova. Pentru acest sat domnul a luat în schimb două sate situate la gura Iadriciului: unul „unde a fost casa lui Baloș cu vad de moară în Bârlad”, cumpărat de Dragoș Boul, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, de la Pătru Berbeace și de la Ana cu 160 de zloți tătărești; celălalt sat, Picigani, pe Bârlad, a fost cumpărat de același Dragoș Boul, pentru 100 de zloți, de la Lupe, Neagra și Fatoșca, copiii Ilcăi și nepoții lui Dragoș Căndescul⁴.

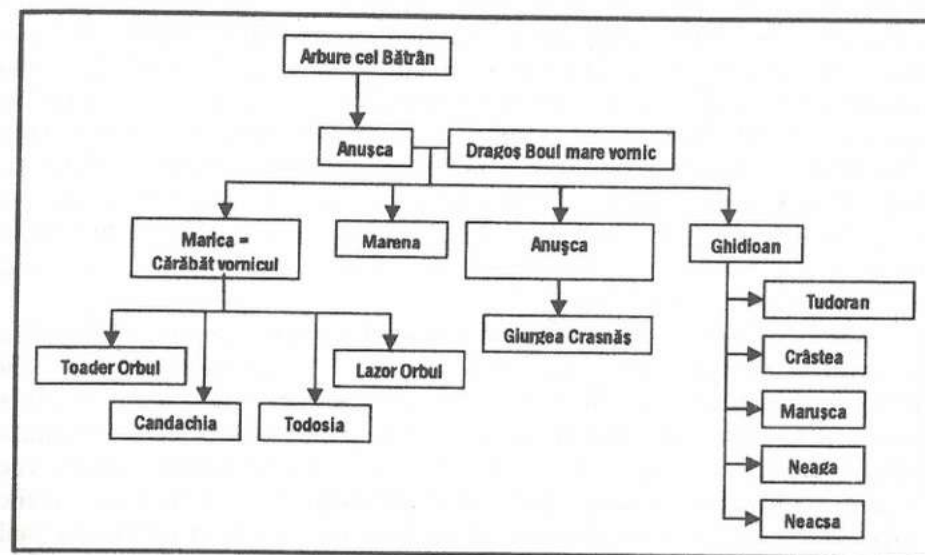
Acest Giurgea, probabil este Giurgea Crasnăș, fiul lui Toader Crasnăș ușar, care, la 15 aprilie 1547, obține uric de întărire, de la domnul Petru vodă Rareș, pentru moșiile: Grimăzești, jumătate din Fauri, cu mori pe Vaslui, Berbești, Chiușdeni, cu vad de moară în pâraul Vaslui, jumătate din Cârstești, în ținutul Sucevei, și o bucată de pământ numită Râpi, situată mai jos de Românești, pe Vaslui. Dintre care ultimul loc a fost cumpăratură a bunicului său, Boul vornic, de la Toader și Ion comis, iar pentru celelalte avea privilegiul dat de Ștefan cel Mare bunicii sale, Anușca, și fraților ei, Luca Arbure și Ion pitar, și surorilor lor, toți copiii lui Arbure cel Bătrân⁵. Deci, reiese că Giurgea Crasnăș este nepotul lui Dragoș Boul cu sensul că fiind fiul lui Toader Crasnăș, ce fusese căsătorit cu Anușca, fiica lui Dragoș Boul și a Anușcăi Arbure, după cum înțelegem cele expuse de documentul citat mai sus.

O altă fiică a lui Dragoș Boul a fost Mărica, al cărei fiu, Toader Orbul (Slepîi), la 20 martie 1554, vânduse pentru 350 de zloți, jumătate din satul Bahnarii, pe Tutova, și jumătate din satul Dvorniceanii, lui Ion logofăt. Moșii pe care le cumpărase bunelul său, Dragoș vornicul, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, de la Ion Săcară și fratele său, Andreica⁶. Anterior, la 23 mai 1552, „Lazor și Toader, copiii lui Cărbăț fost vornic”, vând trei țigani, „dreptii lor robi, din privilegiul bunicului lor, Dragoș vornic”⁷. La 8 aprilie 1555, la Bârlad, „Toader și fratele lui, Lazor, și surorile lor, Todosia și Candachia, copiii Maricăi, și sora ei, Marena, fiicele lui Dragoș vornic, și nepoatele lor de soră, Marena și Neacșa, fiicele lui Dragoș sulger”, vând satul Brăiești, pe Covurlui, „verilor lor, Tudoran vameș și fraților lui Crâstea, și surorilor lor, Marușca, Neacșa și Neaga, copiii Ghidioanei, copila lui Dragoș vornic, însă în afară de ceilalți copii ai lui”⁸.

În prezent cunoaștem că Dragoș Boul vornicul a fost căsătorit cu Anușca Arbure, fiica lui Arbure cel Bătrân, și sora renumitului Luca Arbure. Copiii lor au fost fiica Anușca, căsătorită cu Toader Crasnăș ușar, al căror fiu a fost Giurgea Crasnăș; Marica, căsătorită cu Cărbăț vornicul, mamă lui Lazor și Toader Orbul, a Todosiei și Candachiei; Ghidioana, mama lui Tudoran vameș, Crâstea, Ma-

rușca, Neacșa și Neaga. Există indicii care ne fac să presupunem existența și a altor copii ai lui Dragoș Boul vornicul, inclusiv fiii din care au descins Bouleștii secolului al XVII-lea, deși nu excludem și o filiație pe linie feminină, cu păstrarea numelui de neam a bunelului matern, precum avem mai multe cazuri în istoria neamurilor boierești ale Țării Moldovei.

Spîța de neam documentată a lui Dragoș Boul vornicul

Vin să demonstreze tangența Bouleștilor din secolul al XVII-lea cu Dragoș Boul vornicul câteva documente citate ceva mai sus. Astfel, pentru documentul din 21 septembrie 1510, atenționăm că acesta este din fondul de acte al Mănăstirii Răchitoasa, unde au făcut dani Bouleștii din secolul al XVII-lea. Pe acest temei, reieșind din faptul că dresese moșiilor cumpărate de Dragoș Boul intraseră în stăpânirea Mănăstirii Răchitoasa, putem susține cu fermitate că Bouleștii din secolul al XVII-lea sunt descendenții, probabil, chiar pe linie masculină, din Dragoș Boul vornicul. Asemenea și documentul din 28 martie 1528, care vine să confirme încă o dată originea neamului Bouleștilor din secolul al XVII-lea, și anume din Dragoș Boul vornicul, deoarece, la începutul secolului al XVII-lea, Lățcanii (Lețicanii) fac parte din moșiile de baștină ale fiilor lui Dragotă mare vâtag⁹.

Abundența documentelor emise în secolul al XVII-lea face posibilă reconstituirea mult mai completă, pentru perioada de după 1600, a spîței genealogice a neamului Bouleștilor.

Îi cunoaștem doar pe descendenții lui Dragotă (Boul) mare vâtag și ai Nastasiei (recăsătorită cu Muste uricarul), care, în secolul al XVII-lea, vor purta numele Boul. Este atestat la 20 februarie 1586, Petru vodă Șchiopul, întărește lui Gavril, staroste de Cernăuți, pentru dreaptă și credincioasă slujbă, satul Davideni, ținutul Neamțului, cu moară, jumătatea cumpărată, cu uric de la Iancu vodă,

pentru 1340 de zloți tătărești de la Gligorie, fost mitropolit, și călugării de la Mănăstirea Neamț, parte ce fusese a Nastasiei, soția lui Dragotă mare vătaf, moștenire a ei de la Șarpe fost postelnic, ce nu putuse s-o răscumpere de la mănăstire și nici să înapoieze banii împrumutați, de la Gavril starostele, pentru răscumpărare. Cealaltă jumătate de sat este cumpărată de la Drăgan Ciolpan fost vornic și de la fiii soției lui, Nastasia, fiica Todosiei¹⁰.

Într-un document de la Ieremia vodă Movilă, Bouleștii sunt prezentați în calitate de fii ai Nastasiei, cneaghina lui Muste uricarul. Nastasia era o strănepoată a lui Cozma Șarpe postelnicul și rudă cu domnul Ștefan cel Mare, numit în document „Ștefan voevod cel Bătrân, bunicul lor”, de la care aveau (Nastasia și fiii ei – Bouleștii) uric pentru niște țigani moșteniți de la „bunicul lor Șarpe postelnicul”. Documentul este din 25 iunie 1597, moment în care Ieremia Movilă întărește țiganii (aproximativ 24 de sălașe) copiilor cneaghinei Nastasia: Toader Boul stolnic și fraților săi, Gavril diac, Pătrașco, Dumitru, Ionașco, și surorile Eufrosina (a fost căsătorită cu Toader Moțoc¹¹) și Antimia¹². Dintre frați, Toader, Gavril, Patrașco și Dumitru sunt atestați în dregătorii, însă mai reprezentativ este totuși Toader Boul.

Toader Boul, numit uneori și Toader Dragotă¹³, după numele tatălui său, apare menționat în dregătoria de stolnic, la 27 septembrie 1590¹⁴, fiind martor la o tranzacție funciară. Peste cinci ani, la 21 octombrie 1595, în timpul domniei lui Ieremia vodă Movilă, el este atestat ca vistiernic, domnul întărindu-i în stăpânire satul Vereșani¹⁵. În martie 1599, este atestat fără dregătorie, căci Ieremia vodă Movilă poruncește lui Ionașco Talpă ceașnic și fratelui său, Vasile, și soției lui Gavril logofătul să plătească lui Boul fost stolnic și fraților săi banii ce-i datorează pentru jumătate din satul Davideni, cu mori, „pentru care s-au pârât în 18 divane”¹⁶. În document nu este specificat numele lui Boul fost stolnic, însă știm că Toader deținuse această dregătorie anterior. În august 1599, Toader Boul se afla iarăși în dregătoria de vistier, de acum însă „treti vistiernic”¹⁷. Un timp a fost vornic de gloată¹⁸. În dregătoriile legate de visterie s-a menținut, cu mici întreruperi, până la 22 iunie 1614, când apare ultima dată menționat în funcție¹⁹, ulterior este numit în documente fost vistier²⁰. În 1604, el se află în Țara Românească, la Radul vodă Șerban. Se implică și în războaiele movileștilor, fiind apropiat de Constantin vodă Movilă. Este participant, în anul 1612, și la bătălia de la Cornul lui Sas, dintre oștile domnului Ștefan vodă Tomșa și mercenarii polonezi ai lui Constantin vodă Movilă, conduși de cumnatul ultimului, Ștefan Potochi. Bătălia s-a sfârșit catastrofal pentru Constantin vodă Movilă și părtașii lui, fostul domn împreună cu o mulțime de moldoveni și polonezi, din oastea ce-l însoțise în Moldova, fiind luați prizonieri de către tătarii lui Cantemir din Bugeac. Printre prizonieri se afla și Toader Boul, însă este răscumpărat din robia tătărească de către domnul Ștefan vodă Tomșa, care, după cum menționează un document din 30 martie 1618, „a căzut în robie la tătari pe timpul războiului mare de la Prut pe drumul Iașului”²¹. Probabil că unul dintre motivele pentru care domnul îl iartă pe Toader Boul este și faptul că erau rude: fiul lui Toader, Ștefan Boul, era căsătorit cu Ruxanda, fiica lui Ștefan vodă Tomșa. La reîntoarcerea din robie a cuscrului său, domnul, la 30 martie 1613, îi

întărește „slugii sale Toader Boul vistier jumătate din satul Davideni, pentru care avuse pâră cu Ionașco Talpă mare ceașnic”. Acest sat fusese dat de Ștefan vodă Tomșa lui Ionașco Talpă mare ceașnic, „fiind înșelat de acesta cu vorbe neadevărate”²². Posibil că Ștefan vodă Tomșa s-a lăsat „înșelat”, deoarece comportamentul domnului era corespunzător poziției luate de către ruda sa apropiată, ce trecuse în tabăra adversă. Comportamentul binevoitor al domnului față de ruda sa rebelă se prezintă ca ceva deosebit în raport cu atitudinea foarte dură față de ceilalți boieri oponenți, care participară la bătălia de la Cornul lui Sas, de partea lui Constantin vodă Movilă²³. În același context trebuie privit și cazul documentat la 11 ianuarie 1613: Ștefan vodă Tomșa, dând curs părei lui Cernat fost logofăt, care „a pârât pe doamna lui Toader Dragotă”, arătând că „i-au luat lui (de la Cernat – n.n.) Dragotă o sută și treizeci stupi”, ca urmare Cernat fost logofăt „de a lui bună voie a iertat doamnei lui Toader Dragotă cu iertare și cu pace”, îi face întărire în această cauză, ca mai mult să „n-o mai învăluiască”²⁴.

Doi ani mai târziu, în octombrie 1615, el participă, împreună cu alți mari boieri din casa lui Ștefan vodă Tomșa – Nichifor Beldiman logofătul, Bărboiul vornicul și Sturzea hatmanul – la revolta contra domnului. Boierii „hicleni” cu slujitorii lor s-au refugiat din Iași în satul Cucuteni din preajma târgului, cerând domnului să părăsească benevol scaunul domnesc, motivând că „nu poate nime suferi domnia lui cu atâte vărsări de sânge”²⁵ (anterior fusese decapitată aproape întreaga partidă promovileană din Țara Moldovei). Conflictul armat dintre gruparea boierească ostilă domnului, printre care se afla și Toader Boul vistiernicul, cu detașamentele de călărași și târgoveți ai lui Ștefan vodă Tomșa, a avut loc aproape de Iași, lângă Fântâna lui Păcuraru, și s-a sfârșit cu înfrângerea boierilor rebeli. Bărboiul vornicul este capturat și imediat omorât, iar celelalte căpetenii – Beldiman logofătul, Sturzea hatmanul și Toader Boul vistiernicul – reușesc să se salveze, fugind în Țara Românească, sub protecția domnului Radu vodă Mihnea, care era dușmanul lui Ștefan vodă Tomșa și care-i trimite la Constantinopol, spre a-l pârî pe domnul Moldovei²⁶.

După bătălia de la Tătărăni dintre oștirile lui Ștefan vodă Tomșa și cele poloneze ale lui Bogdan vodă Movilă, cu un final tragic pentru primii, domnul Țării Moldovei se retrage spre hotarul Țării Românești, și în apropiere de Focșani este întâmpinat de ceaușii sultanului otoman, care aduceau cu sine pe Toader Boul vistierul, Nichifor Beldiman logofătul și Sturzea hatmanul, care fuseseră reținuți la porunca vizirului, în drum spre Constantinopol. Sentința a fost pronunțată imediat, boierii, printre care și Toader Boul, fiind decapitați, și trupurile aruncate în Siret. Astfel s-a încheiat cariera și viața marelui vistiernic Toader Boul²⁷.

Toader Boul a fost căsătorit cu Agafia²⁸ Prăjescu²⁹ și a avut patru copii³⁰: Maria, ea deseori este numită în documente Maria Stolniceasa³¹, Maria a avut o fiică, Anița, căsătorită cu Pătrașco postelnicul³², și un fiu, Ilea jitnicerul³³, Parachiva³⁴, căsătorită cu Neculai Seachil stolnicul³⁵, fiica lor, Anița hătmăneasa³⁶, a avut doi fii – Vasile și Nicolai³⁷; Safta³⁸, a treia fiică a lui Toader Boul, a fost căsătorită de două ori: prima dată cu Pană vistiernicul³⁹, apoi cu Gheorghe Ștefan logofătul⁴⁰, viitor domn al Țării Moldovei. Căsătoria cu Gheorghe Ștefan a avut

loc înaintea datei de 11 februarie 1638, căci la această dată Ștefan Boul fost clucer împarte niște țigani „cu cumnații <...> cu dumnealui Gheorghii Ștefan și cu Niculaiu Seachil, și cu Pătrașcu postelnicul”⁴¹. Din căsătoria cu Pană vistiernicul a avut o fiică, Crăstina, căsătorită cu un oarecare Temelie. Safta, o perioadă de timp, l-a însoțit pe Gheorghe Ștefan în pribegie, ca apoi să revină în țară. Ea stăpânise, până la 19 decembrie 1654, satul Brânzeni de pe Răut, pe care îl face danie nepotului de frate Dumitrașco Boul jitnicer, „pentru dreaptă slujbă”⁴². Singurul fiu al lui Toader Boul vistiernicul a fost Ștefan Boul,⁴³ mare vornic al Țării de Jos.

Referitor la moșiile lui Toader Boul, în lipsa unui catastif al acestora, documentele, la moment destul de fragmentare⁴⁴, ne permit totuși să evidențiem câteva dintre ele:

Satul Vereșani, întărit, la 1595, de Ieremia vodă Movilă, aici stăpâna și o parte de moșie obținută de la Dochia, soția lui Roman. La 21 octombrie 1605 cumpără partea de moșie a lui Dan, fiul Ulianei, nepot Sârbului, cu 25 de taleri, și partea lui Gligore, fiul lui Vlașin, cu 12 taleri. La 30 octombrie 1608, Toader și Nichita, fiii Sorei, din Vereșeni, vând lui Boul vistierul moșia lor din acel sat, Vereșeni, cu 10 galbeni. La 16 mai 1609 i se întărește stăpânirea încă asupra unei părți din Vereșani (15 ogoare în țarină și două curături pe apa Moldovei, cu grădini), cumpărate pentru 50 de taleri de la Ana, fiica lui Crâstea, nepoata lui Ion Foltea. În același an sau ceva mai înainte, lui Toader Boul vistiernicul i se zălogise pentru 16 taleri părțile din Vereșani de către răzeșii Ion și cumnatul său, Roman, ambii din Vereșani, de față fiind Băisanul [Ieremia] uricar. La finele anului 1609, la 30 octombrie, domnul Constantin vodă Movilă îi întărește încă o cumpărătură efectuată în Vereșani, partea Vasilicăi, fiica lui Toma, obținută cu 50 de taleri. În primăvara anului 1610 face încă două cumpărături, una întărită de domn la 3 aprilie: părțile lui Gheorghie, fiul Voicăi, nepot lui Ruse Mitescul, cumpărate cu 11 „roșii” ungurești, și alta întărită la 20 aprilie, cumpărată de la Maxim Gheorghii și alți răzeși, și anume un ogor și jumătate pentru 5 taleri și separat alte încă trei ogoare și jumătate, iarăși pentru 5 taleri⁴⁵. În total: 5 ogoare pentru 10 taleri.

Satul Davideni, situat în ținutul Neamțului, în bazinul Moldovei, vizavi de satul Vereșeni (Vereșani), este moșia pentru care s-a pârât, împreună cu frații, cu Ionașco Talpă ceașnicul și frații săi „în 18 divane” și, la 1599, în martie, urma ca Ionașco ceașnicul să plătească Bouleștilor datoria pentru jumătate din satul Davideni. În ianuarie 1600, boierii Tolocico mare sulger, Drăgan Ciolpan pârcălabul, Pătrășcan fost pârcălab și alții mărturisesc că Toader Boul plătitise 350 de taleri lui Ionașco Talpă ceașnicul, pentru curtea și casele ultimului din Davideni. Ulterior, la 9 ianuarie 1600, domnul Ieremia vodă Movilă îi întărește moșia Davideni și jumătatea de apus a satului, pe care o răscumpărase de la Ionașco Talpă ceașnicul, Vasile și alții, cu 1570 de taleri, dintre care 320 au fost dați ceașnicului pentru case și curțile din sat, iar Vasile, fratele lui Ionașco ceașnicul, îi vinde casele sale vechi din Davideni lui Toader Boul vistiernicul pentru 80 de taleri, precum însuși mărturisește. Încă un document referitor la răscumpărarea acestei jumătăți din Davideni este o întăritură domnească, din 24

septembrie 1601, care indică că Toader Boul vistiernicul a întors lui Ionașco ceașnicul, Grigore stolnicul, Vasile, Iustina și Todosia, copiii lui Gavril logofătul, pentru jumătatea de sat și case, 870 de taleri. În perioada când se afla Toader Boul în robia tătarească, domnul Ștefan vodă Tomșa întărise această jumătate de Davideni lui Ionașco Talpă mare ceașnic, prin „înșelare”. La întoarcere, Toader reușește să demonstreze că-i aparține o parte din moșia Davidenilor, care, la 30 martie 1613, îi este reîntărită. Un document din 20 martie 1618 ne arată pierderea unor moșii de către Toader Boul, după bătălia de la Fântâna lui Păcurar, fapt ce ne face să presupunem că el pierduse și Davidenii⁴⁶.

În satul Brânzeni, Ieremia vodă Movilă, la <1606> martie 26, îi întărește lui Boul vistiernicul jumătatea de jos și a cincea parte din jumătatea de sus a unui loc din pustie de la Podul de Piatră, între Moreni și Pistrueni, numit Brânzeni, pe Răut, cu locuri de moară. Moșia din Brânzeni fusese cumpărată de Toader Boul, cu 350 de taleri, de la Stan, fiul lui Cioban, și de la alți răzeși, întorcând 50 de taleri lui Sacotă vătaful și 15 taleri lui Bratul din Negrești, pentru părțile lor din mori⁴⁷.

Satul Lețcani, moștenit, probabil, de pe strămoșul său Dragoș Boul, a fost o perioadă confiscat de Ieremia vodă Movilă, care, la 10 septembrie 1603, dă de știre lui Radul ureadnic din târgul Iașilor că „domniia me s-a milostivit și iarăși am dat satul Lețcanii slugii noastre credincioase Boul vistier”, și-i poruncește ureadnicului să-i restituie „satul în mâini și ceiace-i vei fi luat tot să i se întoarcă”⁴⁸.

La 27 martie 1604, Ieremia vodă Movilă întărește lui Toader Boul vistierul satul Frăteștii din ținutul Neamțului, care i-a fost zălogit de Iurașco pârcălabul pentru 500 de taleri de argint, cu dreptul doar a copiilor săi, nu și a nepoților, de a răscumpăra moșia⁴⁹.

La aceeași dată, Ieremia vodă Movilă îi mai întărește lui Toader Boul o cumpărătură, pentru 500 de taleri, „satul Săcurinții și cu săliștea Răspopenții, din același hotar pe pâraul Camenița, ce este în ținutul Hotinului”, carte a fost a lui Lupul Herțea aprod⁵⁰.

Toader Boul stăpâna câte trei părți din moșiile Țigănești și Benești, pentru care se judeca, la 1605, cu Dobrovăț vătaful, care mărturisește că Boul ar avea dreptul doar la a șaptea parte de moșii, părțile cumpărate de la Hoiup staroste. Ambele moșii se aflau în ținutul Tecuciului⁵¹.

În Rădeni, ținutul Neamțului, stăpâna părți de moșie, cumpărate înainte de 2 aprilie 1606⁵².

În Tarasova, ținutul Sorociei, avea părți de moșie. Cunoaștem din catastiful moșiilor lui Dumitrașco Ștefan logofătul și al soției sale, Zinica, părinții lui Gheorghe vodă Ștefan, catastif întocmit la 20 aprilie 1627, că aveau dreaptă cumpărătură jumătate din satul Tarasova, ținutul Sorociei, procurată cu 250 de taleri de la Dumitru Șapșală. Acesta din urmă le-a „dat și zăpis de pâra și de împărțitură, ce au avut cu ruda lor Boul vistiernicul, să știe”⁵³.

În Bozieni, ținutul Neamțului, avea de zestre, „din partea dumisale Agahiia, giupânesei Boului vistiernicului”. Moșia a fost „impresurată după pieirea Boului vistiernicului și au căzut pre mâna vornicului Hăbășescului”.

Doar în domnia lui Vasile vodă Lupu, copiii și cumnații răposatului vistiernic s-au "părât la divan cu dumneai, cu vorniceasa Hăbășescului", iar domnul, împreună cu sfatul, decide să întoarcă Bouleștilor moșia Bozienii⁵⁴.

În cadrul moșiei Stejereni, ținutul Sucevei, stăpâna părți de moșie care erau cumpăratură personală⁵⁵, de la descendenții lui Toader Corlătescu vameșul⁵⁶. Aceștia din urmă, profitând de moartea lui Toader Boul, au vândut acele părți de moșie, în mod nelegitim, altor persoane, cu care se va judeca, în 1648, Ștefan Boul⁵⁷.

În moșia Brăiești (Corlătești), ținutul Sucevei, pe apa Moldovei, avea cumpărături de la urmașii mai sus-numitului Toader Corlătescu. Moșia apare menționată, împreună cu Stejereni, la procesul de judecată din 14 iunie 1648⁵⁸. Însă în Brăiești aveau părți de ocină și alți frați ai lui Toader Boul, fapt care ne arată că este vorba despre o moșie mai veche, probabil o cumpăratură a lui Dragotă Boul vătaful. Știm că la 21 august 1609, Toader Boul vistiernic se judecă cu Cozma Ciocârlie fost armaș, pentru 40 de ughi, "pentru 4 boi și pentru 4 vaci și pentru un cal ce a luat de la el când au fost acele răscoale." La judecată, Ciocârlie fost armaș este nevoit să cedeze, pentru acea datorie, părțile sale de moșie din Stejereni și Corlănești⁵⁹.

Satul Tălpălăești, situat pe apa Moldovei, în ținutul Sucevei, unde avea cumpărături efectuate înainte de 15 mai 1607, inclusiv mori pe Moldova, de la Drăguman, fiul Simei, nepotul Neacșei și oamenii lui, cu 150 de ughi⁶⁰. La 10 martie 1609, marii boieri dau mărturie că Drăguman din Tălpălăești (Tăbălăești) a vândut lui Boul vistierul partea sa de moșie din același sat, a șasea parte de moșie, pentru 50 de ughi⁶¹. Din cei 150 de ughi plătiți, în 1607, de Boul, 100 de ughi reveneau și oamenilor lui Drăguman. La 10 aprilie același an, Ionașco postelnicul și alți boieri fac mărturie pentru vânzarea făcută de către Ionașco comișelul și frații săi, în satul Tălpălăești, a șasea parte de moșie, către Toader Boul⁶². Același Ionașco postelnicul, la 29 aprilie 1608, mărturisește despre alte vânzări efectuate de răzeșii din Tălpălăești către Boul vistierul⁶³. La 29 aprilie 1609, mai mulți răzeși, printre care și Ana, femeia lui Lazor, vinde și ea lui Toader Boul partea sa din Tălpălăești, a treia parte de moșie, pentru 100 de ughi⁶⁴. Pentru această cumpăratură, Toader Boul va avea pâră, 4 ani mai târziu, cu Lazor și soția lui, Ana, pentru a treia parte din Tălpălăești. Ștefan vodă Tomșa îi dă dreptate lui Boul vistier, ultimul având uric de la Constantin vodă Movilă⁶⁵. La 15 mai 1609, un alt grup de răzeși vând părțile de ocină din Tălpălăești vistiernicului Boul pentru 300 de galbeni ungurești⁶⁶.

Și în satul Potlogeni avea cumpăratură jumătate de sat, partea din jos, cumpărată cu 44 de taleri de la Lazor Cumpătă⁶⁷. La 21 ianuarie 1619, Eremia fost pârălab cu soția sa, Maria, fiica lui Toader Boul vistier, Nicolae Seachil mare stolnic, pentru ocina lor cu loc de casă, din Potlogeni, pe care ei o zălogise încă lui Boul vistiernicul pentru 20 de taleri, iar ei au plătit zalogul și au reîntors moșia⁶⁸. Alte părți au fost de schimbătură, Toader vistierul dând din moșia Tibucani⁶⁹.

Pentru Mihuleni și Glăvănești există o mărturie hotarnică de la 1610. La această dată s-a stabilit hotarul acestor două sate ale lui "de bun neam boieriu

Boul vistiernic", cu moșiile Mișovooi și PISOȘCHII⁷⁰. La 15 mai 1609, unii dintre strănepoții lui Cozma Șarpe postelnicul, vând lui Toader Boul satul "Mihuleni, pe Cernavoda, cu loc de iazuri și de mori, care este în ținutul Soroca", pentru 400 de galbeni⁷¹.

Seliștea Căucelești fusese pierdută de Boul după Bătălia de la Cornul lui Sas, apoi a doua oară după luptele de la Fântâna lui Păcuraru, de la marginea târgului Iași, pentru care Ștefan vodă Tomșa îi confiscă averile. Moșia așa și n-a mai revenit la Boulești, ea fiind dată, la 20 martie 1618, de Radu vodă Mihnea, lui Toma vornicul de Piatra. Seliștea se afla în ținutul Neamț, având și vaduri pentru mori pe pârăul Cracăul⁷².

O parte de ocină din moșia Sârbi, fusese zălogită lui Toader Boul, pentru 60 de ughi, de către Ciocârlie fost pârălab. La 14 decembrie 1618, Toader Boul fiind răposat la această dată, domnul Radu vodă Mihnea întărește părțile de moșie din satul Sârbi lui Neculai Seachil mare stolnic, ginerele lui Toader, fiind căsătorit cu Paraschiva Boul⁷³.

În satul Mitești, ținutul Sucevei, Boul vistiernicul stăpâna părți de moșie⁷⁴. La 15 aprilie 1610, Constantin vodă Movilă confirmă faptul că Pavel, fiul Măricăi și nepot lui Eremia vătaș, a vândut partea lui de moșie din satul Mitești, pe Moldova, în ținutul Sucevei, „boierinului nostru Toader Boul visternic” pentru 50 de taleri de argint, pentru care îi întărește această cumpăratură⁷⁵.

Marele vistiernic avea cumpăratură mai multe părți de moșie la Rătești, pe Topoliță, ținutul Neamțului⁷⁶. A treia parte din jumătatea din jos a moșiei Rătești este schimbată de către Agafia, văduva lui Toader Boul, pentru o treime din moșia Ungheni, "de pre Moldova"⁷⁷ a lui Larion diaconul. Acesta din urmă, ceva mai târziu, va mărturisi că "o au răscumpărat de la Boul vistiernicul" o parte din moșia Rătești⁷⁸.

Un caz interesant îl reprezintă evoluția stăpânirii Bouleștilor în moșia Nisporeștilor, ținutul Sucevei. Grație cunoscutului editor de documente Gheorghe Ghibănescu, care a publicat un număr impresionant de acte privitoare la această moșie, avem posibilitatea să evidențiem îndeaproape etapele și modul în care Bouleștii au intrat în stăpânirea Nisporeștilor, conflictele cu răzeșii de Nisporești, felul în care a evoluat această stăpânire în cadrul neamului Bouleștilor.

Bouleștii au intrat în stăpânirea Nisporeștilor prin cumpăratură, datorită lui Toader Boul vistiernicul, deoarece cunoaștem că la 28 august 1599, domnul Ieremia vodă Movilă întărește lui „Toader Boul trei vistiernic” și soției acestuia, Agafia, stăpânirea a unei a treia părți din a treia parte din moșia Nisporești, cumpărată cu 60 de taleri de la Jurj Uscătescul, cu condiția ca „dumnealui Boul vistiernicul și jupâneasa (cneghinea, în documentul slavon – *n.n.*) lui, Agafia, să aibă a-l pomeni pre el după moartea lui după obiceiul morților”, deoarece, fiind bătrân, a fost ignorat de frații și surorile lui⁷⁹. Menționarea Agafiei, soția lui Toader Boul, în actul de cumpăratură și de întăritură, vine să demonstreze că anume ea a făcut posibilă această tranzacție funciară, fiind înrudită cu răzeșii de Nisporești, iar condiția înaintată de Jurj Uscătescul confirmă această presupunere.

La 15 ianuarie 1601, Crâstea mare vornic mărturisește că „[Toader] Boul vistiernicul” a cumpărat în satul Nisporești, de la răzeși, alte câteva părți din moșie: de la Pavel, fiul Mariței și nepotul Eremiei, a cincea parte din a șasea parte a satului, pentru 490 de zloți; de la Marica și Drulă, copiii lui Isaico, și nepoatele lor, Tecla și Mărica, a cumpărat pentru 600 de zloți, părțile acestora din Nisporești („o casă și la câmp acele 3 case să aibă a ține câte 17 pământuri o casă”). La 3 februarie 1601, Orăș hatmanul arată, printr-un zapis, despre o nouă cumpărătură în Nisporești a „fratelui [aici prin frate se subînțelege boier cu dregătorie – n.n.] nostru Boului vistiernicului”; anume partea Măricăi, fata Anghelinei și nepoata lui Isaiu, „și 12 pământuri în țarină”, pentru care plătește 150 de zloți tătărești, și încă partea de ocină a lui Istratie, fiul lui Andreica și nepot lui Istratie, „și 6 pământuri în țarină”, pentru 75 de zloți tătărești. La 30 martie 1602, Sofiica, fata lui Drăghici Uscatul păhărniceș, vinde două locuri de casă din satul Nisporești, pe apa Moldovei, ținutul Sucevei, pentru 400 de zloți tătărești și „o vacă cu vițel”, „dumisale lui Toader Boul vistiernic”. La 3 mai 1602, domnul Ieremia vodă Movilă, întărește lui „pan Boul vistiernic” părțile din Nisporești cumpărate, pentru 35 de taleri de argint, de la Sava, Avram și Anghelina, fiii Magdalinei și nepoții lui Eremia, din uric de la Ștefan vodă cel bătrân. La 3 mai 1602, Boul vistiernicului mai cumpără, pentru 35 de taleri de argint, părțile de ocină din moșia Nisporești, pe apa Moldovei, ținutul Sucevei, ce aparținuse lui Sava, Avram și surorii lor, Anghelina, copiii Magdalinei și nepoții lui Eremia. Un document fără vâleat, prin care Iurașco, pârălab de Roman, și câțiva boiernași dau zapis de mărturie despre cumpărarea de către Boul vistiernicului a unei părți de moșii din Nisporești ce aparținea lui Jurj, și pentru care plătitise 40 de taleri, iar „ceialți bani așa s-au tocmit ca să aibă a-i da lui, când îi va face lui de ispravă dires”, adică „dires de la Domnie”. La 10 mai 1604, domnul Ieremia vodă Movilă întărește uric lui Boul al II-lea vistiernic („fiori vistiernic”), niște părți din moșia Nisporeștilor, cumpărate de la mai multe familii de răzeși: „a treia parte din cinci părți” pentru 100 de taleri de argint și „a treia parte de baștină” pentru 150 de taleri. Același domn, la 21 martie 1605, întărește lui Boul vistiernicului cumpărătura de moșie din Nisporești, de la fiicele și ginerii lui Drăghici Uscatul, anume jumătate din a treia parte a moșiei pentru 170 de taleri. La aceeași dată, prin același zapis, Ieremia vodă întărește și un schimb de moșii, prin care Toader Boul vistiernicului primește de la Agafrona, fiica Anei, nepoata lui Avraam și strănepoata lui Oanță Nisporescu, partea ei din a treia parte a moșiei, plus încă o parte a ei din Nisporești, anume „din jumătate a treia parte a satului”, pentru care vistiernicului îi dă partea din moșia ce o avea de cumpărătură „din satul Miteștii, ce este întru același ținut al Sucevei pe Moldova”⁸⁰.

Mai mulți boieri de țară, Condrea fost hotnog, Lazor Cumpătă, Toma din Țibucani, popa Lucaci, Lazor Diaconu din Davideni, la 20 martie 1614, aflându-se în Davideni, mărturisesc cum unii din răzeșii de Nisporești, anume Grigore păhărniceș din Vereășeni, cu nepotul său, Toader, fiul Odochiei, și cu Trușcan, toți nepoții Avramoaiei, au vândut partea lor de moșie din Nisporești, „loc de o casă în vatra satului șin câmpu șin țarină și fânaț”, cu 35 taleri de argint, lui „Boului biv vistiernic”⁸¹.

La 6 aprilie 1614, Ștefan vodă Tomșa îi scrie lui Ștefan Bleandea aprod din Tupilași să plece și să cerceteze pricina dintre Boul fost vistiernic și unul dintre răzăș al său, anume Gherman din Nisporești, ultimul pretindea asupra acelei părți de moșii în baza unor „cărți de oprirea moșiei”. Deoarece se jeluse Boul fost vistiernic pe răzeșul său „că-l supără pre el”, „pentru ocina din Nisporești”, ce o cumpărase încă în domnia lui Ieremia vodă Movilă⁸². Iar la 26 ianuarie 1615, Gherman pitărel și soția sa, Odochia, fiica lui Drăghici și nepoata Mălinescului, părăsc în fața domnului Ștefan vodă Tomșa pe Toader Boul vistiernic, pentru o parte din satul Nisporești, zicând că n-au vândut-o niciodată, iar ultimul susținea că a cumpărat-o de la jeluitori în zilele lui Ieremia vodă Movilă pentru 210 taleri bătuți, având ca martori pe Beldiman logofătul (care a confirmat că a primit această sumă de bani de la Toader Boul și i-a dat cu mâna sa lui German pitărel și Odochiei) și pe Ciolpan postelnic⁸³. Dreptate i se dă Boului vistiernicului.

La 6 iunie, prin anul 1614, în Davideni, Toader Cârliș, vorniceșul din Brițcani, mărturisește că Siminic aprod, fiul lui Eremia din Mitești, vânduse partea sa de moșie din Nisporești, pentru 20 de taleri, lui Boul vistiernic⁸⁴.

Despre una din căile prin care Bouleștii au pus stăpânire pe Nisporești aflăm din zapisul lui Ionașco Peaic, care mărturisește despre zalogirea ocinii făcută de Toader, ginerele lui Samoilă din Nisporești, pentru 2 galbeni ungurești și un bou, lui Toader Boul vistiernic⁸⁵.

N-au lipsit nici conflictele dintre răzeși. Astfel, la 20 decembrie 1619, Gaspar vodă Grațiani judecă pricina dintre o grupare de răzeși ai moșiei Nisporești, printre care se remarcă frații Ionașco și Cazan, care părăsc pe „Agahia jupâneasa lui Toader Boul vistiernic și pe ginerele ei pe al nostru credincios boier Neculache vel stolnic și pe feciorii ei” pentru o jumătate din a treia parte din moșia Nisporești, ținutul Sucevei, sub motivul că Toader Boul vistiernic „le-au dat lor acea parte de ocină”. La judecată „Agahia Booae și ginerele ei, Neculache vel stolnic, și feciorii ei au răspuns că au cumpărat acea parte de ocină de la dâșii Toader Boul vistiernicului încă în zilele Eremiei Moghilă Voevod drept 170 de taleri de argint și urice și ispisoc de cumpărătură ce au avut le-au dat ei în mâinile lui, numai ce au fost oprit și tăinui la dâșii un ispisoc ce au avut de cumpărătură de la Petru Voevod și acum îi părăște pe dâșii cu acel ispisoc”, mai aducând Bouleștii și alt ispisoc „de pără și de ferue”, din timpul domniei lui Ștefan vodă Tomșa. Ca urmare a unei cercetări minuțioase, domnul decide că dreptatea e de partea Agahiei Boul și a copiilor ei, cărora le și întărește ocina, arătând că ispisocul de la Petru Vodă „încă l-am luat de la dâșii (de la răzeșii de Nisporești ce au pără pe Boulești – n.n.) și l-am dat pe mâinile giupânesei Agahia Booae și a ginerelui său, Neculache vel stolnic”. Se specifica însă că Bouleștii trebuie să plătească răzeșilor cu pricina 15 galbeni, pe care aceia au plătit „pentru o moarte de om ce s-au făcut pe acea parte de ocină ce au fost a lor și au plătit ei”, după efectuarea vânzării. Domnul Gaspar vodă Grațiani, întărește satul Nisporești cu vecini lui Neculache vel stolnic⁸⁶.

Câțiva ani mai târziu, la 12 aprilie 1622, Ștefan vodă Tomșa trimite pe Arsenie fost logofăt să plece la satul Nisporești, la frații Ionașco și Cazan,

indicându-i ca „să scoți pe dânșii din satul Nisporești și să le pui lor zi ca să iasă de acolo cu tot ce vor fi având, iar de nu vor eși la acea zi să fie de gloabă 12 boi porții domniei mele”, deoarece după pricina avută de ei cu Agafia Boul, ginerele ei, Neculache pârcălab, și ceilalți copii ai ei, pentru o parte din moșia acelui sat, în domnia lui Gaspar vodă Grațiani, s-a dat dreptate Bouleștilor, iar răzeșii jeluitori trebuiau să părăsească moșia, iar ei nu s-au grăbit să o facă⁸⁷.

Nici în domnia lui Vasile vodă Lupul aceștia n-au liniște. Așa, la 21 iulie 1635, domnul trimite știre unei slugi despre faptul că „s-au jăluit înaintea noastră Neculache ginerele răposatului Toader Boul visternic” pe frații Ionațco și Cazan din Nisporești, zicând că ultimii au vândut lui Toader Boul visternicul o parte de ocină din Nisporești, iar ceva mai târziu, în timpul domniei lui Gaspar vodă Grațiani, „ei s-au sculat și au pârât pe jupâneasa Booae și pe Neculache ginerele ei”, însă la judecată „i-au dat rămas” și „le-au fost pus lor și zi să iasă din satul Nisporești, dar ei și până acum n-au eșit”. De aceea, domnul poruncește către slujitorul său din teritoriu că „tu să-i scoți pre dânșii din satul Nisporești și să le pui lor zi ca să iasă cu tot ce or fi având”⁸⁸.

Culmea, tocmai la 22 iunie 1660, Neaniul a II-lea logofăt scrie despre pricina privitoare la o curătură de fân din Nisporești, cumpărată de Boul vistiernicul, în zilele lui Ieremia vodă, de la tatăl lui Cazan, iar acum acel Cazan pretinde acel loc. Logofătul constată că Cazan n-are drepturi asupra acelei curături, care urmează să fie împărțită între Săcheloaie și alți răzeși⁸⁹. Nimic nu se uită și nimic nu se iartă.

Pretenții asupra felului în care s-au făcut tranzacțiile funciare în Nisporești au și alți răzeși, după cum vedem din documentul datat cu 28 iulie 1622, la judecata domnească vine Dochița, fiica lui Draghici Uscatul, cu frații (citește „răzeșii” – *n.n.*) din Nisporești, s-au judecat cu „jupâneasa Boului vistiernic și ginerele ei, Neculache stolnicul, și cu toți ficiorii lui”, pentru a treia parte din a treia parte din moșia Nisporești, despre care parte se spunea că a fost vândută Boului vistiernicului, însă ea, Dochița, „au răspuns că nu au vândut acea parte și nici nu știu nimic”. În această situație, domnul fixează zi specială pentru Dochița și frații ei „ca să giure cu 24 de giurători că n-au vândut acea parte de ocină de mai sus zisă”. La ziua stabilită „au venit cu toți giurătorii lor, toți oameni buni, slugi domnești, curteni, iar giupâneasa Boului și ginerele ei, Neculache stolnicul, și cu neamul lor când au văzut ei atâția oameni buni giurători toți de fața ei n-au vrut să-i lese să giure ce s-au tocmit de a lor bună voe între dânșii dinaintea a mulți oameni buni și au dat și au lăsat lor dreapta ocină și moșie ce să scrie mai sus”⁹⁰. Zece ani mai târziu, undeva prin 1632, „Neculache biv vel stolnic i cneaghinea pocoinago Boului vistiernic” mărturisesc despre pâra avută cu Dochița, fata Uscatului lui Draghici, pentru a treia parte din a treia parte din moșia Nisporești, deoarece aceasta din urmă a „zis căi a lor moșie dreaptă, deci noi am socotit și neam tocmit și li o am dat ca săș hie volnici aș ține acea parte a lor”⁹¹.

La 10 aprilie 1660, Ștefan vodă Lupul, comunică lui Donici din Obroceani și lui Onuțul din Mitești și la „alți oameni buni megiași de pren pregiur” despre faptul că s-au jeluit Ion Bandăr și Pătrașco din Muncel cu alți frați ai lor,

pe Săcheloaie și pe Ștefan Boul fost vornic, pentru anumite părți de moșie din Nisporești, caz care urmează să fie cercetat de slugile domnești mai sus amintite⁹². Ceva mai târziu, la 26 septembrie 1666, „Ștefan Boul ciam fost vornic mare de Țara de Sus, și eu Safta ciam fost doamnă” mărturisesc, și mai întăresc din partea lor, printr-un zapis pentru satul Nisporești, „ce iaste pre apa Mulduvei, în ținutul Suceavei”, arătând că acesta a fost a surorii lor, Paraschiței stolniceasă, jupâneasa lui Neculai Seachil stolnicul, iar ultima l-a făcut danie („dat cu limbă de moarte”) nepoților ei, lui Vasilachie și lui Nicolai, copiii fiicei sale, a Aniței hătmăneasă, fiica lui Toader Boul. Peste ceva timp, la 5 mai 1669, marii boieri întăresc lui Vasile și Nicolai, fiii Aniței hătmăneasă, această danie, anume moșia Nisporești, ce o aveau de la bunica lor, Paraschiva Săcheloaie, cu zapis de mărturie de la doamna Safta și de la Ștefan Boul vornicul⁹³.

Astfel, vedem că asupra moșiei Nisporeștilor aveau drept de stăpânire doar Bouleștii ce descind din Toader Boul și Agafia, în final să devină stăpânire a descendenților pe linie feminină, din Anița hătmăneasă.

Despre o serie de moșii ale lui Toader Boul, risipite după participarea la revolta boierilor împotriva lui Ștefan vodă Tomșa, cunoaștem din izvodul de cheltuială pentru răscumpărarea moșiilor de câte unul dintre ginerii vistiernicului, Niculai Seachil stolnicul („ci-au cheltuit stolnicul Niculachi pre moșele Boului”), din 1619. Astfel, pentru „satul Căcărădenii” a dat „un vig de atlas și un galbăn”, pentru „Bulăiești, 1 teascu de argintu, făcea preț de 20 taleri”; a dat pentru „Moreni ... patru 6 și 4 ughi”; a dat, pentru a scoate „Mihuleni de la postelnicul Enache, ... Turcului celui mari 5 coți di postav turcescu, un cal ca de 8 ughiși 4 coți de fălendrăș chihaei lui”; pentru (N)isporești a cheltuit 12 ughi de aur; încă „doa buți de vin” a dat lui Neculei vistiernicul „pre viile soacra mele”⁹⁴.

Un alt reprezentant al neamului Bouleștilor, atestat de sursele istorice, este **Pătrașco Boul**, numit și **Pătrașco Dragotă**⁹⁵, frate cu Toader Boul, menționat în documente împreună cu ceilalți frați ai săi încă la 1597⁹⁶. În 1610 e căpitan, iar la 1629, februarie 25, este atestat fără dregătorie. Pe parcursul aceluiași an, pentru o perioadă scurtă de timp, este vornic de gloată, ca la 17 decembrie 1629 să fie menționat ca fost vornic. Între 23 martie și 3 august 1631 este atestat ca mare spătar, și din 28 iunie 1632 până la 5 august 1638 – fost mare spătar, îndeplinind unele porunci domnești la nivel regional⁹⁷. De la această dată nu mai apare în documente. Doar la 1654, într-un act, este numit fost mare spătar⁹⁸, cu referire tangențială. Mai mult decât, probabil, este faptul că Pătrașco mare spătar era decedat la acel moment.

Referitor la activitatea lui Pătrașco Boul cunoaștem că în timpul domniei lui Moise vodă Movilă, acesta, împreună cu câțiva mari boieri, și anume Toma mare stolnic, Lupu Prăjescu clucer, Cehan vornicul, Gheorghe Arapul și Gheorghe Roșca, au luat o sumă anumită de bani: „au fost luoați acești boieri pre chizeșii lor de la Hasan Celebi”, împreună cu Ghenghea logofătul, Iurașco Bașotă hatmanul și Costin postelnicul, „de sau dat lui Moiseiu vodă pentru treaba domniei și apoi ca să-i plătească domnia”. Domnul a reușit să restituie doar o parte din banii împrumutați de la Hasan Celebi, deoarece curând a fost înlăturat

de la domnie. Pentru restul banilor, "șapte sute de lei", în domnia lui Vasile vodă Lupul, "au venit Hasan Celebi ... de au tras pâra pentru acei bani". Domnul, la judecată, decide "ca să-i plătească chizășii banii", inclusiv Pătrașco Boul⁹⁹.

Pătrașco a avut trei copii: Ilie Boul¹⁰⁰, mort, fără descendenți; Safta, căsătorită cu Ciolpan, având împreună trei copii: Gheorghe Ciolpan, căsătorit cu Maria, Vasile Ciolpan și fiica Maria; și Ana¹⁰¹, căsătorită cu Ilie Șeptelici¹⁰², din care căsătorie s-a născut Safta, care a devenit mama lui Constantin și Ștefan; o altă fiică e cunoscută ca Prăjasca din Stolniceni, care presupunem că a fost căsătorită cu un reprezentant al familiei Prăjescu.

Un document din 18 iulie 1638, privitor la moșia Strâmbi a lui Ștefan Boul, document ce face referire la perioada domniei lui Ștefan vodă Tomșa, arată că "s-au jeluît pentru niște stâlpi ce au fost pus Ghiuca Ghiorghe, când l-au mânat Ștefan vodă di-au hotărât ș-au ales partea socru-său, a Petrii Boul"¹⁰³. Să fie Petrea Boul identic cu Pătrașco Boul? Dacă se confirmă această idee, atunci reiese că Pătrașco Boul a mai avut o fiică, căsătorită cu viitorul domn Gheorghe vodă Ghica.

Dintre moșiile stăpânite de Pătrașco Dragotă cunoaștem: în satele Cutul Văleni, Brăești, Benești, Moreni, Lețicani, Țigănești, Răspopiți (Răspopeți) și Tarasova. Sunt satele rămase Bouleștilor de la tatăl lor. La 21 iunie 1629, Miron Barnovschi întărește aceste moșii lui Pătrașco Boul vornicul, Dumitru medelnicerul, Ștefan Boul și altor rude, moșii rămase de la tatăl și bunicul lor. La 17 decembrie același an, frații Boulești, Pătrașco fost vornic și Dumitru medelnicerul, împreună cu sora Efrosinia, nepotul lor, Ștefan Boul, și surorile lui, fiicele lui Toader Boul vistierul, și Antimia, fiica unui alt frate al lor, Gavril sulgerul, împart moșiile strămoșești ale Bouleștilor: moșia Văleni, numită și Cutul Șcheia sau Cutul Văleni, Brăești, Benești, Lețicani, Țigănești, Răspopiți (Răspopeți), Moreni și Tarasova. Lui Pătrașco fost vornic i-a revenit a patra parte din Șcheia (Cutul Văleni) și jumătate din moșia satului Brăiești¹⁰⁴.

Alte moșii le avea la Belcești, pe care domnul Moise vodă Movilă le întărește la 3 august 1631. După această dată, Pătrașco mare spătar urma să plece la Constantinopol, având poruncă domnească, de aceea domnul specifica în documentul de întăritură că, dacă cineva ar pretinde asupra părților de moșie stăpânite de Pătrașco Boul în Belcești, poate să se adreseze direct domnului abia „când se va întoarce marele spătar de la Țarigrad"¹⁰⁵.

Despre stăpânirea Măneștilor de către Pătrașco Boul aflăm dintr-un document emis în 1654, după moartea marelui spătar, când domnul Gheorghe vodă Ștefan întărește lui Ilie Șeptelici, ginerele lui Pătrașco Boul (Ilie Șeptelici era căsătorit cu Ana Boul), moșia respectivă, pe care o avea ca zestre de la socrul său¹⁰⁶.

Și despre alte moșii și părți de ocină ale lui Pătrașco putem afla din documentele referitoare la averea funciară a descendenților săi. La <1662>, Eustratie vodă Dabija întărește aceluiași Ilie Șeptelici mare vornic al Țării de Sus mai multe părți de moșie din satul Belcești, ținutul Neamțului, situat pe Valea Albă, din vatră de sat, fânaș, cu loc de prisacă, pomeți și vaduri de moară, părți ce fuseseră cumpărate de către socrul său Pătrașco Dragotă, iar altele de însuși Ilie

Șeptelici, în virtutea dreptului răzășiei¹⁰⁷. Din Belcești, Ana Boul, fiica lui Pătrașco Dragotă (Boul), și soția lui Ilie Șeptelici, îi dă, la 13 martie 1666, lui Gheorghe vodă Duca o jumătate de sat, pentru 350 de lei pe care-i datora soțul ei lui Gheorghe vodă Duca, încă pe când era ultimul în boierie¹⁰⁸.

Ramura Boul ce descinde din Pătrașco, pe linie masculină, s-a stins la mijlocul secolului al XVII-lea. Singurul fiu al lui Pătrașco Boul mare spătar a fost Ilie Boul, care este menționat în documente la 20 iunie 1645, la Suceava, fiind martor, alături de Eremia Murguleț, Ilie pitariul, Nacul Pârcălabul, Ionașco cupariul, Nacul Brut și alți boieri de țară, la vânzarea unei părți din moșia Vereșeni, pe Moldova¹⁰⁹, iar la 26 aprilie 1646 este martor, în Iași, alături de „fiori de boieri": Țica postelnicul, Savin, Ionașco, fiul lui Lupul cupar, Dumitrașcu Cârștiian, Gavril Bogdan, lupul Bogza, Toader Jora și Vasile Brașovanul, la vânzarea unei părți din moșia Țigănești, „ce sântu în ținutul Vasluiului, pre apa Bârlăzelului"¹¹⁰. Ilie Boul deținuse dregătoria de vornic de Botoșani, a murit fără să lase urmași, de aceea, la 24 martie 1656, averile și moșiile lui sunt împărțite între sora și nepoții lui, și anume sora Ana, cu soțul său, Ilie Șeptelici, și feciorii Saftai (o altă soră a lui Ilie Boul) – Gheorghe Ciolpan, Vasile Ciolpan și Maria¹¹¹. Numărul moșiilor pe care le stăpânise Ilie Boul era destul de modest: a cincea parte din satul Șerpeni; a cincea parte din satul Puhăceni; o falce de vie de la Băiceani (au fost date lui Ilie Șeptelici și soției sale, Ana Boul); a patra parte din Văleni (Cutul Văleni); o parte din Belcești; și două falci de vie în Băiceani (acestea au fost moșiile ce au revenit, la împărțire, fraților Ciolpan, împreună cu bucatele, hainele și argintul ce rămase de la Ilie Boul)¹¹².

La 25 august 1680 este menționată încă o moșie a lui Ilie Boul fost vornic de Botoșani în satul Vlădeni (dacă nu este transcris greșit în loc de Văleni), pe care Ana Boul, soția răposatului Ilie Șeptelici fost mare vornic, îl avea de la fratele ei, Ilie, și îl lăsa cu tot cu curți și oameni și a patra parte din heleșteu fiicei sale, Safta, și ginerelui ei, Iani jicnicerul, pentru ca „să-l comânde și să-l grijească pe răposat (Ilie Șeptelici – n.n.) până la anu"¹¹³.

Odată cu stingerea lui Ilie Boul, sângele lui Pătrașco Boul a continuat să circule în vinele unor ramuri ale Șepteliceștilor și Prăjesculeștilor, prin fiicele Anei Boul și ale Ciolpăneștilor, prin copiii Saftai Boul.

Dumitru Boul este fratele lui Toader Boul vistierul și al lui Pătrașco Boul mare spătar. El apare în documente la 1597 și la 25 februarie 1629, când împarte cu frații săi moșiile părintești, fără dregătorie¹¹⁴. La 6 februarie 1619, îl atestăm ca „Dumitrașco Dragotă vornicul", numit frate a lui Boul vistier¹¹⁵.

În vara anului 1629 este medelnicer. În decembrie a aceluiași an este menționat ca fost medelnicer, iar la 2 iunie 1632 – mare medelnicer. Un timp este mazil, fost mare medelnicer, după cum arată actele din 28 iunie 1632 și 9 iulie 1632. Pentru o perioadă lipsesc documentele care ar face referință la activitatea sa, apoi apare în calitate de spătar, la 8 octombrie 1652, și fost spătar, la 8 februarie 1653¹¹⁶. Dumitru Boul a fost căsătorit cu Mărica, cu care a avut cinci copii: Tudosca, căsătorită cu Stamatie Hioti Sacăzliul mare postelnic, Iacob Boul, Gheorghită Boul, Anghelușe, Pătrașco Boul¹¹⁷.

Despre moșiile stăpânite de Dumitru Boul medelnicerul știm că numărul

lor este mic, aproape echivalent cu cel al lui Pătrașco Boul. Faptul este simptomatic, căci demonstrează ruina și sărăcirea rapidă a acestei vechi și nobile familii boierești din Țara Moldovei.

La 6 februarie 1619, Radu vodă Mihnea întărește lui Dumitru Dragotă „dreapta lui ocină și dedină, satul Tărasova”, „acest sat care i-a fost lui drept de moștenire, însă i-a fost luat acest sat în zilele lui Ștefan Tomșa voevod, pentru vina fratelui său, Boul vistier, când a fost amestecat cu acei boieri, care s-au ridicat asupra lui Ștefan voevod”¹¹⁸.

La 1 iunie 1629, Miron vodă Barnovschi întărește moșiile Bouleștilor¹¹⁹, pe care, la 17 decembrie 1629, le împart între ei. Lui Dumitru Boul i-au revenit a patra parte din Scheia (Cutul Văleni), jumătate din moșia Brăești și jumătate din moșia Benești¹²⁰.

Satul Scheia (Cutul Văleni) îi este întărit și de către domnul Alexandru vodă Iliș, la 28 iunie 1632¹²¹. Problema moșiilor Bouleștilor va fi din nou abordată în 1632, când, la 2 iunie, Alexandru vodă Iliș judecă pricina dintre Pătrașco Dragotă fost spătar, Dumitru fost medelnicer, sora lor, Eufrosinia, și nepoata lor, Antimia, fiica lui Gavril fost sulger, cu Neculai Seachil fost stolnic, ginerele lui Toader Boul vistierul, și cumnatul lui, Ștefan Boul vistierul. Ultimii au rămas nemulțumiți de felul în care s-a produs împărțirea moșiilor strămoșești și cer să fie împărțite din nou. Domnul însă hotărăște ca moșiile să fie stăpânite după vechea împărțală. Astfel, partea lui Dumitru Boul fost medelnicer n-a fost afectată. În același an 1632, la 9 iulie, Alexandru vodă Iliș îl volnicește pe Dumitru Boul fost medelnicer să stăpânească jumătate din satul Scheia, din ape, fânațe ș.a.¹²²

În Bologești, ținutul Tecuciului, cunoaștem că, partea de ocină a lui Ion vatav, către 1637-1638, „iaste oprită de Dumitru Boul spătar cu carte de la Vasile vodă”¹²³.

Despre alte părți de moșii ale lui Dumitru Boul fost medelnicer știm din documentele referitoare la urmașii lui, când se caută originea moșiei. Astfel, din două acte de la 1663, unul din 29 aprilie și altul din 3 mai, aflăm că Dumitru Boul stăpânise și părți din moșiile satelor Vartici și Cetereni, ambele aflate în ținutul Cărligăturii, pe apa Bahluiului. În ambele cazuri, Apostol uricarul dă mărturii hotarnice pentru aceste seliști, alegându-se părțile lui Dumitru Boul, ce fusese date zestre ginerelei sale, Stamatie mare postelnic, căsătorit cu Tudosca Boul, în Vartici revenindu-i două din cinci părți, ce cuprindeau 35 de pământuri¹²⁴.

Dintre fiii lui Dumitru Boul s-a evidențiat Gheorghe Boul, care apare în documente la mijlocul secolului al XVII-lea. Astfel, la 8 octombrie 1652, Vasile Banul fost jitnicer dăruiește lui Gheorghită, fiul lui Dumitru Boul spătar, partea sa de moșie din satul Cetereni, ținutul Cărligăturii, parte ce o avea de la Stanca, soția lui Stan comisul¹²⁵. Și la 18 februarie 1653, când Vasile vodă Lupul întărește lui Ștefan Boul și lui Gheorghită, fiul lui Dumitru fost spătar, stăpânirea peste jumătate din satul Benești, de pe Dobrotfor, ținutul Tecuci, și peste a treia parte din satul Țigănești din același ținut¹²⁶, pentru care avuseră pără cu răzeșii din partea locului. Gheorghe Boul, la această dată, era încă

foarte tânăr, după cum arată forma diminutivă a numelui său în aceste documente. Tatăl său, Dumitru Boul, decedase, iar copiii, printre care și Gheorghe, intraseră sub protecția vărului lor, Ștefan Boul, care-i luase și-i crescuse în casa sa.

Prima dregătorie importantă pe care a deținut-o Gheorghe Boul este cea de cupar, în care este menționat la 22 octombrie 1657, iar la finele aceleiași luni, la 29 octombrie, este fost cupar și staroste de Putna. Fost cupar este atestat și în documentul de la 3 decembrie 1657. Între anii 1657 (19 decembrie) și 1660 îndeplinește din nou funcția de cupar. Ulterior, între 1 iulie 1660 și 20 ianuarie 1661 este atestat iarăși în mazilie, fost cupar. Ce a urmat în următorii cinci ani este greu de stabilit, știm că la 18 iulie <1664> apare menționat drept cupar¹²⁷, iar la 15 februarie 1665 se vorbește despre Gheorghe cuparul la timpul trecut¹²⁸. Copii n-a avut, însă făcuse multe danii dintre moșiile sale surorii Tudosca, căsătorită cu Stamatie mare postelnic. Dintre moșiile lui Gheorghe Boul cuparul, în afară de părțile de moșii din Cetereni, Benești și Țigănești, mai cunoaștem și faptul că stăpânea și în satul Moreni, aflat în ținutul Neamțului, pe pârâul Negru. La 18 februarie 1653, Vasile vodă Lupul îi întărește lui Gheorghe Boul și fraților săi stăpânirea peste trei părți din acel sat, cu loc de iaz, moară și două poiene de fân¹²⁹.

La 22 octombrie 1657, Sava, fiul Nastasiei, nepotul lui Ilie din Benești, îi dăruie lui Gheorghită cuparul jumătate din partea Nastasiei, cu vatră de sat, pomet, vad de moară, „aoș de fân”, vite și 8 săpături cu pădure. În acest document este menționată și soția lui Gheorghe Boul, Safta. La finele lunii octombrie a aceluiași an i se întărește și o jumătate de bătrân, la apus de satul Benești, pe Dobrotfor, după zapisul de danie făcut de Sava, fiul Nastasiei. La 19 decembrie 1657, Gheorghe Boul, cumpără în Benești și partea lui Gligorie, fiul lui Vasile Troancei din Benești, cu 4 galbeni, cu țarină, fânaț, săpături și vatră de sat. În Benești, Gheorghe Boul cupar își continuă cumpărăturile: la 23 decembrie 1660 obține de la Andronic, fiul lui Iachim din Crăești, un pământ în Borduna (în satul Benești), cu un leu; la 20 ianuarie 1661 cumpără partea lui Macovei, fiul lui Costeș, și a fraților săi, cu 12 lei, parte ce cuprindea loc în țarină, fânaț, vatră de sat, vad de moară, șase săpături și jumătate, un loc de vie și 90 de meri. La 18 iulie <1664>, Maxim și Safta din Benești îi dau lui Gheorghe Boul partea lor de moșie¹³⁰.

Din părțile sale din Benești, Gheorghe face danie surorii sale, Tudosca, și cumnatului său, Stamatie mare postelnic, pe cele dăruite de la Sava a Nastasiei și pe cele cumpărate de la Vasile Barbălată, Gligorie, fiul lui Vasile Troancei, și de la Andronic, fiul lui Ioachim din Crăești, pe care, la 25 februarie 1663, Eustratie vodă Dabija le întărește lui Stamatie¹³¹.

Gheorghe Boul făcuse cumpărături și în satul Glăvănești, ținutul Tecuci, de la Ionașcu, fiul lui Toderașcu cămărașul, în toamna anului 1657. În Glăvănești, în septembrie-decembrie 1657, cumpără cu 64 de lei partea de moșie a lui Gavrilă Samsonel, fostă slugă la Isar¹³².

La 1 iulie 1660, Ștefan vodă Lupul poruncește lui Machidon și lui Iorga fost stolnic să plece în ținutul Tecuciului și să măsoare, să hotărască și să

stâlpească moșiile lui Gheorghe Boul din Benești și Glăvănești. Iar la 27 februarie 1663, asistăm, ca și 2 zile mai înainte, la întărirea de către Eustratie vodă Dabija a danieli lui Gheorghe Boul din Glăvănești, cumpărate de la Tofan Repede, Dănău, și partea moșiilor Candachiei, către Tudosca și Stamatie mare postelnic¹³³.

Între 1657 și 1660, Gheorghe Boul cumpără moșia Cozmiței din satul Crăești, ținutul Tecuci¹³⁴.

În satul Tăvădărești i se face o danie, în decembrie 1657, de către Ion Tomuzean¹³⁵.

Observăm că în anii 1657-1660, Gheorghe Boul face o serie de cumpărături, având tendința de a-și lărgi moșiile, apoi din motive necunoscute, între 1661 și 1662, își întrerupe activitatea în domeniul funciar, culminând cu daniile, făcute surorii sale, Tudosca, a majorității moșiilor sale; curând încetează a mai fi menționat în documente. Putem presupune că ar fi decedat ca urmare a vreunei boli sau s-ar fi călugărit. Înclinăm spre prima variantă.

Despre Iacob Boul, un alt fiu al lui Dumitru Boul spătarul, cunoaștem foarte puțin. La 20 aprilie 1664 este atestat ca fost armaș, când vinde, cumnatului său, Stamatie mare postelnic, partea sa de moșie din satul Benești, pentru 100 de lei, specificând că via, ce ținea de moșia vândută, va stăpâni el cât timp va trăi. Ultimul aspect ne face să presupunem că soarta lui Iacob Boul a fost întrucâtva asemănătoare cu cea a lui Gheorghe Boul¹³⁶.

Fratele lui Iacob Boul, Pătrașco a II-lea Boul, fiu al lui Dumitru Boul medelnicer, este cunoscut prin câteva documente hotarnice din anul 1667, din care aflăm și despre unele dintre stăpânirile lui. În acest an, la 21 martie, Poiană uricarul dă mărturie hotarnică, făcută la porunca lui Iliș vodă Alexandru, pentru părțile de moșie din satul Dragomirești¹³⁷ din ținutul Neamțului, ale lui Stamate Hioti-Sacâzliul, a soției sale, Tudosca Boul, și ale cumnatului său, Pătrașco Boul pitarul, și anume a patra parte din sat numită Mălinescu. La finele aceleiași luni, Pătrașco este menționat deja în dregătorie de paharnic. Astfel, la 30 martie 1667, Poiană uricarul dă mărturie hotarnică pentru alte două moșii, unde era răzeș și Pătrașco II Boul, alături de Stamati și Tudosca: Obârșia și Ghigoești, ambele în ținutul Neamțului, pe Valea Neagră. La Obârșia, ei stăpâneau două părți de sat cu loc de heleșteu, iar la Ghigoești – o parte și jumătate, de asemenea cu loc de heleșteu. Moșiile acestea Pătrașco și Tudosca le aveau de la moșul lor, Ionașco vătaful de visternice. Ultimul este, probabil, Ionașco Boul, fratele mai mic al lui Toader Boul, deci unchiul lor¹³⁸.

Fiica lui Dumitru Boul, Tudosca Boul, crescută în familia verișoarei sale, Safta Boul, se căsătorește cu Stamatie, un grec, rudă apropiată cu domnul Vasile vodă Lupul și cu neamul Coci. La 20 mai 1648, Gheorghe Ștefan spătarul (viitorul domn Gheorghe vodă Ștefan) și soția sa, Safta, "fata lui Boul vel vistier", dăruiesc Tudoscăi Boul satul Bozienii din ținutul Neamțului, "cându am căsătorit după Stamatie stolnicul, pentru căci ne-au slujit cu dreptate în casă, din prunciia ei"¹³⁹. Au avut doi fii: Iliș paharnic (al cărui fiu, Ionașco căpitanul, se căsătorește în Țara Românească cu Ecaterina Mereșanca) și Alexandru, a cărei descendență rămâne, deocamdată, necunoscută¹⁴⁰, și două fiice: Safta, căsătorită

cu Enache clucerul, mama lui Ilie Țifescu Frige Vacă, și Maria, căsătorită cu Dumitrașco¹⁴¹ Ștefan-Ceaurul clucerul, iar fiica lor, Catrina, a devenit soția lui Antoih vodă Cantemir¹⁴².

Un reprezentant de seamă al Bouleștilor a fost Ștefan Boul mare vornic al Țării de Jos, fiul vistiernicului Toader Boul. Apare menționat în actele interne la 20 ianuarie 1628, când domnul Miron vodă Barnovschi îi întărește lui și surorilor Maria, Paraschiva și Safta un schimb de moșii făcut cu Larion diaconul.¹⁴³ În documentele interne apare la 1629, la 25 februarie, apoi la 17 decembrie, fără să i se specifice dregătoria în cazul în care ar fi avut-o, participând la împărțirea, cu unchiul și mătușile sale, a moșiilor Bouleștilor¹⁴⁴. Moartea timpurie a tatălui său, la 1615, a făcut ca Ștefan Boul să fie capul familiei, iar curând și al întregului neam. Căsătoria cu Ruxanda, fiica lui Ștefan vodă Tomșa, i-a adus atât avantaje, cât și dezavantaje. Îl însoțește pe cumnatul său, Radu vodă Leon (1629-1632), fiul lui Ștefan vodă Tomșa, în Țara Românească, unde ocupă dregătoria de mare ban, în 1631, fiind și sol al acestuia la Constantinopol¹⁴⁵. Ștefan Boul conduce oastea munteană, trimisă de Radu vodă Leon, în septembrie 1632, contra lui Matei Basarab, care se refugiase, împreună cu boierimea oponentă domnului legitim, în Mănăstirea Tismana¹⁴⁶. După scoaterea din scaunul Țării Românești a lui Radu vodă Leon, Ștefan Boul fost mare ban revine în Moldova, ocupând o perioadă dregătoria de clucer, căci la 20 august 1635 până la 11 februarie 1636, îl întâlnim ca fost clucer¹⁴⁷, iar în martie 1636 – clucer¹⁴⁸, și, la 16 mai 1642, din nou se află în mazilie, atestat ca fost clucer, martor la o vânzare¹⁴⁹.

La începutul anilor '40 (28 septembrie 16<4>3) este atestat ca staroste de Cernăuți¹⁵⁰. Între 1645 și 21 aprilie 1652 este iarăși clucer¹⁵¹, cu mici întreruperi¹⁵². După cum se vede, a avut o carieră destul de modestă în timpul domniei lui Vasile vodă Lupul și doar spre finele ei devine mare șetrar, dregătorie în care documentele îl menționează între 9 octombrie 1652 și 18 februarie 1653¹⁵³. Deci, putem considera că Ștefan Boul a avut o motivație mai mult ca solidă, pentru un boier moldovean, de a complota împotriva domnului legitim al Țării Moldovei. A fost o căpetenie a rebeliunii antivasiliene din anul 1653, condusă de către marele logofăt Gheorghe Ștefan, care era căsătorit cu sora sa, Safta Boul¹⁵⁴. Susținându-l pe Gheorghe Ștefan în lupta pentru scaunul domnesc, Ștefan Boul nu s-a înșelat în așteptările sale, devenind în timpul domniei rudei sale mare șetrar¹⁵⁵, iar mai târziu ocupă funcția de mare vornic al Țării de Jos, a doua, în ordine ierarhică, după cinste dregătorie și prima după posibilitățile reale. Documentele îl atestă ca mare vornic între 9 mai 1654 și 27 februarie 1658¹⁵⁶. După această dată n-a mai obținut nicio dregătorie, căci documentele îl prezintă în calitate de fost vornic, fiind atestat ca boier mazâl, fost mare vornic, până la 5 aprilie 1673, când îl constatăm că se află la Suceava, martor alături de Nacul stolnicul, Gligorașco Șeptelici pitarul și alții, la o danie în moșia Ilișești¹⁵⁷.

Ștefan Boul a fost căsătorit cu Ruxanda Tomșa¹⁵⁸ și a avut ca descendenți pe¹⁵⁹: Dumitrașco Boul¹⁶⁰ și pe Antimia¹⁶¹, căsătorită cu Tălmaci mare ceașnic¹⁶². Printre urmașii îndepărtați ai lui Ștefan Boul poate fi enumerat și Iordache

Cantacuzino mare logofăt, care, la 1739, îl numește pe marele vornic, drept „moș” al său¹⁶³.

Moșiile lui Ștefan Boul mare vornic al Țării de Jos, cunoscute până în momentul de față, sunt următoarele: Unghianii, unde stăpâna, la 20 ianuarie 1628, împreună cu surorile sale, jumătate din partea din jos din moșie și a patra parte din jumătatea de sus a Unghianilor, moșii obținute de la Larion diaconul, în schimbul părților din satul Rățești, pe Topolița, ținutul Neamțului, cumpărături ale tatălui său, Toader Boul¹⁶⁴.

Dăvidenii, sat din ținutul Neamțului, fusese pricina unor neînțelegeri cu Ionașco Talpă mare ceașnic, și pierdut după participarea lui Toader vistiernicul la rebeliunea boierilor din 1615, contra lui Ștefan vodă Tomșa. Ștefan Boul reușește totuși să răscumpere partea Bouleștilor din Davideni, o jumătate de sat, pentru 1000 de ughi, de la Ionașco Talpă mare ceașnic, astfel, la 25 februarie 1629, domnul Miron vodă Barnovschi îi întărește moșia¹⁶⁵. În august 1635, domnul Vasile vodă Lupul întărește din nou această stăpânire lui Ștefan Boul. În acest caz, în document se specifică că moșia din Davideni fusese răscumpărată, cu 1000 de ughi, nu de Ștefan Boul, ci de tatăl său, Toader, de la Ionașco Talpă mare ceașnic¹⁶⁶.

În 1645, Ștefan Boul a avut un conflict cu răzeșii de Negoști, pentru o parte din hotarul Davidenilor și al Strâmbelor, ținutul Neamțului. Megieșii Ionașco Trufașul din Uscăți și alții din Borcești, Totoești, Vereșeni, din ținutul Sucevei, Mirăslăvești și Dobrulești, raportează soluționarea conflictului prin acceptarea în calitate de hotar drept, pe cel înscris în uricul din 20 decembrie 1414, pe care-l au Negoștii de la Alexandru vodă cel Bun¹⁶⁷. La fața locului vine Coste din Călinești (Călinești), însărcinat de marele logofăt Toderașco, să cerceteze cazul și care scrie, în iunie 1646, domnului că a aflat o piatră „cu hicleșug pusă de două-trei zile”¹⁶⁸.

La 22 iunie 1646, Vasile vodă Lupul judecă pricina dintre Ștefan Boul și răzeșii din Negoști, deoarece Negoștii au refuzat să accepte hotarul restabilit conform uricului de la Alexandru vodă cel Bun, din 1414, și întărit de o mărturie pe care ei o considerau că „au făcut-o Boul cliuceriul cu diiacii săi, iară megiașii nu știu nice unii de acea mărturie”. Judecata domnească recunoaște vechea hotărnicie¹⁶⁹.

În legătură cu conflictul cu Negoștii este menționată încă o moșie a lui Ștefan Boul – Strâmbenii, din ținutul Neamțului. Posibil că moșia Strâmbenii este identică cu moșia Strâmbi, despre care știm că „au jăluit Ștefan Boul pre Alexandru din Strâmbi, zicând că și-au pus Alexandru niști stupi pre locul lui Ștefan Boul”, pentru care, la 18 iunie 1638, Vasile vodă Lupul trimite pe Toader Apope sin Stănilavești și pe Ionașcu Trufașul ot Uscăți să plece la fața locului și să cerceteze cazul¹⁷⁰.

În Budești, situat în ținutul Neamțului, pe pârâul Negru, el stăpâna jumătate de sat, moșie întărită, la 25 februarie 1629, de către Miron vodă Barnovschi, deoarece unchiul lui n-au vrut să plătească cota din banii ce i-a dat Ștefan Boul, când l-a răscumpărat (posibil, de la Ionașco Talpă mare ceașnic) împreună cu Davidenii. Satul îi este întărit de Vasile vodă Lupul, la 20 august 1635¹⁷¹.

Satele Munteni și Sârbi, din ținutul Neamțului, între Budești și Davideni, pe care le luase de la Ciocârlie fost pârălab, pentru o datorie de 100 de galbeni de aur, patru boi, patru vaci și un cal pe care i l-a dat încă Toader vistiernicul. Satele sunt întărite de Vasile vodă Lupul, la 13 martie 1636, deoarece Ciocârlie fost pârălab n-a sosit la termenul stabilit la judecata domnească¹⁷².

La 17 decembrie 1629, împărțind moșiile Bouleștilor, împreună cu unchiul și mătușile sale, lui Ștefan Boul și surorilor lui le-au revenit a treia parte din satul Moreni, în ținutul Neamțului, o jumătate din seliștea Lețcani și a treia parte din moșia Țigăneștilor, în ținutul Tecucului¹⁷³.

În satul Benești stăpâna a treia parte, împreună cu Gheorghe Boul, după cum reiese din întărirea lui Vasile vodă Lupul, de la 18 februarie 1653. Partea de moșie din Benești o va vinde mai târziu Todoscăi și lui Stamatie mare postelnic, cu 150 de lei¹⁷⁴.

Satele Băloșești și Șofrănești din ținutul Vasluiului au fost obiectul unui schimb de moșii. La 30 aprilie 1657, Ștefan Boul schimbă cu Toderașco Jora părți din Băloșești pentru jumătate din satul Șofrănești. Aceste părți din Băloșești au fost ale lui Iorga postelnicul, vărul lui Vasile vodă Lupul, Iorga murind fără copii, și domnul dă părțile din Băloșești lui Mihai șetrarul, iar de la ultimul acestea trec la Ștefan Boul, căruia „i s-au dat după hotărârea legii țării”, deoarece, în perioada când Mihai șetrarul era capuchehaie al domnului Țării Moldovei la Constantinopol, i-a dat Ștefan Boul „o scrisoare să scoată de la Dumitrașco vistiernicul niște bani de-ai socrului său”, Ștefan vodă Tomșa. Mihai șetrarul a luat de la soția lui Dumitrașco vistiernicul 760 de taleri, fără a-i întoarce acești bani lui Ștefan Boul. De aceea, Ștefan Boul a luat părțile lui Mihai șetrarul din Băloșești¹⁷⁵.

Pentru niște părți din moșia Otești, din ținutul Adjudului, cu niște vaduri de moară în pârâul Răcătău, Ștefan Boul, împreună cu Mariș, Ionașco Tronciul călugăr, Iachim și alt Ionașco, se judecă, în primăvara anului 1642, cu nepoții bătrânului Avram, anume cu Ștefan Dingan, Vasile Grozav, Gligoraș Bârzu, Ionașco și Ariton¹⁷⁶.

În satul Stejereni, pe Moldova, ținutul Sucevei, Ștefan Boul clucer, la 10 iulie 1645, obține danie părți de ocină de la surorile și cumnații săi, „Ghiorghie Ștefan mare sulger, cu cneaghina sa, Safta, și Necolai Sechil stolnic, cu cneaghina sa, Paraschița, copiii lui Toader Boul vistiernic”, moșie care „au fost dreaptă cumpăratură părintelui lor, Toader Boul vistier”, pe care au avut-o ei „de împărțeală”¹⁷⁷. La 14 iunie 1648, „Ștefan Boul ce au fostu clucer și frații săi” se judecă pentru niște părți din Sejereni, înstrăinate nelegitim după moartea tatălui lor, Toader Boul¹⁷⁸.

Satul Măscătești, în ținutul Neamțului, a fost pierdut de Toader Boul vistiernicul în timpul domniei lui Ștefan vodă Tomșa. La 5 iunie 1662, după procesul avut cu mănăstirea Hlincea, domnul Eustratie vodă Dabija întărește moșia Măscătești lui Ștefan Boul¹⁷⁹.

Moșia Manova, situată la ținutul Sorociei, pe malul Nistrului, aparținuse unei rude a sale, se pare că pe filiera Prăjeștilor – Pătrașco Ciogolea. La 1 februarie 1663, Ștefan Boul și alți nepoți și strănepoți ai lui Pătrașco Ciogolea –

David din Zaloceni, Savin Hermeziu din Budești etc. – vând seliștea Manova lui Stamatie mare postelnic, pentru a putea întoarce datoria moșului lor către turcul Abdi Celebi¹⁸⁰.

Moșia Epureni, din ținutul Iașului, aparținuse lui Miron Ciogole, iar la 27 februarie 1663, rudele ultimului – Ștefan Boul, David din Zaloceni și Savin Hermeziul din Budești – vând pentru 50 de lei părțile de moșie din Epureni, ce le-a avut Ciogole Miron, lui Constantin Moțoc pârcaș de Hotin și soției sale, Safta¹⁸¹.

În moșia Plesenița, pe apa Brusniței, ținutul Sucevei, Ștefan Boul vornicul stăpâna un sfert de moșie, după cum mărturisea, la 14 august 1739, un descendent al său, Iordache Cantacuzino vornicul Țării de Jos¹⁸².

Dintr-un rezumat al unui suret de la Vasile vodă Lupul, din 25 noiembrie 1638, știm că Ștefan Boul fost clucer stăpâna „giumătate de sat din Medeleni, ținutul Tecuciului, și din Poenile Dragului, ci să va alege, și din sat din Oteștii cât să va alege”¹⁸³.

În Iași, avuse niște case, „lângă Biserica Albă”, pe care le vinde la 2 decembrie 1638, cu 40 de galbeni, lui Dumitrașco Buhuș, despre care Ștefan Boul fost clucer mărturisea că „au fost dată de socrul nostru, Ștefan vodă (Tomșa – n.n.), mănăstirii Solca, iar mănăstirea Solca ni le-au dat nouă când ni-am însurat”¹⁸⁴. Mult mai târziu, înainte de 27 martie 1668, cunoaștem că Ștefan Boul cumpără în Iași două locuri de casă, „care locuri sântu pre Ulița Mare”, de la Isăilă și de la Cârste vornicul¹⁸⁵.

Dintre fiii lui Ștefan Boul mare vornic s-a manifestat doar Dumitrașco Boul¹⁸⁶. Este atestat în dregătorii, la 19 decembrie 1654, ca jitnicer¹⁸⁷, în care dregătorie se află până la 1662, când, la 18 iulie, este consemnat ultima dată¹⁸⁸. La 17 octombrie 1655, într-un document se specifică că el era al doilea jitnicer¹⁸⁹. La 12 mai 1668 este atestat ca fost jitnicer, iar la 5 septembrie a aceluiași an – vornic de Botoșani¹⁹⁰. Fără dregătorie e la 30 septembrie 1669, când Gheorghe vodă Duca poruncește lui „boiarinul nostru Dumitrașco Boul” să cerceteze pricina dintre unii din răzeșii moșiei Mihăești (Vlăsinești), ținutul Sucevei¹⁹¹.

Într-un act din 20 aprilie 1671 este atestat ca jitnicer, însă probabil că la această dată se afla în mazălie¹⁹². Ispisocol emis în cancelaria lui Gheorghe vodă Duca, la 31 iunie 1671, arată că s-a poruncit lui Dumitrașco pitar și lui Dumitrașco Boul staroștii de Cernăuți să cerceteze pricina dintre popa Samuilă și Stroescul, pentru moșia Mamornița, ținutul Cernăuților¹⁹³. O nouă dregătorie deținută de Dumitrașco Boul a fost cea de logofăt al doilea, între 30 mai 1673 și 17 aprilie 1675¹⁹⁴. Dumitrașco Boul a fost căsătorit cu Ileana, iar dintre copiii o cunoaștem, la momentul actual, doar pe o fiică, Maria, căsătorită cu Gheorghe Moțoc jitnicer¹⁹⁵, și care va avea drept zestre „satul întreg Davideni, țin. Neamț, sat între Ciorsaci pe Șomuz, țin. Sucevei, satul întreg Brânzeni, țin. Sorocii, satul întreg Corjeuții cu 3 părți din Tățcani, țin. Hotin”¹⁹⁶.

Moșiile lui Dumitrașco au fost: satul Brânzeni, la 19 decembrie 1654, făcut danie de către mătușa sa, Safta, doamna lui Gheorghe vodă Ștefan – „pentru dreapta slujbă” – și care poruncește sătenilor să dea ascultare noului lor stăpân¹⁹⁷; satul Goșmani, în ținutul Neamțului, pentru care se judecă cu Constantin

Buhuș jitnicerul și cu Vasile Vârnăv. La 12 mai 1668, după judecată, domnul Iliș vodă Alexandru îi întărește jumătate din Goșmani lui Dumitrașco Boul și călugărilor de la mănăstirea Agapia¹⁹⁸;

satul Tăbălăești, pe care îl cumpără, la 20 aprilie 1671, de la sora sa, Antimia, și cumnatul său, Tălmaci mare ceașnic, care îl aveau ca danie de la tatăl lor, Ștefan Boul¹⁹⁹;

satul Glăvănești, în ținutul Tecuciului, unde avea părți de moșie, deoarece apare, în aprilie 1675, ca martor la niște vânzări din acest sat²⁰⁰.

În Iași avea case la Ulița Mare²⁰¹. Locurile pentru aceste case fusese cumpărate de Dumitrașco Boul, pentru 20 de galbeni, de la tatăl său, Ștefan Boul fost vornic, după cum reiese din mărturia ultimului, datată cu 27 martie 1668²⁰².

Există un zăpis, de la 11 februarie 1638, de la Ștefan Boul fost clucer, despre împărțirea țiganilor rămași de la părinți, „cu cumnații miei, cu dumnealui Gheorghită Ștefan și cu Niculaiu Sechil și cu Pătrașcu postelnicul”. Din 27 de țigani, 9 au revenit lui Ștefan Boul²⁰³.

În documentele interne mai apar o serie de purtători ai numelui de neam Boul, unii din ei cu siguranță că sunt reprezentanți ai neamului boieresc cercetat, însă, deocamdată, nu le putem stabili cu exactitate locul lor în spița genealogică. Mai sunt și alții, purtători ai numelui Boul, care, posibil, nu au nici o tangență cu boierii mai sus enumerați. Dintre Bouleștii care par să fie înrudiți cu neamul studiat, evidențiem pe Drăgan Boul și pe Arsăii Boul. Astfel, înainte de 24 iulie 1645, are loc un conflict dintre răzeșii moșiei Drăgușeni (în ținutul Lăpușna), anume Oniță, ginerele lui Ștefan de Drăgușeni, împreună cu Gavril de Voinova și alții pârăsc pe Simion și pe Hamarțu de Drăgușeni, pentru o parte de moșie din Drăgușeni, ultimii fiind învinuiți că împresoară această bucată de moșie. Domnul Vasile vodă Lupul trimite pe Drăgan Boul și Vasile Săpoteanul, ambii slugi domnești, să cerceteze situația reală la fața locului. Aceștia „au mersu acolo și au strânsu oameni buni și au socotit și le-au ales locul în vatra satului”. Ca la 24 iulie 1645, domnul Vasile vodă Lupul întărește răzeșilor moșiei Drăgușeni modul în care a fost rezolvat conflictul dintre răzeși de către Drăgan Boul și Vasile Săpoteanul²⁰⁴. Iar la 23 iulie 1716, domnul Mihai vodă Racoviță confirmă dreptul de a-și zecui părțile de moșii din „Zubriaști și de la Tătăriaști, de la ținutul Orheiului, pe zăpis de cumpăratură”, lui „Apostol Curnic, nepotul lui Arsăni Boul”²⁰⁵.

La 8 iulie <1626>, un Boul de la Ruginoasa este, alături de persoane din Buțcăteni, Băloșești, Lățcani, martor la o vânzare. Nu l-am putut identifica, însă atragem atenția asupra locului său de trai și a megieșilor săi, în zona de concentrare a moșiilor neamului Bouleștilor²⁰⁶.

Din cea de-a doua categorie face parte negustorul Boul din Bârlad, care la 4 mai 1641 este atestat ca „Boul, orășan din Bârladu”, împreună cu alții din același târg, împreună cu șoltuzul și pângarii, mărturisesc despre o vânzare în satul Ionășești²⁰⁷. Iar la 11 septembrie 1646 este atestat „Boul cupeț” din târgul Bârlad, alături de șoltuz, pângari și alți târgoveți mărturisesc despre vânzarea unei vii²⁰⁸.

Evoluția neamului Bouleștilor este clasică, pe baza acestui exemplu se pot urmări etapele principale ale ruinării vechilor case boierești din Țara Moldovei, aspect evidențiat și de evoluția stăpânirii funciare. Primul eveniment

care a provocat decăderea bruscă, la moment temporară, a neamului care pretindea că are origini din Ștefan cel Mare, a fost participarea căpeteniei Bouleștilor, Toader Boul mare vistier, la acțiuni îndreptate împotriva domniei, în condițiile în care era unul dintre oamenii de încredere ai casei domnești Tomșa. Spiritul de aventurier al lui Toader Boul a condus nu doar la căderea sa, dar a făcut ca neamul să fie eliminat din cele mai importante dregătorii, cu confiscarea a unei mari părți din averi. Până la sfârșitul domniei lui Vasile vodă Lupul, Bouleștii ocupă dregătorii modeste sau continuă să se afle în mazălie. Încercarea lui Ștefan Boul de a se imune în mediul boierimii muntene, profitând de rudenția cu domnul Leon vodă Tomșa, a avut rezultate temporare.

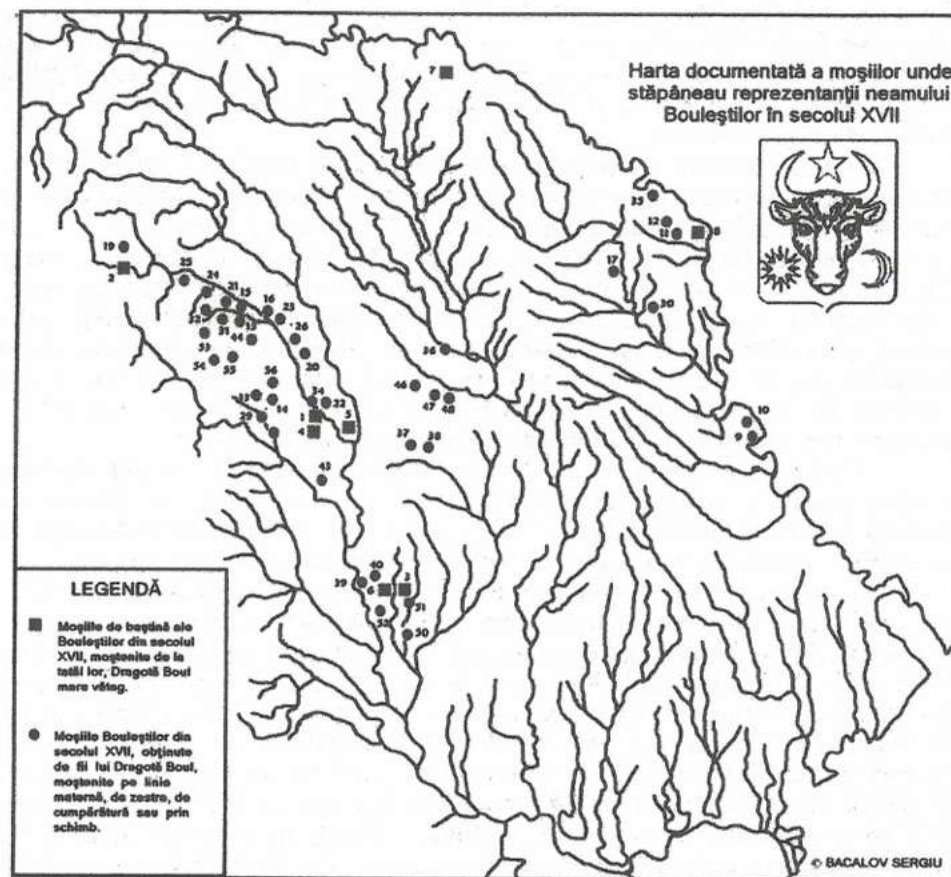
Speranța restabilirii poziției de altădată s-a ivit odată cu căsătoria Saftai Boul, sora noii căpetenii a Bouleștilor, Ștefan Boul, cu Gheorghe Ștefan, viitor mare logofăt și domn, care se evidențiază și prin averile sale. Sângele fierbinte al Bouleștilor a făcut ca și Ștefan Boul să participe la rebeliunea lui Gheorghe Ștefan mare logofăt împotriva domnului legitim, obținând în asemenea mod, în domnia acestuia din urmă, funcția de mare vornic al Țării de Jos, una dintre cele mai de cinste dregătorii în Țara Moldovei. A fost o ascensiune temporară. După părăsirea forțată a scaunului domnesc de către Gheorghe vodă Ștefan, însoțit în pribegie de către doamna sa, Safta Boul, se încheie și epoca Bouleștilor, nu doar în ceea ce privește dregătoriile (deținând funcții relativ modeste), ci și prin stingerea a celor mai multe ramuri, pe linie masculină, a neamului. Dispar fără a lăsa urmași Iacob Boul, Gheorghe Boul, Pătrașco Boul, cei trei fii ai lui Dumitru medelnicerul; aceeași soartă o are și Ilie Boul, singurul fiu al lui Pătrașco Dragotă Boul spătarul. Viabilă rămâne doar ramura ce descinde din Toader Boul.

Bouleștii inițial nu s-au grăbit să se înrudească cu familiile grecești. Astfel, avem doar două căsătorii cu reprezentanți ai clanurilor greco-albaneze, care erau în ascensiune, la moment, în Țara Moldovei: a) căsătoria Tudoscăi Boul cu Stamatie Hioti-Sacâzliul, grec ce ținea de casa domnească Coci, relație care a îmbinat spiritul de inițiativă grecesc cu „sângele albastru” de sorginte domnească; b) căsătoria unei fiice a lui Petru (Pătrașco?) Boul cu albanezul Gheorghe Ghica, viitor domn.

Bouleștii se înrudeau cu o serie de neamuri vechi și influente ale Țării Moldovei: Prăjeștii, Șepteliceștii, Ștefăneștii, Stămăteștii, Ciolpăneștii, Ciogoleștii, Ghiculeștii etc. Din Boulești pretindea, în secolul XVIII, că se trage și Iordache Cantacuzino. Toate aceste nume sunt arhicunoscute, iar rolul purtătorilor lor în istoria Țării Moldovei este semnificativ.

Un aspect important îl prezintă latura feminină a neamului Bouleștilor, pe care, din lipsă de spațiu, nu riscăm s-o prezentăm detaliat, însă sperăm să revenim cât mai curând cu un studiu separat. Importanța relațiilor matrimoniale, în cazul Bouleștilor, este enormă. Astfel, avem pe Ștefan Boul căsătorit cu Ruxanda, fiica domnului Ștefan vodă Tomșa; pe Safta Boul, căsătorită cu domnul Gheorghe vodă Ștefan; pe o fiică a lui Petru (posibil, Pătrașco) Boul, căsătorită cu Gheorghe vodă Ghica; și Catrina Ceauru, nepoata Tudoscăi Boul, care devine soția domnului Antioh Cantemir.

Harta documentată a moșiilor unde stăpâneau reprezentanții neamului Bouleștilor în secolul al XVII-lea

Comentarii la Harta documentată a moșiilor în care au stăpânit neamul Bouleștilor în secolul al XVII-lea

Majoritatea documentelor privitoare la activitatea neamului Bouleștilor se referă la moșiile pe care le stăpâneau, la tranzacțiile funciare, vânzări și cumpărături, dării și zalogiri. Am încercat să extragem cât mai multe informații, pe care le oferă acest gen de documente, deoarece prin evidențierea curgerii stăpânirii moșiilor, în baza obiceiului răzășiei, pot fi deduse mai multe momente de ordin genealogic.

Astfel, știm că moșiile de baștină ale Bouleștilor din secolul XVII, moștenite de la Dragotă Boul mare vătaș, au fost următoarele: 1. *Cutul Văleni (Cutul Șcheia)*, sat actualmente în județul Neamț, pe dreapta Moldovei, între localitățile Munteni, Moreni, David și Ruginoasa; 2. *Brăești (Corlătești)*, în prezent județul Suceava, pe stânga Moldovei, între Măzănăești, Berchișești, Mălini și Băisești; 3. *Benestii*, acum în județul Bacău, pe Dobrotfor, afluent de dreapta al Zeletinului, între satele

Belciuneasa, Crăiești și Gura Crăiești; 4. *Moreni*, județul Neamț, pe dreapta Moldovei, între Văleni, Botești, Munteni și Ruginoasa; 5. *Lețicani*, sat pe Moldova, nelocalizat; 6. *Țigănești*, județul Bacău, pe Berheci, între Vultureni, Bosia, Dădești și Reprivăț; 7. *Săcurinții* și cu săliștea *Răspopenții*, din același hotar, pe pârâul Camenița, ținutul Hotinului. Poate fi vorba despre actualii Securenii (Sokireani), regiunea Cernăuți, între Clocuna, Ocnia, Voloșcove, Vasilevca, Kobolcin și Serbiceani; 8. *Tarasova*, ținutul Soroca, acum raionul Rezina, pe malul Nistrului, între Curătura și Solonceni,

Moșiile de zestre ale Nastasiei, soția lui Dragotă Boul mare vătag, moșii ce au trecut în stăpânirea copiilor ei, a Bouleștilor: 9. *Șerpeni*, raionul Anenii-Noi, pe malul Nistrului, între Puhăceni și Speia; 10. *Puhăceni*, raionul Anenii-Noi, pe malul Nistrului, între satele Delacău și Șerpeni; 11. *Mihuleni*, raionul Șoldănești, pe stânga Ciornei, un afluent al Nistrului, între satele Parcani, Hlinjeni, Alcedar, Șipca (Glăvănești) și orașelul Șoldănești; 12. *Glăvănești (Șipca)*, raionul Șoldănești, între Mihuleni, Alcedar, Șestaci și Șoldănești; 13. *Davideni*, ținutul Neamțului, acum județul Neamț, pe pârâul Umbrari, un afluent de dreapta al Moldovei, între satele Țibucani, Războienii de Jos, Țibucanii de Jos, Verești și Spiești. Toate aceste mai sus enumerate cinci moșii au fost ale strămoșului Nastasiei, Cozma Șarpe.

Probabil, din partea Nastasiei erau și stăpânirile Bouleștilor în 14. *Budești*, situat în ținutul Neamțului, județul Neamț, pe pârâul Negru, între satele Ruginoasa, Bozienii de Sus, Vlădiceni, Făurei, Climești și Dulcești; și în 15. *Strâmbeni*, ținutul Neamțului, nelocalizat, însă în documente apare alături de Davideni și Negoști.

Foarte mult s-a extins fondul funciar al Bouleștilor prin cumpărăturile făcute de Toader Boul vistiernic, majoritatea absolută în bazinul Moldovei, ținuturile Neamțului și Sucevei: 16. *Verșăni*, ținutul Sucevei, acum județul Iași, pe stânga Moldovei, între satele Mitești, Tupulați, Davideni și Miroslovești; 17. *Brânzeni*, ținutul Orheiului, raionul Telenești, pe Răut, între Pistruieni, Ordășei, Vadu-Leca și Căzănești; 18. *Frătești* din ținutul Neamțului, nelocalizat; 19. *Stejereni*, ținutul Sucevei, nelocalizat, însă din documente cunoaștem că era alături de Corlătești (Brăiești); 20. *Tălpălăești (Tăbălăiești)*, ținutul Sucevei, pe Moldova, nelocalizat, probabil în apropierea Verșenilor și Miteștilor; 21. *Potlogeni*, nelocalizat, probabil în ținutul Neamțului, undeva în apropierea Țibucanilor; 22. *Sârbi*, ținutul Neamțului, nelocalizat, în documente apare alături de Munteni; 23. *Mitești*, pe Moldova, în ținutul Sucevei, județul Iași, între Verșeni, Cihorâni, Muncelu de Sus și Nisiporești; 24. *Rătești*, pe Topoliță, ținutul Neamțului, nelocalizat, probabil are alt nume sau e dispărut; 25. *Ungheni*, pe Moldova, ținutul Neamțului, județul Neamț, la căderea Sărutei în Moldova, între satele Preutești, Răucești, Săvești, Șoimărești și Drăgușeni; 26. *Nisporeștilor*, ținutul Sucevei, în bazinul Moldovei, județul Iași, între satele Botești, Mitești, Muncelu de Sus, Hălăucești și Barticești; 28. *Măscătești*, în ținutul Neamțului, nelocalizat.

Moșie de danie domnească lui Toader Boul a fost seliștea: 29. *Căucelești*, danie pe Cracău, ținutul Neamț, județul Neamț, acum se numește Căciulești, între satele Verșești, Girov, Boțești, Gura Văii și Popești; și altă seliște pe Bahlui, ținutul Cărligătura, a cărei nume nu-l cunoaștem.

Rămâne necunoscută în baza cărui drept stăpâna Boul vistiernic în moșia 30. *Căcărădzenii*, ținutul Orheiului, acum raionul Orhei, între satele Ocnia-Răzeși, Mălăești, Crihana și Sirota; 31. *Țibucanii*, ținutul Neamțului, județul Neamț, pe valea Umbrarilor, între satele Davideni, Rădeni, Valea Albă și Războienii de Jos, și 32. *Rădenii*, ținutul Neamțului, județul Neamț, între satele Țibucani, Davideni, Păstrăveni și Urecheani. De zestre, soției sale, Agafia, născută Prăjescul, a fost

moșia: 33. *Bozieni*, ținutul Neamțului, județul Neamț, pe Valea Neagră, acum și-a păstrat numele doar Bozienii de Sus, între Budești, Baratca, Certieni și Ruginoasa.

Fiul lui Toader Boul, anume Ștefan Boul mare vornic, mai stăpâna de cumpărătură personală în moșiile: 34. *Munteni*, din ținutul Neamțului, județul Neamț, între Moreni, Văleni, Botești, Gherăiești și Poiana; răscumpărare a unor moșii a Ciogoleștilor, rude Prăjeștilor: 35. *Manova*, situată la ținutul Sorocii, acum satul Bursuc, raionul Florești, situat pe malul Nistrului, între Cot, Salcia și Japca; 36. *Epurenii*, din ținutul Iașilor, județul Iași, pe Jijia, între Popricani, Țiplești, Movileni și Țigănași; de danie și schimb avea părți în 37. *Băloșești*, ținutul Vaslui, județul Iași, pe Gabrovetă, afluent de stânga al Bârladului, între Vovriești, Tansa, Dagăța și Ciurea; și 38. *Șofrănești* din ținutul Vasluiului, județul Iași, pe Țibana, între Drăgești, Griești și Cotic; zestre de la soția sa, Ruxanda Tomșa, au fost: 39. *Otești*, din ținutul Adjudului, pe pârâul Răcătău, județul Bacău. Acum dispărut sau cu nume schimbat. Se știe că a fost satul de origine a lui Ștefan vodă Tomșa; și, probabil, 40. *Medelenii*, ținutul Tecuciului, acum județul Bacău, pe pârâul Gudinești, un afluent de dreapta al Berheciului, între satele Bărboasa, Valea Salciei, Ghilăvești, Godinești, Reprivăț și Țigănești; și 41. *Poenile Dragului*, nelocalizat. Nu cunoaștem originea stăpânirilor lui Ștefan Boul în moșia 42. *Plesenita*, ținutul Sucevei, pe Brusnița, nelocalizată.

Fiul acestuia din urmă, Dumitrașco Boul, stăpâna și în moșia 43. *Gosmani*, în ținutul Neamțului, județul Neamț, pe pârâul Românilor, un afluent de stânga al Bistriței, între satele Români, Siliștea, Prăjești și Hârtești.

Frații lui Toader Boul au fost mai puțin activi în ceea ce privește cumpărarea moșiilor sau nu s-au păstrat documentele ce ar reflecta acest proces, în cazul în care ar fi avut loc. În afară de moșiile moștenite de la părinți, în care stăpâneau toți frații, cunoaștem și stăpâniri separate:

Pătrașco Boul avea părți în moșiile: 44. *Belcești*, pe Valea Albă, ținutul Neamțului, județul Neamț, nelocalizat cu precizie; și în 45. *Mănești*, nelocalizat.

Fiul acestuia, Ilie Boul, stăpâna și vii în 46. *Băiceani*, nelocalizat. Existau două sate Băiceni ceva mai la sud de Cotnari, județul Iași, însă nu știm precis dacă anume aici stăpâneau Bouleștii.

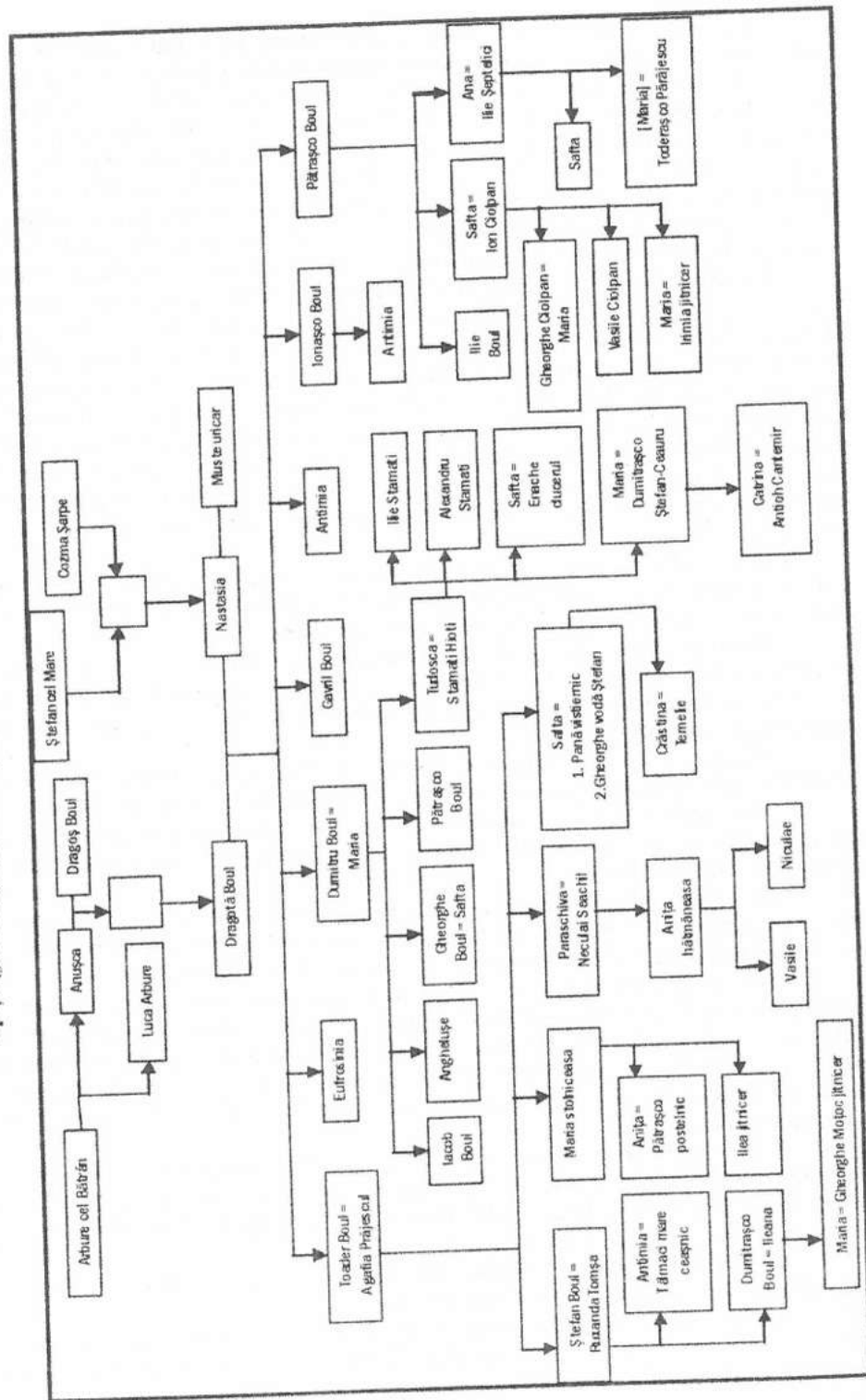
Dumitru Boul, mai stăpâna în moșiile: 47. *Vartici* și 48. *Cetereni*, ambele aflate în ținutul Cărligăturii, pe apa Bahluiului, undeva în apropierea Hoiseștilor; iar de cumpărătură avea în 49. *Bologești*, ținutul Tecuciului, neidentificat.

Fiul Gheorghe Boul avea și stăpânire în 50. *Glăvănești*, ținutul Tecuci, pe Zeletin, județul Bacău, între satele Frumușelu, Răzeșu, Poiana, Căbești și Podul Turcului; cumpărătură în 51. *Crăiești*, ținutul Tecuci, județul Bacău, pe Pojorâta, afluent al Dobrotforului, între satele Benești, Gura Crăiești, Oprișești și Stănișești; și danie în 52. *Tăvădărești*, acum județul Bacău, pe Berheci, între satele Dealul Morii, Calapodești și Găiceana.

Patrașco II Boul stăpâna și în satele: 53. *Dragomirești* din ținutul Neamțului, pe Valea Albă, județul Neamț, între Unghi, Dușești și Hlăpești; și danii de la unchiul său Ionașco Boul, în 54. *Obârșia* și 55. *Ghigoești*, ambele în ținutul Neamțului, la obârșia pârâului Valea Neagră.

56. *Ruginoasa*, județul Neamț, între Bozienii de Sus, Certieni și Brițcani, unde stăpâna un oarecare Boul de la Ruginoasa.

Herbul Țării Moldovei prezent pe hartă este preluat de pe site-ul <http://www.glinka.net>, cu permisiunea dlui Florian Budu, căruia îi aduc sincere mulțumiri și pe această cale.

Note:

- ¹ Cantemir, Dimitrie. *Descrierea Moldovei*, Chișinău 1992, p.114-116.
- ² De exemplu: Documente privind Istoria României (în continuare DIR), A, Moldova, veacul XVI, vol. I, București, p.82-84, nr.434-426; Ghibănescu, Gh., *Surete și Izvoade*, vol. XVIII, p.130-133;
- ³ DIR, A, XVI, I, p.82-84.
- ⁴ Ibidem, nr. 252.
- ⁵ Ibidem, Documente îndoielnice, nr.16
- ⁶ Documenta Romaniae Historica (în continuare DRH), A., Moldova, vol. VI (1546-1570), volum întocmit de I. Caproșu, București, 2008, nr.136, p.134-137. Un alt doc. 24 martie 1564 cu Lazor Orbul // Catalog de documente din Arhivele Statului Iași, Moldova, vol. I, 1398-1595, volum întocmit de Virginia Isac, București, 1989, nr.651, p.264, document din 24 martie 1546, prin care domnul Petru vodă Rareș întărește lui Ion logofătul aceste moșii. DIR, A, XVI, I, p.434-426, nr.388.
- ⁷ DRH, A., Moldova, vol. VI, nr.103, p.188.
- ⁸ Ibidem, nr.174, p.317-319.
- ⁹ Mai sunt și Brăieștii, pe Covurlui, o cumpărătură a lui Dragoș Boul. În secolul al XVII-lea Bouleștii stăpânesc o altă moșie cu același nume, însă situată în valea Moldovei. Mai cunoaștem câteva moșii ale Bouleștilor ce poartă nume identice: Glăvăneștii de la Tecuci și Glăvăneștii de la Soroca, Morenii de la Neamț și Morenii de la Orhei, moșie vecină cu Brânzenii Bouleștilor. Faptul demonstrează o transmutare de nume asupra noilor moșii, făcută de stăpânul ei sau de către țărani originari din moșiile omonime. Faptul că pe o moșie de cumpărătură a lui Dragoș Boul, în ținutul Covurluiului, apare un sat cu nume Brăiești, în condițiile în care Bouleștii din secolul al XVII-lea aveau printre moșiile de baștină și una numită Brăiești, pe Moldova, vine să arate o identică deplasare de populație sau transmutare de nume. Aspect care vine încă o dată să scoată în evidență existența relațiilor de rudenie între Dragoș Boul și Bouleștii din secolul XVII (DRH, nr.174, p.317-319; CDM, vol. 2, nr.501, p.115; CDM, Supliment 1, nr.461, p.165; DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.18, p.17-18, nr.285, p.214-215; CDM, vol. 3, nr.553, p.134, nr.938, p.211).
- ¹⁰ DIR, A., Moldova, veac. XVI, vol. III (1571-1590), București, 1951, nr.369, p.301-302. A se vedea și DIR, A, Moldova, veac. XVI, vol. IV (1591-1600), București, 1952, nr.308, p.249-250, când la 15 martie 1599, mai mulți boieri, printre care și „Lupu Dragotă mare vătaf de Cărligătura”, mărturisesc despre o tranzacție funciară. Să fie oare identic Dragotă mare vătaf cu Lupu Dragotă mare vătaf de Cărligătura?
- ¹¹ DRH, A, Moldova, vol. XXVI, București, 2003, nr.202, p.181, un act de la 22 august 1641, din care aflăm că a cincea parte din moșia Șerpenilor, în ținutul Orheiului, fusese cumpărătură lui Gheorghe, al III-lea logofăt, de la „Toader Moțoc și de la femeia sa, Eufrosinia, sora Boului vistier”, nr.354, p.286, la 6 martie 1642, tot ei vând aceiași logofăt a cincea parte din moșia Puhăcenilor.
- ¹² DIR, veacul XVI, A. Moldova, vol. IV (1591-1600), București 1952, nr.230, p.172
- ¹³ Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.111 p.260-261.
- ¹⁴ Catalogul Documentelor Moldovenești, Supliment 1, volum întocmit de M. Soveja, Mihai Regleanu, Doina Duca-Tincușcu, București, 1975, nr.159, p.80.
- ¹⁵ Ibidem, nr. 175, p.83.
- ¹⁶ CDM, vol. 1, nr.1043, p.249.
- ¹⁷ Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.3, p.5-8.
- ¹⁸ DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.414, p.311-312, la 22 iulie 1610, „Toader Dragotă vornic de gloată” mărturisește despre unele cumpărături ale „fratelui nostru Pătrașco Dragotă căpitan”.
- ¹⁹ CDM Supliment 1, nr.310, p.124. Alte documente care îl atestă pe Toader Boul în calitate de vistier: CDM, vol 1, nr.1067, p.254; 1070, p.255; 1111, p.262; 1124, p.265; 1266, p.294; 1338, p.310; 1398, p. 322; 1520, p.347; 1605, p. 364; la trecut 1825, p.411; Supliment 1, nr.213, p.93;

227, p.97; 232, p.101; 249, p.109; 250, p.109; 253-254, p.109; 255, p. 110; 257, p. 110; 258, p.111; 260, p. 111; 264, p.112; 266, p. 112; 270, p. 113; 272, p.113; 280, p.115; 282, p.115; Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.103, p.246-248; Ibidem, nr.19, p.45-47, la 10 mai 1604 e menționat ca „ftori visterinic”, adică visterinic al II-lea.

²⁰ Ibidem, vol. I, nr.1852, p.417; Supliment 1, nr.299, p.122; 318, p.126.

²¹ DIR, veac. XVII, A., Moldova, București, 1956, vol. IV, nr.306, p.245. „au avut mare război la Prut la Cornul lui Sas. Și atunci a căzut Boul visterinic în robie în mâinile tătarilor”, iar domnul Ștefan vv. Tomșa l-a răscumpărat „și i-a întors lui toate ocinile, câte a avut în țara aceasta”.

²² CDM, vol. I, nr.1605, p.364.

²³ Costin, Miron. *Opere*, Chișinău 1989, p.28-29.

²⁴ Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.111 p.260-261.

²⁵ Costin, Miron. *Opere*, Chișinău 1989, p.30.

²⁶ Ibidem, p.30-31.

²⁷ Ibidem, p.31-32. A se vedea și Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. V, nr. CLXXVIII, p.256-258, document ce confirmă informațiile lui Miron Costin: Anume la 20 martie 1618, Radu vodă Mihnea întărește lui Toma vornicul de Piatra, pentru slujbă dreaptă și credincioasă, „o seliște anume Căucelești pe apa Cracăului și cu vad de moară în Cracău, ce-i la ținutul Neamțului”, ce a fost moșie domnească ținând de ocolul târgului Piatra, și alta pe Bahlui „în ținutul Cărligătorei, „care acele sate au fost drepte ocini a Boului visterinicului, și le-a pierdut în hiclenie când a venit asupra noastră cu mare războiu la Prut la drumul lui Sas (dorogov Sasov), și când a căzut Boul visterinic în robie în mâinile Tatarilor și s-a sculat sluga noastră Toma dvornicul din Piatra și a plătit capul lui, și i-a întors fiecare ocină câte le-a avut în țara aceasta. Și între acestea iarăși s-au ridicat de iznoavă o samă de boieri în frunte cu Beldiman log., Bărboiu vornicul și Sturzea logofătul și alți boeri, când a avut Ștefan vodă cu ei războiu la marginea târgului Iașilor ... domnia mea le-a dat și le-a întors”.

²⁸ Iorga, Nicolae. *Studii și documente*, București 1904, vol. IV, partea II, p. CCXXIV. Documentul din 20 mai 1648 specifică că moșia Bozienii de la ținutul Neamțului, pe care Gheorghe Ștefan spătar și Safta o dăruiesc rudei lor, Tudosca Boul, fusese „impresurată după peirea Boului visterinicului și au căzută pre mâna vornicului Hăbășescului; apoi în zilele Marii Sale, lui Vasile Vodă, ne-am părât la Divan cu dumneaci, cu vorniceasa Hăbășeasca, și au socotit Măria Sa cu tot svatul Măriei Sale ” de a restitui moșia Bouleștilor. Bozienii erau moșie a Agahiei, soția lui Toader Boul visterinic; DRH, A., Moldova, vol. XXVIII, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, nr.80, p.73-74, „Agafia, ci-au fost giupâneasă răpăosatului Boul ci-au fost visterinic”; Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.3, p.5-8, „dumnealui Boul visterinic și jupâneasa Agafia”; nr.20, p.48-51, „Agahia jupâneasa lui Toader Boul visterinic”.

²⁹ Stoicescu, Nicolae. *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*. București 1971, p.353. DRH, A., Moldova, vol. XXIV (1637-1638), volum editat de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, 1998, nr.49, p.46, la 31 martie 1637 Savin Prăjescul vornic al Țării de Jos, Dumitrașco Șoldan vornic al Țării de Sus, Dumitrașco Buhuș fost mare visterinic, Grigore Ureche mare spătar, Lupu Prăjescu mare clucer, frații Constantin, Pătrașco și Miron Ciogolea, Ștefan Boul și surorile lui, Maria, Paraschiva și Safta, Gheorghe Prăjescul, Ion Prăjescul, Lupul Bucium „și alți nepoți ai noștri ce sunt din neamul Prăjescul”, mărturisesc că au vândut lui Iordache Cantacuzino mare visterinic jumătate din satul Pașcani, pe Siret, ținutul Sucevei, „ce acea giumătate de sat, de Pașcani, fost-au dreaptă ocină seminției noastre, lui Isac Balica hatmanul”; Ibidem, nr.186, p.170.

³⁰ DRH, A., Moldova, vol. XIX, volum întocmit de Haralambie Chirca, București, 1969, nr.300, p.410-411.

³¹ Iorga, Nicolae. *Op. cit.*, vol. IV, partea II, p. CCXXIV; DRH, A., Moldova, vol. XIX, volum întocmit de Haralambie Chirca, București 1969, nr.300, p.410-411.

³² Ibidem p. CCXXIV; DRH, A., Moldova, vol. XXVIII, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, nr.147, p.124, „surorii noastre (a lui Ștefan Boul, Paraschivei și Saftai - n.n.), Marii stolnicei, și denainte ginerelei dumisale, lui Pătrașco postelnicul, și denainte giupânesei dumisale, Annițai”.

³³ Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.72, p.196-197, La 2 mai 1602 Ilea fost jitnicer mărturisește printr-un zapis despre judecata avută cu Ion Dupniță și cu alte neamuri ale lor, zicând că „eu însumi astfel m-am tocmit și m-am așezat cu aciastă tocmală, cum a vândut mama mea Mărica fiica lui Toader visterinicul și cu al meu Dupniță, biv vâtag de armași” din a treia parte din a patra parte din Hărtop și încă o „bucată de ocină ce-i este cumpărătură, ce-i tot în hotarul Hărtopului, tot a treia parte”; vezi și Documente privind istoria României, seria A, Moldova, veac. XVII, vol. I (1601-1605), București, 1952, nr.207, p.143-144.

³⁴ Iorga, Nicolae. *Op. cit.*, vol. IV, partea II, p. CCXXIV; DRH, vol. XIX, nr.300, p.410-411.

³⁵ Ibidem p. CCXXIV; vezi și DRH, A., Moldova, vol. XXVIII, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, nr.127, p.103-104, nr.147, p.124; Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.20, p.48-51.

³⁶ CDM, vol. 3, nr.1865, p.396;

³⁷ Ibidem, vol. 3, nr.1865, p.396; La 1669 domnul Gheorghe vodă Duca întărește lui Vasile și Neculai, fii Aniței hătmăneșei, fiica lui Niculai Seachil și al Paraschiței Boul, satul Nisporești, din ținutul Sucevii. Danie de la Paraschița Boul. Satul Nisporești este o moșie a Bouleștilor, căci dau măturie pentru danie Safta Boul și fratele ei Ștefan Boul, în condițiile când la această dată Paraschița Boul era răposată. Moșia se afla în ținutul Sucevei, pe apa Moldovei. În prezent satul se află în județul Neamț, între localitățile Hanul Ancuței, Muncelu de Sus, Hălăucești, și Botești; A se vedea și Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. IV, nr.LII, p.45-46, când la 26 septembrie 1715 [1666-67], „Ștefan Boul ciam fost vornic mare de Țara de Sus, și eu Sada (Safta - n.n.) ciam fost doamnă” mărturisesc pentru moșia Nisporești, arătând că acest „sat și moșie, au fostu driaptă moșie a dumisale Paraschiței ciau fost stolniceasă, și lau dat dumneaci Paraschița stolniceasa, lui Vasilachie și lui Nicolai, cuconilor dumisali Aniței, ciau fost hătmăneasă, acesta sat sau dat cu limbă de moarte” de față cu părintele Gavrilie Săhastrul de la svânta mănăstire Agapia cea Veche și înaintea preotului Grigorie de Nisporești, „că amândoi sau tâmplat de iau duhovnicit”. Ca urmare, Ștefan Boul și Safta, întăresc și ei această danie acelor doi „cuconi, ce nis nepoți și nuao ca și dumisali”; și Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. IV, nr.LXVI, p.58-59, când la 5 mai 1669, marii boieri întăresc lui „Vasile și Nicolai ficiorii Aniții ceau fost hătmănească” satul Nisporești, pentru care, aceștea din urmă, aveau „un zapis de măturie de la mana dumneei doamnei Saftii a răpăosatului Ghiorghe Ștefan vodă și de la fratesău Ștefan Boul ci au fost vornic mare” și de la alți martori, zapis pentru „satul Nisporești ce sunt în ținutul Sucevei pre apa Moldovei”, în care se arată că acesta „au fost drept al d-sale a Paraschiței cea fost stolniceasă și Paraschița stolniceasa l-au dat cu limbă de moarte acestor 2 ficiori ce mai sus scriu lui Vasile și lui Nicolae feciorii Aniței ceau fost hătmănească”.

³⁸ Iorga, Nicolae. *Op. cit.*, vol. IV, partea II, p. CCXXIV; DRH, vol. XIX, nr.300, p.410-411; CDM, vol. 3, nr.1865, p.396; DRH, A., Moldova, vol. XXVIII, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, nr.127, p.103-104, „Ghiorghe Ștefan mare sulger, cu cneaghina sa, Safta, și Nicolai Sechil stolnic, cu cneaghina sa, Paraschița, copii lui Toader Boul visterinic”, nr.147, p.124.

³⁹ CDM, vol. 3, nr.2000, p.422.

⁴⁰ Neculce, Ion. *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1986, p.26. *O seamă de cuvinte*, nr. XXXI, „Gheorghii Ștefan-vodă, când era boiaru, murindu-i giupâneasa, au rămas văduvoiu. Și tâlnind o giupâneasă săracă, frumoasă, tânără, anume Safta, de niamu Boeștilor, au timpinat-o pe drum, mergând cu rădvanu la Iași. Și au poprit rădvanul cu sila, și s-au suit fără de voia ei în rădvan, și au întors rădvanu înapoi, la casa lui. Și pre urmă au primit și ia și s-au cununat cu dânsul, care au agiunsu de au fost și doamnă”; Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. IV, nr. LXVI, p.58-59, „Ștefan Boul ciam fost vornic mare de Țara de Sus, și eu Safta ciam fost doamnă”.

⁴¹ Iorga, Nicolae. *Studii și documente*, vol. IV, partea II, București 1904, p. CCXXVIII.

⁴² CDM, vol. 3, nr.109, p.45-46; vezi și nota 51.

⁴³ CDM, vol. 2, nr.477, p.110, nr.501, p.115, nr.1099, p.231-232, nr.1138, p.239; Supliment 1, nr.461, p.165.

⁴⁴ Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1934, vol. II (1519-1662), nr.62, p.132-

133, situația își găsește explicație și în faptul că după hicleția și moartea lui Toader Boul, au fost mulți doritori să profite de situația grea a neamului Bouleștilor, cum ar fi și acțiunile răzășilor de Stejereani și Brăiești (Corlătești) care, deși vânduseră părțile lor de moșie din acele sate, văzând că stăpânilor legitimi „le-au fostu răsăritu și direasăli și au fostu înblându aceale părți de ocină din mână în mână”, le ma vând încă o dată lui Cărstian logofătul.

⁴⁵ CDM, Supliment 1, nr. 175, p.83; nr.250-251, p.109; DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. I (1601-1605), București, 1952, nr.348, p.260-261; DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.246, p.186.; nr.286, p.215-216; nr.227, p.174; nr.342, p.262-263; nr.380, p.287-288; nr.383, p.290; vezi și nr.227, p.174, o zălogire de moșie în Vereșeni.

⁴⁶ CDM, vol. 1, nr.1043, p.249; nr. 1066, p.254; nr. 1067, p. 254; nr. 1111, p.262; nr.1605, p.364; nr.1825, p.411

⁴⁷ DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.18, p.17-18.

⁴⁸ DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. I (1601-1605), București, 1952, nr.166, p.115.

⁴⁹ DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. I (1601-1605), București, 1952, nr.192, p.133-135.

Vezi și Documente privind istoria României, seria A, Moldova, veac. XVII, vol. I (1601-1605), București, 1952, nr.49, p.32-33.

⁵⁰ Ibidem, nr.192, p.133-135.

⁵¹ CDM, Supliment 1, nr.227, p.97

⁵² DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.20, p.20-21.

⁵³ DRH, A., Moldova, vol. XIX, volum întocmit de Haralambie Chirca, București, 1969, nr.186, p.248.

⁵⁴ Iorga, Nicolae. *Studii și documente*, vol. IV, partea II, p.CCXXIV.

⁵⁵ DRH, A, Moldova, vol. XXVIII, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, nr.127, p.103-104, nr.147, p.124.

⁵⁶ Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1934, vol. II (1519-1662), nr.62, p.132-133.

⁵⁷ Ibidem, nr.62, p.132-133; vezi și Teodor Balan, *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1939, vol. V (1745-1760), p.61-62, nota la documentul nr.35.

⁵⁸ Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1934, vol. II (1519-1662), nr.62, p.132-133.

⁵⁹ Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Iași, 2005, vol. VI (1464-1740), volum îngrijit de Ioan Caproșu, Arcadie Bodale, Dumitru Varamaniuc, nr.60, p.105-106; vezi despre alte

cumpărături ale lui Toader Boul în Stejereani și Corlătești, și conflictele pentru această moșie, conflictele ce au urmat după moartea vistiernicului // Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Iași, 2005, vol. VI (1464-1740), volum îngrijit de Ioan Caproșu, Arcadie Bodale, Dumitru Varamaniuc, nr. 62, p.107-110, nr.92, p.146-147, nr.125, p.189-190. vezi și DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.381, p.288-289.

⁶⁰ CDM, Supliment 1, nr.257, p.110; DIR, vol. II, nr.285, p.214-215

⁶¹ DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.260, p.169

⁶² CDM, Supliment 1, nr.254, p.109

⁶³ DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.192, p.150-151; nr.193, p.151.

⁶⁴ Ibidem, nr.273, p.206; nr.274, p.207, nr.275, p.207.

⁶⁵ CDM, Supliment 1, nr.299, p.122.

⁶⁶ DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.285, p.214-215.

⁶⁷ CDM, Supliment 1, nr.280, p.115.

⁶⁸ DIR, A., Moldova, veac. XVII, București, 1956, vol. IV (1616-1620), nr.379, p.308. Alte detalii despre Potlogeni vezi în DIR, A., Moldova, veac. XVII, vol. V (1621-161625), București, 1957, nr.187, p.135.

⁶⁹ DIR, A., Moldova, veac. XVII, vol. V (1621-161625), București, 1957, nr.51, p.46.

⁷⁰ Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade*, vol. IX, Iași 1914, nr. LXXX, p.163, hotarul dintre Mihuleni – Glăvănești și moșia Mițovoi cu PISOȘCHII era „valea Hliboaca, unde cade Hliboaca în Cobăleanca, den partea de gios a văii și am pus stâlpu deasupra Hărtopului lui Polonici și în deal din sus de heleșteul cel vechiu și am pus stâlpu în gura piscului crucei Poloniciul, unde cade Poloniciul în valea Ciorna”.

⁷¹ DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.285, p.214-215.

⁷² Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. V, nr. CLXXVIII, p.256-258; DIR, A., Moldova, veac. XVII, vol. IV (1616-1620), București, 1956.

⁷³ CDM, vol. 1, nr.1852, p.417

⁷⁴ Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade*, vol. IX, Iași 1914, nr. XCVIII, p.226, Un izvod despre moșiile lui Apostol Catargiu mare postelnic, din 2 martie 1749, face referință la un ispisoc „de la Constantin Moghila Vodă părțile Boului” din satul Mitești, pe Moldova, ținutul Sucevei.

⁷⁵ Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.28, p.69-71; DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.282, p.289.

⁷⁶ Vezi și DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.22, p.22, la 6 aprilie 1606 o treime din Rățești ii este zălogită de Harațul diac, pentru 150 taleri; nr.87, p.77, tot el, Andrei Haruțul vinde ocina sa din Rățești, la 23 decembrie 1606, lui Toader Boul, pentru 25 taleri; nr.99, p.84, același diac, vinde lui Toader Boul, în 1607, a treia parte din Rățești, pentru 300 taleri; nr.102, p.86, la 10 februarie 1607, popa Ionașco vinde lui Toader Boul partea lui din Rățești pentru 60 de galbeni ungurești; nr.167, p.135-136; nr.362, p.275-276, nr.366, p.278, nr.372, p.282..

⁷⁷ DRH, A, Moldova, vol. XXVIII, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, nr.80, p.73-74.

⁷⁸ DRH, A, Moldova, vol. XXVIII, nr.401, p.346; DRH, A., Moldova, vol. XXIV, nr.278, p.267-270.

⁷⁹ Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.3, p.5-8.

⁸⁰ Ibidem, nr.4, p.8-13; nr.5, p.14-16, cu însemnarea în limba română a lui Toader Boul că „dentre noi au fost această tocmală și banii încă lem dat den mânăle mele”; nr.10, p.24-16; nr.15, p.38-39; nr.6, p.16-17; nr.7, p.17-19. Gheorghe Ghibănescu presupune ca Jurj din Nisporești este similar cu Jurj Uscățescul; nr.19, p.45-47; nr.8, p.19-22.

⁸¹ Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. V, nr. CLXXII, p.244-245.

⁸² Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.9, p.22-23.

⁸³ Ibidem, vol. II, nr.11, p.27-29.

⁸⁴ Ibidem, nr.14, p.36-37.

⁸⁵ Ibidem, vol. II, nr.13, p.35-36.

⁸⁶ Ibidem, nr.20, p.48-51; nr.23, p.57-58.

⁸⁷ Ibidem, nr.22, p.55-56.

⁸⁸ Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. III, nr.1, p.1-2.

⁸⁹ Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. IV, nr. VIII, p.6.

⁹⁰ Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr. 24, p.59-61.

⁹¹ Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. V, nr. CXCIX, p.288.

⁹² Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. IV, nr. VII, p.5-6.

⁹³ Ibidem, nr. LII, p.45-46, nr.LXVI, p.58-59

⁹⁴ DIR, A, veac. XVII, Moldova, vol. IV (1616-1620), București 1956, nr.394, p.317.

⁹⁵ Documentul din 28 iunie 1632 (CDM, Supliment 1, nr.499, p.175) îl menționează pe Pătrașco Dragotă fost spătar în calitate de frate al lui Toader Boul și Dumitru Boul. Al doilea nume, Dragotă, ce face referința la tatăl său, Dragotă Boul. Cu același nume este atestat și într-un zapis, în calitate de martor – „zapis de mărturie de la boierii domniei mele [Vasile vodă Lupul – n.n.], de la Pătrașco Dragotă fost mare spătarul, și de la Tăutul fost logofătul, și de la Ionașco Avram fost vornicul, și de la Dumitru vornicul, și de la Neniul vornicul, și de la Gavril Mirca vornicul și de la alți boieri...”. Aceștia făceau mărturie despre cumpărarea de Ghianghea logofătul a unei părți de ocină din satul Oancea, ținutul Covurlui. Acest zapis este prezentat de ginerele răposatului Ghianghea logofătul, Lupul Prăjescu clucerul, în fața domnului și sfatului domnesc, la 15 aprilie 1638, pentru a demonstra dreptul său asupra acestei părți de ocină (DRH, A, Moldova, vol. XXIV, volum întocmit de C. Chihodaru și I. Caproșu, București, 1998, nr.321, p.312-315).

⁹⁶ DIR, vol. IV, nr.230, p.172

⁹⁷ DIR, A, Moldova, veac. XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr.414, p.311-312; DIR, A., Moldova, veac. XVII, vol. V (1621-161625), București, 1957, nr.200, p.144; CDM, vol. 2,

nr.477, p.110. Ibidem, nr.501, p.115; CDM, Supliment 1, nr.461, p.165, Ibidem, nr.481, p.170; CDM, vol. 2, nr.682, p.151, Ibidem, nr.499, p.175; nr.552, p.190; Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. II, nr.60, p.155-161, La 8 aprilie 1631, Pătrașco Boul mare spătar, este prezent printre boierii veliți, când domnul Moise vodă Movilă întărește lui Dumitu Buhuș vistiernic un șir de moșii. Ghibănescu, Gh. *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1907, vol. III, nr.2, p.3-5, La 20 august 1634, Vasile vodă Lupul, ca urmare a unui proces judiciar legat de niște câmpii din valea Moldovei, îi trimite pe împričinați „cu carte domniei mele la boiarinul nostru Pătrașco Boul biv vel spatar și la oameni buni și la fii de boiari ca să aibă a le mai socoti mai bine acele câmpii cu fânețe și cu prisacă”; DRH, A., Moldova, vol. XXIV, nr.436, p.414-415.

⁹⁸ CDM, vol. 3, nr.95, p.43

⁹⁹ DRH, A., Moldova, vol. XXIV, nr.436, p.414-415.

¹⁰⁰ CDM, Supliment 1, nr.732, p.240; nr.956, p.302

¹⁰¹ Ibidem, nr.732, p.240; nr.956, p.302

¹⁰² Bacalov, Sergiu. *Activitatea neamului Șeptelici în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea //*

Români din afara granițelor țării. Coordonate istorice și naționale în cadrul european, volum editat de Iulian Pruteanu-Isăcescu și Mircea-Cristian Ghenghia, Iași, 2007, p.46-63; CDM, vol. 3, nr.95, p.43; nr.909, p.204; nr.1312, p.284; CDM, Supliment 1, nr.732, p.240; nr.956, p.302.

¹⁰³ DRH, A., Moldova, vol. XXIV, nr.421, p.401-402.

¹⁰⁴ CDM, vol. 2, nr.501, p.115; CDM, Supliment 1, nr.461, p.165.

¹⁰⁵ Ibidem, nr.683, p.151

¹⁰⁶ CDM, vol. 3, nr.95, p.43

¹⁰⁷ Ibidem, nr.909, p.204

¹⁰⁸ Ibidem, nr.1312, p.284

¹⁰⁹ DRH, A., Moldova, vol. XXVIII, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu,

Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, nr.104, p.89-90. Semnează „Az Iliiaș, sân Boul”.

¹¹⁰ Ibidem, nr.358, p.306-307.

¹¹¹ CDM, Supliment 1, nr.732, p.240

¹¹² Ibidem, nr.732, p.240.

¹¹³ Ibidem, nr.956, p.302.

¹¹⁴ CDM, vol. 2, nr.477, p.110

¹¹⁵ DIR, seria A, veac. XVII, Moldova, vol. IV (1616-1620), București 1956, nr.382, p.309-310.

¹¹⁶ CDM, vol. 2, nr.501, p.115; CDM, Supliment 1, nr.461, p.165; CDM, vol. 2, nr.783, p.170,

nr.715, p.235, CDM, vol. 2, nr.2261, p.434, CDM, Supliment 1, nr.499, p.175; nr.500, p.175.

¹¹⁷ DRH, A., Moldova, vol. XXVI, București, 2003, nr.202, p.181, la 22 august 1641 este atestată

„Mărica jupâneasa lui Dumitru spătar și copiii ei, Tudosca, Iacob, Gheorghită, Anghelușe, Pătrașco”, vânzând cu 100 de lei a cincea parte din moșia Șerpeni lui Gheorghe Ștefan, al III-lea logofăt.

¹¹⁸ DIR, A., veac. XVII, Moldova, vol. IV (1616-1620), București 1956, nr.382, p.309-310.

¹¹⁹ CDM, vol. 2, nr.501, p.115

¹²⁰ CDM, Supliment 1, nr.461, p.165

¹²¹ Ibidem, nr.499, p.175

¹²² CDM, vol. 2, nr.783, p.170; veyi și CDM, Supliment 1, nr.500, p.175

¹²³ DRH, A., Moldova, vol. XXIV, nr.176, p.162-163.

¹²⁴ CDM, vol. 3, nr.961, p.216; nr.962, p.216

¹²⁵ CDM, vol. 2, nr.2261, p.434

¹²⁶ CDM, vol. 3, nr.9, p.26

¹²⁷ Ibidem, nr.280, p.80; nr.277, p.80, nr.281-282, p.81, nr.289, p.82, nr.293, p.83; 300, p.85, nr.553, p.134; nr.615, p.146; nr.628, p.148, nr.1071, p.238.

¹²⁸ Ibidem, nr.1123, p.249.

¹²⁹ Ibidem, nr.9, p.26.

¹³⁰ CDM, vol. 3, nr.280, p.80, nr.293, p.83, nr.615, p.146, nr.628, p.148, nr.1071, p.238

¹³¹ Ibidem, nr.937, p.210

¹³² CDM, vol. 3, nr.281, p.81, nr.277, p.80

¹³³ Ibidem, nr.553, p.134, nr.938, p.211

¹³⁴ Ibidem, nr.300, p.85

¹³⁵ CDM, vol. 3, nr.289, p.82

¹³⁶ Ibidem, nr.1053, p.234.

¹³⁷ Ibidem, nr.1352, p.314

¹³⁸ CDM, vol. 3, nr.1455, p.314.

¹³⁹ Iorga, Nicolae. *Studii și documente*, vol. IV, partea II, p.CCXXIV.

¹⁴⁰ Poate fi identic cu legendarul Alexandru Stamat, plecat din Moldova în Ardeal, din care își pretindeau ascendența urmașii scriitorului Constantin Stamat.

¹⁴¹ Bacalov, Sergiu. *Boierimea Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea (Studiu istorico-genealogic)*, Chișinău, 2007, p.122-132.

¹⁴² Păltânea, Paul. Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir // *Arhiva Genealogică*, 1, 1989, 1, Extras din AIIA „A.D. Xenopol”, XXVI, 1, 1989, p.10.

¹⁴³ DRH, vol. XIX, nr.300, p.410-411.

¹⁴⁴ CDM, vol. 2, nr.477, p.110

¹⁴⁵ Cronicari munteni, *Anonimul Cantacuzinesc (Letopisețul Cantacuzinesc)*, p.146-151; *Istoriile domnilor Țării Rumânești, de Radu Popescu*, p.346-351, București, 1961, vol. I

¹⁴⁶ Ibidem, p.146-151; p.346-351.

¹⁴⁷ CDM, vol. 2, nr.1099, p.231-232; Iorga, Nicolae. *Studii și documente*, XV, 91, nr.192; DRH, A., Moldova, vol. XXIV (1637-1638), nr.278, p.224-225.

¹⁴⁸ CDM, vol. 2, nr.1138, p.239

¹⁴⁹ DRH, A., Moldova, vol. XXVI, nr.450, p.382-383.

¹⁵⁰ CDM, vol. 2, nr.1691, p.340

¹⁵¹ Ibidem, nr.1806, p.358; nr.1887-1888, p.370-371; nr.2229, p.429; DRH, A., Moldova, vol. XXVIII, nr.127, p.103-104.

¹⁵² DRH, A., Moldova, vol. XXVIII, nr.429, p.367-368, la 5 iulie 1646, „Boul ce-au fostu clucer”, alături de Damaschin părcălabul, și alți „ficioari de boiari și oameni buni”, se află la Suceava, ca martor la vânzarea unei părți din moșia Șofrăcești, pe Valea Neagra, ținutul Neamțului; nr.545, p.471-477, la 28 noiembrie 1646, Ștefan Boul este atestat exercitând funcția de părcălab de Neamț, împreună cu Damaschin. Putem presupune că încă la 5 iulie se afla în această dregătorie, deoarece este atestat alături de Damaschin părcălabul, fiind prezent la o tranzacție funciară privitoare la o moșie din ținutul Neamțului; asemenea și la 1647, Ștefan Boul este împreună cu Damaschin, părcălab de Neamț; Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1934, vol. II (1519-1662), nr.60, p.126-127; În calitate de părcălab de Neamț se află și la 22 februarie 1649, „Ștefan Boul și Mogâldea părcălabi de Neamț”, sunt prezenți printre marii boieri, semnând întărirea lui Vasile vodă Lupul dată lui Moțoc dvornicul pentru satul Movileni, ținutul Romanului

¹⁵³ CDM, Supliment 1, nr.709, p.234; CDM, vol. 3, nr.9, p.26

¹⁵⁴ Neculce, Ion. *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1986, p.26, *O seamă de cuvinte*, nr. XXXI

¹⁵⁵ Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1934, vol. II (1519-1662), nr.66, p.137, document din 9 octombrie 1652.

¹⁵⁶ Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. IV, nr. CLXIII, p.160; nr. CLXV, p.161-162; CDM, vol. 3, nr.71, p.38; nr.127, p.49, nr.219, p.67-68; nr.227, p.69; nr.254, p.75; nr.287, p.82; nr.297-298, p.84; nr.310, p.87; nr.312, p.87; Zahariuc, Petronel. *Legăturile Țărilor Române cu mănăstirea Ivron de la muntele Athos: noi documente //* În onoare Ioan Caproșu. Studii de istorie, Iași, 2002, p.281-283; CDM, Supliment 1, nr.732, p.240.

¹⁵⁷ Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1937, vol. III, 1573-1720, nr.35, p.45, nr.49, p.60; CDM, vol. 3, nr.868, p.196; nr.928, p.208; nr.930-931, p.209; nr.938, p.211; nr.947, p.212; nr.1118-1119, p.247-248; nr.1269, p.279; nr.1865, p.396; CDM, Supliment 1, nr.893, p.285

¹⁵⁸ DRH, A., Moldova, vol. XXIV, nr.516, p.479.

¹⁵⁹ Caproșu, Ioan. *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, Acte interne (1661-1690), Iași, 2000, nr.195, p.172-173, Însuși Ștefan Boul folosește pluralul în mărturia sa de la 1668: „feciarii noștri”.

¹⁶⁰ Ibidem, nr.195, p.172-173.

¹⁶¹ CDM, vol. 3, nr.2053, p.432.

¹⁶² Ibidem

¹⁶³ Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1939, vol. V (1745-1760), p.59, nota

- la documentul nr.33. Asemenea și la anul 1751 // Bulat, T. *Documentele mănăstirii Văratec // Arhivele Basarabiei*, 1935, p.296-298.
- ¹⁶⁴ DRH, vol. XIX, nr.300, p.410-411; vezi și DRH, A, Moldova, vol. XXVIII, București, 2006, nr.80, p.73-74; DRH, A., Moldova, vol. XXIV (1637-1638), București, 1998, nr.278, p.267-270.
- ¹⁶⁵ CDM, vol. 2, nr.477, p.110
- ¹⁶⁶ Ibidem, nr.1099, p.231-232; Iorga Nicolae, *Studii și documente*, XI, 91, nr.192
- ¹⁶⁷ CDM, vol. 2, nr.1806, p.358; DRH, A., Moldova, vol. XXVIII (1645-1646), București, 2006, nr.418, p.358-359.
- ¹⁶⁸ DRH, A, Moldova, vol. XXVIII, 2006, nr.418, p.358-360.
- ¹⁶⁹ Ibidem, nr.419, p.360-361.
- ¹⁷⁰ DRH, A., Moldova, vol. XXIV (1637-1638), București, 1998, nr.421, p.401-402.
- ¹⁷¹ CDM, vol. 2, nr.477, p.110; nr.1099, p.231-232; Iorga, Nicolae. *Studii și documente*, XI, 91, nr.192
- ¹⁷² CDM, vol. 2, nr.1138, p.239
- ¹⁷³ CDM, Supliment 1, nr.461, p.165
- ¹⁷⁴ CDM, vol. 3, nr.310, p.87
- ¹⁷⁵ CDM, vol. 3, nr. 254, p.75; Bulat, T. *Documentele mănăstirii Văratec // Arhivele Basarabiei*, VII, 1935, N.2, p.170-171, nr. XIII
- ¹⁷⁶ DRH, A, Moldova, vol. XXVI, București, 2003, nr.463, p.391-392, la 16 mai 1642, Ștefan Boul și rudele sale rămân "de toată legea țării", adică pierd procesul.
- ¹⁷⁷ DRH, A, Moldova, vol. XXVIII, București, 2006, nr.127, p.103-104; nr.147, p.124.
- ¹⁷⁸ Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1934, vol. II (1519-1662), nr.62, p.132-133; vezi și Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Iași, 2005, vol. VI (1464-1740), volum îngrijit de Ioan Caproșu, Arcadie Bodale, Dumitru Varamaniuc, nr.92, p.146-147, nr.125, p.189-190.
- ¹⁷⁹ Sava Aurel, V. *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușii*, București 1937, nr.66, p.90-91. Hlincea, "care mănăstire este făcută de Vasilie Vodă și satul acela Mășcăteștii mai denainte vreme iar au fost cumpăratură lui Vasilie Vodă încă în boerie în zilele lui Ștefan Vodă Tomșa, care sat au fostu dreptu domnesc de ocolu târgului Pietrei, iar acum au scos boiarinul nostru Ștefan Boul drease cum iaste a lui danie satul Mășcăteștii de la Constantin Moghila Vodă. Deci s-au socotit să fie pre sama lui acela sat ..."
- ¹⁸⁰ CDM vol. 3, nr. 928, p. 208; nr. 930-931, p. 209
- ¹⁸¹ Ibidem, vol. 3, nr.938, p.211
- ¹⁸² Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1939, vol. V (1745-1760), p.59, nota la documentul nr.33.
- ¹⁸³ DRH, A., Moldova, vol. XXIV (1637-1638), 1998, nr.511, p.476.
- ¹⁸⁴ Ibidem, nr.516, p.479.
- ¹⁸⁵ Caproșu, Ioan. *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, Acte interne (1661-1690), Iași, 2000, nr.195, p.172-173
- ¹⁸⁶ Ibidem, nr.195, p.172-173, "Adecă eu, Ștefan Boul biv vornic" „am vândut fiului meu, lui Dumitrașco”.
- ¹⁸⁷ CDM, vol. 3, nr.109, p.45-46
- ¹⁸⁸ Ibidem, nr.859, p.194-195
- ¹⁸⁹ Ibidem, nr.145, p.53
- ¹⁹⁰ Ibidem, nr.1609, p.345; CDM, Supliment 1, nr.877, p.280
- ¹⁹¹ Ghibănescu, Gh. *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1908, vol. IV, nr.LXVII, p.59-60.
- ¹⁹² CDM, vol. 3, nr.2053, p.432
- ¹⁹³ Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1937, vol. III, 1573-1720, p.155.
- ¹⁹⁴ CDM, vol. 3, nr.2274, p.474; nr.2433-2434, p.505
- ¹⁹⁵ Balan, Teodor. *Documente Bucovinene*, Cernăuți, 1939, vol. V (1745-1760), p.190, nota la documentul nr.98.
- ¹⁹⁶ Ibidem, p.190, nota la documentul nr.98.
- ¹⁹⁷ CDM, vol. 3, nr.109, p.45-46
- ¹⁹⁸ Ibidem, nr.1609, p.345
- ¹⁹⁹ Ibidem, nr.2053, p.432

- ²⁰⁰ Ibidem, nr.2433-2434, p.505
- ²⁰¹ Caproșu, Ioan. *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, Acte interne (1691-1725), Iași, 2000, nr.657, p.566-567, la 12 noiembrie 1725 "casele logofătului Boului", "la Ulița Mare”.
- ²⁰² Caproșu, Ioan. *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, Acte interne (1661-1690), Iași, 2000, nr.195, p.172-173.
- ²⁰³ DRH, Moldova, vol. XXIV (1637-1638), nr.242, p.224-225.
- ²⁰⁴ DRH, A, Moldova, vol. XXVIII, 2006, nr.144, p.121-122.
- ²⁰⁵ Moldova în epoca feudalismului, vol. VIII, volum întocmit de Larisa Svetlicinai, Demir Dragnev și Eugenia Bociarov, Chișinău, 1998, nr.12, p.30.
- ²⁰⁶ DRH, Moldova, vol. XIX, volum întocmit de Haralambie Chirca, București, 1969, nr.25, p.115; nr.368, p.512.
- ²⁰⁷ DRH, A, Moldova, vol. XXVI, București, 2003, nr.100, p.107-108.
- ²⁰⁸ DRH, A, Moldova, vol. XXVIII, București, 2006, nr.491, p.415.

SUMMARY

In the study are elucidated the principle periods of the Boulesti lineage implication in the social, politic and mandarin life of the Moldovan Country in the XVI-XVII. Through the study of the genealogic evolution of the Boulesti is analyzed the process of dismissing the old lineages of boyars from the social-politic arena of Moldovan Country, phenomenon that manifested mainly in the XVII Century. Dismissal of the old lineages of boyars was made in several ways: economic ruination, caused by multiple factors, the most important being anachronic mentality of one part of the big nobility; the rebel behavior of the big nobility, especially of allogene origin. All these marked the start of an accelerate decadence of some old boyar lineage, generating essential modification in the structure of Moldavian Country big nobility.

CIRCULAȚIE DE CARTE ȘI SCHIMB DE VALORI ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SECOLELE XVII-XIX

Igor CERETEU,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept

Vechile manuscrise și tipărituri cu valoare istorică prezintă un nesecat izvor de informație de diferită tematică, mai ales, prin însemnările proprietarilor lor. Prin ele, în cazul manuscriselor, se pot afla atât numele autorului, locul sau perioada scrierii, cât și itinerarele pe care au circulat timp de secole. Însemnările de pe tipărituri au aceeași menire, doar că tematica lor se diversifică din considerentul că acestea au circulat, în comparație cu manuscrisele, într-un număr cu mult mai mare. Consemnările de pe cărțile tipărite oferă o informație mai detaliată privind posesorii cărții și membrii familiilor lor, cutremure de pământ, cataclisme, fenomene naturale, observații meteorologice, personalități istorice etc.

Mănăstirile din Țara Moldovei au avut o contribuție majoră în copierea și răspândirea manuscriselor. Instituțiile monastice devin adevărate ateliere de scriere a cărților de factură religioasă. Monahii, cunosători de carte, se implică plenar în aceste activități. După finalizarea scrierii, manuscrisele își aveau menirea lor firească de promovare a culturii, în special, religioase, în rândul celor care le citeau. Dăruite, schimbate sau vândute cărțile au circulat pe întreg teritoriul populat de români, contribuind la menținerea unității neamului și al limbii române, la conservarea și perpetuarea valorilor culturale și spirituale românești. Însemnările posesorilor sau cititorilor ne ajută să descifrăm itinerarele și destinele cărților. Unele însemnări pot fi citite în întregime, altele, din cauza calității proaste a cernelii, doar parțial. Chiar și fragmentar, uneori, putem reconstitui locul scrierii, anul sau alte date din viața manuscrisului sau tipăriturii.

Manuscrise. Destinul unei *Liturghii*, scrisă la Mănăstirea Bistrița din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, este destul de captivant prin descrierea copistului. Manuscrisul a fost început de monahul Ghervasie de la Mănăstirea Dobromirna, care, între timp, a decedat, iar Ion diac din localitatea Cerghid cel Mare din ținutul Cetatea de Baltă, care se afla în Moldova, la mănăstirea Bistrița, a finalizat copierea lui la 18 aprilie 1662, care a scris pe f. 200: „Ca să s(ă) știe de scrisoare acestui *Liturghier* a popei lui Vasilachie de Brașeu, precum au început de-au scris Vasili ova Ghelasie, călugăr de la mănăstiri, de la

Dobromirna, și apoi s-au pristăvit. Dup(ă) aceea m-am apucat eu, Ion diiacul, ungurean din Ardeal, din ținutul Cetății de Baltă, de pe Târnava cea Mică, din sat din Cerghid cel Mare, feciorul lui Arân Bostan donie, de-am scris cu multă osteneală Zlatoust, Prejdes(ve)ștenna, opusturile, Acatistul, de am săvârșit, când am șidzit în Molduva, la mănăstire, la Bistrița, în dzilele lui Istratie Dabija voievod. Iar în Țara Ungurească au fost craiu Apafii Mihaiu, când au arsu țara și au robit torcii și tătarii, văleat 7170 (1662) ap(ril) 18”.

Așadar, manuscrisul, care aparținea preotului Vasilachie de Brașeu, a fost început la mănăstirea Bistrița de un călugăr, anume Ghelasie, de la mănăstirea Dobromirna, care a murit pe parcursul scrierii, și Ion diac din Transilvania, care se afla la Bistrița, a finalizat scrierea *Liturghierului* la 18 aprilie 1662, când a și scris însemnarea. Astfel, se observă o atitudine pedantă a copiștilor față de continuitatea scrierii acestui manuscris sau este vorba de insistența comanditarului, care a dorit cu orice preț să posede cartea.

La f. 63^V există o altă însemnare, din care aflăm că în anul 1664, *Liturghierul* a fost dat de protopopul Vășii bisericii din Șchei: „Această sf(ă)ntă *Leturghie* datu-o-au protopop Vășii, ot s(vea)ta ț(e)rco(v)i ot Șchei, să fie a sf(i)ntei biserici pân în veac, că o au dat pentru pomealnic, pentru preoteasa Neacșa. Iar cine s-are ispiti a o vindere sau a o depărtare de sf(ă)nta biserecă, sau a o ștergere pisanie aceasta, să fie procler și anatema și lepădat de 300 și 18 otți, vl(ădi)ca (?) Hristos. Pis ghenar 18, leat 7172 (1664)”¹. În anumite împrejurări, pe care nu le cunoaștem, manuscrisul a ajuns în Rusia, la Sankt-Petersburg, unde se păstrează până în prezent.

Cronograful lui Mihail Moxa, scris la Mănăstirea Bistrița (din Oltenia), în anul 1620, este atestat prin însemnări (f. 4-17), în anul 1722, în biblioteca mănăstirii în care a fost copiat: „Această carte, ce să chiamă *Letopiseț*, iaste a sfintei mănăstiri Bistriței, hramul Adormirii Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu și unde să odihnesc moaștele preacuviosului părintelui nostru Grigorie Decapolit, și nimenea să nu îndrăznească să o ia, că va cădea în blestem și în păcat de moarte, 7231 (1722), septemvrie, 20 dni”². Este greu de presupus itinerarul pe care a călătorit cartea, dar e cert că în prezent se află la Moscova, în Biblioteca de Stat a Rusiei. Nu putem exclude și posibilitatea că acest Cronograf a circulat mai întâi în Basarabia, de unde a fost dus în Rusia.

Un *Cronograf*, scris în anul 1683, de Gheorghie diac, din porunca jupânului Alexandru Buhuș hatman, se păstrează în fondurile Bibliotecii Publice „V.G. Korolenko” din Harkov³. Însemnările de pe f. III de la sfârșitul predosloviilor confirmă că: „Eu, Gheorghie diac, s(i)n lui Andronic, am scris această carte ce să cheamă *Leatopisăț*, într-un an încheiat, cu porunca dumisale giupânului Alexandru Buhuș hatman, cu cheltuiala dumisale. Ca să să știe, v(ă)l(ea)t 7191 (1683), ghen(ar) 25”⁴.

Un manuscris al lui Antim Ivireanul, copiat la Târgoviște în anul 1709, dedicat domnitorului Constantin Brâncoveanu, este cumpărat cu 150 de lei de către vomicul de poartă Dumitraș Săcară, anterior anului 1788, care, potrivit însemnărilor, l-a dăruit spre sfârșitul vieții fiului său, Ion Săcară⁵. Pe primul forțat al cărții citim următoarele: „Această carte să numește *Neamurile de la*

Adam și cumpărătura ei este 150 lei, care au cumpărat-o tatăl meu Dumitraș Săcară, vornicul de poartă și la sfârșitul vieții dum(isale) me-(a)u dat-o mei. Și esti dreaptă a me și cine ș-ar faci vre-un blestăm să o fure, să fii blestemat de Domnul H(risto)s și de Maica Pricurata Precista să nu-i agiute, și de cei 12 apostol(i), și de toț(i) sfinții mucenici, și de Tatăl nevăzut și neiertat să fii acela om pân în ve(a)cul de apoi. 1788, i(u)li(e) 11. Ion Săcară”⁶.

Acest manuscris a avut, însă, un destin mai interesant, afirmație care reiese din alte însemnări ale posesorilor sau cititorilor. De fapt, în cele din urmă, manuscrisul a fost moștenit de fiica vornicului Dumitraș Săcară, fără a-i ști numele. În anul 1850 manuscrisul se afla în posesia nepotului de fiică a vornicului Dumitraș Săcară. Pe f. 3^V-5^V citim următoarele: „Această sfântă carte iasti dreaptă a me, rămasă cliranomii di la maică-me, fiica vornicului Dimitrii Săcară, pe cari dându-o să o cetească unu dvaraninu Tufăscu, ci grabnic murind, au rămas în cărțile lui. Așa apecunii au scris-o în averi mortului și măcar că mult m-am jăluitu însă în sfârșit am hotărât spre a nu perdi așa odoru scumpu și ce nu să poate găsi nicăiere și la mezatu, la anu 1850, împreună cu vr(e)-o câte(va) cărți a răposatului Tufăscu, măcar că aceli cărți mii nu-mi trebuia, le-(a)m cumpăratu dreptu doao suti rubli rosiianești argint. Dvaranin guvernski secăre<tari> Mihail Gadarăvu”.

Așadar, din această însemnare aflăm alte detalii despre manuscrisul lui Dumitraș Săcară, care a fost moștenit, probabil, după moartea fiului său, Ion, de către sora acestuia, care, la rândul ei, l-a lăsat moștenire fiului ei, Mihail Gadarăvu. Cartea a fost dată pentru lectură unui boier Tufăscu, care, murind subit, nu a lăsat vreo înștiințare despre carte și tutorii care au avut grijă de el nu au dorit să recunoască manuscrisul ca aparținând lui Mihail Gadarăvu și l-au înregistrat printre lucrurile decedatului Tufăscu.

De aici reiese importanța și rostul însemnărilor posesorale. Proprietarii de drept ai manuscrisului nu au făcut însemnări care puteau confirma apartenența cărții și, astfel, nu a fost recunoscută ca fiind a lor. Dată fiind valoarea inestimabilă a cărții, Mihail Gadarăvu se hotărăște să obțină cu orice preț manuscrisul „spre a nu perdi așa odoru scumpu și ce nu să poate găsi nicăiere”. Astfel, proprietarul legitim al manuscrisului este nevoit să-l cumpere la licitație, împreună cu alte cărți, care, de fapt, nu erau atât de necesare, la prețul de 200 de ruble rusești în argint.

Pentru confirmare, Mihail Gadarăvu va scrie pe f. 19^V o notă posesorală, din care reiese că: „Această carte iaste dre(a)ptă a me, precum mai pre larg am arătat mai sus. Dvaranin guvernski secăretari Mihail Gadarăvu, 1850 anul”.

O altă însemnare de la f. 22^V confirmă și completează informațiile anterioare: „Această carte iaste a me, precum mai lămurit am arătat mai sus, că am cumpărat-o de al doile și nu din pricina alta, numai că n-a fost iscălită de mine înlăuntru sau să fi avutu raspiscă di la răposatul Tufăscu, și măcar că lămuritu din altar ceti tari, să cunoști că-i a me, dar nedreptul apecunu n-au vrut să m(i)-o de, cari de firea, de legile lui ni-i numit, nu vroi să-l pominescu, și măcar că eu n-au trebuitu să scriu înlăuntru, dar întâmplarea aceasta m-au silitu,

că am plătit pentru drum(u)rile doao suti caribovni, afară că m-am giudecatu cu acel apecunu, și las pentru că am scris înlăuntru și am plătit atâți bani să dei samă înainte lui Dumnezeu acelu nelegiuit apecun. 1850, dech(emvrie) luna. Dvoronin gubernschi secăretar Mihail Gadarăvu”.

Constatăm ca secretarul gubernial Mihail Gadarăvu a obținut cu eforturi imense și cu bani grei cartea care i-a aparținut legitim. În acest sens a apelat și la judecată, care, poate, nu l-a favorizat. De aceea, a recurs la ultima posibilitate, adică a cumpărat manuscrisul împreună cu alte câteva cărți.

În scurt timp după aceasta, manuscrisul se afla în posesia Arhiepiscopului Antonie (Șokotov), iar după decesul lui, împreună cu alte cărți, este donat, în anul 1884, prin Lev Rodievici și Lev Mațievici, Muzeului Academiei Duhovnicești din Kiev (cota 529), iar în prezent Fondul Academiei Duhovnicești (cota 379) se află la Biblioteca Centrală a Academiei de Științe a Ucrainei⁷.

Ieroschimonahul Andronic de la Mănăstirea Noul Neamț contribuie în mare măsură la copierea și răspândirea manuscriselor. Pe f. 1-27 a unei *Psaltichii* citim o informație scrisă de către ieroschimonahul Andronic: „Această sfântă carte o am adunat de prin mai multe cărți și o am scris, precum să vede, când încă mă aflam ierodiacon și în ascultare tipicariu soborniceștii biserici a sfintei monastiri Secul în Moldavia, iară acum o hotărâsc, ca spre pomenirea ostenealelor ce am întrebuițat, să rămâie în veci a sfintei noaăi monastiri Neamțului și cine o va înstreina ori prin ce chip de aicea, acela în veci să fie înstreinat de mila lui Dumnezeu, având izbânditori pre Preacurata Maica lui Dumnezeu și pre preafericitul părintele nostru starețul Paisie și pre toți sfinții. Anul 1864. Andronic duhovnic”⁸.

Din această însemnare aflăm că *Psaltichia* a fost scrisă de către duhovnicul Andronic, în timpul când se afla „...ierodiacon și în ascultare tipicariu soborniceștii biserici a sfintei monastiri Secul în Moldavia...”. Cartea a fost dăruită de către ieroschimonah bibliotecii Mănăstirii Noul Neamț din Basarabia, unde s-a aflat ulterior.

Ieroschimonahul Andronic a copiat numeroase manuscrise, care au circulat și pe teritoriul Basarabiei, mai ales că acest duhovnic, activând la Noul Neamț, a adus cu el numeroase manuscrise și tipărituri, îmbogățind substanțial colecția de carte a bibliotecii acestei mănăstiri, fiind răspândite și în rândul mirenilor.

Dovadă că Andronic a scris mai multe manuscrise sunt însemnările pe care le-a lăsat pe spațiile albe ale foilor. Una dintre aceste însemnări confirmă cele evocate mai sus: „Această sfântă carte s-au scris, precum să vede, în anul 1841 de mine mult păcătosul Andronic, aflându-mă atuncea rânduit de ascultare paracleziarh în sfânta monastire Secul și acum o hotărâsc ca să fie în veci a obșcejitiei preafericitului părintelui nostru, starețului Paisie. Și cine o va înstreina ori în ce chip dintru această sfântă noaă monastire Neamțul, acela în veci să rămâie supt neiertat și neblagosloveniia Maicii Domnului și a părintelui nostru. 1864”⁹.

Copiștii de manuscrise, în special călugări sau alte fețe bisericești, răspândeau manuscrisele sau tipăriturile în rândul știutorilor de carte. Cele mai multe manuscrise și tipărituri se aflau în biserici și mănăstiri, iar mai rar în bibliotecile persoanelor înstărite, care își puteau permite să le cumpere. Pe f. 46 a unui *Miscelaneu*, Vâlcul logofăt scrie următorul text: „Și am scris cu mână de țărână și mâna va putrezi, iară scrisoarea aceasta va rămâne. Cine va ceti, pă mine mă va pomeni. Vâlcul logofăt”. Mai jos, pe aceeași filă, o completare ulterioară: „Și aicea dedesubt am scris tot eu, cel mai gios arătat, când eram mic de învățam la dascăl. Și aice am scris bătrân, când umbla velet 1813. Vâlcul logofăt”¹⁰.

Informații mai prețioase scrise de Vâlcul logofăt pot fi citite la f. 112^V: „Să știe că această cârtică am scris-o eu, Vâlcul log(ofăt), când șădeam ... rindu Făgărașului, într-o joi, după Paște, în luna lui apr(il) 4 și umbla veletu 1784, în zilele prealuminatului d(o)mn Io Mihaiu Costandin Suțul v(oie)v(o)d și o am început la Crăciun și până s-au lăsat săc o am sfârșit. Vâlcul log(ofăt), ap(ril) 4, 1784”¹¹. Așadar, datorită acestei însemnări putem stabili locul și momentul sigur al scrierii manuscrisului: de la Crăciun și până la lăsatul secolui a anului 1784 în zona Făgărașului. Dacă facem referire la segmentele geografice pe care s-a deplasat manuscrisul putem presupune următoarele: din Făgăraș a circulat prin Moldova din dreapta Prutului, apoi a ajuns în Basarabia, iar de aici la Sankt-Petersburg. Basarabia, de fapt, a fost văduvită de foarte multă literatură, atât în formă manuscrisă, cât și tipărită, care, în anumite împrejurări, a ajuns în Moscova, Sankt-Petersburg, Kiev, Harkov etc., iar cercetarea lor este anevoioasă.

Manuscrisele circulau cu aceeași intensitate și în localitățile rurale. O *Evanghelie* scrisă în anul 1743, care aparținuse preotului Nicolai din satul Plop, a fost cumpărată la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu prețul de 10 lei de către preotul Leonte, pentru biserica satului Ciornoleuca. Însemnările de pe f. 122 confirmă următoarele: „Această sfântă carti, anume *Evangelii*, am cumpărat-o eu, preotul Leonti, de la mama preuteasa a părintelui Nicolai, tatăl părintelui protopopului Iacov din satul Plopu, cu zece lei, bani ai mei, și este dreaptă și după m(in)e a copiilor mei și cine s-ar ispiti a o lua să fie supt blăstăm(ul) sf(i)ntei bisăricii ce să prăzn(ue)ște hramul Buna Vestire. Ierei Leontii din satul Ciornoleuca”¹².

O *Psaltichie*, scrisă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de ierodiaconul Calistrat, a fost dăruită Mănăstirii Neamț. Pe f. 1-12 a acestui manuscris ieroschimonahul Andronic notează că: „Această sfântă carte s-au scris de ierodiaconul Calistrat, precum se vede în poarta ei, și s-au dăruit obșcejitiei preafericitului părintelui nostru starețului Paisie și cine o va înstreina ori în ce chip dintru această sfântă Nooă monastire Neamțul, acela în veci să rămâie supt neiertat canon și neblagoslovenia Maicii Domnului și a părintelui nostru”¹³.

Itinerarul unei *Psaltichii*, scrisă, probabil, la Mănăstirea Varatic, poate fi stabilit în baza unei însemnări de pe f. 2-11^V: „Această carte iaste a smeritului între monahii monastirii Dobrușii, Veniamin. Însă mie dăruit de cătră ierodiaconul Serafim Burdujanul, iară asemenea lui de cătră <proto>psalta Evfrosina din

monastirea Varaticul la anul 1745 (îndreptat de altă mână – 1825), luna avgust în 4 zile. Îi scris de către mine la anul 1845, luna iulie 6 zile”. Așadar, acest manuscris a fost dăruit mai întâi de către protopsalta Evfrosina din Mănăstirea Varaticul ierodiaconului Serafim Burdujan, care, la rândul său, îl dăruie monahului Mănăstirii Dobruja din Basarabia. În cele din urmă, cartea ajunge în biblioteca Mănăstirii Noul Neamț, iar în prezent se află în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova¹⁴.

În anul 1834, la 14 august, arhimandritul Gavriil Dabija dăruie un *Cronograf* (de la facerea lumii până la domnia lui sultan Murat) cucoanei Ecaterinei Suruceanova, informație care reiese din însemnarea de pe f. 1^V: „Această carte îi dăruită spre pomenire de arhimandritul Gavriil Dabija pomeșciței Ecaterinei Suruceanova, la anul 1834, avgust 14 zile”¹⁵.

O altă *Psaltichie* a fost trimisă de către ieroschimonahul Teodorit Hodorogea, posibil, de la Mănăstirea Neamț, pentru chinovia de la Mănăstirea Noul Neamț. Duhovnicul Andronic notează pe f. 2-4 că: „Pre această sfântă carte o au trimis aicea ieroschimonahul Teodorit Hodorogea”¹⁶. Mănăstirea Neamț constituie pentru spiritualitatea românească un focar de copiere, difuzare și răspândire a manuscriselor și tipăriturilor, mai ales, de factură religioasă.

Manuscrisele se copiau și în alte centre monastice din Țara Moldovei. Dovadă în acest sens este și o însemnare de pe un *Miscelaneu* (f. 75), scris în anul 1826 în schitul Pocrovul de către monahul Ghervasie: „Această sfântă carte s-au scris în sfântul schit Pocrovul la anul 1826, martie 13 de mult păcătosul Ghervasie nemonahul monah”¹⁷. Un monah cu numele Ghervasie dăruie, în perioada 1864-1870, o *Psaltichie* Mănăstirii Noul Neamț din Basarabia prin mijlocirea ieroschimonahului Andronic: „Cu multe închinăciuni vă sărut mâinile, părinte Andronic. Cartea aceasta de *psaltichie* o hotărăscu sfintei no(i)i monastiri Neamțu din Rusia, spre a fi de cântări întru lauda lui Dumnezeu și a Maicii Domnului nostru, mutându-să din acest letu în veci. Ghervasie monah, iuni 8”¹⁸.

O *Psaltichie* a fost scrisă, în timpuri grele pentru destinul Țării Moldovei, în anul 1822, la Mănăstirea Secul: „Această stiniră a Sfântului Ioan Botezătorul s-au scris în anul 1822, când să băteau turcii cu voluntirii, în sfânta mănăstire Secul, unde este hramul Sfântului Ioan înainte Mergătorul”¹⁹.

Manuscrisele erau copiate atât în centrele monastice, cât și în localitățile rurale din stânga Prutului. În anul 1827, Ieremia Prisăcăreanu, ascultător la Mănăstirea Dobrușa din părțile Sorociei, scrie un *Miscelaneu* religios: „Acest *Canon* al Sfântului Theodor Tiron s-au scris de mine Ieremiia Prisăcăreanu, poslușnic sfintei Mănăstiri Dobrușa <jud. Soroca>, la anul 1827, dechemvrie în 21”²⁰. Diaconul Lazăr Ștefan a copiat un manuscris în anul 1805, în localitatea Cotul Morii (din actualul raion Hâncești), de pe malul stâng al Prutului de jos²¹.

Din însemnările de pe un *Pateric*, copiat în anii 1794-1796, reiese că manuscrisul a circulat cu precădere într-un mediu monastic. Arhierul Narcis Crețulescu, adunând informațiile din notele proprietarilor, stabilește itinerarele pe care manuscrisul s-a deplasat în timp și spațiu: „Acest *Pateric* al sf<inți>lor părinți este scris la M-rea Agapia Veche din Deal, la 1796, de ieromonahul Galaction Cazacu, de acolo, cu toată cheltuiala monahului Ștefan. Au fost

cercetat de Miftodie, monah, tot de acolo. La 1829, era proprietatea ierodiaconului Iosif de la M-rea Socola; 1832, s-au legat a 2-ua oară de ieromonahul Iorest (de la Jigoreni), duhovnicu și nacealnicu schitului Rofloiu, tot în urmă, când leagă *Patericul* era nacealnic la scitul Rafail (a<l> m-rii Socola). Septe<mvrie> 1850, este proprietatea diaconului Costantin Vasiliu de la M-rea Coșula. Pe la 1887, dech<emvrie> 27, este proprietatea ierodiaconului Sevastian din M-rea Neamțu. *Patericul* este scris de la 1794-pân la 1796. Notat, pre știință † Arhiereul Narcis Crețulescu²².

Sunt întâlnite frecvente cazuri de dăruire a manuscriselor. Astfel, starețul Dometian de la Mănăstirea Neamț dăruie o *Psaltichie*, la 21 august 1832, ieroschimonahului Teofan, impunându-i și anumite interdicții. Din însemnările de pe f. 7-13 constatăm că: „Această carte iaste dată de mine ierodiaconului Teofan ca să o aibă nestrămutată de la sine. Însă voie nu are a o vinde sau a o schimba, sau a o dăruie, sau a face ce va voi cu dânsa, în scurt, nu are voie a o înstreina dintru acest paisesc sobor. 1832, avgust 21. Dometian stareț”. Deși i s-a interzis noului posesor să înstrăineze manuscrisul din chinovia de la Neamț, acesta va ajunge în biblioteca Mănăstirii Noul Neamț din Basarabia, iar în prezent se păstrează la Arhiva Națională a Republicii Moldova²³. O altă *Psaltichie*, scrisă la Neamț, care a aparținut lui Ștefan Tataru, a ajuns, ca și precedentă, la Noul Neamț, chiar dacă a avut interdicții din partea posesorului pe o foaie curată la începutul cărții: „1835 anul, mai 7 zile. Această carte iaste a me și cine să va afla să o fure, să deie samă înaintea Domnului și înfricoșatului gudeț. Cu preț 20 ruble. Ștefan psalt²⁴. În anul 1804, Ion Trohin a copiat un *Octoih* cu cheltuiala Cozmii a lui Vasile Dumbravă și care, în prezent, se păstrează în fondurile Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova²⁵.

Contravaloarea manuscriselor era estimată, de obicei, în bani, însă există numeroase cazuri când ele erau schimbate pe alte bunuri materiale. Înainte de 15 august 1652, Apostol și cu soția lui, Ana, din Nărești, schimbă un cal de 2 ughi pe un *Apostol*, pe care l-au dăruit la biserica cu hramul Sfinților Arhistrategi Mihail și Gavriil din satul Dolheni²⁶. Dintr-o însemnare din 1655/1656 putem constata valoarea unui alt manuscris, care a aparținut Mănăstirii Dragomirna, fiind rob de cazaci și răscumpărat cu „13 poloboace de mied adevărat” și care a fost dat Mănăstirii Dragomirna²⁷. În secolul al XVII-lea, preotul Filimon din Vindăuani a dat un cal pentru un *Praxiu* „pentru sufletul său și pentru sufletul lui Ion și al soției lui și a copiilor lui”²⁸. O *Liturghie*, înstrăinată de la Mănăstirea Neamț „pentru niște ciboti”, a fost răscumpărată de Ursu logofăt de visterie „și au dată iar la sfânta mănăstire”²⁹.

Cărți tipărite. În comparație cu manuscrisele, care erau copiate într-un număr limitat, cărțile tipărite sunt mai numeroase, din cauza că acestea erau scoase de sub teascurile tiparnițelor în tiraje, uneori, foarte mari. Cărțile erau dăruite, schimbate sau vândute de către unii posesori sau de comercianți. În vederea realizării acestui tip de marfă negustorii vindeau cărțile în dughene. Vasile sachelarie amintește, în 1824, de dugheana lui Dumitrachi brașovanu³⁰, în care se vindeau, alături de alte bunuri, și cărți, din care acesta avea venituri

apreciabile. Pe un *Triodion* (Buda, 1816) sunt atestate la 26 februarie 1843 „dughenili Sf. Mitropolii din Iași”³¹.

Un exemplar de *Carte românească de învățătură*, Iași, tiparul domnesc, din 1643³², potrivit însemnărilor se afla, la 25 februarie 1743, în biblioteca unei biserici din Iași „...la vali de măji, lângă casele de ale logofătului Buril...”. Din altă însemnare aflăm că această „...sfântă carti esti a sfintei bisărice sfântului Ioan Botezătorul...”, fără a fi precizată localitatea sau biserica în care s-a aflat. La 5 octombrie 1784, cartea se mai afla, probabil, la Iași, în mahalaua Sfântul Pantelimon, informația fiind scrisă de un oarecare Gregorie, care sta „...în casa preotului Nicolai”. În ultimul sfert al secolului al XIX-lea, cartea se afla în una dintre bisericile din Basarabia, mărturie lăsată de un oarecare Dimitrii Gheorghievici Roșca, care oferă informații despre unele fenomene naturale. De asemenea, este cunoscut că în 1942, acest exemplar este printre cărțile Muzeului Bisericesc din Chișinău, fiind adusă din satul Bulăești (Orhei), informație scrisă de Efrem Tighineanu, locțiitor de Arhiepiscop al Chișinăului. În prezent exemplarul se află în fondurile Bibliotecii Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei³³.

Printre cărțile vechi și rare din colecțiile din Chișinău se află și un exemplar de *Îndreptarea legii*, tipărit la Târgoviște în anul 1652³⁴. Din însemnări (f. 18^v – 21 nenumerate) aflăm că această carte a fost dăruită la 3 februarie 1810 de către un anonim fiului său, Vasile. Potrivit consemnărilor aflăm că: „Această sfântă Pravil(ă) am dat și i-am dăruit fiului meu preotului Vasile ca simi fie pomană pentru pomenire me și a părinților mei. 1810 februar 3 <semnătură autografă>”. Este evident că Pravila s-a aflat în biblioteca unei familii de preoți, care a fost transmisă prin moștenire din tată în fiu. Destinul ei ulterior, până în secolul XX, nu este cunoscut din lipsa însemnărilor posesorale.

Pe o foaie curată la începutul cărții se află o notă mai recentă, care ne confirmă următoarele: „Această Pravilă „Îndreptarea legii”, tipărită în Târgoviște la anul 1652, am aflat-o în biblioteca Sf. Mitropolii a Chișinăului deteriorată și am reparat-o precum se vede! După alungarea bolșevicilor din Basarabia regăsind-o printre cărțile de cult și pentru a nu se înstreina o depun la Muzeul bisericesc din localitate astăzi 26 august 1942. Efrem Tighineanu lt. de Arhiepiscop al Chișinăului”.

Așadar, Pravila a ajuns, în împrejurări necunoscute, în biblioteca Mitropoliei Chișinăului, înainte de 26 august 1942. Cartea a fost reperată de către Efrem Tighineanu, locțiitor de Arhiepiscop al Chișinăului, restaurată și dăruită Muzeului Bisericesc de la Chișinău. Nu cunoaștem împrejurările în care acest exemplar a ajuns la Biblioteca Academiei de Științe a Moldovei, însă în perioada sovietică, când cercetarea a astfel de cărți a fost interzisă, responsabilii au șters cu cerneală un fragment de însemnare, și anume „După alungarea bolșevicilor din Basarabia”, care, la o lectură mai atentă, se poate citi integral.

Din însemnările marginale pe un *Apostol* tipărit la București în tipografia Mitropoliei, în anul 1683, aflăm că a fost cumpărat pentru biserica cu hramul Sfintei Paraschiva în anul 1727 (fără indicarea localității și numele posesorului). Altă însemnare ne informează că această carte a cumpărat-o „Ion Păcurar

căpitanul, de la dascălul Ciur în trei lei și am dat la biserică ce-i hramul Prebodobna Paraschiva”. Ulterior, în secolul al XIX-lea, cartea a ajuns în satul Văsoca, județul Soroca, iar spre sfârșitul acestui secol și în prima jumătate a secolului următor este atestată, prin însemnări marginale, în satul Voloavele, județul Soroca³⁵.

Uneori cărțile erau robite de hoarde străine și ulterior răscumpărate de către creștini. O însemnare pe o *Evanghelie*, tipărită la Snagov, în anul 1697, confirmă următoarele: F. 72^v-78: «Să s(ă) știi. Această Sfântă și de Dumnezeu lăsată *Evanghelie* am compărat den-tâi den Căușeni de la tătari ca să fie de treaba sfintii biserici aci la Micăouți, pentru ca să pomenească numele nostru cine ar citi pe dânsa. Popa Stratul. Preoteasa mea Ana și fii(u) meu State. Și am scris eu Iordache diacon să s(ă) știe let 7225 me(sea)ș mai 30. Iar eu am dat-o la sf(ă)nta măn(ă)stire Căpriană această sfântă *Evanghelie*, ș-am dat și 3 stupi cu *Evanghelie* și o *Liturghie* ca s(ă) fie danie în veci neclă(n)tit. Iar cine s-ar ispiti a o lua de la măn(ă)stire să fie treclet și procler și anathima și s(ă) fie afurisit de 300 și 18 oteți, care au fostu la săbor la Nicheia și s(ă) fie și de noi neiertat».

Deci, la sfârșitul secolului al XVII-lea sau începutul secolului al XVIII-lea această *Evanghelie* a fost robită de tătari, posibil, în urma unor devastări în partea de sud a Moldovei de răsărit. Preotul Stratul, preoteasa Ana și fiul lor, State, au răscumpărat-o din Căușeni pentru biserica din Micăouți din partea centrală a Basarabiei. Însemnarea a fost scrisă de către diaconul Iordache, care, la 30 mai 1717, dăruie cartea, împreună cu o *Liturghie* și cu trei stupi, Mănăstirii Căpriană pentru necesități liturgice. Din lipsa altor însemnări marginale nu cunoaștem destinul ulterior al cărții, dar credem că s-a aflat în biblioteca acestei mănăstiri până la mijlocul secolului al XX-lea, când a fost confiscată de autoritățile sovietice³⁶.

Un *Minei* slavonesc, tipărit la Lvov, în anul 1638, a fost, probabil, răscumpărat de la tătari și dăruit de către un oarecare Necula bisericii Sfânta Vineri din Iași înainte de 1702³⁷.

Cărțile erau dăruite sau împrumutate pentru lectură. Un *Antologhion* (București, tipografia Mitropoliei, 1736) a fost dăruit de ieromonahul Veniamin unui oarecare Toma înainte de 1795, care l-a împrumutat, în acest an, părintelui Teoctist de la Mănăstirea Hâncu, împreună cu un *Molitvenic* din 1749, tipărit la Iași, și o *Liturghie* românească³⁸. Destul de interesante sunt însemnările scrise înainte de 21 mai 1741 pe o *Evanghelie* (București, 1682) de către Neculai ispravnic, sugestive, de altfel, pentru circulația cărților bisericești în spațiul românesc. Din însemnări reiese că *Evanghelia* a fost dăruită mitropolitului Dositheii, care o închină Bisericii Albe. În urma unor devastări tătărești, cartea a fost răpită, iar visterniceasa Anica, probabil, prin mijlocirea unui Ioan Chiful, a răscumpărat-o și a dăruit-o bisericii din localitatea Sănătești în anul 1685, în care slujea un preot rus. Nicolae ispravnic o schimbă pe o *Evanghelie* slavonească și o dăruie preotului Vasile Cociorva de la biserica cu hramul Adormirii Maicii Domnului din localitatea Sărățanii³⁹.

Exemplare ale *Apostolului*, ediția de la 1743⁴⁰, tipografia Mitropoliei din București, au circulat pe teritoriul Moldovei de răsărit⁴¹. Un exemplar al acestei

ediții a circulat deja din secolul al XVIII-lea în Țara Moldovei, deoarece la f. 178 se amintește de evenimentele legate de războiul ruso-austro-turc din 1787-1792⁴². „Să se știe de cându au perit soarili în luna lu(i) mai, în 24 zi(le). Și atunci au mersu nemții la Eș(i) și au pri(n)s și pi mărie sa vod(ă) Alixandru Epsila(n)t. Și l-au trimes la V(i)ena. Și era mari frică di pă<gâni>. Și umbla velet 1788”. Ulterior, perioada nu se cunoaște, *Apostolul* a trecut Prutul și s-a aflat într-o biserică din Basarabia.

Un alt exemplar al acestei ediții a *Apostolului* are o istorie mai interesantă. Cartea a fost cumpărată de Toader și Danul la 7 decembrie 1744, pentru biserica din Râșpin⁴³ cu hramul Sfântului Nicolai, adică imediat după ieșirea acesteia de sub teascurile tiparniței din București. *Apostolul* este furat și vândut peste Nistru la Dubăsari, de unde a fost răscumpărat și adus în Moldova din dreapta Nistrului. Însemnările posesorilor confirmă la f. 1 nenum. – 15 că: „Acestu sfintu *Apostul* îi cunpărat de To(a)der și Danul și îi dat la biseric(ă) la Râșpin ca esti hramul Sfân(tului) Culai, cari am făcutu eu pi moșia me la violet 7252 <1744> dechem(vrie) 7. Și cin(e) ar furau a să hie sup blăstăm”. F. 16-27: „Tâmplându-s(ă) di l-au furat un preut l-au vândut piste Nistru la Dubăsari și din scrisoare(a) dum(isali) cumnatului, ce are la ce arat(ă) la foi am dosloșit că iaste a dum(isali) și mijlocit cu sultanul și l-am scos și spuind cumnatulu, făcând eu biserica aci cu hramul Nașteri(i) Maicii Precistii Mavromolul l-au dat să fii tot suptu blăstămul ce scrii napoi șii scris”.

Al treilea exemplar a fost cumpărat la 21 ianuarie 1788 de preotul Ananie și preoteasa Onișă Anuță pentru biserica greco-unită din Slatina, și care s-a menținut în această biserică până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar ulterior ajunge la est de Prut. Pe o f. curată de la începutul cărții se poate citi următoarele: „Aceasta sinta carte, anume *Apostolu*, se ține de sinta biserica greco-unită din Slatina. Ianuar 3-le 1862. Georgiu Dinca invetiatoriu”. F. 25: „În știință să fie despre această carte, anume *Apostol*, eu popa Ananie parohușul din Slatină și cu preuteasa de preună, cu Onișă Anuță, cu a mei bani 3 florinți vonași și o am luat-o ca să fie în beserica Slatinii până unde a fi vrednică a să fie spre treaba s(fin)tei besereci în Slatină. Și cine o va lua de la această beser(i)că să fie blăstămat de toți sfinții părinți. Amin. Și scris-am eu popa Ananie, parohușul din Slatină. Anul D(o)mnului 1788, în luna lui ianuarie 21 de zile”. F. ultima curată de la sfârșitul cărții: „Aceasta sinta carte, anume *Epistoliile* sintului Pavel *Apostol* se cine <sic!> de santa beserica greco unite din satu(l) Slatina. Fevr(uarie) 10-le, 1863. Amu scrisu pentru aducere aminte. Georgiu Dinca invetiatoriu”⁴⁴.

Un exemplar al *Apostolului*, tipărit la Buzău, în tipografia Episcopiei, în anul 1743, a fost cumpărat la 24 iunie 1753 de către Vasiliu Sârghie Surucean, din București, de la Gheorghe Pisaltei „de la besărica ce mari din curt(ea) gosp(o)d” și l-a „dat di pomană la mănăstire în târg pentru sufletul meu și a părinților mei”⁴⁵. Itinerarul pe care s-a deplasat *Apostolul* nu este cunoscut din lipsa altor însemnări posesorale, dar este cert că acest exemplar a circulat și pe teritoriul Moldovei de răsărit.

Vasili Razul hatman cumpără un *Penticostarion*, tipărit la București, în anul 1743, pe care l-a „dat la sfânta besărică la Rădul Aldii sub Iași”, fără a preciza data cumpărării. Ulterior, nu mai târziu de 6 aprilie 1874, cartea devine proprietatea bisericii cu hramul Sfântul Nicolae din Șișcani, în prezent raionul Nisporeni, unde s-a aflat până la mijlocul secolului XX⁴⁶. Un alt exemplar al acestei ediții aparținea în anul 1790 unui preot cu numele Apostol, care în 1794 a trecut cu traiul în satul Bujor, din stânga Prutului. În 1791 acesta a oficiat câteva slujbe în satul Ciutești. „Pavel ot Zberoaia” și-a lăsat numele pe interiorul ultimei coperte. Deci, cartea a circulat în localitățile de pe cursul mijlociu al Prutului ca: Bujor (Hâncești), Ciutești, Zberoaia (Nisporeni)⁴⁷.

Un exemplar al *Liturghiei* (Iași, tipografia lui Duca Sotiriovici, 1747) a fost cumpărat în luna februarie 1749 de către preotul Ioan Fătul din Tigheci, din sudul Basarabiei. În anul 1780 cartea a fost vândută cu prețul de patru lei preotului Nestor din Leova, pentru biserica cu hramul Sfântului Nicolae, care, în 1807, la 18 octombrie, nu mai era în viață⁴⁸. Alt exemplar al acestei ediții a circulat în nordul Basarabiei. Din însemnări putem stabili că s-a aflat în localitatea Cerepcău din părțile Sorocii⁴⁹.

Din însemnările posesorilor unui *Triodion* (Iași, tipografia lui Duca Sotiriovici, 1747) aflăm că această carte a fost cumpărată în anul 1754 de Pentelei Știucă cu șapte lei, iar în luna februarie 1782 – de către Tănas Buciumaș, cu prețul 11 lei. De asemenea, se știe că în anul 1757, din ea câțiva tineri învățau să citească⁵⁰. Alt exemplar al acestei ediții a fost achiziționat de la Eugenia Portărescu din Oxentea, raionul Dubăsari. Deci, acest exemplar al *Triodionului* a circulat pe malul stâng al Nistrului⁵¹. Potrivit însemnărilor, al treilea exemplar al acestei ediții a fost cumpărat la 9 februarie 1767 de către Petre Băcal pentru biserica cu hramul Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil din Huși. Ulterior, perioada nu este cunoscută, cartea ajunge în satul Secăreni din actualul raion Hâncești⁵².

Un *Antologhion*, ediția din 1766⁵³, tipografia Episcopiei din Râmnic⁵⁴, a circulat în partea centrală a Basarabiei și s-a aflat până la începutul secolului al XIX-lea în biserica din localitatea Meșeni, din actualul raion Rezina. Din consemnările posesorilor de carte putem constata cumpărarea acestei cărți de către Dănilă Lașca și sora lui, Roxanda, pentru necesitățile liturgice ale acestei biserici. La f. 2-19 citim următoarele: „<Această> sfântă carte, anume *Menei*, o au cumpărat robii lui Dumnezeu, anume Dănilă Lașca împreună cu sora lui Roxanda, pentru spăsăniia lor, sufletelor sale și a toți fii(i) lor. Și s-au dat la sfânta biserică din Moșeni, și prețul ei lei 29. La anul 1773, în zilele preotului Enachi”.

Ulterior, adică înainte de 14 iulie 1814, cartea a fost transferată, împreună cu biserica veche, în satul Scorțeni de prin părțile Teleneștilor. Însemnările de la f. F. 558^V confirmă că: „Acest sfânt *Minei* s-au cumpărat de răpăusații robii lui Dumnezău Dănilă Lașcu și cu soru-sa Roxanda, și dându-l bisericii din satul Meșenii ținut Orheiului la biserica veche, și dându-se și la cei noo ce s-au făcut tot la Meșeni și pe urmă mutându-se biserica ce veche din Meșeni și s-au făcut în satul Scorțanii tot a lor moșii. Și luându-se *Măniul* de la Meșeni, l-au luat la Scorțeni, și dând jalobă preot Irofte la sfânta Mitropolie

pentru acestu *Minăia* din Scorțani. Și s-au dat o(pt)strezăci lei tocme în mâna preuților, anume Enache preot și Irofte preot pe aceaste. Am și iscălit. Cu voe lor s-au făcut această învoială. 1814, iul(ie) 14. Andrei protopop Orheiului”.

De multe ori cărțile erau schimbate pe alte bunuri materiale, care echivalau cu valoarea cărții. Fiind în pelerinaj la Mănăstirea Neamț, în anul 1836, un oarecare Ionică schimbă o *Psaltire*, tipărită la această mănăstire în anul 1824, pe un ceasornic. Pe f. 148^V-154 citim precum că: „Această *Psaltiri* esti a me(a), cumpărată de la sfânta mănăstiri Neam<țu> <în anul> 1836, dechemvrei 1 di la un călugăru Clavdei. Am dat un ceasornec pi dânsa. Și întru acestu an am măritat pi Savastița. Am scris să să știi. Iar această *Psaltiri* am luat pentru sufletul <nostru ca să să> citească pe dânsa. Și am scris să să știi. Ionică ...”. Însemnările de pe un *Penticostarion* (f. 223), tipărit la Iași în tipografia privată a lui Duca Sotiriovici, în anul 1753, confirmă că „este a lui Ion diiaconului dat di diiaconița zestri și am scris să să știi și u(m)bla veletul șapte mii <două sute> șapte zeci și cinci și să fii în veci”. Însemnarea a fost scrisă în anul 1762 de către diaconul Ioan din Crănești, probabil, este vorba de o localitate din Moldova din dreapta Prutului. Deci, *Penticostarionul* a fost dat de către posesoarea Diaconița fiicei sale, Măriuca, în calitate de zestre, când aceasta s-a căsătorit cu Ion, care era diacon⁵⁵. În anul 1798, la 12 februarie, preotul Chiril Văleant din satul Cărpineni (azi m. Hâncești) cumpără un *Triodion* cu 27 de lei și un ort⁵⁶. O *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643) este schimbată de preotul Antonie la mijlocul secolului al XVII-lea pe „o iapă întărnită”⁵⁷.

Mențiunea „și întru acestu an am măritat pi Savastița” ne duce la gândul că această carte ar fi contribuit cumva la derularea evenimentului sau că ar fi fost dată zestre Savastei. Este cunoscut, de asemenea, că acest exemplar al *Psaltirii* a circulat și în stânga Nistrului, în localitatea Cocieri⁵⁸ (azi raionul Dubăsari). Schimburi de cărți se produc și în prezent. Alexandru Magola, în anul 1990, schimbă, la biserica Sfântul Gheorghe din Chișinău, o *Psaltire* slavonească pe un *Octoih*, tipărit la Iași, în anul 1786, care, în prezent, se află în fondurile Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova⁵⁹. Conform unei însemnări manuscrise sumare, cartea a circulat la mijlocul secolului al XIX-lea în sudul Basarabiei, fiind menționat diaconul Gheorghe din satul Epureni, din actualul raion Cantemir.

Cărțile erau cumpărate și transmise din tată în fiu. O însemnare pe un *Apostol*, tipărit la Iași în tipografia Mitropoliei, în anul 1756, confirmă cele evocate mai sus. Cartea a ajuns în Moldova de răsărit din nord, prin Bucovina, apoi în Corpaci din ținutul Hotin, iar de acolo în Chișinău. Potrivit însemnării de la f. 17^V-22, cartea aparținea lui „Vas(i)le protopop Hotinschii”, iar pe f. 116 este o completare a acestei însemnări: „Erei Vas(i)le, nameasnic ot Corpaci”.

Probabil, același posesor scrie o altă însemnare la f. 18^V-22, conform căreia *Apostolul* a fost cumpărat de către tatăl său și îl va lăsa moștenire fiilor săi: „Aice am scris eu preutul Vasăli Munteanu pentru ca să să știe că este al meu di la tatăl meu și al fiilor mei. Cini va lua această sfântă carti ci să numești *Apostol* să o furi sau să o tăgăduiască să fii hălăduit di domnul Hristos și în dinpreună cu Iuda în veci și nisfârșiți. Amin”⁶⁰.

Tipograful vindeau uneori cărțile la care au lucrat. O *Liturghie*, tipărită la Iași, în tipografia Mitropoliei, în anul 1759, a fost cumpărată la 15 august 1763 de preotul Dincă Moisa de la "Gligori tipograf la Adormire(a) Presfintii Născătoarii de Dumnezeu". La 20 iunie 1838, cartea se afla în satul Măndrești, în prezent în raionul Telenești, când preotul din această localitate dăruie *Liturghia* mănăstirii Hârjăuca, iar de aici a ajuns în biblioteca mănăstirii Noul Neamț⁶¹.

O *Evanghelie*, tipărită, în anul 1762, la Iași, în tipografia Mitropoliei, a fost cumpărată de Gligoraș zet Mohoranului împreună cu soția sa, Gasița, din Hincăuți. Cartea a fost dăruită, la 6 aprilie 1795, preotului Vasile Masichesci din Hrinăuți din nordul Basarabiei. *Evanghelia* s-a aflat și în biblioteca satului Ciornoleuca, din actualul raion Dondușeni, fiind cumpărată cu 8 lei și jumătate de locuitorii satului și dăruită preotului Andrei pentru necesitățile acestei biserici⁶².

Prin consemnările posesorilor se poate urmări calea parcursă de carte de la apariția ei și până în prezent. Astfel, preotul Ioan Lașcu vinde o *Evanghelie* (Iași, tipografia Mitropoliei, 1762) unui oarecare Chiril cu prețul de 14 lei. Acesta, în anul 1776, dăruie cartea preotului Miron din Cogălniceni, care, în 1812, o vinde cu același preț lui Onofrei Mărăndici din Chiperceni. În același an, Onofrei Mărăndici vinde *Evanghelia* cu prețul de 14 lei preotului Pavel din Cogălniceni. Cartea s-a aflat în biblioteca bisericii din această localitate, iar, ulterior, în perioada sovietică, odată cu închiderea lăcașurilor de cult din Basarabia, a ajuns în colecția Muzeului Național de Artă al Moldovei⁶³.

Un alt exemplar al acestei ediții a fost cumpărat de preotul Anastas, împreună cu Chirica și Ioniț Tulbur, la prețul de 16 lei, înainte de 1763, pentru biserica cu hramul Sfinților Arhangheli din satul Nisporeni. După decesul preotului Anastas, preoteasa vinde cartea "drept pol leiu în zili(le) moscalilor", în anul 1771, preotului Avxinti din aceeași localitate⁶⁴.

Preotul Zamfir Dimitriu de la biserica Sfinților Voievozi din satul Buiucani (în prezent sector al Chișinăului) scrie o notă posesorală la 15 martie 1825 pe un *Octoih* românesc, precum că *Octoihul* este din numărul cărților bibliotecii acestei biserici. La 6 octombrie 1826, potrivit altei note scrise de protoiereul Iacov Chirilov, cartea se mai afla în biblioteca bisericii din Buiucani, însă la 9 martie 1835 ponomarul Ștefan Gărăciu afirmă că această carte este a lui și a vândut-o bisericii cu hramul Sfântul Gheorghe din satul Beșalma din sudul Basarabiei⁶⁵.

Un *Triodion*, tipărit la Blaj, în tipografia Bunei Vestiri, în anul 1771, ajunge în împrejurări necunoscute în Moldova de răsărit. Este cunoscut din însemnări că în 1799 a fost dăruit "bisericii unite din Vărmăghia Bălgradului sau Ciufudul prin mine Ion Aron"⁶⁶.

Omilia de Macarie Egipteanul, tipărită la București în anul 1775, a fost cumpărată la prețul de 5 lei în 1807 de Meletie Ierodiacon dintr-o mănăstire din Muntenia. Ulterior, în 1813, a fost cumpărată de Ioniță căpitan din Miclești (Moldova), care scria că "dintrăceastă carti ci me dat-o, amu cetit-o tot și nimică n-am înțeles dintru dânsa, că să(n)tu cuvintili muntenești și cu tâ(l)curi". În anul 1880 a fost dăruită Societății pentru literatură și cultură română din Bucovina de către Nicolai Deremievici⁶⁷.

Ierarhii Bisericii au avut o însemnată contribuție în răspândirea literaturii religioase românești în Basarabia. Starețul mănăstirilor Secu și Neamț, Silvestru, răspunde pozitiv la rugămintea Exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni de a-i trimite un *Penticostarion*. Din lipsa unei ediții din Moldova, starețul de la Neamț dăruie un *Penticostarion* tipărit la București, în tipografia Mitropoliei, în anul 1800. Cartea a fost atestată de Paul Mihail în perioada interbelică în biblioteca Casei mitropolitane din Chișinău⁶⁸. În anul 1787, Neculai Jătaru din satul Cărbuna va procura un *Antologhion* (București, 1786) de la "Preosfințene Sa părintele nostru Iacob, ipiscup Hușului" cu prețul de 18 lei. După anexarea Basarabiei la Rusia țaristă, satele din Moldova de răsărit nu au întrerupt legăturile cu forul ecleziastic suprem din capitala Țării Moldovei. Mitropolitul Veniamin Costachi va contribui personal la menținerea spiritului de credință în Basarabia și va dăruie cărți bisericești preoților și enoriașilor români din provincia înstrăinată. Înaltul ierarh va dăruie în 1821 un *Strastnic* (Blaj, 1804), *Triodion* (Blaj, 1813), *Apostol* (Blaj, 1814)⁶⁹ pentru biserica cu hramul Sfântul Mucenic Dimitrie din satul Costuleni⁷⁰.

Conform altei mențiuni manuscrise, un călugăr de la una din mănăstirile din Basarabia (posibil, de la Căpriană), împrumută în anul 1785 un *Antologhion* și "un *Moltvenicu* di la Nechifor Mitropolit Moldovii în Sfânta Mitropolie în Eșu, let 1749 și o *Leturghie* rumânească" părintelui Teoctistu de la Mănăstirea Hâncu cu mențiunea: "am împrumutat pi părintili Teoctistu până cându or fi trebuitoare fiilor noștri"⁷¹. Relații culturale între mănăstirile Căpriană și Hâncu sunt constatate și în alte consemnări marginale, aceasta, proate, din cauza distanței mici, dintre ele și, desigur, a importanței, locului și rolului pe care l-a avut Mănăstirea Căpriană în viața culturală în partea de răsărit a Țării Moldovei pe parcursul secolelor. Astfel, egumenul Ghedeon "nacealnicul Sfintei Monastirii Hă(n)cului" a cumpărat de la "Ieromonahul Climent din Sfânta Monastire Chipriana cu preți 30 ruble argint la anul 1870 dechemvrie 1 zi" șapte cărți, pe care le încredințează "pe o vreme pentru cântare" călugărului Filaret de la Mănăstirea Hâncu⁷².

Un exemplar al *Molitvenicului*, tipărit la Râmnic, în anul 1782, a aparținut, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, lui "Gheorghe sin popi[i] Ioniș[ă] Cărăiman ot satul Lipova...". O însemnare fără datare menționează pe preotul Nechita ot Zahor și preotul Chiril, care s-au tocmit pentru a face slujbele în schitul Coșălăuca, iar venitul urma să fie împărțit în două. Părintele Chiril s-a călugărit cu numele Calinic și a fost transferat în schitul Dobrușa, unde a decedat la 11 ianuarie 1805. *Molitvenicul* a rămas schitului Dobrușa, de unde va fi transmis sau vândut lui Afanasă Dudnicu din satul Ignăței⁷³.

Cărțile urmau calea bejeniei împreună cu proprietarii lor. Un *Triodion* (Râmnic, tipografia Episcopiei, 1782) a fost luat în bejenie în satul Goești din ținutul Cărligăturii de către boierul Dumitrachi Meleghi în vara anului 1788, din cauza situației politice create la hotarul de est a Țării Moldovei⁷⁴. Un *Penticostarion* (București, tipografia Mitropoliei, 1783) din biblioteca bisericii din satul Lohănești s-a aflat un timp la Iași, din cauză că posesorul ei, Ifrim, a fugit în bejenie, de unde a revenit în Lohănești, ținutul Orheiului. În 1837,

dascălul Gheorghe Carp confirmă că această carte aparține bisericii din Lohănești⁷⁵.

În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea un *Penticostarion* (București, tipografia Mitropoliei, 1785) a fost cumpărat de preotul Alexandru din satul Heciul la prețul de 24 de lei. Ulterior, *Penticostarul* a fost dat ginereului său, Gheorghe, dascălul din satul Mândrești, la biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului, care a însemnat la anul 1812. Altă însemnare confirmă că acest *Pintecostar* a fost cumpărat de Ștefan dascălul cu 12 lei, fără a fi indicată localitatea. În 1818 a fost cumpărat de un nobil din Sângereni cu 60 de lei. La 1 iunie 1919 a însemnat dascălul Diomid Andrei Luțcan⁷⁶.

Un *Strastnic*, tipărit la Blaj, în anul 1800, în tipografia seminarului, a fost cumpărat în anul 1817 de Ioan Borilă, soția sa, Eudochia, și copiii lor, Toader, Chirică, Constantin, Vasâlca, la prețul de 25 de lei pentru biserica Sfântul Nicolae din satul Chițcani⁷⁷. În anul 1810, la 26 decembrie, probabil, un monah pe nume Vartolomei a adus din Ardeal în Țara Moldovei, în localitatea Brăiești (județul Suceava) un *Chiriadromion*, tipărit la București, în anul 1732⁷⁸.

O *Evanghelie* (Râmnic, tipografia Episcopiei, 1784) a fost cumpărată de Ștefan Marcoci și dăruită bisericii din satul Gârbova. Anul cumpărării *Evangheliei* nu este indicat. Potrivit altei însemnări, *Evanghelia* a fost cumpărată de Macovei Marcoci și dăruită preotului din satul Stoicani (Soroaca) în anul 1805. În anul 1814, preotul Nicolai Marcoci vinde cartea preotului Timofei la prețul de 46 de lei⁷⁹.

Un *Antologhion*, tipărit la Mănăstirea Neamț, în anul 1840, a aparținut ieromonahului Climent de la Mănăstirea Căpriană, care, în anul 1870, a vândut-o, împreună cu alte șase cărți, la prețul de 30 ruble argint egumenului Mănăstirii Hâncu, Ghedeon, pentru care a iscălit călugărul Filaret⁸⁰.

Atât manuscrisele, cât și tipăriturile românești au avut o arie de circulație foarte vastă. Cele care au rămas în Basarabia după anexarea Moldovei la este de Prut de la 1812 la Imperiul țarist au continuat să circule, însă după anexarea la URSS în anii 40 ai secolului al XX-lea a urmat închiderea lăcașelor de cult, iar bibliotecile – devastate, distruse. Unele cărți manuscrise și tipărite au ajuns până la noi, fiind conservate în fonduri și colecții din Chișinău ori se mai află în bibliotecile personale sau ale bisericilor. Altele au fost duse în diferite centre din Rusia și Ucraina, unde se mai păstrează și acum, dar cercetarea lor este anevoioasă.

Produsele tipografice ieșite de sub teascurile din diferite centre românești și străine au circulat pe întreg spațiul locuit de români. În Moldova de răsărit cartea românească este întâlnită și în prezent în bibliotecile bisericilor și mănăstirilor, deși Basarabia s-a aflat sub ocupație străină mai mult de un secol și jumătate. Atunci când literatura românească a fost interzisă, preoții sau enoriașii au știut să ascundă aceste valori, păstrate mai mult timp, iar în ultimul deceniu al secolului al XX-lea, când bisericile și mănăstirile au fost redeschise, bibliotecile au început să fie completate cu literatură, au fost recăpătate icoane vechi, inventar bisericesc. Nu poate fi negată ideea, potrivit căreia, multe cărți au fost nimicite ori scoase din țară.

Bibliotecile bisericilor pe parcurs erau completate cu literatură religioasă prin donație de către enoriași sau cumpărate de fețe bisericești și comunități. Numărul de exemplare sau de ediții crește, astfel încât apare un surplus de produse tipografice, care, în astfel de situații, erau scoase la vânzare altor persoane interesate. În atare situație, noul proprietar scria o altă notă posesorală, în care era indicat numele vechiului posesor, prețul, noul proprietar, biserica, uneori hramul ei și blestemul pentru cei care îndrăzneau să fure cartea. În asemenea circumstanțe începea itinerarul cărții, uneori descris de către posesori destul de detaliat.

Contravaloarea cărților era estimată, de obicei, în bani, dar există cazuri când acestea erau schimbate pe bunuri materiale, cum ar fi, de exemplu, produse agroalimentare, animale, uneori munci agricole sau servicii religioase. Cărțile erau date de zestre, prin aceasta probându-se valoarea apreciabilă a lor, or, cărțile erau printre bunurile cele mai de preț din societate.

Note:

¹ *Liturghierul* se păstrează în Sankt-Petersburg, Biblioteca Academiei de Științe. Secția manuscrise. Fond. 55, nr. 13.2.1 (*Liturghier*, Mănăstirea Bistrița, 1662, 200 f.). Această informație, însemnările și alte detalii despre manuscris, ne-au fost oferite de regretata dr. Valentina Pelin. În continuare, informațiile utilizate, din donațiile Valentinei Pelin, vor fi notate cu inițialele: V. Pelin. Însemnarea a fost citită și reprodușă de către Florian Dudaș în lucrarea *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, 1990, p. 133, nr. 65. De asemenea, poate fi citită în *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu. Volumul I (1429-1750)*, Iași, 2008, p. 257 (în continuare se va cita: *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*). Aici am reproduș varianta V. Pelin.

² *Cronograful lui Mihail Moxa* (Cronica universală a lui Mihail Moxa), scris în 1620, în mănăstirea Bistrița din Oltenia, poate fi consultat la Moscova, în Biblioteca de Stat a Rusiei. Fond 87 (Grigorovici), nr. 64 (822) (V. Pelin).

³ *Cronograf* (tip Danovici), Moldova, 1683, 461 f. Cartea poate fi consultată la Biblioteca Publică „V.G.Korolenko” din Harkov (Ucraina), nr. 819167 (V. Pelin).

⁴ Informație V. PELIN; *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, vol. I, p. 190.

⁵ Manuscrisul se păstrează în Ucraina, Kiev, Biblioteca Științifică Centrală a Academiei de Științe. Secția manuscrise. Fond D.A. (Духовная Академия), nr. 379 (Muz. 529), Antim Ivireanul, *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, Târgoviște, 1709, 22 f. (V. Pelin)

⁶ Însemnare după V. Pelin. Vezi însemnarea cu unele mici diferențe în *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, vol. II, p. 470.

⁷ Informație de la V. Pelin.

⁸ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare se va cita: ANRM), *Psaltichie*, 1849, 417 f., fond 2119, 4, nr. 5 (V. Pelin)

⁹ ANRM, *Psaltichie*, 1841, 288 f., fond 2119, 4, nr. 4 (V. Pelin).

¹⁰ Rusia, Sankt-Petersburg, Biblioteca Academiei de Științe. Secția manuscrise. Fond O, nr. 138, *Miscelaneu*, Făgăraș, 1784, 132 f. (V. Pelin)

¹¹ *Ibidem*, f. 112^v.

¹² *Evanghelia* se află în fondurile Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova. Secția Carte veche și rară (în continuare se va cita: BNRM), nr. 11 (*Evanghelia* 1743, Moldova)

¹³ *Psaltichia* poate fi consultată la ANRM, fond 2119, 4, nr. 12 (*Psaltichie*, schitul Prodromul (Athos), 1886, 49 f.).

¹⁴ ANRM, fond 2119, 4, nr. 1, *Psaltichie*, ante 1745, Mănăstirea Varatic, 70 f.

¹⁵ Ucraina, Kiev. Biblioteca Științifică Centrală a Academiei de Științe. Secția manuscrise. Fondul Societății de Istorie și Antichități din Odesa, nr. V. 906 și nr. V. 907. *Cronograf* (de la

facerea lumii până la domnia lui sultan Murat), (tip Danovici), 2 volume, Moldova, 1792 (V. Pelin).

- ¹⁶ ANRM, fond 2119, 4, nr. 3, *Psaltichie*, Mănăstirea Neamț, ante 1885, 270 f. (V. Pelin)
- ¹⁷ Biblioteca Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei (în continuare se va cita: BȘCAȘM), *Miscelaneu*, Schitul Pocrovul, 1826, 75 f., nr. inv. 2124.
- ¹⁸ Manuscrisul (283 f.) poate fi consultat la ANRM, fond 2119, 4, nr. 7.
- ¹⁹ Această *Psaltichie* se păstrează la Moscova, în Biblioteca de Stat a Rusiei. Secția manuscrise. Fond 181, nr. 203 (V. Pelin).
- ²⁰ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1992, nr. 5517, p. 327.
- ²¹ *Ibidem*, nr. 4619, p. 69; *Însemnări*, III, p. 196.
- ²² Olimpia Mitric, *Manuscrise românești din Moldova. Catalog*, vol. I, Iași, 2006, p. 435.
- ²³ Manuscrisul se păstrează la ANRM, fond 2119, 4, nr.2 (*Psaltichie*, Mănăstirea Neamț, ante 1832, 379 f.).
- ²⁴ *Psaltichia* poate fi consultată la ANRM, fond 2119, 4, nr. 3 (*Psaltichie*, Mănăstirea Neamț, 1835, 270 f.).
- ²⁵ BNRM, Secția carte veche și rară, nr. 14 (Octoih, Moldova, 1804, 84 f.).
- ²⁶ *Însemnări...*, I, p. 235-236.
- ²⁷ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, I, p. 244
- ²⁸ *Ibidem*, p. 342
- ²⁹ *Ibidem*, I, p. 452.
- ³⁰ *Ibidem*, III (1796-1828), p. 548.
- ³¹ Igor Cereteu, *Cărți vechi și însemnări valoroase (din colecția Muzeului Național de Artă al Moldovei)*, în *Destin românesc. Revistă de istorie și cultură*. Serie nouă, An I, (XII), 2006, nr. 2 (46), p. 187, nr. 49.
- ³² *Bibliografia Românească Veche*, tomul I, 1508-1716, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, București, 1903, nr. 45, p. 137, 536; tomul IV, Adăogiri și completări, 1508-1830, de Ioan Bianu și Dan Simonescu, București, 1944, p. 190 (în continuare se va cita BRV); *Cartea Moldovei. Sec. XVII - înc. sec. XX. Ediții vechi (Sec. XVII - înc. sec. XIX). Catalog general*. Cu un studiu introductiv de A. I. Eșanu, vol. I, Chișinău, 1990, nr. 1, p. 56-59.
- ³³ Exemplarul poate fi consultat la BȘCAȘM, cu nr. inv. MK 27 cr. Alte detalii referitoare la acest exemplar vezi: Igor Cereteu, *Comori bibliofile ieșene în Basarabia (sec. XVII-XVIII)*, în volumul *România în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*. Volum îngrijit de Dumitru Țeicu, Ionel Cândea. Muzeul Brăilei. Editura Istros, Brăila, 2008, p. 482-483; Idem, *Note privind destinul unei cărți vechi și rare: "Îndreptarea legii" tipărită la Târgoviște în anul 1652*, în *Luminătorul*, nr. 1 (100), 2009, p. 38-39.
- ³⁴ Cartea poate fi consultată la BȘCAȘM, cu nr. inv. 21153.
- ³⁵ Cartea poate fi consultată în fondurile BNRM, cu nr. inv. 77102
- ³⁶ În prezent *Evanghelia* se află în fondurile BȘCAȘM (nr. inv. 21100); vezi și Igor Cereteu, *Valoarea documentară și semnificația istorică a notelor posesorale*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2004, 4 (60), p. 82
- ³⁷ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, vol. I, p. 367-368.
- ³⁸ *Antologhionul* se află în fondurile BNRM, cu nr. inv. 84768.
- ³⁹ Vezi detalii referitoare la circulația acestei *Evangelii* în: *Însemnări...* I, p. 493-494.
- ⁴⁰ BRV, tomul II, nr. 229, p. 64.
- ⁴¹ Primul exemplar se află în colecția Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu” (în continuare se va cita: MLR), cu nr. inv. 9192 FB, al doilea în colecția BNRM cu nr. inv. 37017 și al treilea în colecția Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (în continuare se va cita: MNAIM), cu nr. FB-23062-87.
- ⁴² Vezi însemnările vornicului de poartă Dumitrache Meleghi, referitoare la aceste evenimente, pe un *Triodion* tipărit la Râmnic în tipografia Episcopiei, 1782 din colecția BNRM cu nr. inv. 10401 și comentariile pe marginea lor: Igor Cereteu, *Însemnări pe un Triodion al familiei lui Dumitrache Meleghi în Studia in honorem Gheorghe Postică. Studii de istorie veche și medievală. Omagiu Profesorului Gheorghe Postică*, Chișinău, 2004, p. 262-269.

- ⁴³ Răspîn ar fi satul Răspopeni din părțile Șoldăneștilor.
- ⁴⁴ Exemplarul poate fi consultat la MNAIM, cu nr. inv. FB-23062-87; Igor Cereteu, *Tipărituri bucureștene din secolul al XVIII-lea în Basarabia*, în volumul *Tradiții și valori culturale la Est de Carpați*, Coordonator academician Andrei Eșanu, Chișinău, 2007, p. 37-38.
- ⁴⁵ Cartea poate fi consultată la BNRM, cu nr. inv. 51467.
- ⁴⁶ *Penticostarionul* se află în fondurile BNRM, cu nr. inv. 55984; vezi și Igor Cereteu, *Tipărituri...*, p. 39.
- ⁴⁷ *Penticostarionul* poate fi consultat la BNRM (nr. inv. 56858).
- ⁴⁸ Igor Cereteu, *Comori...*, p. 485.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 485.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 485-486.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 486.
- ⁵² *Ibidem*, p. 486.
- ⁵³ BRV, tomul II, nr. 345, p. 170; tomul IV, p. 251.
- ⁵⁴ Exemplarul poate fi consultat la BNRM (nr. inv. IV-37019).
- ⁵⁵ *Penticostarionul* și însemnările pot fi consultate la BȘCAȘM (nr. inv. 28714).
- ⁵⁶ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi*, III, p. 25.
- ⁵⁷ *Ibidem*, I, p. 242.
- ⁵⁸ *Psaltirea* se află în fondurile MNAIM, cu nr. inv. FB-23516; Igor Cereteu, *Consemnări marginale de pe cărți vechi bisericești (din colecția MNIM)*, în *Tyragetia*, XIII, 2004, p. 190; Idem, *Valoarea...*, p. 82.
- ⁵⁹ Cartea are nr. inv. I.1-190637.
- ⁶⁰ Cartea poate fi consultată la Muzeul Național de Artă al Moldovei (în continuare se va cita: MNAM), cu nr. inv. 4017.
- ⁶¹ *Liturghia* se află la ANRM, fond 2119, inv. 6, dosar 902.
- ⁶² *Evanghelia* poate fi consultată la MLR, cu nr. inv. 775 F.B.
- ⁶³ Vezi referitor la acest exemplar Igor Cereteu, *Cărți vechi românești călătoare în Basarabia*, în revista *Luminătorul*, 4, 2008, p. 44. Cartea poate fi consultată la MNAM, cu nr. inv. 3972.
- ⁶⁴ Vezi exemplarul la BNRM, cu nr. inv. 57804.
- ⁶⁵ Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 174-175.
- ⁶⁶ *Triodionul* poate fi consultat la BNRM cu nr. inv. 56012.
- ⁶⁷ Igor Cereteu, *Tipărituri bucureștene*, p. 53.
- ⁶⁸ Paul Mihail, *op. cit.*, p. 179.
- ⁶⁹ Însemnările pot fi citite pe exemplarul de la BNRM (nr. inv. 69042).
- ⁷⁰ Vezi: Igor Cereteu, *Însemnări de pe cărți vechi tipărite în secolele XVII-XIX (Colecția Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova)*, în revista *Destin românesc*, An X, (2003), nr. 3-4, p. 83-99; Idem, *Valoarea...*, p. 83.
- ⁷¹ *Antologhionul* (București, tipografia Mitropoliei, 1736), poate fi consultat la BNRM, cu nr. inv. 84768.
- ⁷² Informația se află pe *Antologhionul*, tipărit la Mănăstirea Neamț, 1840 din fondurile BNRM (nr. inv. 85630).
- ⁷³ *Molitvenicul* se află la BNRM, nr. inv. 53401.
- ⁷⁴ Vezi în această privință: Igor Cereteu, *Însemnări pe un Triodion*, p. 265.
- ⁷⁵ În prezent cartea poate fi consultată la BNRM (nr. inv. 431370).
- ⁷⁶ *Penticostarionul* se află la BNRM cu nr. inv. 55990.
- ⁷⁷ Cartea poate fi consultată la BNRM (nr. inv. 44057).
- ⁷⁸ *Însemnări...*, III, p. 275.
- ⁷⁹ Igor Cereteu, *Însemnări de pe cărți vechi*, p. 93.
- ⁸⁰ *Ibidem*, p. 99.

SUMMARY

The manuscripts and Romanian printed matter had a very wide range of movement. Those which remained after the annexation of Bessarabia from 1812 at the czar's empire, continued to circulate, but after the annexation to the USSR in 40 years of the twentieth century, followed closing of churches, and the libraries were devastated, destroyed. Some manuscripts and printed books have come to us, being held in funds and collections from Chisinau or more in personal libraries or churches.

МОЛДАВСКИЕ ВОИНСКИЕ ФОРМИРОВАНИЯ В ГОДЫ СЕВЕРНОЙ ВОЙНЫ

Владислав ГРОСУЛ,

*доктор (хабилитат) исторических наук,
Институт Российской истории РАН*

Молдавское независимое государство образовалось в середине XIV в. С самого своего создания оно стало стратегическим союзником Московского княжества, прежде всего в отражении многочисленных угроз, исходивших от Золотой орды, а затем в борьбе с Крымским ханством и Польско-Литовским государством. Факторами, которые кроме четких военно-стратегических интересов способствовали сближению Молдавии и России, были единая православная вера и общий церковно-славянский язык, который использовался в Молдавии в течение веков не только как богослужебный, но и как язык господарской канцелярии, также и как язык обучения. Важной формой сотрудничества между Молдавией и Россией было поступление молдаван на русскую службу – в посольский и другие приказы, а также служба молдаван в рядах русской армии. Поначалу можно привести лишь отдельные примеры такой службы, но затем отмечается массовый переход молдавских солдат и офицеров на сторону России.

В 60-х гг. XVII в. в России был создан первый молдавский полк легкочконной кавалерии¹, предшественник молдавского гусарского полка, сформировавшегося в России к середине XVIII в. К 1694 г. относятся сведения о переселении в Россию группы молдаван, желавших принять русское подданство, в чем им было дано соответствующее позволение². В 1694 г. два молдаванина – Иван Юрьев и Илларион Кирилов поступили на службу в полк, которым командовал Патрик Гордон, весьма приближенный к самому Петру I. Причем поручителями выступили молдаване, уже служившие в этом полку. В литературе отмечается служба у Гордона немалого числа молдаван, попавших в плен и затем перешедших на русскую военную службу. В челобитной о даче кормовых денег пленные молдаване Петр и Григорий Николаевы в 1694 г. писали, что они освобождены из плена под расписку своих братьев, молдаван из полка Гордона³.

К этому времени относится и ряд других сведений о службе молдаван в различных частях русской армии. Молдаване, например, нанимались на службу в военные гарнизоны по охране украинских пограничных крепостей.

Так, в марте 1696 г. харьковский полковник Федор Шилов указывает на наличие молдаван среди наемных людей, принятых для охраны городов Изюмского полка⁴. Несколько позднее, когда уже началась Северная война, в 1702 г., валахский резидент Д. Корбя, среди прочего, сообщал в Посольский приказ, о том что в «в Польше служит Речи Посполитой волошанин [то есть молдаванин – В. Г.] Константин Туркулец, славный воин, который обещался со всеми волохами, которые служат в Польше, буде годны царскому величеству, готовы будут кровь свою литии для православия, только б ведомость ему учинили»⁵.

Действительно, К. Туркулец перешел на русскую военную службу и оказывал заметную помощь в приглашении других молдаван в ряды русской армии. Сохранилось его письмо начальнику Посольского приказа Г.И. Головкину от 4 марта 1707 г., где он дает высокую оценку молдавскому полковнику А. Кигечу, также поступившему на русскую службу. При этом Туркулец обещал оказать содействие в привлечении на русскую военную службу и других молдаван. Это же содействие обещал оказать и А. Кигеч, который был назначен комендантом молдавских хорунговий, и свое обещание выполнил⁶. 20 апреля 1707 г. он получил специальный патент Петра I для найма молдаван на русскую военную службу. Вместе с ним в Молдавию для найма молдаван на русскую военную службу выехал и капитан Петр Лодыженский. Уже в июле того же года они сообщили в вышестоящие инстанции роспись принятых на русскую военную службу молдаван. В соответствии с ней на эту службу поступили 1 комендант, 2 поручика, 3 хорунжих и рядовых – 300 человек⁷. По предложению К. Туркульца эти молдаване были направлены в распоряжение князя А.Д. Меншикова, в составе войск которого уже служили и другие молдавские офицеры и солдаты.

Так был создан новый молдавский легкоконный полк под командованием А. Кигеча, насчитывавший вскоре тысячу человек. Еще один молдавский легкоконный полк, которым командовал Василий Танский, создается в конце 1708 г.⁸ Уже 27 июня 1708 г. А. Д. Меншиков в письме к гетману И. И. Скоропадскому отмечает успешное участие молдаван в военных действиях против неприятеля⁹. Известен также ряд других материалов, где содержатся донесения русских командиров об участии молдаван в сражениях со шведами. 19 августа, а затем 25 сентября того же года Меншикову были направлены соответствующие донесения Г. Волконского и Н. Ифлянда¹⁰. Имеются сведения о сражениях молдавских отрядов, входивших в состав кавалерийских частей генерала К. Э. Рене, с шведскими частями генерала Круза в районе реки Ворсклы¹¹.

Особый интерес представляют материалы об участии молдаван в сражениях с шведскими войсками в период осады Полтавы, а затем и Полтавской битвы. 13 мая молдавский полк во главе с полковником В. Танским, входивший в состав соединения генерала Гольца, принимает участие в боях со шведами у местечка Подкаменья¹². Сам Танский, описывая ход этого сражения в своем донесении А.Д. Меншикову, подчеркивал, что «мы

врага, с помощью Божию, преодолели и гнали чрез мили три»¹³. Проходит несколько дней, и уже в реляции 17 мая, где сообщалось о новых сражениях русских и шведских войск при реке Ворскле, среди прочего сообщалось: «До сего ж мая между 17 и 18-ми числами в ночи волохи наши, чрез реку Ворсклу переправясь, 2000 шведских лошадей, которых на той стороне реки пасли, побив прежде поставленный при оных караул, отгнали, и оных счастливо сюды к войску пригнали»¹⁴.

Непосредственно перед началом Полтавской битвы, 23 июня Петр I получает от бежавшего от шведов молдаванина Михаила Судникова, служившего раньше в молдавских хорунговьях и попавшего в плен к шведам в бою под Стародубом, подробную информацию о ситуации в неприятельском лагере. От него русский царь узнал также о ранении шведского короля Карла XII¹⁵. В самом Полтавском сражении участвовали лишь отдельные молдаване, что же касается полков А. Кигеча и В. Танского, то они находились в местечке Сорочинцах в составе конного отряда Г. Долгорукова, постоянно тревожа неприятеля. Они приняли активное участие в преследовании отступающей шведской армии и внесли свой вклад в пленении у Переволочны 16 тысяч шведов, которыми командовал один из самых известных шведских генералов А.-Л. Левенгаупт, уже потерпевший поражение при Лесной в 1708 г. Среди тех, кто получил награды и денежные пособия за это сражение были также и молдавские волонтеры, как офицеры, так и солдаты¹⁶.

Карл XII хорошо знал о роли молдаван в этой войне. Не случайно он обещал большую награду тому, кто доставит ему К. Туркульца живым или мертвым¹⁷. После того как Карл XII и Мазепа бежали на юг во владения турецкого султана в Пруто – Днестровском междуречье, в том же направлении шла и часть русских войск, в составе которых входили молдавские кавалерийские отряды полковника Апостола Кигеча и братьев Антония, Василия и Ионицы Танских. 23 сентября 1709 г. русские части под командованием Г. И. Кропотова, в которые входили и молдавские отряды, одержали победу над шведами и запорожцами под Черновицами. В донесении А.Д. Меншикову по поводу этого сражения бригадир Кропотов писал: «И по указу вашей князей светлости в Волошскую землю до местечка Чернявец сего ж сентября в 23 день ходил з господином полковником Туркулом, который вел нас зело трудными гористыми и лесными местами... учинили з запорожцами – бунтовщиками стрельбу, и из наших ранили рот[ми]стра волошского и несколько волохов»¹⁸ то есть молдаван.

Собственно, это было первое вступление русских войск на территорию Молдавии и после этого число молдаван, желавших служить в составе русской армии, заметно увеличивается. 6 декабря 1709 г. Кропотов направил Меншикову очередное письмо, где сообщал о желании 30 молдаван поступить на русскую военную службу. В марте 1710 г. молдавский полковник Танский, находившийся на русской военной службе, в письме к Меншикову просил прислать указ о численности молдавских хорунговий и надлежащем им жалованье¹⁹. В то время были и другие подобного рода

обращения. Молдавский господарь Михаил Раковица наладил тайные связи с Петром I и стремился оказать ему помощь в поимке шведского короля. Эти связи он поддерживал через Кропотова. Царь прямо писал «...и поступить в деле поимки короля по совету сего господаря»²⁰. Действительно, Раковица оказывал значительную помощь отряду Кропотова. Он постоянно информировал русское командование о передвижениях шведов и запорожцев Мазепы и помог русской армии помешать проходу Карла XII через горы в Венгрию. Кстати, Раковица еще до сражения под Черновицами, 31 августа 1709 г. сообщал начальнику Польского приказа Г.И. Головкину о получении письма Кропотова и рекомендовал К. Туркульца и А. Кигеча как верных и знающих местность людей²¹.

Одновременно появились сведения, заметно встревожившие русское командование, о том, что шведы также пытаются привлечь молдаван на свою службу, для чего использовался молдавский полковник на шведской службе Сандул Колца. Вместе с тем, известны факты переходы молдаван, служивших в шведской армии, на сторону русских. В 1709 г., молдаванин Жичан с отрядом своих соплеменников в 180 человек, освободив из плена русских гренадеров, перешел на сторону Петра I²². А известный полковник Данило Апостол, молдаванин по происхождению, опытный воин, в будущем ставший гетманом, вначале оказался в войсках Мазепы, а затем вместе со своим полком перешел на сторону русской армии²³.

В это же время усилилось и число переселений из Молдавии гражданских лиц. А. Кигеч, например, просил Меншикова, под командованием которого в 1710 г. находились также молдавские полки Антония и Василия Танских, разрешить поселение в России жен и детей молдавских ротмистров, находившихся на русской военной службе поскольку они подвергаются гонениям со стороны турок²⁴. По этому поводу А. Кигеч писал специальное письмо Петру I от 20 марта 1710 г., уже давно опубликованное²⁵. В этот период общее число переселенцев из Молдавии в России было уже довольно значительным и можно говорить о наличии здесь новых молдавских колоний²⁶. Бывали случаи, когда отдельные молдаване, отнюдь не высокого звания, обращались к Петру I с просьбой оказать содействие в переселении в Россию. В декабре 1708 г. молдаванин Матвей Степанов просил русского царя принять его на государеву службу простым ткачем²⁷.

Особую страницу в истории русско-молдавского боевого сотрудничества составляют события, связанные с Прутским походом 1711 г. Ему предшествовали тайные переговоры Петра I и нового молдавского господаря Дмитрия Кантемира и известный русско-молдавский Луцкий договор. Д. Кантемир получил престол в ноябре 1710 г. в условиях начинавшейся русско-турецкой войны. Турция официально объявила войну России 20 ноября 1710 г., но в Петербург эта весть пришла лишь 22 декабря. В этой связи 25 февраля 1711 г. в Москве в Успенском соборе публично оглашается царский манифест о разрыве с Турцией и начале войны. Россия явно стремилась избежать войны с Турцией, о чем свидетельствуют и соответствующие действия Петра I²⁸. Они опровергают утверждения некоторых

современных авторов о том, что Россия имела в то время экспансионистские намерения в отношении Турции и, в частности, вассальных от нее Дунайских княжеств²⁹. Тогда, в условиях Северной войны, Петр I лишь добивался от Порты изгнания из пределов Османской империи Карла XII и Мазепы. Русский царь хорошо знал о роли шведского короля в подталкивании Турции к войне с Россией³⁰. Арест турецкими властями русского посла в Стамбуле П.А. Толстого переполнил чашу терпения, и Россия была вынуждена начать еще одну войну.

Уже через несколько дней после своего прибытия в столицу Молдавии Яссы Кантемир тайно посылает к Петру I своих представителей Илью Абаза и Ивана Мерескула, которые встретились с русским царем в Киеве, где начали обсуждение условий будущего молдавско-русского договора. Несколько позднее, в самом начале следующего, 1711 г. к Петру I был направлен капитан Прокопий, обещавший от имени Кантемира, что как только русские войска окажутся на территории Молдавии, то к ним на помощь придет молдавская армия численностью в 20 тысяч человек³¹.

Луцкий договор, подписанный российской и молдавской сторонами 13 апреля 1711 г., состоял из 17 пунктов и уже во втором пункте отмечалось, что как только в пределы Молдавии войдет главное русское войско, то на его сторону перейдет и все молдавское войско, на содержание которого будут переданы и соответствующие суммы из российской казны. И далее подчеркивалось: «И действовать обще с войски нашими, по указам нашим, против врага креста господня и союзников и единомышленников его, велико всемогущий помощи подаст»³². Этот договор предусматривал не только включение Молдавии в состав России с сохранением молдавской государственности и возвращением княжеству земель, захваченных у него Турцией, но и означал собой заключение между ними военно-политического союза, отнюдь, не первого в истории России и Молдавии. Как подчеркивал Я. Е. Водарский, «переход Кантемира на сторону России был расценен русским правительством как важное политическое событие»³³. Предполагалось, что вооруженную помощь России окажут также валахские и сербские войска. Однако, на практике Молдавия осталась в этом регионе единственным союзником России. Валахский господарь К. Брынковяну проявил колебания и, несмотря на настояния митрополита Валахии А. Иверяну, не только не помог объединенным русско-молдавским силам, но и помешал прийти им на помощь сербским и черногорским отрядам.

Прутский поход может рассматриваться как составная часть Северной войны, хотя, собственно, война шла с Турцией и ее вассалом Крымским ханством. В январе 1711 г. войска крымского хана напали на Умань, но потерпели поражение. Несколько позднее, в феврале того же года, вновь последовало вторжение 40 тысяч татар на Украину, где они соединились с 3-4 тысячами поляков и 4-8 тысячами казаков под командованием Ф. Орлика. В середине февраля 14 тыс. буджакских ногайцев и поляков – сторонников Потоцкого попытались захватить крепость Рашков. Но русские войска, предупрежденные заранее молдаванами, отбили нападение

противника, вынужденного ретироваться в район Немирова и Брацлава. Наряду с русскими частями в этой операции участвовал молдавский полк под командованием уже упоминавшегося Василия Танского³⁴, будущего переяславского полковника и, как известно, предка писателя Н.В. Гоголя по линии отца³⁵.

В марте войска противника потерпели поражение под Белой Церковью³⁶. Это было серьезное сражение, в котором первыми вступили в бой молдавские эскадроны русской армии. Они, попав в засаду, были окружены татарами и значительная их часть погибла. Погиб в этом сражении и молдавский ротмистр, командир одного из эскадронов Ионица Иваненко. До этого, при столкновении со шведами на р. Ягорлык, он сумел избежать окружения и пленения, но сейчас его постигла другая судьба³⁷. Таким образом, уже в этих сражениях, в непосредственной близости от своей родины Молдавии участвовали также и молдавские добровольцы. Вообще, уже в начале 1711 г. в составе русской армии находилось шесть легкоконных полков из приднестровских, прежде всего молдавских, выходцев³⁸. Командовали ими молдаване Василий, Антон и Иван Танские, Апостол Кигеч, Григораш Иваненко (Иваненко), К. Туркулец.

Молдаване играли заметную роль и в сборе необходимой для русской армии информации. Такие сведения поступали регулярно, о чем свидетельствуют сохранившиеся источники, как относящиеся к периоду, предшествовавшему Прутскому походу, так и во время и после него. Например, еще в декабре 1710 г. молдаванин Федор Дикаш из полка В. Танского был послан со специальным заданием в Яссы и по возвращении подробно рассказал о ситуации в регионе³⁹. В феврале из Молдавии и Валахии поступили сведения о намечавшемся походе турок на Россию. Несколько позднее, в начале мая молдаванин Федор Александров был послан в Бендеры с целью собрать сведения о Карле XII⁴⁰. В первой половине мая полковник Иваненко сообщил о передвижениях турецких войск и о том, что турецкий визирь переправляется через Дунай и намерен идти к Бендерам⁴¹. А когда, собственно, поход уже начался, тот же полковник Иваненко вместе со своими молдаванами был послан под Бендеры и 22 мая захватил двух языков, которые сообщили ценные сведения. Через несколько дней, 26 мая между ними и татарами произошло столкновение и было взято в плен четыре татарина. Русская армия получала таким образом регулярную информацию о положении в стране, о передвижениях противника, о настроениях местного населения⁴². Подобные сведения поступали во все время нахождения русских войск в Молдавии и после их ухода. Сведения эти добывались от молдаван, служивших под командой Иваненко, Кигеча, В. Танского и других, а также лично от Кантемира и многих других жителей Молдавии. Например, 17-июня в распоряжение русских войск вернулся молдаванин, бежавший из турецкого плена и сообщивший о расположении турок, татар и шведов. В тот же день Б. П. Шереметев предложил Кантемиру послать партию из 200 молдаван для разведывания сил неприятеля⁴³. Именно молдаванами из полка Танского был пойман 8

июля татарин буджакской орды, который сообщил, что турецкий визирь собирается дать бой в ближайшее время, что вскоре полностью подтвердилось⁴⁴.

17 мая, когда его части выступили в поход к Днестру, Б. П. Шереметев отправил за Днестр за своей подписью к народу волошскому, то есть к молдаванам, универсал, где писалось, что русские войска идут «ко избавлению христианского народу от тягостного ярма басурманского». Там же содержался призыв к молдаванам выступить против общего врага и формировать вспомогательные отряды, которым будет гарантировано жалование из царской казны⁴⁵. Сам Петр I также обратился со специальным воззванием к молдавскому народу, в котором призывал «...воевать за отечество, за честь и возвращение древних свобод и вольностей своих и наследников ваших из-под ярма поганского...»⁴⁶. В Молдавии, как и в Валахии стали распространяться царские манифесты, в которых содержались призывы вступать на российскую службу «военно-служилых молдаван и валахов, полковников, ротмистров, хорунжих» с выдачей им патентов и определением жалования и дневных рационов⁴⁷.

25 мая в лагерь фельдмаршала Б. П. Шереметева прибывают с письмами от канцлера Г. И. Головкина два уже упоминавшихся молдавских боярина – Абаза и Мерескул, которые получают чины полковников русской армии и соответствующие денежные суммы для набора солдат и офицеров. Через два дня, 27 мая, в тот же лагерь с рекомендациями канцлера прибывает еще один молдавский боярин – Павел Ружина, также возведенный в полковничье звание и тоже получивший от русского командования денежные суммы для привлечения добровольцев в русскую армию⁴⁸. Тогда же полковничьи чины и средства для набора людей получили комендант молдавской Сорокской крепости Семен Афендик и родственник господаря Александр⁴⁹. Среди командиров молдавских полков называют также имена Накула, Киржева, Абазина и др.⁵⁰

Первую попытку переправиться через Днестр авангард корпуса Шереметева предпринял еще 23 мая, но из-за стычки с большим неприятельским отрядом, состоявшим из турок, поляков и шведов, переправа на территорию Молдавии несколько затянулась. Русский корпус отошел к Рашкову, где начал новую переправу. Вскоре Шереметеву доставили письмо Кантемира, где говорилось о приближении турецких войск к Дунаю и содержалась просьба прислать русские части для охраны молдавской столицы Ясс. Был созван специальный военный совет, на котором было решено послать на подмогу Кантемиру русский отряд под командованием Кропотова. Уже 29 мая этот отряд был направлен к Яссам. В него входили три драгунских полка и две гренадерские роты⁵¹. Одним из полков был молдавский под командованием полковника А. Кигеча. 1 июня этот полк достиг берегов реки Прут где и встретился с армией Кантемира. Так произошло объединение сил русской армии, в которую входили также молдавские воинские формирования, и армии молдавской.

2 июня Д. Кантемир направил письмо Б. П. Шереметеву, где шла речь о координации действий сил русской и молдавской сторон и, среди

прочего, писалось: «Послал я указы по всему моему государству с присланные от вас универсалы и велел всем народам, дабы собиралися и вооружалися, и пришли к монаршеским войскам под команду до 15 числа сего месяца, а кто не придет, числитца будет отлучен своих местностей и народы будут преданы суду не токмо мирскому, но и церковному проклятию»⁵². Через несколько дней, 6 июня Кантемир уже был в лагере Шереметева. В тот момент в армии Кантемира было всего 6 тысяч человек, а у Шереметева около 15 тыс.⁵³ Несколько позднее, 23 июня к Пруту подошли и главные силы русской армии во главе с Петром I. Кантемир поспешил на встречу с ним. Тем временем, молдаване начали убивать или брать в плен турок, находившихся в Ясах и других местах княжества⁵⁴. Примечательно, что здесь, на берегах Прута, 27 июня русская армия отпраздновала годовщину Полтавской победы стрельбою из 60 пушек и ружей⁵⁵.

Русская армия получила поддержку молдаван еще в момент своей переправы через Днестр. Прежде всего молдаване доставили столь необходимое русской армии продовольствие. А когда турецкие части попытались сжечь мост, по которому переправлялась русская армия, то им дали отпор не только русские драгуны, но и значительный отряд молдавских драгун, находившихся уже на русской службе. Кроме того, по свидетельству очевидца, от турок здесь также отбивался отряд «...молдавских мужиков человек с пятьсот»⁵⁶. Молдаванам удалось отстоять Сорокскую крепость, которой попытался овладеть сводный турецко-польский отряд. Вскоре подоспела русская подмога и в крепость вводится русский гарнизон. Пыркэлаб (комендант) Сорок Семен Афондик переправлялся на левый берег Днестра, где стояли русские войска, доставив при этом определенное количество продовольствия. При этом, как писал Б. П. Шереметев Петру I, «...волохи к нашим беспрестанно приходят и с великим доброжелательством и желанием, и последние мужики служить желают»⁵⁷. Как подчеркивал имперский посол в Стамбуле Тальман, переход молдавского господаря Кантемира на сторону России поверг турок в смутение и растерянность. К тому же они сомневались также и в преданности валашского господаря⁵⁸.

Население Молдавии весьма благожелательно встретило приход русских войск, тем более, что в их составе были целые молдавские полки. Кантемир обратился к молдавскому народу с манифестом, где призвал оказать помощь русской армии. Началась запись добровольцев, которая шла довольно интенсивно. По свидетельству известного молдавского летописца, в то время одного из руководителей молдавской армии Иона Некулче, призыв Кантемира нашел широкий отклик в народе, тем более, что оплату содержания солдат и офицеров взял на себя Петр I. Добровольцы стекались со всех сторон Молдавии и состояли они не только из служилых, но и из сапожников, портных, меховщиков, трактирщиков. Тот же Некулче сообщал, что через 15 дней в армии Кантемира было 17 полковников и 170 ротмистров со стягами, причем каждый стяг должен был

насчитывать до ста человек⁵⁹. Уже 15 июня Петр I сообщал датскому королю: «Принц Волошский Кантемир яко же он уже действительно с 15 тысячами благовооруженных и конных Волохов, с помянутым моим генерал фельдмаршалом Шереметевым соединился и еще более войск к себе ожидает»⁶⁰. Полное формирование молдавской армии, однако, завершить не успели, поскольку противник довольно быстро продвинулся к расположению русских и молдавских войск. Серьезным недостатком молдавской армии была нехватка современного оружия, а также необходимого боевого опыта.

Русско-молдавская армия общей численностью примерно в 40 тыс. человек была окружена у Станилешть, где 9-12 июля состоялось кровопролитное сражение, которое неоднократно описывалось в литературе⁶¹. В литературе также назывались различные цифры численности войск двух сражавшихся армий. В современных изданиях обычно приводятся данные самого Петра I о том, что русские войска составляли 38246 человек, молдавские добровольцы – 5 тыс., а у турок было 120 тыс. человек и еще 70 тысяч татарской конницы⁶². Несколько иные данные приводятся в современной румынской литературе⁶³. Молдавские части переместились в центр русского лагеря⁶⁴. Поскольку русские солдаты очень страдали от жажды, то по приказу Петра I молдаване, среди прочего, занимались ДОС-тавкой воды из р. Прут, для чего из-за недостатка тары выливали из бочек вино и мед⁶⁵. Турки предприняли несколько атак на русско-молдавское войско и понесли значительные потери. Достигнуть своей главной цели – разгрома объединенной армии Петра I и Кантемира туркам не удалось и поэтому они пошли на мирные переговоры, а затем и подписание известного мира, неблагоприятного для России и, можно сказать, катастрофического для Молдавии.

Но, говоря о совместных военных акциях русских и молдаван, следует иметь в виду не только это главное сражение, но и ряд других сражений местного масштаба, которые позволяют представить общую картину русско-молдавского боевого содружества более полно. Известно, что тяжелый бой произошел в начале июля невдалеке от укрепленного лагеря Б. П. Шереметева. В этом сражении с буджакскими ногайцами также участвовали молдавские хоронгви полка Г. Иваненко. Противник претерпел значительный урон в живой силе, но и армия союзников понесла немалые потери. Было убито 60 человек и 100 ранено. Ценою собственной жизни спас полковое знамя молдавский штандарт – юнкер Ион Мунтянул, сам Григораш Иваненко был ранен⁶⁶. В районе г. Оргеева был известен своими действиями молдавский отряд под командованием сердаря Донича, составленный в основном из крестьян и ремесленников Оргеевского и Лапушьянского уездов. Этот отряд поддерживал связи с русскими войсками⁶⁷.

500 молдаван в составе русского корпуса генерала Э. Януса приняли участие в столкновениях с неприятелем накануне Станилештского сражения⁶⁸. Кроме того, на помощь Янусу был брошен отряд русской пехоты численностью 4 тыс. человек, а также такое же количество молдаван под

руководством Кантемира. Первыми отбивать наступление неприятельской армии довелось молдавским воинам. Три часа они отбивали атаки турецкой и татарской конницы. Благодаря этому корпус Януса смог благополучно возвратиться в русский лагерь. Об этом сражении, которое называется в молдавской литературе битвой на р. Прутецул, имеются и другие сведения. По ним у Кантемира было 2000 воинов и они смогли сдержать на протяжении трех часов ожесточенный натиск вражеской кавалерии на русско-молдавский лагерь. Отбив его, молдаване благополучно прибыли в лагерь⁶⁹. Накануне Станилештского сражения молдавские воины участвовали и в ряде других стычек с неприятелем. В одной из таких стычек был ранен молдавский полковник А. Кигеч⁷⁰. 22 июня нерегулярные части молдаван во главе с гетманом И. Некулче были посланы против татар в Саратовскую долину, где произошло вооруженное столкновение. 24 июня из-за значительного превышения сил татар молдаване отошли к главным русско-молдавским силам⁷¹.

Особый разговор об участии молдаван в действиях русского корпуса генерала К. Э. Ренне – одном из самых ярких эпизодов Прутского похода. В составе корпуса, по одним данным, было 5-6 тысяч русских войск⁷², а по другим, 5 тысяч и несколько сот легкоконных молдаван и валахов⁷³. В литературе пишут также об одном молдавском полке кавалерии в составе этого корпуса⁷⁴. Молдаванами, которых было значительно больше чем валахов, а также и валахами непосредственно командовал Т. Кантакузино. Корпус Ренне отделился от главных сил русской армии 30 июня возле Ясс и направился на юг, к Дунаю, с целью опередить турок и соединиться с сербскими отрядами. Корпус прошел Фокшаны, что на молдавско-валахской границе, и направился к турецкой крепости Брэила. После непродолжительной, но кровавой осады защитники крепости сдались 14 июля⁷⁵. Осада и взятие Брэилы – еще один из важнейших примеров боевого русско-молдавского содружества того времени. Но он не смог изменить общего результата кампании. Крепость пришлось вернуть туркам уже 18 июля⁷⁶. 19 июля в письме к Петру I Рене, докладывая о ходе Брэильской операции, сообщал о том, что во время атаки валахи и молдаване захватывали у турок лошадей и скот⁷⁷. Интересно, что уже 11 сентября 1711 г. в Гамбурге на немецком языке выходит брошюра о Прутском походе, явно инспирированная Петром I. Она в свою очередь повлияла на появление ряда версий этой кампании на немецком языке, одна из которых была недавно отпечатана в Румынии⁷⁸.

Русские войска были вынуждены покинуть Молдавию. Вместе с ними в Россию направилось несколько тысяч молдаван во главе с Кантемиром. Кстати, несмотря на заключение мира, молдавские части имели серьезное столкновение с татарским корпусом, который сопровождал значительное число пленных. У слиянии р. Жижии и Прута молдаване напали на этот корпус и убили часть татар, других сбросили в реку и, таким образом, освободили пленников, среди которых находился капитан Тудози Чигорапул⁷⁹. Еще одна кровавая стычка произошла перед переправой русской армии через Днестр. Дело в том, что несколько татарских отрядов

преследовали русскую армию, видимо желая поживиться. Так, татары захватили несколько человек из арьергарда. Тогда молдавские полки Иваненко и Танского набросились на татар, многих из них убили и взяли в плен шесть человек, которых привели лично к Петру I⁸⁰.

Молдавские беженцы поселились в разных регионах России, в том числе в Москве и Подмосковье. Как пишет современный московский краевед И. Н. Сергеев, «...в 1712 году красивый и жизнерадостный молдавский народ расселился в подмосковных селах Черная Грязь (Царицыно), Булатниково, Сабурово и в деревнях Ореховке и Хохловке. Это были наиболее преданные Кантемиру, необеспеченные люди, но обладавшие золотыми руками», знавшие множество ремесел. Они были кузнецами, гончарами, садоводами, ткачами умели строить дома, плотничать, знали народную медицину. И до сих пор в южных подмосковных селах есть семьи с болгарскими и молдавскими фамилиями. Например, Диковы, Бендерини...»⁸¹.

Но в Россию из Молдавии, которая подверглась страшному турецко-татарскому погрому⁸², выехали не только представители мирных специальностей, туда направилась и значительная часть молдавской армии. Вопрос о судьбе молдавских полков, которые возглавлялись Кигечем, Накулом, Киржевым, Абазином, Танским, Иваненко, возник уже в июле 1711 г., сразу после заключения мира⁸³. Молдавские офицеры и солдаты служили в 1712-1714 гг. в наблюдательной армии против Турции, которой командовал Б. П. Шереметьев, а затем в составе его корпуса в Померании и Мекленбурге в 1715-1717 гг. Иными словами, они продолжали участвовать в Северной войне и после Прутского похода. Уже в августе 1711 г. были переформированы молдавские полки А. Кигеча и В. Танского. У Кигеча в полку было 24 офицера и 250 кавалеристов. Примерно такой же состав был и в полку К. Танского⁸⁴. В «волоские хоругви», то есть в молдавские части, был определен и Т. Кантакузино с сопровождавшими его валахами. Кантакузино станет генерал-майором русской армии, командуя кавалерийским полком⁸⁵. Осенью 1711 г. молдавские части находились в западных областях России, в районе Брянска и Киева⁸⁶, а затем, в феврале 1712 г. они были вновь переформированы. В армии Шереметева из полков Кигича и В. Танского было оставлено 250 человек, прежде всего все офицеры. Другим молдаванам было рекомендовано вернуться на родину⁸⁷.

Что касается Г. Иваненко, то он вновь был принят на русскую службу с молдаванами численностью 300 человек. Полк его, таким образом, был восстановлен. Начал также формироваться сводный молдавско-сербский легкоконный корпус под командованием Т. Кантакузино. Но после подписания 5 апреля 1712 г. нового русско-турецкого договора необходимость в создании этого корпуса отпала⁸⁸. В конце этого года, однако, по решению Петра I Т. Кантакузино поручается формирование кавалерийского корпуса общей численностью 800 человек. Уже к началу 1713 г. под его командованием было несколько легкоконных команд численностью 280 человек, набранных из числа молдаван и валахов⁸⁹. Они

были использованы в борьбе против нового вторжения татар. С этой целью В. Танскому было поручено вновь набрать молдаван, в мае 1713 г. под его началом было несколько сот человек. Новый полк В. Танского вместе с полками А. Кигеча, Г. Иваненко и корпусом Т. Кантакузино постоянно участвовали в стычках с татарами. После того как опасность миновала последовало новое сокращение иноземных, в том числе и молдавских частей. Однако часть молдаван продолжала свою службу в русской армии и в дальнейшем⁹⁰. А. Кигеч ряд лет командовал Калужским конным ландмилицим полком. Его сын – Федор служил в том же полку ротмистром. Более десяти лет во главе Киевского полка находился Антон Танский. Продолжал служить Г. Иваненко. Сотни других молдаван служили в пехотных, драгунских и гусарских частях русской армии, а также в малороссийских слободских и ландмилицимских полках⁹¹. И после Прутского похода молдаване продолжали поставлять русской армии ценные сведения о ситуации в Османской империи, чему есть множество примеров⁹².

Таким образом, участие молдаван в Северной войне прошло через три этапа: первый до Прутского похода, второй – во время его, и третий после этого похода, вплоть до окончания войны со шведами. Северная война открыла собой целую эпоху массового участия молдаван в многочисленных войнах России. Оно проходит через все русско-турецкие войны, Семилетнюю войну и Отечественную войну 1812 г. первую мировую войну и др. Наиболее примечательной стала в этом отношении Великая Отечественная Война, во время которой в Красную армию было мобилизовано около 400 тысяч солдат и офицеров – жителей Молдавской ССР.

Библиография:

- ¹ Еремия И.А. *Молдавско-русские политические связи во второй половине XVIII века*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. М., 1987, с. 14.
- ² Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трёх томах. Т. III. 1673-1711. М., 1970, с. 80.
- ³ Там же, с. 354.
- ⁴ Там же, с. 354.
- ⁵ Там же, с. 183.
- ⁶ Там же, с. 149-250, 369.
- ⁷ Там же, с. 264.
- ⁸ Цвиркун В. *У истоков русско-молдавского боевого содружества* // Цвиркун В. Vitralii. Витражи, Chişinău, 2006, с. 29, 44.
- ⁹ Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в., Т. III., с. 294.
- ¹⁰ Труды Императорского Русского военно-исторического общества. Т. I. СПб., 1909, с. 67, 81.
- ¹¹ Там же. Т. III, с. 149-150.
- ¹² Там же.
- ¹³ Цвиркун В. *Указ. соч.*, с. 32.
- ¹⁴ Труды Императорского Русского военно-исторического общества. Т. III, с. 170-171.
- ¹⁵ Цвиркун В. *Указ. соч.*, с. 33.
- ¹⁶ Труды Императорского Русского военно-исторического общества. Т. III, с. 314.

- ¹⁷ Мохов Н. А. *Дружба ковалась веками (Молдавско-русско-украинские связи с древнейших времен до начала XIX в.)*. Кишинев, 1980, с. 176.
- ¹⁸ Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. IX. Вып. 2. М.-Л., 1952, с. 1289.
- ¹⁹ Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в., Т. III., с. 317-318, 378.
- ²⁰ Цит. по Мохов Н.А. *Указ. соч.*, с. 177.
- ²¹ Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в., Т. III., с. 377-378.
- ²² Кочубинский А. *Сношения России при Петре I с южными славянами и румынами*. М., 1872, с. 102.
- ²³ Цит. по: Мохов Н.А. *Указ. соч.*, с. 177.
- ²⁴ Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в., Т. III, с. 249-250, 257, 264, 294, 305, 369-370, 272, 374, 376, 377.
- ²⁵ Мышлаевский А.З. *Война с Турцией 1711 года (Прутская операция)*. СПб. 1898, с. 29.
- ²⁶ Eremia I.A. *Țara Moldovei și Rusia*. Chişinău, 1993, p. 16-53.
- ²⁷ Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в., Т. III., с. 300.
- ²⁸ Семенова Л.Е. *Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX в. Очерки внешнеполитической истории*. М., 2006, с. 280.
- ²⁹ Cibotea D., Osiac V. *Politica imperiului țarist la Dunărea de Jos (1711 – 1878)*. Craiova, 2008, p. 32.
- ³⁰ Орешкова С.Ф. *Русско-турецкие отношения в начале XVIII в.* М., 1971, с. 77-78.
- ³¹ Мохов Н.А. *Указ. соч.*, с. 180.
- ³² Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в., Т. III, с. 324.
- ³³ Водарский Я.Е. *Загадки Прутского похода Петра I*. М., 2004, с. 50.
- ³⁴ Кириченко Н.П. *К вопросу об участии молдавского народа в Прутском походе русской армии 1711 г.* // Ученые записки Кишиневского государственного института им. И. Крянгэ (серия гуманитарных наук). Т. VIII. Кишинев, 1958, с. 17.
- ³⁵ Вересаев В. *Гоголь в жизни*. Т. III. Кн. первая. СПб., 1995, с. 16.
- ³⁶ Кириченко Н.П. *Указ. соч.*, с. 17; Водарский Я.Е. *Указ. соч.*, с. 54.
- ³⁷ Н.Г. *Петр Великий на берегах Прута* // Журнал Министерства народного просвещения. СПб., 1847, январь, с. 44; Кириченко Н.П. *Указ. соч.*, с. 17; Энгельгардт Р.Ю. Из истории Прутского похода Петра I // Ученые записки Кишиневского государственного университета. Т. VI (исторический). Кишинев, 1953, с. 102.
- ³⁸ Мохов Н.А. *Указ. соч.*, с. 181; Цвиркун В. *Указ. соч.*, с. 36; Țvircun V. *Campania de la Prut din anul 1711* // Țvircun V. / Vitralii, p. 65, 98.
- ³⁹ Мышлаевский А. З. *Указ. соч.*, с. 217.
- ⁴⁰ Фельдмаршал граф Б.П.Шереметев. Военно-походный журнал 1711 и 1712 гг. Под редакцией А. З. Мышлаевского. СПб., 1898, с. 5, 8, 24.
- ⁴¹ Мышлаевский А.З. *Указ. соч.*, с. 331.
- ⁴² Фельдмаршал граф Б.П.Шереметев. Военно-походный журнал 1711 и 1712 гг., с. 27-29, 33.
- ⁴³ Там же, с. 47-48.
- ⁴⁴ Там же, с. 51-52.
- ⁴⁵ Шереметев Б.П. // Русский биографический словарь. СПб., 1911, с. 127; Мышлаевский А.З. *Указ. соч.*, с. 243.
- ⁴⁶ Цит. по: Мохов Н.А. *Указ. соч.*, с. 181.
- ⁴⁷ Цвиркун В.И. *Материалы к биографии графа Тома Кантакузино*, Кишинев, 2005, с. 19.
- ⁴⁸ Țvircun V. *Campania de la Prut din anul 1711*, p. 79.
- ⁴⁹ Там же, с. 20.
- ⁵⁰ Семенова Л.Е. *Указ. соч.*, с. 282.
- ⁵¹ Водарский Я.Е. *Указ. соч.*, с. 64-65.

- ⁵² Цвиркун В.И. *Эпистолярное наследие Димитрия Кантемира. Жизнь и судьба в письмах и бумагах*. Кишинев, 2008, с. 114.
- ⁵³ Водарский Я.Е. *Указ. соч.*, с. 65.
- ⁵⁴ Некулче И. *О самэ де кувинте. Летописецул Цэрий Молдовей*. Кишинэу, 1969, паж. 247.
- ⁵⁵ Соловьев С.М. *Сочинения*. Книга VIII. Тома 15-16. М., 1993, с. 368.
- ⁵⁶ Мышгасевский А.З. *Указ. соч.*, с. 110.
- ⁵⁷ Там же, с. 349.
- ⁵⁸ Водарский Я.Е. *Указ. соч.*, с. 86.
- ⁵⁹ Некулче И. *Оп. чит.*, паж. 249.
- ⁶⁰ Голиков И.И. *Деяния Петра Великого*. Т. 15. М., 1843, с. 221-222.
- ⁶¹ Водарский Я.Е. *Указ. соч.*, с. 90-101.
- ⁶² Виноградов В.Н. *Трагедия на реке Прут // История Балкан. Век восемнадцатый*. М., 2004, с. 59.
- ⁶³ Stroia M. *Prima configurare ruso-turcă pentru supremație la Dunărea de Jos la începutul secolului al XVIII-lea: Campania de la Prut // Revista istorică, București, 2004, Nr. 1-2, p. 53.*
- ⁶⁴ Об участии молдаван в Станиленгском сражении см.: Некулче И. *Оп. чит.*, паж. 263-264.
- ⁶⁵ Н.Г. *Указ. соч.*, февраль, с. 94, 96-97.
- ⁶⁶ Н.Г. *Указ. соч.*, февраль, с. 86; Кириченко Н.П. *Указ. соч.*, с. 26; Цвиркун В. *У истоков русско-молдавского боевого содружества*, с. 39.
- ⁶⁷ Кириченко Н.П. *Указ. соч.*, с. 23; Фельдмаршал граф Б.П. Шереметев. Военно-походный журнал 1711 и 1712 гг., с. 38-39.
- ⁶⁸ Водарский Я.Е. *Указ. соч.*, с. 76-89.
- ⁶⁹ Кириченко Н.П. *Указ. соч.*, с. 26; См. также: Н.Г. *Указ. соч.*, февраль, с. 92.
- ⁷⁰ Цвиркун В. *У истоков русско-молдавского боевого содружества*, с. 40.
- ⁷¹ Фельдмаршал граф Б.П. Шереметев. Военно-походный журнал 1711 и 1712 гг., с. 50.
- ⁷² Водарский Я.Е. *Указ. соч.*, с. 157.
- ⁷³ Цвиркун В.И. *Материалы к биографии графа Тома Кантакузино*, с. 25.
- ⁷⁴ Кириченко Н.П. *Указ. соч.*, с. 24-25.
- ⁷⁵ Водарский Я.Е. *Указ. соч.*, с. 160.
- ⁷⁶ Кириченко Н.П. *Указ. соч.*, с. 27-28.
- ⁷⁷ Семенова Л.Е. *Указ. соч.*, с. 288.
- ⁷⁸ Lemny S. *Istoria românilor în publicații și manuscrise europene din secolul al XVIII-lea // Români în scrieri și documente străine*. Iași, 1987, p. 41-45.
- ⁷⁹ Н.Г. *Указ. соч.*, февраль, с. 107.
- ⁸⁰ Н.Г. *Указ. соч.*, февраль, с. 110-111.
- ⁸¹ Сергеев И. *Царицыно*. М., 2006, с. 33.
- ⁸² Энгельгардт Р.Ю. *Указ. соч.*, с. 116; Stroia M. *Români în confluența europeană în secolul al XVIII-lea*. București, 2004, p. 64.
- ⁸³ Голиков И.И. *Указ. соч.*, с. 246-251.
- ⁸⁴ Фельдмаршал граф Б.П. Шереметев. Военно-походный журнал 1711 и 1712 гг., с. 70.
- ⁸⁵ Семенова Л.Е. *Указ. соч.*, с. 296.
- ⁸⁶ Соловьев С.М. *Указ. соч.*, с. 398; Фельдмаршал граф Б.П. Шереметев, с. 206-207, 211.
- ⁸⁷ Фельдмаршал граф Б.П. Шереметев. Военно-походный журнал 1711 и 1712 гг., с. 201.
- ⁸⁸ Цвиркун В.И. *Материалы к биографии графа Тома Кантакузино* с. 31.
- ⁸⁹ Там же, с. 35.
- ⁹⁰ Там же, с. 36-37.
- ⁹¹ Цвиркун В. *У истоков...*, с. 43.
- ⁹² Фельдмаршал граф Б.П. Шереметев. Военно-походный журнал 1711 и 1712 гг., с. 86, 89, 102, 111, 118, 127, 133, 143, 147.

SUMMARY

There are elucidated the actions of forming, starting with the last third of the XVII Century, of the Moldovan military units within Russian army, as well as their participation in the military operations of the Russian army against Swedish in the Northern War from 1700-1721, being revealed the periods and the principle forms of participation, heroism of Moldovan soldiers expressed on the battle field. In this sense are identified three stages: 1) before the campaign of the Russian Army on Prut(1711); 2) during the campaign on Prut and 3) the period between this campaign and the end of the war in 1721. A special attention was given to the description of Moldovan volunteer's participation and of the Moldovan military units led by A. Chigheci, G. Ivanenco, V. and C. Tanschi T. Cantacuzino etc. during the military operations of the Campaign on the Prut of the Russian army. After retirement in Russia hundreds and thousands of Moldovan continued their service in more unities of the Russian army.

MIHALCEA HÂNCU – BOIER ȘI DREGĂTOR AL ȚĂRII MOLDOVEI ȘI CTITOR DE MĂNĂSTIRE

Alexei AGACHI,
doctor habilitat în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept
Lidia MOLDOVAN,
doctor în istorie,
Universitatea de Stat din Moldova

Una dintre cele mai vechi mănăstiri din spațiul pruto-nistrean este Mănăstirea Hâncu. În anul 1677, în codrii de la izvoarele râului Cogâlnic a fost fondat acest locaș sfânt, cu hramul Sfintei Cuvioasa Parascheva, al cărui întemeietor și ctitor a fost marele boier moldovean Mihalcea Hâncu. Este necesar de menționat că în literatura de specialitate nu există o opinie unanimă privitor la originea antroponimului Hâncu, N. A. Constantinescu considerându-l înrudit etimologic cu antroponimul german Iohan,¹ iar după Iorgu Iordan și A. Eremia – cu antroponimele de origine slavă Hanco, Hânko și Honku². Într-un studiu recent, cercetătoarea M. Cosniceanu, în baza unor argumente convingătoare, bazate și acestea pe documente vechi autentice, demonstrează că antroponimul „Hâncu” provine de la antroponimul german Iohan,³ ulterior la unele hipocoristice a fost adăugat sufixul de origine slavă „ko” (Hanco, Hancu, Hâncu), fapt care a permis unor cercetători să afirme în mod greșit că antroponimul „Hâncu” este de origine slavă.

Există și unele mărturii documentare care arată că „Hâncu” era porecla lui Mihalcea. La sfârșitul diatei lui Mihalcea Hâncu, alcătuită în folosul fiului său, Dumitrașcu, la 25 ianuarie 1698 se menționează „Pe Mihalcea însuși scriitoriu (adică cel care a scris diata – A. A.) cu condeiul lui i-au scris numele și porecla”⁴. Deci, numele mic era Mihalcea, iar porecla – Hâncu, care s-a transformat în nume de familie. Se știe că Mihalcea Hâncu a avut un frate, pe care îl chema Ștefan Izbașa⁵. Și în condica Mănăstirii Hâncu, alcătuită în anii '30 ai secolului al XIX-lea, este scris: „Mănăstirea s-au făcut la 7186 (1678) (corect – 1677 – A. A., L. M.) de către vel stolnic Mihail Hâncul după a cărui poreclă s-au numit mănăstirea Hâncului”⁶.

Începutul neamului Hânculeștilor se pierde în negura timpurilor. Conform unor legende invocate de Gh. Bezviconi, un oarecare Ioan Hâncu ar fi primit cinul călugăresc, schimbându-și numele în ieromonahul Isaia, întemeind sihăstria care se vede și astăzi la 5 km de la Cetatea Neamț, iar un oarecare alt Hâncu ridică un schit alături de satul Hangu pe valea Bistriței⁷.

Prima mențiune a neamului hânculeștilor în izvoarele medievale o găsim într-un document datat cu luna martie 1528, din timpul domniei lui Petru Rareș (1527-1538), când domnitorul întărește lui Toader logofăt satele primite de la Maria lui Hâncu paharnic,⁸ următoarea informație despre Hânculești fiind găsită în cronică lui Miron Costin, în legătură cu luptele lui Vasile Lupu (1634-1653) pentru domnie, domnitorul fiind sprijinit de către Mihalcea Hâncu⁹. Despre personalitatea boierului Mihalcea Hâncu au scris mai mulți cercetători¹⁰ și jurnaliști în contextul răscoalei armate antidomnești din anii 1671-1672, unul dintre conducătorii căreia a fost Mihalcea Hâncu, dar și în calitate de ctitor al Mănăstirii Hâncu, care îi poartă numele, cele mai recente studii aparținând cercetătorilor Mihai Onilă,¹¹ Vlad Ghimpu,¹² I. Tentiuc și I. Negrei¹³.

Conform opiniei cercetătorului A. V. Sava, Mihalcea Hâncu a fost de origine din satul Secăreni, ținutul Lăpușna, boierul fiind și proprietarul moșiei Secăreni. Același autor menționează că Mihalcea Hâncu a fost serdar și a avut un frate – Ștefan Izbașa¹⁴. Mărturii documentare despre ascendenții lui nu au fost descoperite. În ceea ce privește descendenții marelui stolnic, dispunem de mai multe informații. Prezentăm în continuare câțiva descendenți pe linie bărbătească: fiul lui Mihalcea Hâncu, Dumitrașcu Hâncu, fiii lui Dumitrașcu – Miron, Grigoraș și Nicolae Hâncu; fiul lui Miron Hâncu – Lupu Hâncu și nepoții: Miron, Nicolae și Ștefan Hâncu; fiul lui Lupu Hâncu – Nicolae Hâncu cămăraș¹⁵. Potrivit afirmațiilor lui Gh. Bezviconi, urmașii fiilor lui Miron Hâncu, inclusiv Nicolae, cămăraș al doilea, s-au înscris, în anul 1821, în cartea a 6-a a nobilimii basarabene, iar fiul lui Nicolae, Constantin Hâncu, și Hariton „în 1836 dovedind și ei că sunt același neam cu Ionuță, fiul lui Miron, înscris în 1821, s-au înscris, de asemenea, în rândurile nobilimii”¹⁶. Urmașii Hânculeștilor înscriși în cartea nobilimii basarabene sunt indicați în lucrările lui Gh. Bezviconi¹⁷.

Și într-un document menționat în lucrarea cercetătorului Nicolae Popovschi se conțin informații despre spița genealogică a lui Mihalcea Hâncu. Acest document ar fi aparținut lui Ștefan Hâncu, care în anii '30 ai sec. XX a deținut postul de primar în comuna Băcioi. Iată conținutul documentului: „Pentru că arătații doi frați sunt adevărații fii lui Nicolae Hâncu dovadă slujăști svidetelstva (adeverința) de la neamurile și dvoreni Hânculești ci s-au înfătoșat acum comisăie.

Precum că Niculai Hâncu este cu adevărat frați cu Miron Hâncu al cărui urmaș s-au înfătoșat dovezile spre cercetare dv. Comișii și fiii stolnicului Dumitrașcu Hâncu slujăști dovadă copia împărțirii pentru moșii și țigani încredințată de Sărdăria Orheiului din 7271 (1766 – A. A.) august 4 zile, iar pentru cinul de cămăraș hrisovul din 1789 ci s-au înfătoșat acum Comisiei.

Precum Dumitrașcu Hâncu stolnic este adevărat fiu a Sărdarului Mihalcea Hâncu dovedești dania a tot neamul Hânculesc din 1781 mart 20

pentru un vad de moară di pi moșia Perenii, anume Grebencea ci îl închiriasc mănăstirii Hâncului di pi care să înfășoșază copia, iar originalul să află în documenturile mănăstirii. Precum ca Mihalcea Hâncu a fost serdar il adeverează două ispisoaice domnești ce e întâi de la D(omnul) Grigori Ghica Voievod din let 7168 (1663 – A. A.) ghenari 20 pentru moșia Mănești din ținutul Troțușului”. Documentul este însoțit de următoarea spiță genealogică a Hânculeștilor: „Vasile Lupu

Constantin H.

Miron H.

Hariton H.

Neculai H.

(al 2-ea cămăraș)

Dumitrașcu H.

Stolnic

Mihalcea H.”¹⁸

Acest document provine, probabil, din secolul al XIX-lea, când Basarabia se afla sub dominația Rusiei țariste, boierii basarabeni fiind atunci nevoiți să prezinte unei comisii documente autentice care confirmau rangul lor boieresc, pentru a putea obține de la guvernanții țariști titlul de nobil. Documentul atestă că și unii dintre urmașii lui Mihalcea Hâncu au ocupat dregătoriile de cămăraș și stolnic.

Cum susțin un șir de cercetători, Iacob Hâncu (Ghinculov), cunoscut pedagog și lingvist, este un descendent al familiei Hânculeștilor. Unul dintre urmașii lui Mihalcea Hâncu, Constantin, ar fi plecat cu Dimitrie Cantemir în Rusia, și de la el provin nobilii Ghinculov din gubernia Herson¹⁹. Unul dintre descendenții familiei Hâncu este considerat și istoricul Alexandru Boldur²⁰.

În decursul vieții sale, Mihalcea Hâncu a ocupat un șir de importante dregătorii. Numele acestui boier este menționat pentru prima dată în Cronica lui Miron Costin la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu,²¹ în calitate de susținător al acestui domn. În cea de-a doua domnie a lui Gheorghe Ștefan (1653-1658), Mihalcea Hâncu este iertat de către domn, pentru că îl susținuse pe Vasile Lupu, fiind acum numit „armaș al doilea”, menționat în această dregătorie în anul 1657. În anul 1659, când la domnie se afla Gheorghe Ghica (1658-1659), Mihalcea Hâncu este atestat în acte în rangul de serdar. Domnul îi dăruiește satul Mănești din ținutul Troțușului că „acela sat Măneștii să fie boierului nostru Hâncului serdaru di dreaptă ocină și dăruire și miluire...” pentru că „astăzi și Domnii Mele au slujit și țării noastre cu mare dreptate și cu credință”²². Este serdar și în timpul domniei lui Ștefăniță Lupu (1659-1661), fiul lui Vasile Lupu, când este trimis de către domn cu oșteni, împotriva lui Constantin Șerban, care venea cu oaste căzăcească ca să-l înlăture pe Ștefăniță Lupu de la domnie, păstrându-și rangul de serdar și în timpul domniei lui Eustratie Dabija (1661-1665). În luna mai 1666, la sfârșitul primei domnii a lui Duca Vodă este menționat în documentele timpului în rangul de mare medelnicer, domnul întărindu-i moșia Ghețoanei pe Bâc, lângă Chișinău, păstrându-și acest rang și în noiembrie 1666, când la domnie vine noul domn Iliăș Alexandru, care îi întărește daniile și cumpărăturile din moșia Secăreni, din ținutul Lăpușnei,²³ mai fiind menționat în această funcție și în anul 1669. Din luna iulie 1670 și până în

1673 este iarăși atestat în funcția de serdar, iar potrivit opiniei istoricului C. Rezachevici, în anul 1676, în timpul domniei lui Antonie Ruset, Mihalcea Hâncu avea rangul de mare stolnic,²⁴ ca în luna decembrie 1678 (corect 1677 – A. A.), când alcătuieste dania schitului Vladnicul, să se intituleze fost mare stolnic²⁵. Credem că anume în anii de domnie ai lui Antonie Ruset (Rosetti, 10 noiembrie 1675 – noiembrie 1678), lui Mihalcea Hâncu i-a fost acordat rangul de mare stolnic, deoarece din noiembrie 1678, la domnie în Moldova revine iarăși Duca vodă, care, din cauza dușmăniei dintre ei, nu putea să-l mențină pe boier în rangul de mare stolnic. Iată de ce Mihalcea Hâncu, când alcătuieste dania schitului Vladnicul, în decembrie 1677, se intitulează fost mare stolnic, dată după care dispăre din însemnările vremii până în anul 1698, când, la o vârstă destul de înaintată, își face diata în favoarea fiului său, Dumitrașcu Hâncu²⁶. Deci, cea mai înaltă dregătorie ocupată de acest boier a fost cea de mare stolnic.

Potrivit informațiilor documentare, Mihalcea Hâncu a fost căsătorit de două sau mai multe ori. Pe una dintre soții a chemat-o Marula, fiica lui Costin, băștinaș din Pocșești – Ialoveni, iar o altă soție purta numele Nastasia, văduva unui Potlog²⁷. O carte domnească din timpul domniei lui Gheorghe Ghica, datată cu 11 aprilie 1741, ne informează că Mihalcea Hâncu a avut „trei fete și un făt, pă Dumitrașcu”,²⁸ fetele chemându-se Maria, Alexandra și Chelsia. Analizând documentele, cercetătorul I. Tentiuc afirma că „reieșind din faptul că Alexandra și Chelsia au primit moșii la baștina lui Costin, socrul marelui stolnic și tatăl Marulei, se pare că ultima era mama lor”²⁹.

Bazându-se pe cartea domnească din 11 aprilie 1741, A. Sava, I. Tentiuc și alți cercetători susțin că Mihalcea Hâncu a avut 4 copii. Însă unele documente din timpul domniei lui Antonie Ruset, de exemplu, al patrulea ispisoc din 7184 (1675-1676) arată că Nastasia (văduva lui Potlog – A. A.), care a fost soția lui Mihalcea Hâncu, era mama Niculii și a lui Doni,³⁰ pe care l-a omorât Gheorghe Duca. A. Sava îl considera pe Doni fiu vitreg al lui Mihalcea Hâncu,³¹ dar despre cel de-al doilea copil al Nastasiei, Nicula, nu se cunoaște nimic. Noi considerăm că dacă Doni era fiul vitreg al lui Mihalcea, totuși datorită faptului că mama lui Doni și Niculii a fost căsătorită cu marele stolnic, putem afirma că Mihalcea Hâncu a avut 6 copii.

Cum menționează M. Onilă, moșiile Hânculeștilor se întindeau, pe timpuri, de la Hâncești, Mănăstirea Hâncu, Nisporeni, valea Trăisteni, Isăicani și până sus, pe ambele maluri ale Prutului,³² inclusiv moșia Ghețoani, pe Bâc, lângă Chișinău, moșia Secăreni, ținutul Lăpușna, satul Mănești din ținutul Troțușului etc. De la neamul Hânculeștilor provine și numirea orașului Hâncești, care a fost proprietatea acestei familii, ai cărei membri, la 4 august 1803, își revendicau unii altora dreptul de proprietate asupra moșiei Hânceștilor, fiecare parte implicată dovedindu-și coborârea din acest neam³³. Moșiile stăpânite de către neamul Hânculeștilor și împărțirea lor între rude sunt arătate în lucrările lui Gh. Bezviconi și Aurel Sava³⁴.

Revenind la personalitatea marelui stolnic Mihalcea Hâncu menționăm că el a avut un destin foarte complicat, săvârșind fapte mari care au intrat în istoria Țării Moldovei. Una dintre aceste fapte a fost participarea la răscoala

antidomnească din anii 1671-1672, fiind unul dintre conducători, alături de serdarul Apostol Durac de la Orhei și Constantin, clucerul de la Soroca, din timpul celei de a doua domnii a lui Gheorghe Duca (1668-1672). Cercetând izvoarele, cronicile, lucrările speciale, G. Bădărău evidențiază trei cauze principale ale răscoalei unei părți a societății moldovene împotriva lui Duca Vodă, acestea fiind: fiscalitatea excesivă practică de domn, politica de impunere abuzivă, care a afectat largi categorii sociale: țărănimea, slujitorii, curtenii și chiar o parte a marii boierimi; oferirea dregătoriilor mai importante – de obicei a celor mai lucrative – boierimii grecești, rudelor și creditorilor constantinopolitani ai domnului și abuzurile acestora, evident, în detrimentul boierimii locale și, legat de aceasta, îndepărtarea din activitatea administrării puterii de stat a boierimii mijlocii și a răzeșilor din ținuturile „*totdeauna gingașe*”, cum le numește Nicolae Iorga, de la granița de răsărit a țării, categorii sociale cu „*tradiții*” ale spiritului și ale actelor de revoltă³⁵. Aceste ținuturi răsăritene erau Lăpușna, Orhei și Soroca, care alcătuiau partea Țării de Jos, boierii din aceste ținuturi au fost înlăturați din dregătorii și, în același timp, Gheorghe Duca, cum afirmă cronicarul Nicolae Costin, „*cu dările și asuprelile vistieriei nu-i uita în toată vremea*”³⁶. Această opinie este împărtășită și de cronicarul Ion Neculce, care afirmă că pentru „*urâciunea grecilor ce aduseseră pre mulți de la Țarigrad*” și pentru „*dăjdiile grele, afară de cele de rând... pe care nu le mai puteau suferi pământeni*”³⁷, s-au răscolat lăpușnenii, orheienii și sorocenii.

Răscoala s-a declanșat la 9 decembrie 1671, în frunte cu Mihalcea Hâncul, fost mare serdar, Apostol Durac, fost mare medelnicer și Constantin, fost clucer,³⁸ răsculații îndreptându-se spre Iași, pentru a-l alunga din țară pe nesuferitul domn. Gheorghe Duca, neavând destule forțe pentru a se opune răsculaților, se închină în curtea domnească împreună cu susținătorii săi și cu un pașă turc („*Cașegi pașa împărătesc*”), care venise la Iași ca să ridice tributul,³⁹ în speranța că răsculații nu vor îndrăzni să atace curtea în care se află reprezentantul Porții, ceea ce ar fi provocat mânia sultanului. Răsculații, cum arată cronicarul Ion Neculce, pradă orașul, intrând „*prin casele boierești și negustorești, prin târgu, strângându și jăcuind. Și, prinzându pre greci, pre câți i-au găsit pe toți i-au omorât*”⁴⁰. Mai apoi au impresurat curtea domnească, au ales o delegație din 12 „*oameni bătrâni de țară*” și au trimis-o la domn, cerându-i să părăsească, de bună voie, țara, ori va fi alungat cu forța, cum menționează cronicarul: „*de nu v-a ieși de bună voie, se v-a ieși și fără de voia sa*”⁴¹.

Sub presiunea răsculaților, Gheorghe Duca a fost nevoit să cedeze, cerând răgaz trei zile pentru pregătiri de plecare, apoi, însoțit de susținătorii săi, împreună cu pașaua care a luat haraciul, a plecat „*cu mare rușine din scaun de la Iași*”⁴². Dregători, sau cum menționează cronicarul, „*chivernisitori*”, în capitala Moldovei au rămas conducătorii răscoalei: Hancu, Durac și Constantin clucerul, care au deținut puterea aproape două luni, decembrie 1671 – ianuarie 1672. Istoricul Constantin Rezachevici, făcând trimitere la un document din colecția „*Hurmuzaky*”, susține că, în acest răstimp, o adunare de stări convocată la Iași de către conducătorii răscoalei l-au ales domn al Moldovei pe Mihalcea Hâncu⁴³.

Afirmația este argumentată doar cu o relatare a unui informator din Camenița, din 27 decembrie 1671 – 6 ianuarie 1672, că „*acum în scaunul domnesc șade un oarecare Hâncul, domn al Moldovei, până v-a fi o declarație din partea Porții sau un domnitor nou*”,⁴⁴ adăugând că „*grecii și evreii*” lui Duca au fugit la Camenița, detaliu nelipsit de importanță. Această opinie este susținută și de către autorii Istoriei Românilor în date, care, în ediția din anul 2003, l-au inclus pe Mihalcea Hâncu în lista domnilor Moldovei pentru lunile decembrie 1671 – ianuarie 1672⁴⁵. La această opinie a aderat și cercetătorul Vlad Ghimpu, al cărui studiu este intitulat „*Medelnicerul Mihalcea Hâncu – un mare boier ajuns domn al Moldovei*”, în care afirmă că „*ne asociem la părerea că exercitarea funcțiilor domnești la Iași o avea Mihalcea Hâncu, sprijinindu-ne pe unele dovezi noi*”,⁴⁶ întrezărindu-se, astfel, o contrazicere între titlu și afirmație, deoarece „*a fi domn al Moldovei*” și a „*exercita funcțiile domnești*” nu este unul și același lucru. Dovezile „*noi*” invocate de autor constau în faptul că Mihalcea Hâncu, „*în calitate sa de domn ales de Țară*”, nu dorea să se opună puterii suzerane și, când împotriva răsculaților sunt trimise trupe turco-tătare, el „*refuză să se implice în lupta directă împotriva Porții și, împreună cu susținătorii săi, se refugiază la Rașcov*”. O altă dovadă „*nouă*” constă în acordarea protecției și a indigenatului polonez de către senatul din Varșovia lui Mihalcea Hâncu și Apostol Durac pe teritoriul polonez⁴⁷. Considerăm opinia acestor autori, că Mihalcea Hâncu a fost ales domn al Moldovei, neargumentată, iar problema va fi abordată într-un studiu special.

Mult mai verosimilă și argumentată este opinia lui Gabriel Bădărău, conform căreia, conducătorii răscoalei, aflându-se la Iași, numai au deținut puterea, iar „*Mihalcea Hâncu și Apostol Durac nu trec la acte de guvernare propriu-zise. Nu alege un domn și nici unul dintre ei nu se proclamă ca atare. Nu se fac numiri în dregătoriile statului*”⁴⁸. Când pașaua turcească venită la Iași să ridice haraciul, aflându-se închis în curtea domnească împreună cu domnul Gheorghe Duca, cere răsculaților să pună capăt răscoalei și „*să nu fie haini împăratului (sultanului – A. A.)*”, răsculații răspund că ei nu s-au răscolit împotriva împărăției, ci împotriva lui Duca pentru multe răutăți ce le-au făcut și „*să le dea împărăția (Poarta – A. A.) alt domn că are mulți oameni, și poate să le trimită pe alt domn*”⁴⁹. Deci, răsculații nu cer numirea sau confirmarea de către Poartă a lui Mihalcea Hâncu, domn al Moldovei, cer însă ca sultanul să le trimită alt domn.

Din izvoare, cronici și studii recente aflăm că adunarea stărilor a fost convocată la Iași nu pentru a-l alege domn pe Mihalcea Hâncu sau Apostol Durac, ci pentru a atrage toată țara de partea răsculaților și pentru a alege o delegație numeroasă și cât mai reprezentativă, care să fie trimisă la Țarigrad cu misiunea de a-l pârî pe Gheorghe Duca pentru toate răutățile pricinuite locuitorilor Țării Moldovei și de a-i îndreptăți pe răsculați ca, în consecință, să fie numit de Poartă alt domn. O delegație mare a și fost aleasă, numărul membrilor ei variind de la „*câțiva*” până la „*900 boieri mari și mici și 500 de clerici*”⁵⁰. În asemenea condiții, alegerea unui domn la Iași fără știrea Porții ar fi subminat nu numai misiunea delegației trimise la Istanbul, ci ar fi periclitat și pozițiile

răsculaților în conflictul lor cu Gheorghe Duca, fapt de care conducătorii răscoalei își dădeau seama, afirmând mereu că ei nu s-au răscolit împotriva Porții.

Mai trebuie să adăugăm că, în timpul răscoalei, în statele vecine și mai îndepărtate a fost răspândită vestea că domnul Moldovei a fost ales Apostol Durac,⁵¹ ceea ce iarăși nu corespunde adevărului. Putem afirma că autorii care au lansat opinia că Mihalcea Hâncu ar fi fost ales domn de către adunarea stărilor Moldovei nu au prezentat argumente și dovezi convingătoare în favoarea acestei opinii. Ei citează documentul din colecția Hurmuzaki, despre convocarea adunării stărilor, însă nici unul dintre ei nu prezintă documentul care ar arăta clar că această adunare l-ar fi ales pe Mihalcea Hâncu domn. Această afirmație o fac ei înșiși, de la sine. Când însă, vine vorba de argumentarea ei ne prezintă informația provenită de la un informator din Camenița că „*acum în scaunul domnesc șede un oarecare Hâncul, domn al Moldovei*”,⁵² informație care, credem noi, nu reprezintă altceva decât un zvon răspândit de către „*grecii și evreii*” lui Duca, care, după cum afirma Constantin Rezachevici, din cauza răscoalei, au fugit la Camenița. Deci, este clar că ei au dus zvonul la Camenița și de la ei s-a întors. Poziția autorilor devine vulnerabilă și din cauză că ei acceptă „*zvonurile*” că domn al Moldovei este Mihalcea Hâncu, dar resping categoric zvonurile similare parvenite din surse externe că „*noul domn al Moldovei*” este numit Apostol Durac⁵³.

Delegația trimisă la Istanbul de către răsculați a fost atacată și nimicită de către Gheorghe Duca, puțini dintre delegați reușind să-și salveze viața și să se reîntorcă la Iași. Gheorghe Duca a recăpătat încrederea și firmanul sultanului și s-a pornit cu trupe turco-tătare împotriva răsculaților. Ultimii se pregăteau să riposteze, dar încercările lor de a obține ajutor din partea Poloniei și cazacilor au eșuat. În afară de aceasta, în tabăra răsculaților au apărut divergențe. Apostol Durac cerea atacarea trupelor turco-tătare. Mihalcea Hâncu, nedorind să se „*hainească*” față de Poartă, părăsește Moldova și se retrage pe teritoriul Poloniei, la Rașcov. Răsculații conduși de Apostol Durac au fost înfrânți de către trupele turco-tătare la Pașcani, pe Ichel. Gheorghe Duca a fost reinstalat la domnie în Moldova deoarece sultanul, pregătind o campanie militară împotriva Poloniei, dorea ca în Moldova, să fie liniște, iar pe tron să se afle un domn devotat Porții, care urma să aprovizioneze cu toate cele necesare trupele otomane în timpul trecerii lor prin țară.

Retragerea lui Mihalcea Hâncu și refuzul lui de a se opune trupelor turcești este considerată de cercetători, nu ca un act de trădare, ci ca o hotărâre realistă dictată de aprecierea obiectivă a circumstanțelor concrete, înțelegând prea bine că răsculații nu puteau rezista turcilor timp îndelungat, scopul lui Mihalcea Hâncu și a susținătorilor lui fiind același ca și al lui Apostol Durac, adică înlăturarea de la tron a lui Gheorghe Duca, însă nu pe calea confruntărilor armate cu Poarta, ci „*pe cea a tratativelor diplomatice*”⁵⁴.

Retrăgându-se pe teritoriul Poloniei, Mihalcea Hâncu a primit indijenatul polonez⁵⁵, dar pentru participarea la răscoală a avut mult de suferit, fiindu-i confiscată averea, inclusiv moșia Secăreni, iar în cea de-a treia domnie a lui

Gheorghe Duca (1678 după noiembrie -1683) domnul îl omoară pe Donie, fiul vitreg al lui Mihalcea Hâncu⁵⁶. Deși răscoala a fost înfrântă, înlăturarea de la tron a lui Gheorghe Duca de către răsculații conduși de Mihalcea Hâncu a intrat în istorie, fiind înveșnicită de zicala care circulă și astăzi „*Vodă – da, iar Hâncu – ba*”.

După mazilirea lui Gheorghe Duca, în august 1672, Mihalcea Hâncu se întoarce în țară. Dar necazurile lui nu au luat sfârșit. La începutul anului 1674, vine la domnie Dumitrașcu Cantacuzino (1674-1675), care, temându-se de noi incursiuni ale polonezilor asupra țării, dar și de declanșarea unei noi răscoale antidomnești,⁵⁷ îi aduce pe tătari să ierneze în țară, așezându-i în ținuturile Orhei, Lăpușna, Iași, Hârlău și Vaslui, ca să-l apere în caz de necesitate. Pentru aprovizionarea tătarilor erau necesare mari cantități de provizii etc., fiind impuse și adunate noi dări de la locuitori, inclusiv de la boieri. Mihalcea Hâncu, din cauza imposibilității de a achita suma la care a fost impus, pentru datoria de o mie de lei, este vândut de către domn în robie turcilor, fapt menționat chiar în diata sa, alcătuită în 1698, în folosul fiului său Dumitrașcu: „*că dându-ne Dumitrașcu Vodă la robie, că plătind bani ce mâncându-le țara, iar el și-a plătit partea lui pe giură, iar mie nu mi-au ajuns din toată agonisita me 1 000 lei și m-au luat turcii rob și m-au dus la Roșia, iară Dumitrașcu, feciorul meu, au vândut tot ce au avut după sufletul lui și m-au răscumpărat...*”⁵⁸.

A. Sava consideră că Roșia, unde a fost dus în robie Mihalcea Hâncu, era o localitate pe care nu reușește să o identifice, întrebându-se dacă nu cumva este vorba de o localitate din împrejurimile Benderului sau din Bugeac⁵⁹. În realitate este vorba de Halici, care, pe acele timpuri, era supranumit și Rusia Roșie⁶⁰. În 1672, Haliciul, împreună cu Podolia, deveniseră posesiuni turcești și în acele locuri a și fost dus rob serdarul nostru. G. Bădărău afirma că Mihalcea Hâncu a fost răscumpărat de la turci de către domnul Moldovei, Gheorghe Ștefan⁶¹. În realitate, autorul confundă răscumpărarea din robia turcească cu un alt episod din viața marelui stolnic. După alungarea lui Vasile Lupu de la tronul Moldovei și urcarea pe tron a rivalului acestuia, Gheorghe Ștefan, Mihalcea Hâncu, aflându-se printre susținătorii lui Vasile Lupu, fuge de frica noului domn la turci. Iar în continuare vom cita din cronică lui Miron Costin: „*Ce domnea Ștefan vodă fără grije – numai o seamă de lăpușneni; ales Hâncesti, nu era deodată așezată și fugisă Mihalcea Hâncu la turci... Ce ajungând Ștefan Vodă cu bani la pașa de Silistria, l-au prinsu pașea și l-au trimis în obezi la Ștefan Vodă. Și l-au iertat și l-au pus armaș al doilea*”⁶². Aici se întrezărește politica înțeleaptă a domnului Gheorghe Ștefan de a-i ierta pe unii dintre cei mai puternici oponenți ai săi și de a-i atrage de partea sa, ca să-și întărească pozițiile la domnie.

După răscumpărarea din robie, este menționat în documentele timpului, cum am arătat deja, în rangul de stolnic și mare stolnic la 1676, pe timpul domniei lui Antonie Ruset (1675-1678), cum se intitulează Mihalcea Hâncu în anul 1677, când întemeiază și dăruiește pământ Mănăstirii Vladnicul. Aceasta a avut loc la începutul celei de-a treia domnii a lui Gheorghe Duca (1678 după noiembrie 28 – 1683 decembrie 25), dania stolnicului fiind datată cu 9 decembrie 1677, dată după care Mihalcea Hâncu dispăre din cronicile timpului pe o

perioadă de 20 de ani. Unii cercetători presupun că relațiile rele cu noul sau, mai bine zis, cu vechiul domn, l-au impus pe Mihalcea Hâncu să se refugieze iarăși în Polonia⁶³. Apreciind activitatea lui Mihalcea Hâncu în calitate de boier și dregător al Țării Moldovei, este necesar să menționăm că implicarea lui în luptele pentru domnie de partea unui sau altui domn și, îndeosebi, participarea lui în calitate de conducător la răscoala din anii 1671-1672 împotriva domnului Duca-Vodă au produs o neștersă impresie asupra contemporanilor și a locuitorilor țării. Unul dintre urmașii lui Mihalcea, dorind să demonstreze autenticitatea actului de danic al lui Mihalcea Hâncu mănăstirii care-i poartă numele, act care nu a fost semnat de marele stolnic, ci ar fi purtat numai pecetea lui personală, afirma „că Mihalcea Hâncu nu se iscălea cu mâna sa sau după obiceiul Domnilor, fiind și el în ținutul Lăpușnei cât un Domn”⁶⁴.

De la neamul Hânculeștilor provine și numirea localității Hâncești – proprietate a acestei familii. Numele localității se întâlnește pentru prima dată în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan (1653-1658), documentul însă nu permite stabilirea precisă a anului⁶⁵.

În literatura de specialitate se vehiculează presupunerea că Mihalcea Hâncu, aflându-se în refugiu în Polonia, ar fi primit titlul de nobil și o stemă a familiei sale⁶⁶. Gheorghe Bezviconi a publicat stema familiei Hâncu, fără a indica sursa⁶⁷. Ea reprezintă: „Scut tripartit în furcă răsturnată: în I, pe roșu, o secure conturată, în bară, de argint; în II, pe albastru, un zid crenelat de argint, merlonul central înălțat de o cruce latină de aur; în III, pe aur, un cap de bour negru, cu stea cu cinci raze de aceeași culoare între coarne”⁶⁸. Silviu Andrieș-Tabac menționează că această stemă a familiei Hâncu, vehiculată în literatura de specialitate, „se consideră a fi din secolul XIX și de obârșie rusă”⁶⁹. Autorul consideră însă că această stemă sugerează căutarea a două filiere de origine a stemei Hâncu: „una poloneză și alta rusească”, însă, analizându-le, nu dă prioritate nici uneia dintre ele, dar admite totuși posibilitatea ca ea „să se fi născut în spațiul heraldic rusesc, adică în Basarabia”⁷⁰, mai fiind posibilă ca ea să fie „o creație romantică a familiei inspirată din istoria și legendele neamului”⁷¹. Examinând conținutul stemei, el ne prezintă următoarele explicații: securea din prima porțiune este o emblemă care face aluzie la serdarul Mihalcea Hâncu, conducătorul răscoalei orheiienilor, sorocenilor și lăpușnenilor din 1671-1672. Capul de bour cu stea între coarne din a treia porțiune este o marcă de origine moldovenească a Hânceștilor, iar zidul crenelat de cetate surmontat de cruce ar simboliza Mănăstirea Hâncu, „această cetate a lui Dumnezeu ctitorită de familia serdarului”⁷².

Cum am menționat deja, Mihalcea Hâncu avea și pecete personală pe care o aplica pe acte. S. Andrieș-Tabac, cu trimitere la cercetătorul ieșean Petronel Zahariuc, ne prezintă și o pecete inelară octogonală a serdarului Mihalcea Hâncu, aplicată pe un act din 11 octombrie 1661,⁷³ în care se pare că este reprezentat „un călăreț pe un cal cabrat”, compoziția emblematică optând pentru interpretarea sigiliului lui Mihalcea Hâncu „ca sigiliu de funcție, conținând un însemn personal, semnificativ pentru dregătoria posesorului”.

Arheologul VI. Ghimpu ne prezintă și un inel de argint, care ar fi aparținut lui Mihalcea Hâncu, cu un diametru de 22 mm, probabil fabricat în Polonia, având imprimat titlul de 14 carate, constituit dintr-o verigă rotundă în secțiune aplatizată, cu decorații laterale reprezentate dintr-o frunză și cu câte două flori care susțin o pecete concavă, de formă ovală, asemenea cu un scut, ce deține mobile heraldice – jos, două securi încrucișate, mai sus, capul de bour cu monograma numelui și rangului boieresc, exprimată prin două litere MM (scrise de mână, inversate), dispuse între coarnele largi și încheiată, deasupra, cu o coroană voievodală deschisă, cele două litere „MM” semnificând numele (mic) și rangul boieresc – Mihalcea Medelnicer, funcția cea mai înaltă ce a avut-o până la răscoala împotriva lui Gh. Duca⁷⁴.

VI. Ghimpu susține că imaginea de pe inel „reprezintă o stemă princiară de asumptiune a lui Mihalcea Hâncu, pornind de la blazonul concedat de regele polonez, care-i recunoaște prin coroana voievodală expusă pe stema sa din Polonia temeiurile aflării în scaunul Moldovei în timpul răscoalei lui Gh. Duca, în baza unei solidarități creștine antiotomane”⁷⁵. Deci, Vlad Ghimpu, ca și C. Reza-chevici, susține că Mihalcea Hâncu a fost domn al Moldovei în timpul răscoalei antidomnești din anii 1671-1672. Este necesar să menționăm că inelul sigilar care se află în colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei a fost recoltat dintr-o groapă din centrul satului Lăpușna,⁷⁶ centrul administrativ al ținutului cu același nume, din timpurile lui Mihalcea Hâncu. Se presupune că groapa în care a fost recoltat inelul ar fi constituit mormântul lui Mihalcea Hâncu. Însă starețul Mănăstirii Hâncu, Dosoftei, susține că Mihalcea Hâncu a fost înmormântat la mănăstirea care-i poartă numele. Deși această afirmație a starețului Dosoftei nu mai poate fi verificată, deoarece cimitirul Mănăstirii Hâncu a fost distrus în perioada de ocupație sovietică și în timpul lucrărilor de reconstrucție a lăcașului monahal, totuși suntem tentați să dăm crezare starețului, care cunoștea bine situația de la mănăstire. Astfel, afirmația că inelul ar fi aparținut lui Mihalcea Hâncu devine îndoielnică.

În concluzie putem menționa că Mihalcea Hâncu a fost un mare boier și dregător al Țării Moldovei, în calitate de serdar, apărând frontierele de est ale țării, a fost unul dintre conducătorii răscoalei antidomnești din anii 1671-1672, fiind mai apoi înălțat la rangul de mare stolnic. Mihalcea Hâncu este „eroul central al nulei istorice „Domnia Arnăutului”, scrisă de Alexandru Hâjdău și publicată în anul 1872, la București, de către fiul autorului Bogdan Petriceicu-Hașdeu”⁷⁷.

O altă faptă importantă săvârșită de către Mihalcea Hâncu, care, de asemenea, a contribuit la intrarea lui în istorie și la păstrarea numelui său în memoria urmașilor, a fost întemeierea, în anul 1677, a mănăstirii, care și astăzi îi poartă numele. În anul întemeierii ea se numea schitul Vladnic, după denumirea locului pe care a fost întemeiată. Originalul actului de danic al lui Mihalcea Hâncu, biv vel stolnic, acordat schitului Vladnicul, pe care îl înzestreză cu pământ, a fost publicat de L. T. Boga. Prezentăm în continuare conținutul acestui act: „Eu, Mihalcea Hâncul, biv vel stolnic, scriem și mărturisesc eu cu acest adevărat zapis al meu precum eu m-am milostivit de-am făcut o sfântă mănăstire

la Vlamnic și m-am socotit de m-am milostivit și i-am dat Vlamnicul de în deal și Vlamnicul din vale despre Pereani până în hotarul Perenilor și despre Cârsteștii până în hotarul Cârsteștilor și a Căzâneștilor așijderea și spre Lozova până în valea ce se cheamă hotarul Lozovii până în vărsătura apei, așijderile despre Miclăușeni până în obârșia Târnășii. Așijdirele m-am milostivit de am dat sfintei mănăstirii un bătrân ce se cheamă în Cornești în fundătura Băcovăului ce l-am cumpărat de la Andreiu Horopcianul și de la Burla călugărul și de la surorile lui din vatra satului Cârsteștilor cu vad de moară și din țarină și de în fânațe ce se v-a alege partea acestui bătrân carele mi l-au vândut acești oameni carii mai sus sântu scriși.

Eu m-am milostivit de am dat danie aceștii sfinte mănăstiri care am să ne hie nouă pomană și feciorilor noștri ca să pomenească părinții și moșii noștri, pentru căci am fostu dat această dreaptă moșie ocină ale noastre, iar cine s-ar ispiti întru ceva din oamenii miei sau de în nepoții miei sau de în de strănepoții miei, sau hie cine va hi ca să fie treklet și proklet și afurisit de trei sute și opt spre zece oteți pentru căci nime nici un amestec la aceste drepte moșii n-are ce sântu drepte aceștii sfinte mănăstiri căreia i le-am dat casă hie aceștie sfinte mănăstiri driaptă moșie în veci ca să să hrăniască slujitori aceștie sfinte mănăstirii și pentru mare credință pecetea încă miam pus ca⁷⁹.

În anul 7186 dechemvrie 9 zile)⁷⁸ (Original hârtie fără semnătură și pecetie.)

Mai întâi trebuie să menționăm că L. T. Boga este singurul cercetător care arată corect că mănăstirea a fost întemeiată în anul 1677 și nu în anul 1678, cum menționează alți cercetători și cum se indică greșit în sute de documente de arhivă. Cu regret, autorul nu arată sursa din care a fost extras actul. Există o copie tradusă în limba rusă din 10 decembrie 1837, a cărei identitate cu originalul este confirmată cu semnătura egumenului Mănăstirii Hâncu, Dosoftei⁷⁹. Acest important document ni-l prezintă pe biv vel stolnicul Mihalcea Hâncu în calitate de ctitor al Mănăstirii Vladnicul. Copia nu corespunde întocmai originalului publicat de L. T. Boga.

Anticipând evenimentele, vom menționa că anume faptul că actul de danie nu are nici semnătură și nici pecete a determinat Divanul Moldovei să-l considere fals și nul, iar mănăstirea a pierdut procesul de judecată din anul 1809 cu spătarul Panaiot Catargiu și cele 797 de fâlci și 2540 de stânjani pătrați (1040 desetine) de teren, acoperit aproape în întregime cu pădure, dăruit mănăstirii de către Mihalcea Hâncu⁸⁰. Totuși, deși lipsit de semnătura și pecetea ctitorului, acest document reprezintă, cu siguranță, o copie a originalului daniei lui Mihalcea Hâncu, a cărui existență este confirmată de un șir de alte documente și, îndeosebi, de tradiția de la Mănăstirea Hâncu și de către bătrâni răzeși din satele învecinate cu acest lăcaș monahal.

Gh. Bezviconi pune la îndoială faptul că Mihalcea Hâncu ar fi fost ctitorul adevărat al mănăstirii, afirmând: „ar fi putut fi zidite numai de fiul său Dumitrașcu”⁸¹. Această opinie eronată a lui Gh. Bezviconi are la bază dușmănia dintre Mihalcea Hâncu și domnul Gheorghe Duca, care nu i-ar fi permis lui Mihalcea Hâncu să fie întemeietorul mănăstirii, deoarece în anii 1678-1683 are

loc a treia domnie în Moldova a lui Gheorghe Duca. Anul formării schitului, în opinia lui Gh. Bezviconi, coincide cu anul domniei lui Duca. Dar adevărul constă în faptul că schitul a fost fondat în anul 1677, adică până la începutul celei de-a treia domnii a lui Duca, iar Gh. Bezviconi nu cunoștea sursele documentare, afirmând că: „N-avem posibilitate să cercetăm toate aceste în prezent”⁸². Într-un articol publicat de Luminița Ilvițchi în „Literatura și Arta”, în anul 1993, se afirma în mod eronat că Mănăstirea Hâncu a fost fondată de domnitorul Gheorghe Duca⁸³.

Dar să revenim la mănăstire. Apare întrebarea, care a fost cauza ce l-a îndemnat pe marele stolnic Mihalcea Hâncu să întemeieze mănăstirea? Nu am descoperit documente ce ne-ar permite să răspundem la această întrebare, există însă mai multe legende și presupuneri ale cercetătorilor. Cea mai verosimilă ipoteză este emisă de A. Sava, potrivit căreia, întemeierea mănăstirii a fost o promisiune și o mulțumire adusă lui Dumnezeu pentru scăparea din robia turcească. Fiind vândut turcilor, în 1674, de către domnul Dumitrașcu Cantacuzino, Mihalcea Hâncu a fost răscumpărat de către fiul său, Dumitrașcu Hâncu. „Faptul că s-a văzut scăpat din robia tătarească, scrie A. Sava, a avut desigur o puternică înrăurire asupra sufletului războinicului nostru. Așa a zămislit ideea sa de a face o mănăstire”⁸⁴. Același autorul însă, ne prezintă și o legendă, care dăinuiește până astăzi, „că mănăstirea a fost ridicată în semn de mulțumire că pe locurile pe unde se înalță astăzi, în mijloc de codru, și-a găsit ascunziș și mântuire de tătari fata lui Hâncu”⁸⁵.

A. Sava consideră că această legendă „nu face decât să confirme această presupunere a noastră”, deși noi nu vedem această confirmare, deoarece, în primul caz, este vorba de salvarea din robie a tatălui, iar în cel de-al doilea caz – de fiica lui Mihalcea Hâncu.

L. Ilvițchi ne prezintă o altă legendă populară transmisă din generație în generație, potrivit căreia „odată, în preajma iernii, o tânără fecioară, părăsind cuibul părintesc, s-a rătăcit prin pădure. Neputând ieși la vreun luminiș s-a aciuat într-o vizuină unde și-a petrecut toată iarna. Primăvara, la topitul zăpezilor, a fost găsită de niște ciobani, care vroiseră s-o scoată din vizuină și s-o ducă acasă. Copila ar fi declarat că va ieși din ascunzătoare doar în clipa în care va auzi dangăt de clopote. Auzind despre dorința copilei lor, părinții au hotărât să zidească în apropiere un schit”⁸⁶. Conform altei legende, copila ar fi fost una dintre fiicele lui Mihalcea Hâncu, pe care părinții doreau s-o căsătorească cu clucerul Constantin, unul dintre conducătorii răscoalei din 1671-1672, aliatul lui Mihalcea Hâncu. Fata ar fi refuzat să se căsătorească și a fugit de acasă, și s-a rătăcit în codru. La iazul Hânculeștilor a avut o viziune a Sfintei Cuvioasa Parascheva, care i-a arătat drumul spre o peșteră în care ea s-a ascuns. Fiind găsită de către ciobani, ea a refuzat să se întoarcă acasă și la peșteră a venit însuși tatăl ei, rugând-o să iasă din peșteră și să meargă acasă. Ea o promis că va ieși numai dacă tatăl ei îi promite că va construi o mănăstire. Mihalcea Hâncu i-a fi promis și, în baza acestei legende, mai mulți cercetători (A. Zașciuc, C. Zamfir Arbure, P. A. Crușevan, Arhimandritul V. Puiu) afirmă că mănăstirea a fost ridicată la cererea unei fiice a lui Mihalcea Hâncu, care s-a călugărit. Având o

deosebită evlavie față de Sfânta Cuvioasa Parascheva, care i-a arătat drumul spre peșteră, ea și-a luat numele de monahia Parascheva, fiind și prima stareță a acestei mănăstiri,⁸⁷ schitul fiind inițial de călugărițe, deși nu a fost descoperit nici un document care ar confirma această afirmație preluată de la A. Zașciuk de către alți cercetători. Cum am menționat deja prima sursă în care este înregistrată ultima afirmație, că, inițial, schitul ar fi fost de maici este memoriul din 18 decembrie 1841, a starețului Mănăstirii Hâncu, Dosoftei.

Note:

- ¹ N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p.85.
² A. Eremia, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p.98;
 I. Jordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p.242,245.
³ M. Cosniceanu, *Hâncu*, în: „Timpul”, 9 septembrie 2005, nr.32, p.18
⁴ A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. 141.
⁵ Ibidem, p.85.
⁶ St. Ciobanu, *Biserici vechi din Basarabia*, în: Comisiunea monumentelor de istorie. Secția din Basarabia, Chișinău, 1924, p.53.
⁷ Gh. Bezviconi, *Boierii Hâncu*, în: „Din trecutul nostru”, nr.1 1933, p.2-4.
⁸ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. I, 1378-1620, nr.347, București, 1957, p.100; I. Tentiuc. Op.cit., p. 147.
⁹ *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p.217.
¹⁰ Gh. Bezviconi, *Boierii Hâncu*; A. Sava. Op.cit.; A. Stoide, *Un episod din domnia lui Gheorghe Duca. Răscoala lui Hâncu și Durac din 1671-1672*, în: „Arhiva”, nr.1-2, 1936; N. Grigoraș, *Marea răscoală populară din Moldova dintre 1671 și 1672*, în: „Studii și cercetări științifice”, istorie anul XIII, fasc.2, Iași, 1962; G. Bădărău, *Răscoala din Moldova de la 1671-1672*, în: „Patrimoniul”, nr.1, 1992.
¹¹ M. Onilă, *Un boier de țară – Mihalcea Hâncu (310 ani de la moarte)*, în: „Destin românesc”, nr.2, 1999.
¹² Vlad Ghimpu, *Medelnicerul Mihalcea Hâncu, un mare boier ajuns domn al Moldovei*, în „Destin românesc”, nr. 3-4, 2004.
¹³ I. Tentiuc, *Contribuții la istoria Mănăstirii Hâncu*, în: „Tirageția”, XII, Chișinău, 2003; I. Negrei, *Vostanie 1671-1672 gg v Moldovei*, în: În onoare Gheorghe Gonța. *Țara Moldovei, în contextul civilizației europene*, Chișinău, 2008.
¹⁴ A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p.85.
¹⁵ L. T. Boga, *Documente basarabene*, vol. IX, *Mănăstirea Hâncu (1677-1812)*, Chișinău, 1930, p. 1-4; Idem, *Documente din Basarabia*, p. II, Chișinău, 1938, p.50-51, 122-124.
¹⁶ Gh. Bezviconi, *Familii boierești ale vechii Moldove. Hâncu și Hasnaș*, în: „Viața Basarabiei”, nr. 6, 1932, p.35.
¹⁷ Idem, *Boierii Hâncu*, în: „Din trecutul nostru”, nr.1, 1933, p.6-10.
¹⁸ N. Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p.493.
¹⁹ Gh. Bezviconi, *Boierii Hâncu...*, p.2; S. Andrieș-Tabac, *Noile simboluri heraldice ale municipiului Hâncești*, în: Simpozion de numismatică, Chișinău, 13-15 mai 2001, *Comunicări, studii și note*, București, 2002, p. 268.
²⁰ *Alexandru Boldur*, București, 1992, p.542-543.
²¹ *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p.217,225. A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p.81-82.
²² A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p. 80-81.
²³ Ibidem, p.82, Despre rangurile și dregătoriile acordate lui Mihalcea Hâncu, vezi și Vl. Ghimpu, *Medelnicerul Mihalcea Hâncu – un mare boier ajuns domn al Moldovei*, în: „Destin românesc”, nr.3-4, 2004, p.23-24; M. Onilă. Op.cit., p.58.
²⁴ *Istoria Românilor*, vol. 5, București, 2003, p.284.

- ²⁵ L. T. Boga, *Documente basarabene*, vol. IX, *Mănăstirea Hâncu (1677-1812)*, Chișinău, 1930, p. 1.
²⁶ Vl. Ghimpu. Op.cit., p.24.
²⁷ A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p. 84, 85, 180-182.
²⁸ Ibidem.
²⁹ I. Tentiuc, Op. cit, p.145.
³⁰ A. Eșanu, V. Eșanu, N. Fustei, V. Pelin, I. Negrei, *Mănăstirea Căpriană (sec.XV – XX)* Chișinău, 2003, p.188-189.
³¹ A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p.110.
³² M. Onilă. Op.cit., p.58.
³³ Silviu Andrieș – Tabac. Op.cit., p.261; A. Sava. Op.cit., p.260-263.
³⁴ Gh. Bezviconi, *Boierii Hâncu*, în: *Din trecutul nostru*, nr.1, 1933, p.3,5-7; A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, p.156-158, 180-182, 212-213.
³⁵ G. Bădărău. Op.cit., p.80-81.
³⁶ N. Costin, *Letopiseșul Țerei Moldovei*, în: Mihail Kogălniceanu, *Cronicle României sau letopiseșele Moldovei și Valahiei*, tom. II, ed. a II-a, București, 1872, p.7.
³⁷ *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p.285.
³⁸ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1944, p.140-141.
³⁹ G. Bădărău. Op.cit., p.87.
⁴⁰ *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p.285.
⁴¹ G. Bădărău. Op.cit., p.88.
⁴² Ibidem, p.89.
⁴³ *Istoria românilor*, vol. V, București, 2003, p.283.
⁴⁴ Ibidem.
⁴⁵ *Istoria Românilor în date*, 2003, p.874.
⁴⁶ Vlad Ghimpu, *Medelnicerul Mihalcea Hâncu – un mare boier ajuns domn al Moldovei*, în „Destin Românesc”, nr.3-4, 2004, p.25 – 26.
⁴⁷ Ibidem.
⁴⁸ Gabriel Bădărău. Op.cit., p.89.
⁴⁹ Al. Amiras, *Cronica anonimă a Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Cronicle României sau letopiseșele Moldovei și Valahiei*, vol. III, București, 1874, p.100-101.
⁵⁰ G. Bădărău. Op.cit., p.90.
⁵¹ Ibidem, p.89.
⁵² *Istoria Românilor*, vol. V, București, 2003, p.283.
⁵³ G. Bădărău. Op.cit., p.84.
⁵⁴ Ibidem, p.93.
⁵⁵ Vlad Ghimpu. Op.cit., p.26, 32.
⁵⁶ G. Bădărău. Op.cit., p.93; I. Tentiuc. Op.cit., p.148; Vl. Ghimpu. Op.cit., p.27.
⁵⁷ A. Sava. Op.cit., p.83,142.
⁵⁸ Ibidem, p.141.
⁵⁹ Ibidem, p.142.
⁶⁰ *Istoria Românilor*, vol. V, București, 2003, p.285.
⁶¹ G. Bădărău. Op.cit., p.84.
⁶² M. Kogălniceanu, *Letopiseșe*, tom. I, 1872, p.347.
⁶³ Vl. Ghimpu. Op.cit., p.27.
⁶⁴ A. Sava. Op.cit., p.142.
⁶⁵ Alexandrina Matcovschi, *Din trecutul satului Hâncești...*, în: „Literatura și Arta”, 1982, 19 august.
⁶⁶ S. Andrieș – Tabac. Op.cit., p.267.
⁶⁷ Ibidem.
⁶⁸ Vl. Ghimpu, op. cit., p. 31.
⁶⁹ S. Andrieș-Tabac. Op.cit., p.269
⁷⁰ Ibidem, p.268.
⁷¹ S. Andrieș-Tabac. Op.cit., p.269.
⁷² Ibidem (vezi Fig.1, 2).

⁷³ Ibidem, p. 265 (vezi Fig.3).

⁷⁴ Vl. Ghimpu, op. cit., p. 31 (vezi Fig.4).

⁷⁵ Ibidem, p.31-32.

⁷⁶ Ibidem, p.33.

⁷⁷ Gh. Bezviconi, *Familii boierești ale vechii Moldove: Hâncu și Hasnaș*, în: „Viața Basarabiei”, nr. 6, 1932, p.33.; Idem, *Boierii Hâncu*, în: „Din trecutul nostru”, nr. 1, 1933, p.1-2.

* Loc deteriorat în original.

⁷⁸ L. T. Boga, *Documente. Acte privitoare la mănăstirea Hâncu*, în „Arhivele Basarabiei”, Nr.1, 1930, p.92-93; Idem, *Documente Basarabene, vol. IX. Mănăstirea Hâncu (1677-1812)*, Chișinău, 1930, p.1-2. (Text slav în original)

⁷⁹ *Moldova în epoca feudalismului*, Alcătuitori: Nichitici A. N., Dragnev D., Svetlicinai L., Sovietov P. V., vol. VI, Chișinău, 1992, p.110-111.

⁸⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F.208, inv.5, d.423, f.221 (în continuare ANRM).

⁸¹ G. Bezviconi. Op.cit., p.6.

⁸² Ibidem, p.5.

⁸³ „Literatura și Arta”, 17 iunie 1993.

⁸⁴ A. Sava. Op.cit., p.84.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ L. Ilvițchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, Chișinău, 1999, p.55.

⁸⁷ A. Zașciuk, *Materiali dlea gheografii i statistiki Rossii (Bessarabskaia oblasti)*, tom.2, Sankt-Peterburg, 1862, p.204; C. Zamfir Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București 1898, p. 321; P. A. Crușevan, *Bessarabia. Geograficeskii, istoriceskii, statisticeskii, ekonomiceskii, etnograficeskii i spravocinți s ornik*, „Bessarabet”, 1903, p. 148-149; Arhimandritul V. Puiu, *Mănăstirile din Basarabia*, în: Revista Societății istorico-archeologice bisericești din Chișinău, vol. XI, Chișinău, 1919, p.45.

SUMMARY

In the study are approached the problems regarding the personality of Mihalcea Hâncu-a great noble man and mandarin of the Moldovan Country, defender of the eastern borders of the country, founder of the Hâncu Monastery with the church on Saint Parascheva-Moldova's guardian angel. Hânculești lineage has its origin in the medieval period, the first documentary mention being dated with the year 1528. There is elucidated the life and activity of one of the most representative figures of the Hânculești branch – Mihalcea Hâncu, that manifested itself by active involvement in the fights for the throne for one or another lord, especially as a leader of the rebellion in the years 1671-1672 against Gheorghe Duca-Vodă, as well as founding in 1677, of Hâncu Monastery, that became an important focus on culture and spirit.

DECLANȘAREA LUPTEI PENTRU LIMBA MATERNĂ ȘI ALFABETUL LATIN ÎN BASARABIA ÎN ANUL 1917

Valeriu POPOVSCHI,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept

Prea bine se știe că cei peste 100 de ani de dominație țaristă (1812-1917) au avut urmări tragice pentru Basarabia. Izolată, în mod artificial, de realitățile și viața de peste Prut, adică de pământul din care a fost ruptă cu brutalitate, provincia a fost transformată într-o colonie periferică sau, după cum se exprimă istoricul Ion Varta, într-o „simplă gubernie”¹ a Imperiului Rus. Nici pe o clipă nu a încetat politica de colonizare a ei cu elemente alogene, țarismul creându-și, astfel, în ținut o puternică bază socială. După cum scriu în lucrările lor numeroși autori, inclusiv Anton Crihan, George Ciorănescu, George Giuglea, „chiar din primul moment după anexiune”² în Basarabia s-au stabilit, încurajați de autoritățile țariste, mii de evrei „din Polonia”³, nemți „din landul Baden-Württemberg”⁴, bulgari și găgăuzi „de peste Dunăre”⁵, urmași ai cazacilor zaporozjeni „refugiați încă în 1775 în Dobrogea”⁶ etc. Iată, deci, cum a devenit Basarabia „plurietnică”, vorba istoricului Anatol Petrencu⁷, în cei peste 100 de ani de dominație țaristă.

Însă cel mai îngrozitor și dureros fapt este că în perioada respectivă a fost pusă în mare primejdie însăși ființa națională a românilor basarabeni, deoarece procesul de rusificare și deznaționalizare, declanșat aici de reprezentanții odiosului regim, luase proporții înspăimântătoare⁸, distrugând în calea sa tot ce era național. În această ordine de idei, este destul de semnificativ următorul exemplu: la congresul I gubernial al țăranilor din Basarabia, care și-a desfășurat lucrările în luna mai 1917, la Chișinău, țăranul Zăbrian din județul Soroca vorbea cu mare durere în fața delegaților despre faptul că cei peste 400 de locuitori ai satului său, timp de 20 de ani, au tot rugat să le fie deschisă în localitate o școală cu învățatura în limba maternă, dar în zadar. El și-a încheiat cuvântarea astfel: „Dacă vechiul guvern n-ar fi căzut, noi am fi dispărut ca etnie”⁹.

Cele relatate la congresul amintit de simplul țăran basarabean sunt cu atât mai adevărate, cu cât ideologia țarismului nici nu ascundeau că urmăresc scopul ca pe calea rusificării și deznaționalizării să-i transforme pe basarabeni într-o

masă amorfă de oameni, care să-și uite originea și patria. „Dacă dorim ca Basarabia să fie cu adevărat... guvernul rusească, – scrie unul dintre acești ideologi, Pompei Batiuşkov, – adică să fie unită organic cu Rusia și să nu se mai afle în centrul atenției și agitației românești, e necesar ca prin intermediul școlii să-i familiarizăm pe țărani moldoveni cu limba slavă bisericească veche și să-i facem măcar prin limbă pe jumătate ruși”¹⁰.

Iată de ce, în rezultatul revoluției din februarie 1917 de la Petrograd și căderii țarismului, românii din Basarabia, ca și celelalte popoare de la periferiile imensului Imperiu, s-au încadrat într-o amplă și puternică mișcare de renaștere, mai exact de salvare a ființei lor naționale, astfel, conștiința lor de neam, adormită, într-un fel, în timpul îndelungatei ocupații țariste, manifestându-se limpede și plenar la prima ocazie. Vorba reputatului om de cultură Eugen Holban: „...atunci când zăgazurile asupririi s-au rupt, conștiința de neam a basarabenilor a erupt”¹¹.

Evident, unul dintre cele mai elocvente exemple, în sensul dat, e lupta pentru limba maternă, ce a fost izgonită de autoritățile imperiale din toate domeniile de activitate din provincie (biserica¹², școală, administrație, justiție etc.), ajungând, chiar în teritoriul ei național, „în starea unui regres fără precedent”¹³. Această luptă, care este specifică pentru faza inițială, după Ștefan Ciobanu, „romantică”¹⁴, a mișcării de renaștere și eliberare națională din ținut, s-a extins, practic, în toate localitățile lui și a antrenat aproape toate păturile sociale. Documentele de arhivă și materialele din presa timpului sunt extrem de convingătoare în sensul dat.

Ele mărturisesc, bunăoară, că primii care și-au ridicat cu fermitate vocea în apărarea limbii au fost, firește, intelectualii. De un activism deosebit în această privință dădeau dovadă învățătorii, care, în cadrul mai multor adunări și congrese organizate, atât la nivel gubernial, cât și județean, pledau cu hotărâre pentru repunerea limbii române în toate drepturile, adică pentru funcționarea nestingerită a ei în toate sferele sociale, în primul rând, în școală, deoarece anume ea a fost, după cum se știe și după cum se menționează și în literatură, „știnta principală a politicii țariste de asimilare lingvistică a populației băștinașe”¹⁵.

Astfel, congresul gubernial al învățătorilor din Basarabia din 10-13 aprilie 1917¹⁶ (alți autori indică, incorect, data de 11-13 aprilie 1917¹⁷), la care au fost prezenți, după cum susține Onisifor Ghibu, circa „500 de inși”¹⁸ (alți autori indică cifrele de 600¹⁹ și chiar de 800²⁰ de delegați), înfruntând rezistența înverșunată a unor forțe oculte în frunte cu monarhistul înveterat I. Sârmeatnikov²¹, a decis, mai ales, „în urma insistențelor delegaților din partea Partidului Național Moldovenesc, Vladimir Herța și Pan Halippa”²², ca în fiecare școală din ținut să se introducă instruirea elevilor în limba maternă²³. Iată un fragment din documentul adoptat la acest congres: „În fiecare școală din Basarabia învățătura trebuie să se facă în limba maternă, începând cu primele clase. În același timp, limba rusă, ca limbă de stat, se va studia ca obiect obligatoriu. Lipsa numărului necesar de manuale în limba moldovenească nu poate servi drept piedică pentru înfăptuirea învățării în limba moldovenească...”²⁴.

Așadar, este foarte important faptul că decizia respectivă (fie ea și imperfectă sau „ambiguă”²⁵, după cum menționează Vasile Harea, căci nu răspundea întru totul aspirațiilor de emancipare națională ale populației dintre Prut și Nistru, prevăzând, spre regret, ca limba rusă să se studieze și mai departe în școli ca obiect obligatoriu) a fost adoptată de către învățătorii basarabeni în ciuda prezenței în sala de ședințe, repetăm, a șefului de la acel moment al învățământului primar din ținut, I. Sârmeatnikov, „rusificator de frunte”²⁶, cum este numit în literatură, care a declarat, de altfel, de la tribuna forului, cu aere de șovin, următoarele: „Eu nu cunosc limba moldovenească... dar știu că o cultură mare se datorează unei limbi mari, iar o limbă mare se datorează unui teritoriu mare, de aici – și o școală mare... Nu trebuie ca nația moldovenească să se închisteze în cadrul limbii materne, care e, strict vorbind, o limbă săracă, o limbă a oamenilor de rând”²⁷. Devine clar, deci, că atmosfera pe fondul căreia s-a desfășurat congresul a fost extrem de încărcată.

O hotărâre similară, dar mult mai radicală cu privire la limbă, au adoptat învățătorii basarabeni și la următorul congres gubernial al lor, ce și-a desfășurat lucrările între 25 și 28 mai 1917²⁸ (alți autori indică, incorect, data de 25-27 mai 1917)²⁹. După cum se știe, raportul despre organizarea instruirii în școlile naționale de toate gradele, prezentat la congresul în cauză, în fața a 350 de delegați³⁰ (alți autori indică cifrele de 150³¹, 250³², 400³³, 500³⁴ de delegați), de către Ștefan Ciobanu³⁵, „profesor la gimnaziul din Bolgrad și bun cunoscător al limbii, literaturii și istoriei neamului”³⁶, a fost susținut cu multă bucurie. „Referatul dlui Ciobanu... a stârnit o bucurie, care nici nu se poate spune”, scria presa timpului, în special, revista „Școala moldovenească”, publicând o serie de reportaje de la acest congres³⁷. Pe de altă parte, e necesar să subliniem că și în cadrul forului respectiv unii învățători (Buciușcan, Dimitriu ș.a.) s-au pronunțat împotriva limbii române, încercând, în fel și chip, să-i minimizeze importanța și să spună că-i săracă și fără perspectivă³⁸. Însă lor li s-a dat o ripostă decisivă din partea majorității vorbitorilor. Același Ștefan Ciobanu, de exemplu, le-a răspuns în felul următor celor alde Buciușcan și Dimitriu, care, deznaționalizați fiind, își băteau joc de propria limbă fără să se refere la cauzele degradării ei: „Este o greșală să se creadă că noi nu vom putea începe învățătura în moldovenește din pricina sărăciei limbii. Limba noastră nu este deloc săracă. Dimpotrivă, chiar din Basarabia au ieșit mulți scriitori români mari, care au avut o limbă bogată, ca A. Donici, I. Sârbu, C. Stamati, B.P. Hașdeu și alții”³⁹. Mai remarcăm că anume la congresul gubernial al învățătorilor din Basarabia din mai 1917, poetul Alexei Mateevici, polemizând (alături de Ștefan Ciobanu, Pan Halippa, Ion Buzdugan, Iustin Frățiman, Ion Codreanu ș.a.) cu învățătorii deznaționalizați, a rostit celebrele fraze: „Da, suntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului, așezat prin România, Bucovina și Transilvania”⁴⁰ și „N-avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut”⁴¹.

În genere, însă, importanța congresului gubernial al învățătorilor din ținut din 25-28 mai 1917 (care a cerut, de altfel, chiar și înființarea, pentru basarabeni, a unor catedre de limbă, literatură și istorie pe lângă Universitățile din Odesa și

Kiev⁴²) constă în faptul că „... a pus bazele conceptului de școală națională, școală de tip nou, democratică, ce se deosebea radical de școala țaristă, care făcuse ravagii în Basarabia”⁴³. Iată de ce absolut toate deciziile, care au mai fost adoptate, ulterior, în spațiul basarabean vizavi de școală, inclusiv cele ale congresului militar-moldovenesc⁴⁴, s-au bazat, desigur, pe hotărârile congresului gubernial al învățătorilor din provincie din luna mai 1917 și nicidecum pe hotărârile congresului similar din aprilie 1917, a cărui importanță, spre regret, este vădit exagerată în una din lucrările istoricului Ștefan Purici, apărută recent⁴⁵. Apropo, în lucrarea sa, Ștefan Purici nu numai că preamărește, fără nici un temei, importanța congresului gubernial al învățătorilor din Basarabia din 10-13 aprilie 1917, dar, în genere, oglindește greșit lucrările lui, deoarece nu la acest for s-a decis „transformarea”, după cum scrie autorul, începând cu 1 septembrie 1917, a școlilor rusești din localitățile rurale cu populație majoritară românească în „școale moldovenești” sau „înființarea” unor școli românești „în urbele provinciilor”, sau „intemeierea” unui liceu de băieți și a unui de fete, cu limba română de predare, „în Chișinău și în ținuturile unde moldovenii sunt în majoritate”, sau „deschiderea” la Universitatea din Odesa și la cea din Kiev „a unor catedre de limbă, literatură și istorie moldovenească, până când se va înființa o Universitate la Chișinău”⁴⁶, ci la congresul gubernial al învățătorilor din Basarabia din 25-28 mai 1917⁴⁷. Prin urmare, confundând primul congres gubernial al învățătorilor cu congresul al doilea, precum și deciziile adoptate în cadrul lor, Ștefan Purici comite o banală eroare științifică.

În primăvara și vara anului 1917 au avut loc și o serie de congrese județene ale învățătorilor (la Chișinău, Orhei, Hotin, Bălți, Tighina etc.), la care, de asemenea, una din întrebările principale de pe ordinea de zi era cea a limbii materne.

Ziarul „Cuvânt moldovenesc”, spre exemplu, publicând o amplă informație despre felul cum a decurs congresul învățătorilor din județul Bălți, care și-a desfășurat lucrările între 7 și 10 mai 1917⁴⁸, scrie că el „... a primit următoarele hotărâri: 1) în satele și târgușoarele din ținutul Bălțiului cu locuitori moldoveni, învățătura de la toamna anului 1917 să se facă în limba moldovenească, începând cu copiii din cel dintâi an de învățatură; 2) în satele cu locuitori de mai multe neamuri să se deschidă clase paralele cu predarea învățaturii în limba copiilor...”⁴⁹. Fără să facă comentarii speciale și fără să ațâțe spiritele, ziarul mai precizează că în cadrul discuțiilor, extrem de aprinse, de la acest congres, pentru școala națională s-au pronunțat cu destulă fermitate „moldovenii Fală, Vraghii, Leahu, Pelivan, preotul Dimitriu și Melniciuc”⁵⁰, „străinii Șișko, Kamensky, Nikolîn și Vesterman”⁵¹, iar „domnii Serebrennikov, Voskresensky, Tekeji și Bucinsky au lucrat prin toate chipurile ca să rămâie școala ca până acum”⁵².

În spiritul congresului învățătorilor din județul Bălți și-a desfășurat lucrările și congresul învățătorilor din județul Hotin (iunie 1917)⁵³, deoarece el s-a pronunțat la fel de categoric în ceea ce privește introducerea în școli a instruirii elevilor în limba maternă.

Ziarul „Svobodnaia Bessarabia”, care publică mai multe informații deosebit de interesante despre lucrările congresului respectiv, printre altele, scrie:

„...Congresul a luat, apoi, în dezbatere problema școlii naționale. Vechiul guvern, menționau vorbitorii, s-a distrus pe sine din cauza centralizării excesive, din cauză că înăbușea spiritul național. Însă fiecare nație se manifestă doar prin limba ei, contribuind la îmbogățirea patrimoniului cultural universal. Școala trebuie să fie națională în cel mai larg sens al cuvântului... Învățătura în localitățile ținutului trebuie să se facă în limba maternă, începând chiar din primele clase”⁵⁴.

Însă nu numai învățătorii s-au ridicat atunci în apărarea limbii materne. Alături de ei, în această mișcare se încadraseră chiar și liceenii⁵⁵, nemaivorbind de studenți, de preoți, de țărani de prin sate, dar, mai ales, de soldații din diferite unități militare, al căror „zel cu care luptau pentru școală” și a căror „dorință de a învăța carte”, după cum afirmă Hristea Dăscălescu, „nu cunoștea margini”⁵⁶.

Astfel, la grandiosul miting, organizat la 18 aprilie 1917 de către ostașii și ofițerii moldoveni din garnizoana militară a orașului Odesa, la care au participat peste 10 000 de oameni⁵⁷ (alți autori indică cifrele de 6 000⁵⁸, 20 000⁵⁹, 30 000⁶⁰ de oameni etc.), a fost adoptată următoarea hotărâre în susținerea limbii materne și largirii sferelor de întrebuintare a ei: „... În Basarabia, ocârmuirea locală și judecățile vor trebui să se îndeplinească de sus până jos de către slujbași ieșiți din sânul norodului și în limba norodului. Limba rusească să fie numai pentru legăturile cu stăpânirea de sus... Învățătura în toate școlile din Basarabia trebuie să se facă în limba norodului. Limba rusească se va învăța ca învățatură deosebită. Învățământul va fi fără plată și îndatoritor pentru toți, pentru băieți și pentru fete, iar cei care nu-și vor da copiii la învățatură vor trebui să fie trași la răspundere. Viața bisericească trebuie să fie și ea întocmită în așa fel ca să răspundă mai bine nevoilor norodului. Fiind înfățișătoare sufletescă a credincioșilor, biserica trebuie să vorbească în limbile lor: pentru moldoveni – în moldovenește, pentru ucraineni – în limba ucraineană, pentru bulgari – în limba bulgărească și așa mai departe. În fruntea bisericii trebuie să fie un mitropolit moldovean, ales de preoți și de mireni... Moldovenii să nu fie duși la oaste în afara Basarabiei, ci să învețe pe loc, în țară, slujba ostășească să fie în limba moldovenească. Limba rusească să rămână numai pentru comanda mai înaltă...”⁶¹.

Hotărâri similare, în ordinea respectivă de idei, au adoptat, de asemenea, soldații și ofițerii moldoveni din garnizoana militară a orașului Chișinău la mitingul lor din 4 iunie 1917⁶², cei din garnizoana militară a orașului Tighina – la mitingul din 14 iulie 1917⁶³, cei din garnizoana militară a orașului Sevastopol – la mitingurile din 7⁶⁴ și 29⁶⁵ iulie 1917, cei din numeroasele unități ale armatei ruse de pe Frontul român, care și-au trimis delegații, special în acest scop, la memorabilele întruniri comune de la Iași din 2 și 30 august 1917⁶⁶, precum și țărani din foarte multe sate basarabene (e vorba de zeci, poate și de sute de localități) în cadrul adunărilor de obște, ce s-au desfășurat pe parcursul primăverii, verii și, mai ales, a toamnei anului 1917. Avem în vedere adunările de obște din satele Pociumbeni (22 septembrie 1917)⁶⁷, Pociumbăuți (28 septembrie 1917)⁶⁸, Țăghira (1 octombrie 1917)⁶⁹, Vulpești (1 octombrie 1917)⁷⁰, Zahorancea (1 octombrie 1917)⁷¹, Cucuieții Vechi (27 octombrie 1917)⁷², Rădeni (27 octombrie 1917)⁷³, Hiliuți (28 octombrie 1917)⁷⁴, Sturzeni (28 octombrie 1917)⁷⁵, Cucuieții Noi (29 octombrie 1917)⁷⁶, Gălășeni (29 octombrie 1917)⁷⁷, Pârlița (29

octombrie 1917)⁷⁸, Mălăești (4 noiembrie 1917)⁷⁹, Glodeni (18 noiembrie 1917)⁸⁰, Cetireni (19 noiembrie 1917)⁸¹, Pârjota (19 noiembrie 1917)⁸², Todirești (19 noiembrie 1917)⁸³, Berești (1 decembrie 1917)⁸⁴, Borisăuca (1 decembrie 1917)⁸⁵, Iablona Veche (1 decembrie 1917)⁸⁶, Mânzâtești (1 decembrie 1917)⁸⁷, Unțești (1 decembrie 1917)⁸⁸ – **județul Bălți**; Bobulești (27 septembrie 1917)⁸⁹, Gvozdova (27 septembrie 1917)⁹⁰, Țara (29 septembrie 1917)⁹¹, Ghindești (29 septembrie 1917)⁹², Putinești (2 octombrie 1917)⁹³, Șuri (3 octombrie 1917)⁹⁴, Slobozia-Cușălăuca (5 octombrie 1917)⁹⁵, Ivanovca (10 octombrie 1917)⁹⁶, Sevirova (10 octombrie 1917)⁹⁷, Gura-Camenca (27 octombrie 1917)⁹⁸ – **județul Soroca**; Ialoveni (1 octombrie 1917)⁹⁹, Sociteni (2 octombrie 1917)¹⁰⁰, Brăila (3 octombrie 1917)¹⁰¹, Dănceni (3 octombrie 1917)¹⁰², Tochila (3 octombrie 1917)¹⁰³, Nimoreni (4 octombrie 1917)¹⁰⁴, Milești (5 octombrie 1917)¹⁰⁵, Pârjolteni (6 octombrie 1917)¹⁰⁶, Suruceni (6 octombrie 1917)¹⁰⁷, Budești (8 octombrie 1917)¹⁰⁸, Vălcineț (8 octombrie 1917)¹⁰⁹, Băcioi (9 octombrie 1917)¹¹⁰, Ciopleni (12 octombrie 1917)¹¹¹, Sângera (12 octombrie 1917)¹¹², Malcoci (14 octombrie 1917)¹¹³, Colonița (30 octombrie 1917)¹¹⁴, Goeni (30 octombrie 1917)¹¹⁵, Cheltuitori (1 noiembrie 1917)¹¹⁶, Tohatin (2 noiembrie 1917)¹¹⁷, Vadul-lui-Vodă (2 noiembrie 1917)¹¹⁸, Hâncești (5 noiembrie 1917)¹¹⁹, Stolniceni (5 noiembrie 1917)¹²⁰, Lohănești (7 noiembrie 1917)¹²¹, Fundul-Galben (8 noiembrie 1917)¹²², Zâmbreni (14 noiembrie 1917)¹²³ – **județul Chișinău**; Gălești (5 octombrie și 12 noiembrie 1917)¹²⁴, Peresecina (8 octombrie 1917)¹²⁵, Teleșeu (8 octombrie 1917)¹²⁶, Nișcani (26 octombrie 1917)¹²⁷, Călărași (27 octombrie 1917)¹²⁸, Zăhăicani (5 decembrie 1917)¹²⁹ – **județul Orhei**; Ermoclia (5 octombrie 1917)¹³⁰ – **județul Cetatea Albă**; Cozăreni (6 octombrie 1917)¹³¹ – **județul Hotin**; Țiganca (8 octombrie 1917)¹³², Caragaș (10 octombrie 1917)¹³³, Enichioi (10 octombrie 1917)¹³⁴, Tartaul (10 octombrie 1917)¹³⁵, Șamalia (11 octombrie 1917)¹³⁶, Fricăței (3 noiembrie 1917)¹³⁷ – **județul Ismail** etc.

Bunăoară, în hotărârea adoptată de către delegații țăranilor din satele volostei Lăpușna, județul Chișinău, la adunarea lor de obște din 16 mai 1917, printre altele, se spune: „Noi, delegații din volostea Lăpușnei, ținutul Chișinăului, astăzi, 16 mai, anul 1917, ... am găsit de cuviință să dezbaterem nevoile neamului nostru moldovenesc din Basarabia și, la urma urmei, am primit următoarele hotărâri: 1) Biserica noastră moldovenească din Basarabia să fie de sine stătătoare ... și în toate satele moldovenești slujba dumnezeiască să se facă în limba noastră părintească; 2) Școala noastră trebuie să fie adevăratul izvor de lumină și știință. De aceea, toată învățătura în școlile noastre să se facă în limba moldovenească. Limba rusească să se învețe ca o învățătură deosebită, precum s-a învățat până acuma în școlile orașenești limba franțuzească și cea nemțească; 3) Judecata să se facă după legile care le vom face noi prin aleșii noștri și să fie negreșit în limba moldovenească; 4) Toți breslașii de la diferite așezăminte ... să știe limba moldovenească; 5) Ucrainenii, bulgarii, evreii, leșii, armenii și celelalte neamuri trăitoare în Basarabia au toată voia să se învețe și să se roage lui Dumnezeu în limba lor națională; 6) Toți moldovenii basarabeni, chemați la oaste, ... să-și facă această datorie negreșit în Basarabia. Comanda în oaste să se

facă în limba moldovenească. Numai comanda mai înaltă să fie în limba rusească...¹³⁸

Iar acum să vedem ce se spune în interesanta rezoluție adoptată de către țăranii din satul Fricăței, județul Ismail, la adunarea de obște din 3 noiembrie 1917: „Astăzi, 3 noiembrie, anul 1917, noi, țăranii din comuna Fricăței, ținutul Ismailului, adunându-ne pentru dezbateră nevoilor noastre și după o sfătuire îndelungată între noi, am primit următoarele hotărâri: 1) În toate satele moldovenești învățătura în școală trebuie să se facă în moldovenește. Limba rusească să se predeie în cel de pe urmă an de învățătură. Trebuie să se deschidă cât mai multe școli mijlocii – gimnazii și seminaruri moldovenești de învățători... Învățătura trebuie să fie îndatoritoare pentru băieți și fete și pe socoteala țării. Școlile moldovenești trebuie numaidecât să fie deschise din toamna anului acestuia – 1917...; 2) Bisericele să fie ocârmuite de preoți și dascăli aleși de către săteni. În satele moldovenești slujba bisericească să se facă numaidecât în moldovenește, iar preoții să fie moldoveni; 3) Toată ocârmuirea Basarabiei, atât în sate, cât și în orașe, trebuie aleasă din sânul norodului de pe loc; 4) Judecata în toate așezămintele judecătorești, pentru moldoveni, trebuie să se facă în moldovenește; 5) Tot pământul trebuie dat țăranilor, care-l muncesc. El va fi dat norodului fără nici o plată, pe temeiul legilor făcute în adunarea întemeietoare, adică în Sfatul Țării Basarabiei. Colonizarea, adică aducerea străinilor în Basarabia, trebuie să fie oprită; 6) Basarabia trebuie să fie autonomă, fiindcă moldovenii sunt trăitorii de bază ai Basarabiei, îi întrec la număr pe ceilalți locuitori și ca o nație deosebită au dreptul să-și hotărască singuri soarta...; 7) Basarabia, fiind autonomă, va avea adunarea sa întemeietoare, adică Sfatul Țării; 8) În Basarabia autonomă toți feciorii moldoveni trebuie să facă armata (să meargă la moscali) pe loc, alcătuind oști naționale moldovenești, iar învățătura pentru soldați să se facă în moldovenește. Limba rusă rămâne pentru comanda cea înaltă, iar comandantii oștilor trebuie să fie moldoveni sau, cel puțin, să știe moldovenește...¹³⁹

Iată însă ce se vorbește în scrisoarea membrilor corului bisericesc din satul Horodiște, județul Chișinău, care a fost trimisă la redacția ziarului „Cuvânt Moldovenesc” și publicată pe paginile lui la 21 mai 1917: „Cinstite domnule redactor! ... Noi, cu toții mai jos iscăliți, formăm un cor în limba mamei ... la biserica din satul Horodiște, ținutul Chișinăului, alcătuit de dascălul nostru Vasile Movileanu. Noi suntem gata să luptăm pentru interesele și drepturile noastre, ... care până acum ne-au fost răpitate de către foștii împărați și birocați, care ne-au ținut în bezna întunericului fără a ne da limba noastră-mamă în scumpa noastră biserică moldovenească și școală. Acum, când bunul Dumnezeu a binevoit, noi voim ca: 1) să avem limba mamei în biserică (...); 2) școala să ne fie în limba noastră-mamă, ca să știm ce învățăm, nu ca până acuma, când nu înțelegeam deloc învățătura în limba străină; 3) judecata și ocârmuirea să se facă în limba noastră; 4) slujba ostășească să se facă, pentru noi, moldovenii, pe loc și comanda să fie în limba noastră; 5) tot pământul să treacă pe seama celor care îl muncesc... Deci, acum ori niciodată să strigăm cu toții: Trăiască Basarabia autonomă! Trăiască Basarabia slobodă...¹⁴⁰

În aceeași ordine de idei, este de-a dreptul impresionantă și scrisoarea țaranului Filimon Marian din Transnistria de pe data de 8 mai 1917, care-i relatează lui Pan Halippa că și românii de acolo s-au ridicat cu hotărâre în apărarea limbii lor, rugându-l în încheiere: „... să vă fie jale și de noi, cei de pe malul Nistrului cel din stânga, din gubernia Hersonului, și să ne dați îndreptare ce să facem ca să nu fim lipsiți de aceleași drepturi pe care le au basarabeni. Căci, pe malul Nistrului toate satele sunt moldovenești, iar preoții is mai mult ruși și tare ni-i întuneric cu așa slujire”¹⁴¹. (Făcând o paranteză, vom menționa că în perioada analizată, Pan Halippa a primit scrisori și de la mulți alți țărani, inclusiv scrisoarea lui Simion Culic din județul Soroca de pe data de 24 noiembrie 1917, în care sunt abordate aceleași probleme ale limbii, școlii, bisericii naționale¹⁴² și care l-a impresionat atât de puternic, încât în răvașul de răspuns din 30 decembrie 1917 distinsul om politic i-a scris acestui țaran următoarele cuvinte: „De mult n-am mai simțit atâta mulțumire sufletească, decât acum, după cetirea acestui memoriu al unui om pe care nu-l știu, dar pe care pot să zic că mi l-am făcut frate și prieten cu fiecare rând cetit. Câtă limpezeală în mintea acestui om politic! Dacă ar fi în Sfatul Țării, nu mi-ar fi așa de frică pentru soarta lui și, mai ales, pentru soarta țării! Ce bine-mi pare că mai sunt oameni, care se gândesc cu dragoste la țară și la viitorul ei! Oricum, raportul acesta trebuie adus la cunoștința bărbatilor noștri de stat. Pan Halippa, 30 decembrie 1917”¹⁴³).

Așadar, „în loc să ceară pământ, inventar agricol, suprimarea impozitelor și alte bunuri de ordin material”¹⁴⁴, după cum constată Hristea Dăscălescu, țărani basarabeni s-au ridicat în 1917, alături de reprezentanții tuturor celorlalte categorii sociale, mai întâi în apărarea limbii ca valoare spirituală supremă, ceea ce constituie un fapt profund semnificativ. Or, anume ei, cei care constituiau „talpa țării”, doreau, în primul rând, „să li se dea învățătura și rugăciunea în limba mamei pentru hrana lor sufletească”¹⁴⁵, după cum precizează același H. Dăscălescu.

De menționat că, sub presiunea puternică a opiniei publice, oficialitățile de atunci din Basarabia erau nevoite să întreprindă și unele acțiuni concrete în vederea reabilitării în ținut a limbii române. Astfel, zemstva gubernială a Basarabiei, la una din ședințele sale de la începutul lui iunie 1917¹⁴⁶, a decis să se adreseze, în cel mai scurt timp posibil, către instanțele corespunzătoare de la Petrograd și să obțină permisiunea ca gimnaziile și școlile duhovnicești din ținut să treacă și la învățătura în limba română. Iată cum sună această hotărâre: „Să se facă un demers către Ministerul Învățământului public și Sfântul Sinod, cerând ca în gimnaziile și în școlile duhovnicești din Basarabia instruirea să se facă și în limba moldovenească, pentru ca, îndeosebi preoții, să poată cunoaște limba poporului din care se trag...”¹⁴⁷. Datorită insistenței comitetului din Bălți al Partidului Național Moldovenesc, condus de animatorul vieții publice locale Constantin Vrabie, la 18 mai 1917 zemstva acestui județ a adoptat, la ședința sa, hotărârea de a introduce limba română ca obiect de studiu în școlile de toate nivelele din județ. „După examinarea cererii comitetului din Bălți al partidului național moldovenesc privind necesitatea introducerii limbii moldovenești ca obiect de studiu în școli, – se spune în această hotărâre, – adunarea zemstvei, în

rezultatul unui schimb de păreri, a decis: să se introducă în școli predarea limbii moldovenești... Președinte al adunării – Șișco, secretar – Vlad”¹⁴⁸. O hotărâre asemănătoare urma să adopte și duma orașului Chișinău, care dăduse dispoziție ca până la 15 septembrie 1917 părinții interesați în a-și învăța copiii în limba maternă să depună la cancelarie cererile respective¹⁴⁹. În afară de aceasta, la Chișinău, Bălți, Soroca și alte localități s-a permis și organizarea unor cursuri speciale de studiere a limbii române pentru învățători și alte pături ale populației¹⁵⁰, zemsta gubernială a Basarabiei alocând, inițial, pentru ele circa 50 000 de ruble¹⁵¹ (alți autori indică cifra de 55 000 de ruble¹⁵²). Apropos, anume în cadrul acestor cursuri, prima serie a cărora s-a desfășurat, după cum se știe, în lunile iunie-august 1917 la Chișinău¹⁵³, scriitorul Alexei Mateevici a citit pentru întâia oară nemuritoarea sa poezie „Limba noastră”¹⁵⁴ și nu la congresul gubernial al învățătorilor din ținut din luna mai 1917, după cum se afirmă greșit în unele lucrări cu caracter istoric¹⁵⁵.

E de la sine înțeles că, deopotrivă cu cerințele insistente ce se făceau auzite din partea păturilor tot mai largi ale populației basarabene în privința reabilitării limbii române și folosirii ei în toate domeniile de activitate, era înaintată cu toată fermitatea și revendicarea de a i se întoarce și haina firească – alfabetul latin. Despre aceasta vorbesc convingător multe documente istorice, în primul rând, materialele congresului gubernial al învățătorilor moldoveni din Basarabia din 25-28 mai 1917, la care ne-am referit, deja, mai sus. Iată, spre exemplu, ce scrie ziarul „Bessarabscaia jizni” despre hotărârea de a trece scrisul limbii noastre la alfabetul latin, adoptată la congresul respectiv, după ce învățătorul Ion Buzdugan a prezentat în fața delegațiilor un raport amplu și argumentat la temă: „Învățătorul Buzdugan a prezentat raportul despre alfabetul limbii moldovenești. Raportorul a argumentat necesitatea trecerii la alfabetul latin, de care moldovenii s-au folosit încă până la alipirea Basarabiei la Rusia și chiar după alipire, deoarece manualele lui Doncev, folosite în cadrul gimnaziului nr.1 din Chișinău pentru predarea limbii moldovenești, erau tipărite cu litere latine. Un șir de delegați din partea țaranilor și ai armatei, de asemenea, s-au pronunțat în favoarea alfabetului latin. Unii învățători s-au opus, motivând aceasta prin faptul că poporului îi va fi mai greu să însușească alfabetul latin, comparativ cu cel rusesc. Țărani însă, au ripostat, subliniind că este mult mai ușor să înveți 24 de litere ale alfabetului latin, decât pe cele 36 ale alfabetului rusesc. O cuvântare înflăcărată în apărarea alfabetului latin a rostit Pantelimon Halippa ... Cu majoritatea de voturi congresul a adoptat raportul”¹⁵⁶.

„Să ne hie de ghine cu alfabetul latinesc”¹⁵⁷ – cu astfel de cuvinte se felicita unii pe alții participanții la for în legătură cu adoptarea acestei hotărâri importante.

Hotărâri similare au fost adoptate și în cadrul multor congrese județene ale învățătorilor. Astfel, hotărârea de a trece scrisul din Basarabia la grafia latină a adoptat-o congresul învățătorilor din județul Orhei din luna mai 1917. „În zilele de 14-17 mai 1917, – ne informează ziarul „Cuvânt moldovenesc”, – la Orhei a avut loc adunarea învățătorilor din oraș și din județ. Au fost la adunare vreo 150 de învățători. Ca președinte al adunării a fost ales A. K. Șmidt ... Despre buchiile

cu care vor fi tipărite cărțile pentru școli adunarea a hotărât că, la început, ele se vor tipări cu buchii rusești, dar pe urmă trebuie să se tipărească numaidecât cu buchii latinești¹⁵⁸. O hotărâre asemănătoare a fost adoptată și la congresul învățătorilor din județul Chișinău, care și-a ținut lucrările între 15 și 17 iunie 1917¹⁵⁹. Amintitul ziar de limbă rusă „Svobodnaia Bessarabia”, care reproduce mai multe secvențe de la acest congres, printre altele, menționează că, „... la finele lui, a fost înaintată și susținută cu unanimitate de voturi propunerea de a folosi în școlile moldovenești alfabetul latin”¹⁶⁰.

Bineînțeles, exemplul învățătorilor a fost urmat atunci și de către reprezentanții altor categorii sociale din Basarabia, în primul rând, de studenți, care s-au pronunțat cu aceeași hotărâre, atât în cadrul multor întruniri ordinare de-ale lor, cât și la congresul din 20 mai 1917¹⁶¹ (de altfel, la forul în cauză a ținut o cuvântare și poetul Alexei Mateevici¹⁶²) în favoarea trecerii, „fără nici un fel de șovăială”, a scrisului din provincie la alfabetul latin. La rândul lor, soldații și ofițerii moldoveni, cum ar fi cei din garnizoana militară a orașului Sevastopol, nemandorind ca soluționarea chestiunii cu privire la introducerea alfabetului latin să fie târăgănată, au înființat ei înșiși către sfârșitul verii lui 1917¹⁶³, după cum se subliniază în presa timpului, „o școală moldovenească sub conducerea matelotului român de pe vaporul „Traian”, Ion Mocșa, pentru a face cunoștință cât mai repede cu litera țării-mame”¹⁶⁴.

Și o ultimă constatare în ordinea respectivă de idei: este mai mult decât firesc faptul că, în acea perioadă zbuciumată, în apărarea alfabetului latin s-a ridicat și populația satelor basarabene. Despre aceasta vorbesc, în cel mai elocvent mod, rezoluțiile corespunzătoare adoptate în cadrul numeroaselor adunări satești, care au avut loc, după cum am mai menționat anterior, în primăvara, vara și toamna anului 1917, în special, la adunarea de obște din satul Brânzeni, județul Orhei, de la 20 august 1917¹⁶⁵, la adunarea de obște din satul Slobozia-Cușălăuca, județul Soroca, de la 5 octombrie 1917¹⁶⁶, la adunarea de obște din satul Tohatin, județul Chișinău, de la 2 noiembrie 1917¹⁶⁷, la adunarea de obște din satul Fricăței, județul Ismail, de la 3 noiembrie 1917¹⁶⁸, la întrunirea delegaților țăranilor din satele Sălcuța, Iordanovca, Cera-Murza, Carabetovca, Plopi-Știubei, Căușenii-Vechi, Zaim, Taraclia, Opaci și Batâr, județul Tighina, de la 1 decembrie 1917¹⁶⁹ etc.

„În toate satele moldovenești, – se spune, bunăoară, în hotărârea adunării obștii satului Fricăței, județul Ismail, de la 3 noiembrie 1917, – învățătura în școală trebuie să se facă în moldovenește, ... iar cărțile de învățătură să fie scrise cu buchii latinești”¹⁷⁰.

Deci, în ce fel ar mai putea fi înțelese afirmațiile unora¹⁷¹, cum că în 1918 alfabetul latin ar fi fost, cică, adus la noi cu de-a sila, „pe vârf de baionetă”¹⁷², dacă în 1917 opinia publică din Basarabia s-a ridicat cu atâta hotărâre în apărarea acestuia și a limbii noastre mult pătimate?

Evident, în fruntea luptei pentru limba română, ce se declanșase în anul 1917 în spațiul dintre Prut și Nistru, s-au aflat anumite forțe politice, în primul rând, Partidul Național Moldovenesc, programul căruia conținea, după cum se știe, și câteva puncte speciale care prevedeau ca „limba națională a poporului”, călcată cu cruzime în picioare de autoritățile țariste timp de peste o sută de ani, să

fie introdusă absolut în toate sferile vieții din ținut: administrație, școală, biserică¹⁷³ etc.

Însă, un mare rol în mobilizarea basarabenilor la această luptă l-au jucat și alte organizații locale, printre ele evidențiindu-se, îndeosebi, Comitetul Executiv Central Moldovenesc al Sfaturilor de deputați ai soldaților, marinariilor și ofițerilor, condus de Gherman Pântea. Creat la 23 iulie 1917¹⁷⁴ (și nicidecum la 22 iunie 1917, după cum se afirmă greșit în unele lucrări cu caracter istoric¹⁷⁵), acest Comitet și-a extins, în scurt timp, influența „în toată Basarabia”¹⁷⁶, asumându-și, de fapt, „rolul de dirijor al vieții politice și obștești din provincie”¹⁷⁷.

Anume reprezentanții (sau „emisarii”¹⁷⁸) lui, selectați într-un mod cu totul special și trimiși în cele mai diferite și îndepărtate localități ale Basarabiei, au desfășurat în localitățile respective, mai ales în lunile din vara și toamna anului 1917, o amplă și energică activitate națională în vederea trezirii la viață a populației autohtone și mobilizării ei la lupta pentru drepturile sfinte, inclusiv la lupta pentru limba maternă. Deci, acești „emisari”, să le zicem, „cu misiuni speciale”, ai Comitetului Executiv Central Moldovenesc, care, luni în șir, s-au aflat chiar în mijlocul locuitorilor satelor basarabene, contactând pe viu cu ei, ascultându-le zi de zi păsul și vorbindu-le despre numeroasele probleme de ordin politic, economic, social și spiritual, ce urmau să fie de urgență soluționate, au contribuit extrem de mult la intensificarea, poate chiar la radicalizarea, mișcării de renaștere și eliberare națională din teritoriul de la est de Prut din perioada analizată.

După cum se menționează în literatură, inițial, Comitetul Executiv Central Moldovenesc a reușit să „împrăștie” prin satele Basarabiei, „pentru a face agitație națională” și a „contracara activitatea agitatorilor străini”, doar 30¹⁷⁹ de „emisari”, care au fost selectați personal de către Gherman Pântea (în vara lui 1917) din rândurile soldaților și ofițerilor moldoveni ai Regimentului 40 de Infanterie Odesa¹⁸⁰. Însă, ulterior (în toamna lui 1917), numărul „emisarilor” Comitetului Executiv Central Moldovenesc trimiși în teritoriu a crescut până la 105¹⁸¹ (alți autori indică, incorect, cifra de 110¹⁸²).

Din fericire, în rezultatul unor investigații efectuate la Arhiva Națională a Republicii Moldova, am reușit să depistăm numele a 100 de „emisari” ai Comitetului Executiv Central Moldovenesc, din cei 105, care în 1917 au desfășurat, după cum am subliniat mai sus, o prodigioasă activitate națională în diferite localități ale Basarabiei. Prezentăm, în premieră, lista acestor „emisari”:

(1) *Ion Bocan* a desfășurat, ca reprezentant („emisar”) al Comitetului Executiv Central Moldovenesc, o amplă activitate națională, inclusiv în vederea mobilizării oamenilor la lupta pentru limba maternă, în satele din volostea Vorniceni, județul Chișinău¹⁸³.

(2) *Nicolae Burlacu* – în satele din volostea Sireț, județul Chișinău¹⁸⁴.

(3) *Constantin Cănuță* – în satele din volostea Boldurești, județul Chișinău¹⁸⁵.

(4) *Afanasie Frunză* – în satele din volostea Văsieni, județul Chișinău¹⁸⁶.

(5) *Ion Golovatic* – în satele din volostea Lăpușna, județul Chișinău¹⁸⁷.

(6) *Dimitrie Ionașcu (Ionescu)* – în satele din volostea Mereni, județul Chișinău¹⁸⁸.

- (7) *Timofei Ivanov* – în satele din volostea Budești, județul Chișinău¹⁸⁹.
 (8) *Toader Madan* – în satele din volostea Ialoveni, județul Chișinău¹⁹⁰.
 (9) *Ion Zubcu (Zubcov)* – în satele din volostea Bujor, județul Chișinău¹⁹¹.
 (10) *Andrei Basu*¹⁹² și (11) *Iacob Șveț*¹⁹³ – în satele din volostea Novaci, județul Chișinău.
 (12) *Petru Dule*¹⁹⁴ și (13) *Toader Pârâu*¹⁹⁵ – în satele din volostea Nisporeni, județul Chișinău.
 (14) *Ion Tașcă*¹⁹⁶ și (15) *Dimitrie Vremea*¹⁹⁷ – în satele din volostea Ciuciuleni, județul Chișinău.
 (16) *Ereimei Ionel* – în satele din volostea Hâncești, județul Chișinău¹⁹⁸.
 (17) *Ion Gorea* – în satele din volostele Hâncești și Costești, județul Chișinău¹⁹⁹.
 (18) *Gheorghe Cristea* – în satele din volostea Tuzara, județul Orhei²⁰⁰.
 (19) *Haralambie Cucuruzan* – în satele din volostea Izvoare, județul Orhei²⁰¹.
 (20) *Nichita Curbet* – în satele din volostea Susleni, județul Orhei²⁰².
 (21) *B. Dediu* – în satele din volostea Criuleni, județul Orhei²⁰³.
 (22) *Serghie Durnesco* – în satele din volostea Telenești, județul Orhei²⁰⁴.
 (23) *Petru Gariuc* – în satele din volostea Peresecina, județul Orhei²⁰⁵.
 (24) *Ion Garștea* – în satele din volostea Isaccea, județul Orhei²⁰⁶.
 (25) *Andrei Găină* – în satele din volostea Ciocâlteni, județul Orhei²⁰⁷.
 (26) *Gheorghe Mardare* – în satele din volostea Rezina, județul Orhei²⁰⁸.
 (27) *Toader Senarciuc* – în satele din volostea Samașcani, județul Orhei²⁰⁹.
 (28) *Andrei Zamihovschi* – în satele din volostea Cobălea, județul Orhei²¹⁰.
 (29) *Dimitrie Andrieș*²¹¹ și (30) *Alexei Măntăluță*²¹² – în satele din volostea Hârtop, județul Orhei.
 (31) *Grigore Corduneanu*²¹³ și (32) *Ion Furculiță*²¹⁴ – în satele din volostea Căzănești, județul Orhei.
 (33) *Ion Coșulinschi*²¹⁵ și (34) *Vasile Pșenițchi*²¹⁶ – în satele din volostea Bravicea, județul Orhei.
 (35) *Dimitrie Cușnir*²¹⁷ și (36) *Nichifor Nagurnâi*²¹⁸ – în satele din volostea Cinișeuți, județul Orhei.
 (37) *Andrei Ciobanu (Cebanov)* – în satele din volostea Chiperceni, județul Orhei²¹⁹.
 (38) *Nestor Danilevschi* – în satele din volostele Chiperceni, județul Orhei, și Bădiceni, județul Soroca²²⁰.
 (39) *Nicolae Brăguță* – în satele din volostea Varnița, județul Tighina²²¹.
 (40) *Grigore Budei* – în satele din volostea Abaclădjab (Abaclia), județul Tighina²²².
 (41) *Afanasie Chiosa (Cossa)* – în satele din volostea Ciadâr-Lunga, județul Tighina²²³.

- (42) *Mihail Cojocar* – în satele din volostea Gura-Galbenă, județul Tighina²²⁴.
 (43) *Pavel Dmitricenco* – în satele din volostea Taraclia, județul Tighina²²⁵.
 (44) *Afanasie Donduc* – în satele din volostea Comrat, județul Tighina²²⁶.
 (45) *Vladimir Lupașcu* – în satele din volostea Iozefsdorf, județul Tighina²²⁷.
 (46) *Pavel Plăcintă* – în satele din volostea Căușeni, județul Tighina²²⁸.
 (47) *Ștefan Savin* – în satele din volostea Telița, județul Tighina²²⁹.
 (48) *Constantin Ghițeu*²³⁰ și (49) *Vasile Hanganu*²³¹ – în satele din volostea Cimișlia, județul Tighina.
 (50) *P. Odnostavco*²³² și (51) *M. Șestacenco*²³³ – în satele din volostea Sturzeni, județul Tighina.
 (52) *Matei Voloșciuc*²³⁴ și (53) *Gheorghe Voloșciuc*²³⁵ – în satele din volostea Căinari, județul Tighina.
 (54) *Vasile Andronic* – în satele din volostea Ungheni, județul Bălți²³⁶.
 (55) *Ștefan Ataman* – în satele din volostea Bălți-Slobozia, județul Bălți²³⁷.
 (56) *Vasile Cevca* – în satele din volostea Zăbriceni, județul Bălți²³⁸.
 (57) *Alexandru Cojocar* – în satele din volostea Balatina, județul Bălți²³⁹.
 (58) *Andrei Fornea* – în satele din volostea Copăceni, județul Bălți²⁴⁰.
 (59) *Andrei Friptu* – în satele din volostea Sculeni, județul Bălți²⁴¹.
 (60) *Serghie Lozneac* – în satele din volostea Cornești, județul Bălți²⁴².
 (61) *Chiril Popa* – în satele din volostea Chișcăreni, județul Bălți²⁴³.
 (62) *Gheorghe Țăcu* – în satele din volostea Fălești, județul Bălți²⁴⁴.
 (63) *Gheorghe Buzducean*²⁴⁵ și (64) *Sofronie Ereimei*²⁴⁶ – în satele din volostea Glodeni, județul Bălți.
 (65) *Ilie Caița-Mândru* – în satele din volostea Reni, județul Ismail²⁴⁷.
 (66) *Vasile Fantaziu* – în satele din volostea Mingir, județul Ismail²⁴⁸.
 (67) *Vasile Ghireț* – în satele din volostea Colibași, județul Ismail²⁴⁹.
 (68) *Vasile Ignat (Ignatov)* – în satele din volostea Călmățui, județul Ismail²⁵⁰.
 (69) *Vasile Voloc* – în satele din volostea Țiganca, județul Ismail²⁵¹.
 (70) *Ion Cruceresco*²⁵² și (71) *A. Turcanu*²⁵³ – în satele din volostea Vișinăuca (Vișnevca), județul Ismail.
 (72) *Metodie Surdu*²⁵⁴ și (73) *Vasile Zubac*²⁵⁵ – în satele din volostea Novocorgaci, județul Ismail.
 (74) *Panfile Zubac*²⁵⁶ și (75) *Fedot Mănăstărlu*²⁵⁷ – în satele din volostea Cicimani, județul Ismail.
 (76) *Serghie Tataru (Tatarov)* – în satele din volostea Cahul, județul Ismail²⁵⁸.
 (77) *Afanasie Schițan* – în satele din volostele Cahul și Baimaclia, județul Ismail²⁵⁹.
 (78) *Grigore Apopii* – în satele din volostea Nădușita, județul Soroca²⁶⁰.

- (79) Parfirie Chiroșca – în satele din volostea Ocolina, județul Soroca²⁶¹.
 (80) Trofim Dascăl – în satele din volostea Pepeni, județul Soroca²⁶².
 (81) Ilie Florea – în satele din volostea Florești, județul Soroca²⁶³.
 (82) Chiril Navroschi – în satele din volostea Târnova, județul Soroca²⁶⁴.
 (83) Chiriac Rusu – în satele din volostea Vadu-Rașcov, județul Soroca²⁶⁵.
 (84) Savelie Ciubotaru – în satele din volostea Arionești, județul Soroca²⁶⁶.
 (85) Toader Gușilo²⁶⁷ și (86) Iacob Țaga²⁶⁸ – în satele din volostea Bădiceni, județul Soroca.
 (87) Simion Scoartă – în satele din volostea Vascăuți, județul Soroca²⁶⁹.
 (88) Mihail Nicolciuc – în satele din volostea Cotiujeni, județul Soroca²⁷⁰.
 (89) Gavril Ursu – în satele din volostele Vascăuți, Cotiujeni și Climăuți, județul Soroca²⁷¹.
 (90) Constantin Blanaru – în satele din volostele Otaci, județul Soroca, și Costești, județul Chișinău²⁷².
 (91) Gavril Ciuloci – în satele din volostea Alexandrovca, județul Cetatea-Albă²⁷³.
 (92) Vasile Hâncu (Gâncul, Ghinculov, Gânciuc) – în satele din volostea Volontirovca, județul Cetatea-Albă²⁷⁴.
 (93) Ion Pleșca – în satele din volostea Talmaz, județul Cetatea-Albă²⁷⁵.
 (94) Cozma Starodubski – în satele din volostea Purcari, județul Cetatea-Albă²⁷⁶.
 (95) Gheorghe Bulgaru – în satele din volostea Lipcani, județul Hotin²⁷⁷.
 (96) Marc Dolghii – în satele din volostele Chelmeș și Grozeni, județul Hotin²⁷⁸.
 (97) Nicolae Vascan – în satele din volostele Noua-Suliță și Stălinești, județul Hotin²⁷⁹.
 (98) Petru Grija – în satele din volostele Stălinești și Briceni, județul Hotin²⁸⁰.
 (99) V. Rezilov – în satele din volostea Edineț, județul Hotin²⁸¹.
 (100) Chiril Grăchilă (Grachilov) – în satele din volostele Edineț, județul Hotin, și Văscăuți, județul Soroca²⁸².

Acestea, deci, sunt numele celor 100 de „emisari” ai Comitetului Executiv Central Moldovenesc (din cei 105), pe care am reușit să le depistăm la Arhiva Națională a Republicii Moldova și pe care opinia științifică, în genere, opinia publică, trebuie să le cunoască, deoarece este vorba de numele unor neînfricați luptători pentru cauza națională.

Așadar, pe baza celor expuse în paragraful de față, putem trage următoarele concluzii.

În rezultatul revoluției din februarie 1917 de la Petrograd, căderii țarismului și proclamării libertăților democratice, românii basarabeni, ca și celelalte popoare de la periferiile Imperiului Rus, s-au încadrat într-o puternică mișcare de renaștere națională.

Unul dintre cele mai elocvente exemple, în sensul dat, îl constituie lupta pentru limba maternă, ce a fost izgonită de către autoritățile țariste din toate domeniile de activitate din provincie: administrație, școală, biserică, justiție etc.

În primăvara – toamna lui 1917, această luptă s-a extins, practic, în toate localitățile din Basarabia și a antrenat aproape toate categoriile sociale: intelectualitatea, studențimea, preoțimea, țăranii, soldații, chiar și elevii din școli și gimnazii.

Deopotrivă cu cerințele insistente ce se făceau auzite din partea păturilor tot mai largi ale populației basarabene în privința reabilitării definitive, după cei peste o sută de ani de ocupație străină, a limbii române și folosirii ei în toate sferele vieții sociale din ținut, era înaintată cu toată fermitatea și revendicarea de a i se întoarce și haina firească – alfabetul latin.

Un rol cu totul excepțional în mobilizarea populației autohtone la lupta pentru drepturile sfinte, în primul rând, la lupta pentru mult pătimita limbă maternă, l-a jucat atunci Comitetul Executiv Central Moldovenesc al Sfatului de deputați ai soldaților, marinarilor și ofițerilor, ai cărui reprezentanți („emisarii”) au desfășurat, în acest sens, o activitate nemaipomenit de prodigioasă în majoritatea satelor basarabene, dacă nu chiar în toate localitățile dintre Prut și Nistru, fără excepție.

După amploarea pe care a luat-o și după formele de manifestare, lupta pentru limba română din Basarabia din 1917 poate fi comparată, credem, cu mișcarea similară ce s-a desfășurat în anul 1989 în R.S.S. Moldovenească.

Note:

¹ Ion Varta. *Politica țaristă de deznaționalizare și asimilare și rezistența românilor basarabeni* // „Magazin Istoric. Număr special. Basarabia”, 2007, p. 22.

² Anton Crihan. *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești*. – Arcata, California, 1990, p. 43.

³ Ibidem, p. 40.

⁴ George Ciorănescu. *Basarabia, pământ românesc*. – București, 2002, p. 18, 129-130; Anton Crihan. *Op. cit.*, p. 40.

⁵ Anton Crihan. *Op. cit.*, p. 41; George Giuglea. *Cum au pătruns streinii în Basarabia după 1812*. – Sibiu, 1941, p. 2-3. Vezi, de asemenea: Anatol Petrencu. *Politica de deznaționalizare a românilor promovată de țarism și bolșevism. Asemănări și deosebiri* // „Magazin Istoric. Număr special. Basarabia”, 2007, p. 70-71.

⁶ Anton Crihan. *Op. cit.*, p. 41-42. Vezi, de asemenea: Anatol Petrencu. *Op. cit.*, p. 70.

⁷ Anatol Petrencu. *Op. cit.*, p. 71.

⁸ În câteva importante studii publicate în ultimii ani, istoricii Gheorghe Negru și Dinu Poștarencu, scriitoarea Lidia Colesnic-Codreanca demască, în special, rolul nefast al școlii țariste în rusificarea populației basarabene, precum și politica țaristă de deznaționalizare a administrației ținutului (Vezi, de exemplu: Gheorghe Negru. *Școala țaristă – instrument de rusificare a românilor din Basarabia (a 2-a jumătate a secolului XIX)* // „Destin românesc”, 1996, nr. 1, p. 38-52; idem. *Documente privind politica învățământului în Basarabia în a 2-a jumătate a secolului XIX* // „Revista de Istorie a Moldovei”, 1995, nr. 3-4, p. 106-129; idem „Cazul Doncev” și eliminarea „limbii moldovenești” din Gimnaziul Regional din Chișinău // „Destin românesc”, 2006, nr. 3-4, p. 220-228; Dinu Poștarencu. *Politica țaristă de deznaționalizare a administrației Basarabiei* // „Destin românesc”, 1994, nr. 4, p. 70-77; Lidia Colesnic-Codreanca. *Substituirea și suprimarea*

glotonimului *Limba Română în Basarabia în anii 1812-1918 în Probleme actuale de lingvistică română*. – Chișinău, 1999, p. 45-52).

- ⁹ „Bessarabskaia jizni” din 24 mai, 1917.
- ¹⁰ Vezi: P. N. Batiuşkov. *Bessarabia. Istorieskoe opisanie*. – S.-Petersburg, 1892, p. 174.
- ¹¹ Eugen Șt. Holban. *Ostașii Moldovei. Monumente istorice (1917-1918)*. – Chișinău, 1995, p. 5.
- ¹² Una dintre lucrările editate încă în perioada interbelică, ce conține fapte și date deosebit de importante în legătură cu subiectul în cauză este cea semnată de N. Topologeanu: *Încercarea rușilor de a deznaționaliza Basarabia prin biserică*. – Râmnicu-Vâlcea, 1933.
- ¹³ Lidia Colesnic-Codreanca. *Limba Română în Basarabia în anii 1812-1918*. – Chișinău, 2003, p. 97.
- ¹⁴ Ștefan Ciobanu. *Unirea Basarabiei. Studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*. – Chișinău, 1993, p. 47.
- ¹⁵ Lidia Colesnic-Codreanca. *Op. cit.*, p. 26.
- ¹⁶ „Bessarabskaia jizni” din 11-15 aprilie, 1917; „Svobodnaia Bessarabia” din 26 aprilie 1917; Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 43; Petre Cazacu. *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918*. – Chișinău, 1992, p. 245; Vasile Harea. *Basarabia pe drumul Unirii. Amintiri și comentarii*. Ediție îngrijită de dr. Vlad Bejan. – Iași, 1995, p. 67; Hristea Dăscălescu. *Revoluția dela 1917 în Basarabia. Lupta moldovenilor pentru limba, școala și cultura națională*. – Chișinău, 1938, p. 27; Romulus Cioflec. *Pe urmele Basarabiei... (Note și impresii din revoluția rusească)*. – Chișinău, 1992, p. 247-248; Anton Moraru, Ion Negrei. *Anul 1918 – ora astrală a neamului românesc*. – Chișinău, 1998, p. 49; Ion Negrei. *Bătălia pentru învățământ în limba maternă // „Magazin Istoric. Număr special. Basarabia”, 2007, p.27; Gheorghe Ghimpu. Conștiința națională a românilor moldoveni (Lucrare de sinteză cu texte antologice. Ediția a 2-a revăzută și completată de autor)*. – Chișinău, 2002, p. 351; A. S. Esaulenko. *Soșialisticeskaia revoluția v Moldavii i politiceskii krah burjuaznogo naționalisma (1917-1918)*. – Chișinău, 1977, p. 41; D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenko, M. B. Itkis. *Predateliskaia roli „Sfatul Țării”*. – Chișinău, 1969, p. 41; D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenko. „Sfatul Țării” – organ antipopular. – Chișinău, 1984, p. 18; idem. „Sfatul Țării” – antinarodnâi organ. – Chișinău, 1986, p. 15 etc.
- ¹⁷ Gheorghe Andronachi. *Albumul Basarabiei. În jurul marelui eveniment al Unirii*. – Chișinău, 1933, p. 52; Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918). Amintiri*. – Chișinău, 1992, p. 129 (În continuare se va cita: Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții...*); Paul Vataman. *Figuri sorocene*. – Chișinău, 1993, p. 71, 146; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Mișcarea națională din Basarabia. Cronică evenimentelor din anii 1917-1918*. – Chișinău, 1998, p. 18; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*. – Chișinău, 2004, p. 20; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*. Ediție îngrijită de Ion Negrei și Dinu Poștarencu. – Chișinău, 2004, p. 88 (În continuare se va cita: *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării. 1917-1918*); Ștefan Purici. *Introducere în Istoria Basarabiei*. – Suceava, 2006, p. 111 etc.
- ¹⁸ Onisifor Ghibu. *Cu gândul la Basarabia*. – Arad, 1926, p. 64.
- ¹⁹ Vasile Harea. *Op. cit.*, p. 67, 69.
- ²⁰ A. S. Esaulenko. *Op. cit.*, p. 42; D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenko. „Sfatul Țării” – organ antipopular, p. 18; idem. „Sfatul Țării” – antinarodnâi organ, p. 16 etc.
- ²¹ „Bessarabskaia jizni” din 11 și 14 aprilie 1917; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 27-28; Vasile Harea. *Op. cit.*, p. 76; Onisifor Ghibu. *Cu gândul la Basarabia*, p. 64; idem. *Pe baricadele vieții...*, p. 123, 135; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Romulus Cioflec. *Op. cit.*, p. 248; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 18; Iurie Colesnic. *Basarabia necunoscută*. – Chișinău, 1993, p. 257; Ion Negrei. *Bătălia pentru învățământ în limba maternă // „Magazin Istoric. Număr special. Basarabia”, 2007, p. 27 etc.*
- ²² „Bessarabskaia jizni” din 11 aprilie, 1917; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 72; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 27; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 18; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*, p. 20 etc.
- ²³ Vezi: „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 1, p. 14; „Svobodnaia Bessarabia” din 26 aprilie 1917; „Bessarabskaia jizni” din 14 și 15 aprilie 1917; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 88; Andrei Popovici. *The Political Status of Bessarabia*. – Washington, 1931, p. 127 etc.
- ²⁴ „Svobodnaia Bessarabia” din 26 aprilie 1917.

- ²⁵ Vasile Harea. *Op. cit.*, p. 81.
- ²⁶ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 88.
- ²⁷ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 1, p. 14; „Bessarabskaia jizni” din 14 aprilie, 1917. Vezi, de asemenea: H. Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 28; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 88; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 27 etc.
- ²⁸ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 45-81; „Bessarabskaia jizni” din 28 și 30 mai, 1917; Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 41, 43, 111; idem. *Basarabia: populația, istoria, cultura*. – Chișinău, 1992, p. 66; Onisifor Ghibu. *Cu gândul la Basarabia*, p. 90-91; idem. *Pe baricadele vieții...*, p. 187, 189; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 29; Dimitrie Bgos. *La răspântie. Moldova de la Nistru (1917-1918)*. – Chișinău, 1998, p. 71; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 27-28; Iurie Colesnic. *Basarabia necunoscută*. – Chișinău, 1993, p. 60, 257; idem. *Generația Unirii*, p. 22-23; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*. Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc. – Chișinău, 1995, p. 11, 32-34 (În continuare se va cita: *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*); Gheorghe Ghimpu. *Op. cit.*, p. 352; Anton Moraru, Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 50; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 28 etc.
- ²⁹ Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 46, 54, 75, etc.
- ³⁰ „Bessarabskaia jizni” din 28 mai, 1917; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 246; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 27; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*, p. 22; Alexandru Chiriac. *Membrii Sfatului Țării (1917-1918). Dicționar*. – București, 2001, p. 72; Constantin Aldea. *Pagini dintr-o istorie zburcumată. Basarabia până în anul 1920*. – București, 1993, p. 105; Andrei Popovici. *The Political Status of Bessarabia*, p. 127 etc.
- ³¹ A. S. Esaulenko. *Op. cit.*, p. 48; D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenko. „Sfatul Țării” – organ antipopular, p. 32; idem. „Sfatul Țării” – antinarodnâi organ, p. 27 etc.
- ³² Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 29; Anton Moraru, Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 50; Anton Moraru. *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. (1812-1993)*. – Chișinău, 1995, p. 155 etc.
- ³³ Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Testament pentru urmași*. – Chișinău, 1991, p. 35 etc.
- ³⁴ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 91; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 79 etc.
- ³⁵ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 55; „Bessarabskaia jizni” din 30 mai, 1917; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 75; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 31; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 74; Iurie Colesnic. *Basarabia necunoscută*. – Chișinău, 1993, p. 61; Alexandru Chiriac. *Op. cit.*, p. 72, 106, 124; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 28 etc.
- ³⁶ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 55; Iurie Colesnic. *Op. cit.*, p. 61; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 28; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 74 etc.
- ³⁷ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 55-56.
- ³⁸ „Limba moldovenească, – spunea, spre exemplu, învățătorul Buciușcan, – e atât de săracă, încât am putea spune că noi nu avem limbă. Ne lipsesc cele mai multe cuvinte... De unde să le luăm? De la mocani ori de la franceji? Nicidecum! Să le luăm de la ruși, căci cu ei avem de a face” („Bessarabskaia jizni” din 30 mai, 1917; „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 65. Vezi, de asemenea: Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 74-75; Alexandru Chiriac. *Op. cit.*, p. 57, 72, 124; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 28-29 etc).
- ³⁹ „Bessarabskaia jizni” din 30 mai, 1917; „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 67. Vezi, de asemenea: Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 246; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 74-75; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 31-32; Alexandru Chiriac. *Op. cit.*, p. 57, 72, 124 etc.
- ⁴⁰ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 75; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 30-31; Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții...*, p. 195; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 73; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 27; Gheorghe Ghimpu. *Op. cit.*, p. 335; Nicolae Ciachir. *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1917)*. – București, 1992, p. 94; Iurie Colesnic. *Doina dorurilor noastre*. – Chișinău, 1990, p. 85, 138, 163; idem. *Generația Unirii*, p. 22-23; Alexei Mateevici. *Opere*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru. Volumul I. – Chișinău, 1993, p. 92 etc.
- ⁴¹ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 75; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 32; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 27-28; Gheorghe Ghimpu. *Op. cit.*, p. 336; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 90; Iurie Colesnic. *Doina dorurilor*

noastre, p. 85; Alexei Mateevici. *Opere*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Păzaru. Volumul I. – Chișinău, 1993 p. 92 etc.

⁴² „Școala moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 79-80; Ștefan Ciobanu. *Unirea Basarabiei*, p. 111; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 76; Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții...*, p. 197-198; Ion Inuleț. *O revoluție trăită*. – Chișinău, 1994, p. 63; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 91; Anton Moraru. *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. (1812-1993)*, p. 157; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 29 etc.

⁴³ Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 30.

⁴⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare se va cita: ANRM); Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 17-18.

⁴⁵ Vezi: Ștefan Purici. *Introducere în Istoria Basarabiei*. – Suceava, 2006, p. 111.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Vezi: „Bessarabskaia jizni” din 30 mai, 1917; Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 111-112; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 32-34; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 91; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 27-28; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 29 etc.

⁴⁸ „Cuvânt moldovenesc” din 17 mai 1917; ANRM, Fond 67, inventar 1, dosar 8, f. 27-28; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34; Onisifor Ghibu. *Cu gândul la Basarabia*, p. 81-82; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 72; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 80; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 35; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 22-23 etc.

⁴⁹ „Cuvânt moldovenesc” din 17 mai 1917. Vezi, de asemenea: ANRM, Fond 67, inventar 1, dosar 8, f. 27-28.

⁵⁰ „Cuvânt moldovenesc” din 17 mai 1917. Vezi, de asemenea: Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 72; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 35; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 22-23 etc.

⁵¹ „Cuvânt moldovenesc” din 17 mai 1917. Vezi, de asemenea: Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 72; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 35; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 23 etc.

⁵² „Cuvânt moldovenesc” din 17 mai 1917. Vezi, de asemenea: Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 72 etc.

⁵³ Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 36.

⁵⁴ „Svobodnaia Bessarabia” din 24 iunie 1917.

⁵⁵ În acest sens, prezintă un vădit interes scrisoarea elevilor de la gimnaziul din Soroca publicată la 26 aprilie 1917 pe paginile ziarului „Cuvânt moldovenesc”, în care se afirmă: „Noi, gimnazisții moldoveni din gimnazia Sorocii, foarte ne-am bucurat când am aflat din gazeta „Cuvânt moldovenesc” că s-a alcătuit un partid național moldovenesc cu scopul să dobândească pentru țara noastră drepturile de sinecărnuire și de propășire pe calea luminii... Și iată că noi răspundem la strigarea partidului național și ne punem sub steagul lui mareț. Noi ne recunoaștem moldoveni, măcar că stăpânirea veche pune toate puterile ca să ne facă ruși... Stăpânirea veche n-a câștigat, decât ura noastră împotriva ei. Toate unelirile stăpânirii vechi de a stărpi iubirea noastră către țară, către limba și obiceiurile vechi ale țării, n-au fost de ajuns ca să ne omoare. Și acum noi suntem gata să sprijinim steagul național moldovenesc și vă încredințăm cu iscăliturile noastre că precum până acum, tot așa și înainte vom răspândi ideile naționale printre moldoveni, dintre care o mare parte se află în bezna întunericului... Suntem încredințați că toți care au un suflet moldovenesc... vor urma pilda noastră și-și vor ridica glasul, ca să sprijine steagul de luptă, ridicat pentru dobândirea drepturilor călitate...” („Cuvânt moldovenesc” din 26 aprilie 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Unirea Basarabiei*, p. 97-98; Ion Inuleț. *O revoluție trăită*, p. 73 etc.).

⁵⁶ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 26.

⁵⁷ „Cuvânt moldovenesc” din 26 aprilie 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Unirea Basarabiei*, p. 38, 92-93; Ion Nistor. *Basarabia sub dominațiunea românească. La 20 de ani de la Unire*. – Cernăuți, 1938, p. 26; *Cartea Unirii. 1918-1928*. – București, 1929, p. 52.; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 34, 143; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu. *De la statul geto-dac la statul român unitar*. – București, 1983, p. 557; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*, p. 21; *Unirea*

Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente, p. 29; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 19; Romulus Cioflec. *Op. cit.*, p. 251; A. S. Esaulenko. *Op. cit.*, p. 32 etc.

⁵⁸ Ștefan Ciobanu. *Basarabia: populația, istoria, cultura*, p. 65.

⁵⁹ Onisifor Ghibu. *Cu gândul la Basarabia*, p. 70; Gheorghe Ghimpu. *Conștiința națională a românilor moldoveni* (Lucrare de sinteză cu texte antologice). – Chișinău, 1999, p. 336; idem. *Conștiința națională a românilor moldoveni* (Lucrare de sinteză cu texte antologice. Ediția a 2-a revăzută și completată de autor). – Chișinău, 2002, p. 351 etc.

⁶⁰ Ion Stafi. *Spovedaniile Basarabiei*. Ediția a 4-a, revăzută și adăugită. – Iași, 2008, p. 58.

⁶¹ „Cuvânt moldovenesc” din 26 aprilie 1917; „Svobodnaia Bessarabia” din 29 aprilie 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Unirea Basarabiei*, p. 92-93; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 29-30; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 19-20 etc.

⁶² Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 46; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 29; Gheorghe Ghimpu. *Conștiința națională a românilor moldoveni* (Lucrare de sinteză cu texte antologice. Ediția a 2-a revăzută și completată de autor), p. 352 etc.

⁶³ „Cuvânt moldovenesc” din 25 iulie 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 121-122; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 40 etc.

⁶⁴ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 158-159; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 37-38 etc.

⁶⁵ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 160-161 etc.

⁶⁶ „Cuvânt moldovenesc” din 2 august 1917; „Școala moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 129-130. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 145-146; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 21-22; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 39-40; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 51 etc.

⁶⁷ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea a 2-a, f. 228-228 verso.

⁶⁸ Ibidem, f. 227.

⁶⁹ Ibidem, f. 188.

⁷⁰ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 118.

⁷¹ Ibidem, f. 117.

⁷² Ibidem, f. 82-82 verso.

⁷³ Ibidem, f. 101.

⁷⁴ Ibidem, f. 134.

⁷⁵ Ibidem, f. 133.

⁷⁶ Ibidem, f. 131.

⁷⁷ Ibidem, f. 81.

⁷⁸ Ibidem, f. 130.

⁷⁹ Ibidem, f. 80.

⁸⁰ Ibidem, f. 122.

⁸¹ Ibidem, f. 119.

⁸² Ibidem, f. 78.

⁸³ Ibidem, f. 129.

⁸⁴ Ibidem, f. 116.

⁸⁵ Ibidem, f. 123.

⁸⁶ Ibidem, f. 136.

⁸⁷ Ibidem, f. 125.

⁸⁸ Ibidem, f. 103.

⁸⁹ Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 252.

⁹⁰ Ibidem, f. 258.

⁹¹ Ibidem, f. 267-267 verso.

⁹² Ibidem, f. 277-278.

⁹³ Ibidem, f. 259.

⁹⁴ Ibidem, f. 287-290.

⁹⁵ Ibidem, f. 281-281 verso.

⁹⁶ Ibidem, f. 261-261 verso.

- ⁹⁷ Ibidem, f. 144.
⁹⁸ Ibidem, f. 262.
⁹⁹ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 7-7 verso.
¹⁰⁰ Ibidem, f. 10.
¹⁰¹ Ibidem, f. 1.
¹⁰² Ibidem, f. 9.
¹⁰³ Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 205.
¹⁰⁴ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 2.
¹⁰⁵ Ibidem, f. 3.
¹⁰⁶ Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 202.
¹⁰⁷ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 4-4 verso.
¹⁰⁸ Ibidem, f. 27-27 verso.
¹⁰⁹ Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 201.
¹¹⁰ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 8-8 verso.
¹¹¹ Ibidem, f. 31-31 verso.
¹¹² Ibidem, f. 5-5 verso.
¹¹³ Ibidem, f. 6-6 verso.
¹¹⁴ Ibidem, f. 36-36 verso.
¹¹⁵ Ibidem, f. 35.
¹¹⁶ Ibidem, f. 34-34 verso.
¹¹⁷ Ibidem, f. 33.
¹¹⁸ Ibidem, f. 32-32 verso.
¹¹⁹ Ibidem, f. 137-137 verso.
¹²⁰ Ibidem, f. 137 verso.
¹²¹ Ibidem, f. 144.
¹²² Ibidem, f. 139.
¹²³ Ibidem, f. 145-145 verso.
¹²⁴ Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 169-169 verso; 213-213 verso.
¹²⁵ Ibidem, f. 237.
¹²⁶ Ibidem, f. 236.
¹²⁷ Ibidem, f. 168-168 verso.
¹²⁸ Ibidem, f. 167.
¹²⁹ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 135.
¹³⁰ Ibidem, f. 55.
¹³¹ Ibidem, f. 159-159 verso.
¹³² Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 332-333.
¹³³ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 54.
¹³⁴ Ibidem, f. 54.
¹³⁵ Ibidem, f. 53.
¹³⁶ Ibidem, f. 70.
¹³⁷ Ibidem, f. 162-162 verso.
¹³⁸ „Cuvânt moldovenesc” din 24 mai 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 104-105; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 7; Ion Inculeț. *Op. cit.*, p. 72; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 24; *Basarabia și basarabenii*. Culegere de documente și materiale. Alcătuitori: Mihai Adauge, Alexandru Furtună. – Chișinău, 1991, p. 219-220 etc.
¹³⁹ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea 1, f. 162-162 verso.
¹⁴⁰ „Cuvânt moldovenesc” din 21 mai 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 101; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 7; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 26, etc.
¹⁴¹ Biblioteca Academiei Române, Secția manuscrise, Fond personal „Pan Halippa”, cota S – CZII, f. 1. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 99-100; *Basarabia și basarabenii*. Culegere de documente și materiale. Alcătuitori: Mihai Adauge, Alexandru Furtună, p. 250 etc.
¹⁴² ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 101, f. 66-70 verso.
¹⁴³ Ibidem, f. 71.
¹⁴⁴ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 8.

- ¹⁴⁵ Ibidem.
¹⁴⁶ Vezi: „Svobodnaia Bessarabia” din 9 iunie 1917; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 29; Ștefan Purici. *Op. cit.*, p. 111 etc.
¹⁴⁷ „Svobodnaia Bessarabia” din 9 iunie 1917.
¹⁴⁸ ANRM, Fond 67, inventar 1, dosar 8, f. 46; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 25.
¹⁴⁹ Vezi: „Izvestia Kișinevskogo soveta rabocih i soldatskih deputatov” din 7 septembrie 1917.
¹⁵⁰ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34-36, 38-39; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 92-93, 95-96; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 34, 47, 57, 58, 60; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 31 etc.
¹⁵¹ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34; Anton Moraru. *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, p. 156; Iurie Colesnic. *Doina dorurilor noastre*, p. 86; Ștefan Purici. *Op. cit.*, p. 111; *Istoria Republicii Moldova. S drevneșih vremen do naših dnei*. Coordonator: V. I. Țaranov. – Chișinău, 1997, p. 167; *Istoria Republicii Moldova. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. Coordonator: V. I. Țaranov. – Chișinău, 1997, p. 155 etc.
¹⁵² Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 30; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 92 etc.
¹⁵³ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34-36; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 247-248; Ion Inculeț. *Op. cit.*, p. 64; Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții...*, p. 243, 262; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 92-93; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 34, 47; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*, p. 23; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 31 etc.
¹⁵⁴ Vezi: „Cuvânt moldovenesc” din 21 iunie și 20 august 1917; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34-35; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 34; Alexandru Chiriac. *Op. cit.*, p. 57; Iurie Colesnic. *Op. cit.*, p. 23; idem. *Doina dorurilor noastre*, p. 79, 86, 133, 160, 165-166; Alexei Mateevici. *Opere*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru. Volumul 1. – Chișinău, 1993, p. 93 etc.
¹⁵⁵ Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 54.
¹⁵⁶ „Bessarabskaia jizni” din 30 mai 1917. Vezi, de asemenea: Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 32; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 77; Iurie Colesnic. *Basarabia necunoscută*. – Chișinău, 1993, p. 257-258; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 30 etc.
¹⁵⁷ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 32; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 91 etc.
¹⁵⁸ „Cuvânt moldovenesc” din 24 mai 1917. Vezi, de asemenea: „Svobodnaia Bessarabia” din 19 mai 1917; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 23 etc.
¹⁵⁹ Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 33.
¹⁶⁰ „Svobodnaia Bessarabia” din 18 iunie 1917. Vezi, de asemenea: Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 33 etc.
¹⁶¹ „Școala moldovenească”, 1917, nr. 2-3, p. 109-121; „Cuvânt moldovenesc” din 24 mai 1917; „Svobodnaia Bessarabia” din 24 mai 1917; Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții...*, p. 154; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 25-26 etc.
¹⁶² Istoria literaturii moldovenești. În trei volume. Vol. 2. – Chișinău, 1988, p. 631; Alexei Mateevici. *Opere*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru. Vol. I. – Chișinău, 1993, p. 91; Iurie Colesnic. *Doina dorurilor noastre*, p. 84; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 25-26 etc.
¹⁶³ „Cuvânt moldovenesc” din 31 august 1917.
¹⁶⁴ Ibidem. Vezi, de asemenea: Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 36; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 161 etc.
¹⁶⁵ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 17; „Cuvânt moldovenesc” din 20 august 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 123-124; Ion Inculeț. *Op. cit.*, p. 73; H. Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 7; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 48-49 etc.
¹⁶⁶ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea a 2-a, f. 281-281 verso.
¹⁶⁷ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 33; Arhivele Naționale ale României, București, Fond personal „Ion Pelivan”, dosar 343, f. 1-3.
¹⁶⁸ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea 1, f. 162-162 verso.
¹⁶⁹ „Svobodnaia Bessarabia” din 2 decembrie 1917.

- ¹⁷⁰ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea 1, f. 162.
- ¹⁷¹ Vezi, în acest sens: „Sovetskaia Moldavia” din 23 decembrie 1988, 21 aprilie 1989, 20 iunie 1989 etc.
- ¹⁷² „Sovetskaia Moldavia” din 20 iunie 1989.
- ¹⁷³ „Cuvânt moldovenesc” din 9 aprilie 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 86-87; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 254-256; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 52-53; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 31-32; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 25-27; *Basarabia și basarabienii*. Culegere de documente și materiale. Alcătuitori: Mihai Aduge, Alexandru Furtună, p. 217-219; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 72-73; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 17-18; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*, p. 19-20 etc.
- ¹⁷⁴ Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 42; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 132 etc.
- ¹⁷⁵ Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 38-39, 143-144.
- ¹⁷⁶ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 135.
- ¹⁷⁷ Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 42.
- ¹⁷⁸ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea 1, f. 12, 83-85, 94-97, 108-112 verso; Gherman Pânteș. *Rolul organizațiilor militare moldovenești în actul unirii Basarabiei*. – Chișinău, 1932, p. 35; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 134 etc.
- ¹⁷⁹ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 134.
- ¹⁸⁰ Ibidem.
- ¹⁸¹ Gherman Pânteș. *Op. cit.*, p. 35; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 42; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 64 etc.
- ¹⁸² Vezi: George Ciorănescu. *Basarabia, pământ românesc*. – București, 2002, p. 78.
- ¹⁸³ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea 1, f. 12 verso, 83, 90, 94, 97, 110 etc.
- ¹⁸⁴ Ibidem, f. 83, 90, 94, 97, 110 etc.
- ¹⁸⁵ Ibidem.
- ¹⁸⁶ Ibidem f. 25, 83, 90, 94, 97, 110 etc.
- ¹⁸⁷ Ibidem f. 83, 90, 94, 97, 110 etc.
- ¹⁸⁸ Ibidem f. 13, 83, 90, 94, 97, 110 etc.
- ¹⁸⁹ Ibidem f. 12, 27-36, 77, 83, 90, 94, 97, 110 etc.
- ¹⁹⁰ Ibidem f. 1-12 verso, 83, 90, 94, 97, 110 etc.
- ¹⁹¹ Ibidem f. 12 verso, 83, 90, 94, 97, 110 etc.
- ¹⁹² Ibidem f. 13, 14, 110 etc.
- ¹⁹³ Ibidem f. 83, 90, 94, 97; dosar 15, partea a 2-a, f. 201, 205 etc.
- ¹⁹⁴ Ibidem dosar 15 partea 1, f. 83, 90, 94, 97, 111 etc.
- ¹⁹⁵ Ibidem f. 12.
- ¹⁹⁶ Ibidem f. 12, 83, 90, 94, 97 etc.
- ¹⁹⁷ Ibidem f. 110.
- ¹⁹⁸ Ibidem f. 37-40, 83, 90, 94 etc.
- ¹⁹⁹ Ibidem f. 12, 110, 137 verso etc.
- ²⁰⁰ Ibidem f. 12, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109; dosar 15, partea a 2-a, f. 169, 213 etc.
- ²⁰¹ Ibidem dosar 15, partea 1, f. 12, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109 etc.
- ²⁰² Ibidem f. 12, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109 etc.
- ²⁰³ Ibidem f. 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109 etc.
- ²⁰⁴ Ibidem f. 12, 16, 42, 90, 94, 96, 98, 109 etc.
- ²⁰⁵ Ibidem f. 12, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109 etc.
- ²⁰⁶ Ibidem f. 90, 94, 96, 98, 109 etc.
- ²⁰⁷ Ibidem f. 12, 96, 109 etc.
- ²⁰⁸ Ibidem f. 12, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109 etc.
- ²⁰⁹ Ibidem f. 12, 109 etc.
- ²¹⁰ Ibidem f. 90, 94, 96, 98, 109 etc.
- ²¹¹ Ibidem f. 12, 109 etc.
- ²¹² Ibidem f. 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98 etc.
- ²¹³ Ibidem f. 12, 90, 94, 96, 98 etc.

- ²¹⁴ Ibidem f. 109.
- ²¹⁵ Ibidem f. 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98 etc.
- ²¹⁶ Ibidem f. 109.
- ²¹⁷ Ibidem f. 90, 94, 96, 98, etc.
- ²¹⁸ Ibidem f. 12, 109 etc.
- ²¹⁹ Ibidem.
- ²²⁰ Ibidem f. 12 verso, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98 etc.
- ²²¹ Ibidem f. 13, 110 etc.
- ²²² Ibidem f. 110.
- ²²³ Ibidem f. 12, 110 etc.
- ²²⁴ Ibidem f. 12 verso, 110 etc.
- ²²⁵ Ibidem f. 110.
- ²²⁶ Ibidem f. 12 verso, 110 etc.
- ²²⁷ Ibidem.
- ²²⁸ Ibidem.
- ²²⁹ Ibidem f. 12 verso, 83, 91, 95, 97, 110 etc.
- ²³⁰ Ibidem f. 83, 91, 95, 97 etc.
- ²³¹ Ibidem f. 12 verso, 110 etc.
- ²³² Ibidem f. 90 verso.
- ²³³ Ibidem.
- ²³⁴ Ibidem f. 12 verso, 13, 110 etc.
- ²³⁵ Ibidem f. 12 verso.
- ²³⁶ Ibidem f. 12 verso, 62, 83, 90, 94, 97, 110 etc.
- ²³⁷ Ibidem f. 12 verso, 110 etc.
- ²³⁸ Ibidem f. 59, 60, 83, 90, 94, 97, 110 etc.
- ²³⁹ Ibidem f. 83, 110 etc.
- ²⁴⁰ Ibidem f. 110.
- ²⁴¹ Ibidem f. 12, 110 etc.
- ²⁴² Ibidem f. 12, 17, 83, 90, 94, 97, 110; dosar 15, partea a 2-a, f. 188 etc.
- ²⁴³ Ibidem dosar 15, partea 1, f. 12 verso, 110 etc.
- ²⁴⁴ Ibidem f. 110.
- ²⁴⁵ Ibidem.
- ²⁴⁶ Ibidem f. 80, 82 verso, 83, 136 etc.
- ²⁴⁷ Ibidem f. 13, 112 verso etc.
- ²⁴⁸ Ibidem.
- ²⁴⁹ Ibidem f. 112 verso.
- ²⁵⁰ Ibidem f. 13, 112 verso etc.
- ²⁵¹ Ibidem f. 112 verso.
- ²⁵² Ibidem.
- ²⁵³ Ibidem f. 90 verso.
- ²⁵⁴ Ibidem f. 12 verso, 112 verso etc.
- ²⁵⁵ Ibidem f. 13, 112 verso etc.
- ²⁵⁶ Ibidem f. 12 verso, 13, 112 verso etc.
- ²⁵⁷ Ibidem f. 112 verso.
- ²⁵⁸ Ibidem.
- ²⁵⁹ Ibidem f. 53, 54, 70 etc.
- ²⁶⁰ Ibidem f. 91, 95, 96, 98, 109 etc.
- ²⁶¹ Ibidem f. 47, 51, 91, 95, 96, 98, 109 etc.
- ²⁶² Ibidem f. 109.
- ²⁶³ Ibidem f. 91, 95, 96, 98, 109 etc.
- ²⁶⁴ Ibidem f. 109.
- ²⁶⁵ Ibidem f. 91, 95, 96, 98, 109 etc.
- ²⁶⁶ Ibidem.
- ²⁶⁷ Ibidem f. 109.
- ²⁶⁸ Ibidem f. 91, 95, 96, 98 etc.

- ²⁶⁹ Ibidem f. 50, 91, 95, 109 etc.
²⁷⁰ Ibidem f. 91, 95, 96, 98, 109 etc.
²⁷¹ Ibidem f. 12 verso, 109 etc.
²⁷² Ibidem f. 109, 110 etc.
²⁷³ Ibidem f. 12 verso, 84, 85, 108, 112 verso etc.
²⁷⁴ Ibidem f. 12, 84, 85, 108, 112 verso etc.
²⁷⁵ Ibidem f. 12 verso, 55, 84, 85, 108, 112 verso etc.
²⁷⁶ Ibidem f. 12 verso, 84, 85, 108, 112 verso etc.
²⁷⁷ Ibidem f. 96, 98, 109, 112 verso etc.
²⁷⁸ Ibidem f. 12 verso, 109 etc.
²⁷⁹ Ibidem f. 109.
²⁸⁰ Ibidem f. 12 verso, 15-15 verso, 109 etc.
²⁸¹ Ibidem f. 12 verso.
²⁸² Ibidem f. 12 verso, 109 etc.

SUMMARY

On the basis of the documentary sources, the majority of which in preview are introduced in the scientific circuit, are analyzed more aspects of the movement for national liberation from Basarabia from 1917, especially in the fight for the mother language and Latin alphabet, in which, in a way or another, were framed all the social layers of the basarabian society of that time. There is also pointed out the role of more politic, professional, central and local national-cultural organizations, especially, of the Moldovan Central Executive Committee of the Council of deputies of soldiers, sailors and officers, that developed in the rural environment a fully national activity for the autochthon mobilization of population in the battle for national rights, including Romanian language and Latin alphabet.

ROLUL JUCAT DE ORGANIZAȚIA CLANDESTINĂ DIN BASARABIA A PARTIDULUI COMUNIST (BOLȘEVIC) DIN RUSIA LA AFILIEREA PARTIDULUI COMUNIST DIN ROMÂNIA LA INTERNAȚIONALA COMUNISTĂ

Gheorghe COJOCARU,

doctor în istorie,

Institutul de Istorie, Stat și Drept

Relația socialiștilor români cu Internaționala a III-a Comunistă datează din vara/toamna anului 1920, când o delegație constituită din doi reprezentanți ai Partidului Socialist din Vechiul Regat (Gheorghe Cristescu, Alexandru Dobrogeanu-Gherea), doi reprezentanți ai Partidului Socialist din Transilvania și Banat (Ion Fluerași, Eugen Roszvány), câte un delegat din partea sindicatelor (Constantin Popovici) și al tineretului (David Fabian (Finkelstein)) a luat calea Moscovei, cu scopul de a se documenta asupra revoluției ruse și de a face ulterior o dare de seamă la congresul partidului. Dintre aceștia doar Dobrogeanu-Gherea și Fabian aveau convingeri clare comuniste, ceilalți împărțind o orientare socialistă de centru, caracteristică mișcării muncitorești din România de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Socialiștii din Bucovina au refuzat să facă parte din această delegație înainte ca chestiunea afilierii la Internaționala a III-a să fie examinată de congresul Partidului Socialist din România întregită, iar cealaltă provincie, Basarabia, a fost absentă din delegația celor șase deoarece în teritoriul dintre Prut și Nistru ideile socialiste legale nu prinseseră rădăcini, aici existând în acea epocă o serie de structuri comuniste clandestine, subordonate direct Partidului Comunist (bolșevic) Rus și străine, dacă nu chiar ostile mișcării socialiste românești.

Raporturile dintre grupările de extremă comunistă din Basarabia și cele socialiste din restul României erau ca și inexistente atât pe linie politică, cât și pe cea a mișcării sindicale. Spre deosebire de liderii socialiști din România, activiștii comuniști de la Chișinău au boicotat orice activitate sindicală legală, înființând structuri profesionale clandestine care urmau strict comandamentele ideologice și politice ale Cominternului. Mai exact, structurile sindicale locale clandestine reprezentau, de fapt, niște celule de partid în mediul lucrătorilor din unele ramuri ale industriei embrionare din Basarabia. Edificatoare în acest sens este „Declarația Comitetului regional basarabean al PC(b)R și a Biroului uniunilor

profesionale din Basarabia de pe lângă Comitetul regional basarabean al PC(b)R către Prezidiul Congresului sindicatelor din România cu privire la sarcinile și principiile mișcării sindicale din ținut”, din iulie 1920, prin care se anunța refuzul de a trimite delegați la forul național al sindicatelor de la București. Chiar din pagina întâia se arăta că sindicatele din Basarabia, cele clandestine, „sunt parte a mișcării general revoluționare, legate prin relații strânse și de nedezlipit de organizația basarabeană a PC(b)R”. Orice contact cu acestea urma obligatoriu a se lua prin intermediul Biroului profesional atașat Comitetului de partid basarabean. În pagina a doua era formulată concepția politică a PC(b)R și a bolșevicilor/sindicaliștilor locali asupra viitorului Basarabiei și merită a fi redată integral: „Considerând neesențială chestiunea dacă Basarabia va intra în viitor în cadrul României sovietice sau a Rusiei, noi suntem de părerea că asupra acestei probleme este în drept să se pronunțe doar Congresul deputaților muncitorilor și țărănilor din Basarabia. Dar, neîmpăcându-ne cu actul de ocupare cu forța a Basarabiei de către imperialiștii români, în ciuda voinței oamenilor muncii, ne exprimăm protestul nostru și considerăm mișcarea muncitorească din Basarabia parte a mișcării muncitorești din Rusia și Ucraina și uniunile basarabene [ca] subordonate Biroului de Sud al Sovietului Central pan-rus al uniunilor profesionale de la Harkov. Iată de ce noi nu considerăm drept posibilă aderarea uniunilor profesionale basarabene la organizațiile sindicale muncitorești din România. Cu toate acestea, având în vedere că scopul comun și imediat al mișcărilor muncitorești din Basarabia și România este răsturnarea monarhiei burghezo-moșierești române, noi credem că un contact strâns cu organizațiile muncitorești din România este de dorit și necesar, cu respectarea următoarelor condiții”. Prima condiție reitera că structurile sindicale basarabene, cele roșii, evident, realizau principiile luptei revoluționare internaționale de clasă, declarate de Internaționala a III-a, erau afiliate și se supuneau deciziilor și directivelor Internaționalei comuniste Muncitorești în curs de constituire la Moscova. (Internaționala roșie Profesională s-a format la congresul internațional al sindicatelor, desfășurat la Moscova între 2 și 19 iulie 1920.) Iată de ce acestea nu puteau intra în raporturi „oficiale” (sic!) cu sindicatele muncitorești românești, „avansând drept o condiție primordială pentru luarea contactului recunoașterea deplină și necondiționată [de către acestea din urmă] a programului și tacticii Internaționalei a III-a și aderarea la Internaționala Comunistă a sindicatelor muncitorești”. Pentru ca afilierea la Internaționala Comunistă să nu fie doar în vorbe, dar și în fapte, sindicatelor din București li se cerea să se debaraseze de elementele oportuniste (Gellerter & Co), așa cum procedaseră anterior cele din Chișinău cu „bivoliștii” Vislouhov, Vajinschi, Mățu etc., promovând principiul luptei intransigente de clasă cu burghezia. Muncitorii români trebuiau să se delimiteze energetic și de politica guvernamentală de „naționalizare” a unor ramuri ale industriei basarabene și să se solidarizeze cu protestul lucrătorilor basarabeni în acest sens. În sfârșit, „muncitorii basarabeni” făceau un apel fierbinte către „tovarășii români” să pășească neîntârziat pe calea revoluției comuniste proletare¹. În timp ce sindicaliștii români, plecând de la realitățile curente, se concentrau asupra obiectivelor de ordin social și economic, cei din Basarabia,

urmând comandamentele ideologice din exterior, puneau pe primul loc lupta politică. „Mișcarea basarabeană, se constata într-un raport despre sindicatele din Basarabia al lui A. Grinștein, președinte al Biroului basarabean pe lângă CC al PC(b) din Ucraina, responsabil în cadrul Sectorului pentru Străinătate al CC al PC(b)U, către Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste, s-a dezis cu curaj și pentru totdeauna de oportunismul Internaționalei a II-a, care, în măsura cunoscută, încă mai domină sindicatele din vechea Românie. Proletariatul basarabean, sublinia acesta, strâns legat de proletariatul Rusiei, trăiește cu tradițiile lui și merge sub lozinca Internaționalei a III-a”².

Deloc întâmplător, la congresul sindicatelor din provinciile unite, din 11 octombrie 1920, din București Basarabia roșie „muncitoare”, neesențială, în fond, și ca număr, și ca prezență pe scena publică, nici nu a fost invitată. „În timp ce proletariatul român a fost organizat în mod legal și reprezintă partidul socialist, în frunte cu social-„patrioții” și șovinistii, muncitorii basarabeni s-au aflat sub influența ideologică a comunismului și nu au avut organizația lor politică legală”, reliefa diferențele de fapt și de esență dintre cele două curente L. Rubinștein, unul dintre activiștii sindicali de la Chișinău, înregimentat curentului bolșevic. Totuși, sindicaliștii bolșevici din Chișinău s-au asociat ultimatumului congresului sindical din București la adresa guvernării, protestând împotriva „oligarhiei române”, în care vedeau „un jandarm al burgheziei mondiale în Orient”, ce urmărea să zădărnicească „încercările Rusiei sovietice de a pune începuturile unui nou stat, un stat al socialismului”. Ei au cerut curățarea partidului socialist de „elementele împăciuitoare”, care, în opinia lor, „se gândeau nu la o luptă hotărâtoare cu burghezia pentru putere, ci la reforme și la împărțirea puterii cu aceasta”. Protestul muncitorilor din București se dorea a fi un bun prilej nu numai pentru eliminarea „social-trădătorilor” din mișcarea sindicală, dar și „un început pentru acțiunile de mai departe comune în interesul internaționalei muncitorești”. În momentul în care sindicaliștii roșii din Chișinău arborau lozinca „Trăiască revoluția mondială!” poliția i-a somat să se împrăstie³. Dar lecția pe care ei au însușit-o în urma înfrângerii grevei generale era cea „justă”: fără un centru puternic coordonator, cum este Partidul Comunist în cadrul mișcării muncitorești, se arăta în presa comunistă din ilegalitatea basarabeană, nu poate fi vorba despre victoria proletariatului, iar clasa muncitoare trebuie să înțeleagă că fără organizarea din partea Partidului Comunist, mișcarea muncitorească este „un corp fără cap”⁴.

Ca și structură regională a PC(b) din Rusia, organizația bolșevică conspirativă din Basarabia era afiliată automat Internaționalei Comuniste încă de la formarea Cominternului, în martie 1919, ei rezervându-i-se un rol special în activitatea de atragere a socialiștilor români la Internaționala a III-a. Deja la 9 decembrie 1919 Secția Internaționalei a III-a din Odesa (Biroul de Sud) a decis, în urma unor discuții cu „t. Marcovici din România” și cu „un tovarăș din Basarabia”, ca „tovarășii” din „România și Basarabia” să activeze într-un contact strâns și să formeze un „centru unificator”, care trebuia să fie alimentat din mijloacele financiare ale Moscovei⁵. Prezidiul Biroului de Sud al Internaționalei Comuniste propunea Comitetului regional provizoriu din Basarabia al PC(b)R să

activeze într-un strâns contact cu grupurile comuniste române, motivând această decizie a sa prin faptul că „situația teritorială și politică a Basarabiei este, în momentul dat (11 decembrie 1919 – *n.a.*), strâns legată cu situația României”. Pentru desfășurarea unei activități coordonate se propunea formarea „unui centru de conducere” care să reunească reprezentanții ambelor părți. Toate instrucțiunile și mijloacele financiare urmau să fie direcționate către acest „centru”, cel puțin, până la primirea unor noi directive de la Moscova. Omul de legătură între „centrul din România” și Odesa trebuia să fie același Marcovici⁶. La sfârșitul lunii decembrie 1919, se afirmă în literatura istorică sovietică, comitetul orășenesc de partid Chișinău a trimis reprezentanții săi la București, care au stabilit „aceste legături”⁷. Totuși, Biroul de la Odesa a dispus nu doar stabilirea unor „legături” cu Bucureștiul, ci formarea unui „centru unic” de coordonare a activității comuniste, ceea ce, din varii motive, nu s-a realizat. În februarie 1920, odată cu apropierea Armatei Roșii de Nistru, propaganda comunistă își propunea să le explice țăranilor din Basarabia și Bucovina că ei înșiși vor avea posibilitatea de a-și decide soarta – „să se alipească după eliberarea lor la Republica Sovietică Rusă, la Ucraina, România sau să formeze o republică sovietică proprie”. Totodată, având în vedere că „acum Basarabia se află inclusă provizoriu în cadrul statului român”, activitatea comunistă în teritoriul dintre Prut și Nistru „trebuie să fie desfășurată, după posibilitate, în contact cu elementele proletare revoluționare românești, rămânând organic legată cu Partidul Comunist al bolșevicilor din Rusia și Ucraina”⁸. Practic, ideea „centrului conducător unic” în România în această fază a fost abandonată în favoarea consolidării raporturilor cu structurile de conducere din Harkov, Odesa și Moscova. Prin decizia Biroului provizoriu al CC al PC(b) din Ucraina, din 10 aprilie 1920, a fost format Biroul din Odesa pentru coordonarea activității ilegale din Basarabia (responsabil A. Grinștein). În iulie a fost confirmată componența așa-numitei „troici” pentru Basarabia – Biroul Comunist Basarabean pe lângă CC al PC(b)U – din care făceau parte: G. Starâi, L. Makov (Aleksandrov) și A. Grinștein, cu prerogative discreționare⁹. În mai același an este format Zakordotul – Sectorul pentru străinătate al CC al PC(b)U pentru conducerea cu activitatea clandestinității bolșevice în teritoriul Ucrainei, ocupat de trupele albe și din Basarabia. Îndeplinind o serie de misiuni din partea CC al PC(b)R și CC al PC(b)U, Zakordotul, în cadrul căruia activau aceiași G. Starâi, L. Makov (Aleksandrov), A. Grinștein, L. Lapin (Cerkasov) ș.a., a jucat, în anii 1920-1921, potrivit istoriografiei sovietice, „un rol important în întărirea rândurilor ilegalității comuniste din Basarabia”¹⁰. În iunie 1920 Comitetul regional basarabean al PC(b)R aprobă Statutul comitetelor de județ și de plasă. Astfel, Comitetul județean de partid era compus din trei sectoare: (1) secretariatul, (2) informații, (3) de agitație și propagandă. În sarcina sectorului informații intra, între altele, obligația de a culege diverse informații cu caracter militar și politic, economic, social etc. Printre cei trei lucrători responsabili ai acestui sector erau: șeful sectorului, șeful spionajului militar și șeful contraspionajului, precizându-se că cei din urmă trebuiau recrutați dintre lucrătorii neatrași în activitățile cotidiene de partid¹¹. Aceasta era fața ascunsă a rețelelor comuniste

implantate în Basarabia, trase după calapodul bolșevic și cu misiunea de a submina securitatea statului român.

Dintr-un moment anume, liderii bolșevici din Chișinău, ca portavoce a PC(b)R și a Cominternului în Basarabia, își asumă rolul de mentori ai tovarășilor lor de idei din întreaga Românie. La 18 iulie 1920, Pavel Tkacenko, secretarul Comitetului regional basarabean al PC(b) din Rusia, a adresat o scrisoare conferinței grupurilor comuniste din România, ce trebuia să aibă loc la sfârșitul lunii iulie, care însă, nu s-a convocat din cauza arestării CC al grupurilor comuniste, în frunte cu Alecu Constantinescu. Tkacenko a supus unei critici aspre tactica CC al grupurilor comuniste față de Partidul Socialist, tactică care prevedea distrugerea din interior a acestei formațiuni printr-o răsturnare de situație la congresul partidului și organizarea Partidului Comunist cu ajutorul elementelor revoluționare socialiste și a unor lideri populari. El le reproșa faptul că nu au format organizații comuniste în mediul muncitoresc și că se lăsau captivați de tactica parlamentară a partidelor socialiste franceze și italiene. Totodată, Tkacenko se arăta nemulțumit de faptul că activiștii comuniști nu și-au formulat „poziția comunistă” în campania electorală din mai 1920. „Noi, declara el, nu am auzit de la Cristescu și alți „comuniști legali”, cu care voi vă dădăciți atâta, discursuri comuniste”. O altă cauză a nemulțumirii sale era faptul că aceștia ar fi făcut jocul celor „de dreapta”, amânând organizarea congresului Partidului Socialist după alegeri, în luna august, că s-ar fi temut s-o rupă cu „centrul” (Cristescu & Co). „Noi, continua Tkacenko, repetând cuvintele lui Lenin despre „social-democrația putredă”, ne considerăm în drept să vă amintim tovarășește de tactica comuniștilor-bolșevici ruși care, în frunte cu Lenin, au atras de partea lor masele, nebătându-și capul de „conducătorii” care au fost nevoiți întotdeauna sau să devină renegați, sau să urmeze masele”. Totuși, liderul bolșevic de la Chișinău păstra speranța că viitoarea conferință se va plasa pe „unicul punct de vedere corect în această chestiune”, care s-ar fi rezumat la următoarele: (1) conferința nu trebuia să aștepte congresul din august al partidului, ci să formeze Partidul Comunist român și s-o rupă categoric cu toți cei care vor refuza să adere la noul partid și să se supună disciplinei de partid; (2) grupările legale și parlamentare să formeze o organizație independentă a socialiștilor care se supun CC al Partidului Comunist nelegal¹². Inițiativa Comitetului basarabean de „a da o mână de ajutor mișcării comuniste din România și teritoriile ocupate” s-a concretizat într-un apel către activiștii comuniști din Bucovina, prin care acestora li se propunea să intre în contact cu Chișinăul, „iar prin intermediul nostru și cu Biroul de Sud al Internaționalei Comuniste”. Cu acest prilej, cei trei semnatari ai apelului, Boris (Pavel Tkacenko), Skelet (A. Grișin) și Almazov (S. Bubnovski), membri ai Comitetului basarabean de partid, subliniau că, deși scopul lor și al „tovarășilor români” era comun – „răsturnarea monarhiei burghezo-moșierești”, între ei existau diferențe importante de tactică. Dacă comuniștii români acordau prioritate mijloacelor legale de activitate politică, bolșevicii din Chișinău considerau necesară făurirea înainte de toate „a unei organizații clandestine strâns sudate și disciplinate”, abordând de o manieră „arhiprudentă” chestiunea activității legale, care, opinau cei trei, „adeseori trage mișcarea în noroiul oportunistului”.

„Intenționând să afilieze partidul la Internaționala a III-a la congresul din august al Partidului Socialist (ceea ce acum este imposibil odată cu căderea), arătau liderii bolșevici în continuare, ei speră să pună mâna pe aparatul organizației de partid, umplut până peste margini cu elemente oportuniste și intelectuale putrede și cu aceasta să se liniștească”. Această tactică era calificată drept una categoric greșită, care copia orbește „longetismul” francez, ce ar fi adus și daune mișcării proletarietului din Franța. Dimpotrivă, scopul celor din Chișinău era de a constitui „o organizație comunistă clandestină centralizată și sudată prin disciplina de partid”¹³.

În urma semnării Tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920, prin care se recunoștea jurisdicția României asupra teritoriului Basarabiei, demersurile de unificare a diverselor grupuri comuniste din România se intensifică atât pe linia directivelor de la Moscova, cât și pe cea a acțiunilor concrete desfășurate de activiștii bolșevici din Chișinău.

Cu puțin timp înainte ca Tratatul de la Paris să fie semnat, după lungi peripeții, delegația socialiștilor români a ajuns la Moscova. Aici i s-a adus la cunoștință că între 19 iulie și 7 august 1920 avusese loc Congresul al II-lea al Cominternului, care aprobase Statutul și cele 21 condiții de afiliere la Internaționala Comunistă, N. Kobițki, cu care a avut un schimb de păreri, după care la Kremlin s-a decis ca socialiștii români să se deplaseze la Harkov pentru a se vedea cu Cristian Rakovsky, președintele Consiliului Comisarului Poporului al Ucrainei sovietice, unul dintre responsabilii pentru Balcanii ai Internaționalei Comuniste și un excelent cunoscător al chestiunilor românești. La discuțiile cu Rakovsky de la începutul lunii noiembrie, la care au fost abordate problemele mișcării muncitorești din România și ale țării, în ansamblu, au participat și reprezentanți ai „grupului comunist român de la Harkov” (Ecaterina Rally-Arbore, Gheorghe Oborocea, Vasile Popovici etc.). Rakovsky a formulat o serie de critici la adresa mișcării socialiste din România, care, între altele, vizau participarea socialiștilor Flueraș și Jumancă la Consiliul Dirigent din Transilvania, refuzul socialiștilor transilvăneni de a sprijini revoluția ungară, poziția partidelor socialiste față de guvernele care s-au succedat în România etc. Unele dintre criticile sale au fost asumate, altele au fost respinse. Apoi s-a discutat pe marginea celor 21 de condiții de afiliere la Internațională. Delegații români au acceptat, în linii mari, aceste condiții, mai puțin punctele 3 (despre îmbinarea muncii legale cu cea ilegală), 7 (ruperea cu „reformismul” și politica „de centru”) și 16 (revizuirea programelor social-democrate și adoptarea unui program comunist), în legătură cu care s-au cerut explicații suplimentare. S-a hotărât ca delegații să adreseze un mesaj radiofonic muncitorilor organizați din România, prin care să facă cunoscută solidaritatea lor cu proletariatul rus și bunăvoința lor „de a se alătura” Internaționalei de la Moscova. În finalul discuțiilor, Rakovsky a cerut ca în procesul-verbal să se consemneze și componența viitorului Comitet Executiv al Partidului Socialist din România. Aceasta a trezit nemulțumirea delegaților români, care au arătat că doar congresul partidului putea decide asupra organismului său de conducere. În cele din urmă, delegația a cedat, cu

condiția ca lista respectivă să poată avea cel mult un caracter „provizoriu”. Rakovsky a mai propus acceptarea unui membru în conducerea partidului „pentru acțiunea conspirativă”, fapt care a tensionat și mai mult cadrul discuțiilor. Drept răspuns, delegații români au refuzat să semneze procesul-verbal al întâlnirii, iar apelul radiofonic convenit a fost anulat¹⁴.

Discuțiile ulterioare au fost purtate la Moscova, cu participarea lui N. Buharin și, parțial, a lui L. Troțki. Nu înainte ca socialiștii români să fi fost plimbați pe la diverse structuri sovietice și cominterniste, unde li se aplica tactica „prelucrării” individuale și de grup. Au fost nevoiți să suporte și un șir de reproșuri prezentate într-un limbaj „proletar”, dur și suburban. La 11 noiembrie, văzând că această tactică nu avea efectul scontat, Buharin le-a înmănat un chestionar la care fiecare urma să răspundă la următoarele întrebări: (1) dacă erau de acord ca Comitetul Executiv al Partidului Socialist din România să accepte necondiționat cele 21 de condiții de afiliere; (2) dacă erau de acord cu excluderea din partid a lui Flueraș, Jumancă și Grigorovici, care colaboraseră cu burghezia la Unirea Transilvaniei cu România; (3) dacă recunoșteau subordonarea față de Federația Comunistă Balcanică; (4) dacă vor lupta la viitorul congres al partidului pentru impunerea listei membrilor Comitetului Executiv stabilită de Comintern; (5) dacă sprijineau cererea ca ziarul „Socialismul”, publicație a Partidului Socialist, să devină un ziar comunist¹⁵.

În timp ce delegația română era lăsată să aștepte o nouă discuție cu conducerea de vârf a Cominternului, la 12 noiembrie sectorul instructiv-organizatoric al CC al PC(b)R a făcut o interpelare către Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste cu privire la consolidarea legăturilor și a cooperării revoluționare între organizațiile bolșevice din Basarabia și grupurile comuniste române, care avea la bază considerațiile în această privință ale lui O. Rabei, reprezentantul Biroului basarabean pe lângă CC al PC(b)R¹⁶. La 25 noiembrie, după ce a luat cunoștință cu punctul de vedere al lui Cristian Rakovsky în acest sens, secretarul N. Kobițki dădea următorul răspuns la această întrebare: „Influența organizată a organizației comuniste basarabene asupra partidului român (asupra grupurilor comuniste din România – n.a.) este mai mult decât de dorit. Înainte de toate, tovarășii basarabeni trebuie să-i învețe pe români cum să activeze ilegal. Este extrem de important ca de aceasta să se ocupe lucrătorii de partid cu experiență”. Dar, se preciza în răspunsul secretarului Internaționalei a III-a, „să punem „întreaga activitate românească de partid în totalitate” pe umerii Biroului basarabean ar fi, cu siguranță, contraindicat: biroul, aflându-se în contact cu Cominternul, trebuie doar să influențeze asupra partidului român”¹⁷.

Socialiștii români aflați la Moscova au fost convocați într-o nouă ședință la Comitetul Executiv al Internaționalei a III-a la 24 noiembrie, la care au participat Gr. Zinoviev, președintele Internaționalei, și N. Buharin. Ultimul a prezentat răspunsul lui Flueraș la întrebările sale, în care liderul socialist ardelean și-a expus cu demnitate poziția de luptător pentru unitatea națională românească, fapt care a deranjat peste măsură liderii cominterniști. Acuzându-l de nedorința de a se conforma tacticii și principiilor Internaționalei Comuniste, Buharin l-a

somat să părăsească Moscova. Intimidați, nici unul dintre colegii lui Flueraș nu a avut nimic de obiectat. În numele „comuniștilor din delegația română”, Fabian, înțeles cu Dobrogeanu-Gherea, a declarat că se asociază părerii lui Buharin. Zinoviev a pus la vot excluderea lui Flueraș din delegație. Îndepărtarea acestuia din sala de ședințe și apoi plecarea lui a dezechilibrat raportul de forțe din cadrul delegației de la București. Din acel moment, cei trei delegați necomuniști rămași „au devenit mai conformiști, acceptând să facă o serie de compromisuri politice și ideologice”¹⁸.

La 28 noiembrie a avut loc o nouă ședință, la care Zinoviev a pus în fața socialiștilor români, practic, aceleași întrebări pe care le formulase anterior Buharin. Dacă Dobrogeanu și Fabian s-au declarat întru totul de acord cu cererile ultimative ale Cominternului, Cristescu și Popovici au formulat inițial unele rezerve față de cererea de a-i exclude pe Flueraș, Jumancă și Grigorovici din partid, arătând că aceștia nu erau membri ai Partidului lor Socialist din Vechiul Regat, ci din Transilvania și Banat, ei neavând dreptul de a-i exclude. „Tovarășul dr. Roszvány”, colegul de partid al lui Flueraș, sugerau cei doi, „trebuie însărcinat să pună în aplicare hotărârea Cominternului”. După ce la 1 decembrie E. Roszvány s-a obligat în scris să îndeplinească fiecare dintre cele 6 puncte și să influențeze „membrii de partid, conducerea de partid și congresul partidului să facă același lucru”, la 3 decembrie și Cristescu, și Popovici au renunțat la rezervele lor anterioare. Împreună cu Dobrogeanu-Gherea și Roszvány ei au semnat o declarație comună prin care adevărat integral la cele 6 puncte ale lui Zinoviev, depășindu-și mandatul cu caracter pur informativ cu care pleaseră din România. D. Fabian, care pentru moment nu se găsea la Moscova, a semnat o declarație aparte de acceptare a condițiilor de afiliere la Comintern la 6 decembrie. Înainte de plecarea spre țară, la 10 decembrie, în semn de înaltă considerație pentru „tovarășii români”, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Constantin Popovici și Gheorghe Cristescu au avut o scurtă întrevvedere la Kremlin cu însuși V. I. Lenin. Tot atunci, Zinoviev a expediat o scrisoare conducerii Socialiste de la București, în care erau proliferate acuzații stridente la adresa „oportuniștilor” „Flueraș, Jumancă și alții”, care ar fi aservit Partidul Socialist Guvernului român, aceștia fiind etichetați drept „adevărați lachei comisionari ai dlui Brătianu”¹⁹.

Dincolo de contribuția personală la luarea angajamentului din 3 decembrie privind afilierea la Comintern, decizia celor cinci delegați a fost influențată de câțiva factori importanți: (1) de veritabila euforie care încolțise în mediul mișcării muncitorești internaționale privind perspectivele revoluției mondiale; (2) de presiunile exercitate de factorii de decizie ai Cominternului; (3) de radicalizarea mișcării socialiste din România ca urmare a reprimării grevei generale din octombrie 1920 și a iluziilor privind beneficiile alinierii la tactica stângii comuniste. Consecințele acestei decizii se vor dovedi însă, fatale pentru mișcarea socialistă din România²⁰. Atrasă în plasa Cominternului, ea va pierde caracterul de mișcare socialistă europeană.

La sfârșitul anului 1920, la insistența lui Pavel Tkacenko, a fost format „centrul de contact”, o structură care și-a propus să coordoneze cu activitatea comuniștilor din Chișinău și București, și care a organizat între 3 și 6 martie 1921 conferința comunistă de la Iași. La aceasta au participat: „partidul comunist basarabean, fracțiunea comunistă din Bucovina, fracțiunea comuniștilor evrei din Bucovina și grupurile comuniste din Vechiul Regat, Dobrogea și Banat”. Din partea Comitetului comunist basarabean au luat cuvântul P. Tkacenko și S. Bubnovski și din partea Uniunii tineretului comunist din Basarabia – M. Serebrier. Conferința a subliniat rolul proeminent jucat de organizația comunistă basarabeană în lupta împotriva „reacțiunii române”. Datorită activității sale, aceasta se situa „în fruntea organizațiilor comuniste din România”, fiind nevoită să suporte din această cauză și cele mai „revoltătoare persecuții” din partea autorităților. Conferința a aprobat întreaga activitate a „tovarășilor din Basarabia” și și-a exprimat admirația pentru spiritul revoluționar, disciplina și sacrificiul de sine de care dădeau dovadă comuniștii basarabeni, îndemnând întreaga clasă muncitoare din România să ia drept exemplu aceste calități. Cele mai înviorate discuții a trezit chestiunea cu privire la formarea Partidului Comunist centralizat la scara întregii României. Organizarea acestuia întârzia din cauza prăbușirilor rețelelor comuniste din vara anului 1920. Și din nou au fost reliefate eforturile organizației din Basarabia, care au condus la restabilirea legăturilor și reluarea activității comuniste întrerupte. Însă formarea unui Partid Comunist depășea mandatul participanților la conferință, aceștia limitându-se la adoptarea unei decizii de afiliere a lor ca structuri luate aparte la Internaționala a III-a. Astfel, în scopul „centralizării întregii mișcări comuniste din țară”, delegații la conferință, după ce au luat cunoștință cu Statutul și rezoluțiile Congresului al II-lea al Internaționalei Comuniste, precum și de cele 21 condiții de admitere în Comintern, „confirmă aderarea (subl.a.) lor la [Comintern] și salută Internaționala Comunistă ca pe singurul și adevăratul conducător al proletariatului revoluționar”. În fine, aceasta era miza adevărată a conferinței: de a anticipa și a determina votul politic al viitorului congres socialist. Ea și-a declarat compasiunea față de victimele luptei proletare pentru victoria revoluției mondiale, exprimând „în fața eroicului proletariat rus disponibilitatea sa de luptă pentru a-l proteja de noi jertfe în încăierarea cu burghezia română”²¹.

Comitetul Central provizoriu al grupurilor comuniste, format la conferință, din care făceau parte și Tkacenko, și Bubnovski, a cerut sfatul Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste – să formeze un nou Partid Comunist sau să păstreze Partidul Socialist din România, având în vedere că, după plecarea celor de dreapta din partid, la începutul anului 1921, partidul era controlat de liderii de stânga. CC dădea asigurări ferme conducerii de la Moscova că la congresul din mai „vor învinge principiile Internaționalei a III-a”²².

Arestările de după conferință au rărit drastic rândurile structurilor comuniste din Basarabia. Alertat, Biroul coordonator de peste Nistru a procedat la luarea unor măsuri urgente, atașând și mijlocele necesare restabilirii activităților clandestine. A. Grinștein (A. Ștein), președintele Biroului basarabean de

pe lângă CC al PC(b)U, dispunea într-o scrisoare cu caracter directiv, adresată în a doua jumătate a lunii martie 1921 „conducerii provizorii a ilegalității bolșevice din ținut”, ca „mijloacele bănești, trimise de mine, trebuie să meargă direct către Comitetul basarabean și alte comitete și nu către Centrul de contact, situația căruia îmi rămâne necunoscută și cu care s-a pierdut legătura”²³.

Până la data de 17 aprilie 1921, când la Chișinău era descoperită o nouă grupare comunistă în frunte cu Tkacenko, A. Grinștein a fost invitat la Moscova pentru a se lua deciziile asupra a trei chestiuni de interes major în Basarabia: (1) transferul Zakordotului, iar, prin urmare, și a Biroului basarabean, sub conducerea directă a Internaționalei Comuniste; (2) definirea formelor de legătură între Comitetul de partid basarabean și Partidul Comunist din România; (3) stabilirea perspectivelor politicii față de Basarabia. Biroul Politic al CC al PC(b)R a consimțit ca activitatea Zakordotului în Basarabia, Bucovina și Galiția, acolo unde acțiunile sale erau în curs de derulare, să continue. Biroul Politic a decis ca organizația comunistă din Basarabia să rămână în gestiunea Zakordotului, dar, din punct de vedere organizatoric, să se subordoneze CC al Partidului Comunist din România. Fuziunea definitivă a organizației comuniste basarabene cu Partidul Comunist din România urma să se producă doar cu aprobarea CC și a Zakordotului. „La cea de-a treia întrebare, le scria Grinștein tovarășilor de idei din Chișinău, nu am reușit să obțin un răspuns clar, deoarece chestiunea Basarabiei nu este una izolată, dar este strâns legată cu celelalte probleme internaționale... Așa sau altfel, conducerea noastră superioară nu este dispusă să cedeze Basarabia României, susținând, în cel mai rău caz, ideea plebiscitului ca un mijloc de soluționare a problemei. Bineînțeles, aceasta nu înseamnă deloc că noi nu dorim pacea cu România. Realizând această pace, noi vom da o lovitură grea politicii franceze, dar noi nu vrem să obținem această pace cu orice preț...”. Existența „centrului de contact” era aprobată fără nici o rezervă, dar, potrivit instrucțiunilor, organizația comunistă din Basarabia urma să fie aprovizionată cu mijloacele necesare de Biroul basarabean, iar Partidul Comunist din România – „pe linia Federației Balcano-Dunărene”. Fapt confirmat și de reprezentantul Federației Comuniste Balcanice pe lângă Comitetul Executiv al Cominternului. Grinștein își informa camarazii de luptă că la „1 iunie” (în realitate, la 22 iunie) urma să-și înceapă lucrările Congresul al III-lea al Internaționalei Comuniste, iar puțin mai târziu și congresul Internaționalei Comuniste a Tineretului și cel al Internaționalei sindicatelor roșii. Uniunea tineretului comunist din Basarabia avea o invitație specială la congresul Internaționalei tineretului. „În privința reprezentării voastre la congresul Internaționalei Comuniste, menționa Grinștein, care nu uita să ceară informații despre diverse detașamente militare albgardiste care s-ar fi aciuat pe teritoriul românesc, nu pot să vă spun nimic. Cineva dintre voi va putea pleca cu dreptul de vot consultativ. Probabil, același lucru e și cu prezența la congresul sindicatelor...”²⁴.

La 7 mai a fost dat publicității proiectul de Program comunist, iar la 8 mai la București și-a deschis lucrările congresul Partidului Socialist, cunoscut ca și congresul de constituire a Partidului Comunist din România, dominat de extrema stângă. Între altele, conducerea Partidului Socialist (Gheorghe Cristescu)

a fost acuzată de dosirea scrisorii din 10 decembrie 1920 a Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste „Către membrii PSR, către toți muncitorii conștienți”, în care se conțineau acuzații grave de oportunism la adresa liderilor socialiști. După ce au luat cunoștință cu criticile aduse conducerii PSR în această scrisoare, în ziua de 11 mai, delegații au trecut la chestiunea afilierii la Internaționala a III-a și formării Partidului Comunist. Referatul privind aderarea la Comintern, dat citire de M. Cruceanu în locul lui D. Fabian, arestat, a provocat polemici aprinse. El a propus luarea spre înarmare a principiilor tactice expuse de V. I. Lenin la congresul al II-lea al Cominternului și aderarea necondiționată la Internaționala Comunistă. Dimpotrivă, în rezoluția centristă, expusă de T. Iordăchescu, se propunea aderarea condiționată la Internaționala a III-a, chestiunea privind cele 21 de puncte de admitere urmând să fie lăsată la discernământul conducerii partidului. Centriștii propuneau ca noul partid să se numească Partidul Socialist-Comunist din România. După ce din partea fiecăreia dintre cele două tendințe la congres – „revoluționară” și „centristă” – s-au pronunțat câte trei reprezentanți, s-a trecut la vot. Rezoluția privind întemeierea Partidului Socialist-Comunist din România și afilierea lui necondiționată la Comintern a întrunit 428 de voturi. Rezoluția privind aderarea condiționată a acumulat doar 111 voturi și o abținere. Imediat, congresul s-a adresat cu o scrisoare către Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste prin care era informat despre afilierea partidului la Internațională, despre recunoașterea Statutului, a celor 21 de condiții de afiliere și a altor documente ale sale²⁵.

Votul de afiliere la Comintern a fost calificat de către autoritățile române drept un atentat la securitatea statului. În consecință, la 12 mai, Consiliul de Miniștri a decis arestarea tuturor delegaților care au votat în favoarea rezoluției de aderare la Internaționala Comunistă.

Astfel că la congresul al III-lea al Internaționalei, care s-a desfășurat între 22 iunie și 12 iulie 1921 la Moscova, Partidul Socialist-Comunist n-a mai avut ocazia să trimită o delegație oficială deoarece [aproape] toți delegații la congresul de constituire și toți liderii săi au fost arestați. Totuși, la congres a fost prezentă o delegație a comuniștilor români (14 persoane), printre care reprezentanți ai unor secțiuni comuniste din România și ai emigrației în Rusia sovietică. Între aceștia: Gelbert Moscovici (Al. Bădulescu), Ana Bădulescu, Al. Constantinescu, Lazăr Aron (Al. Buican), Saul Ozias, Leron Lichtblau, Constantin Palade, Milu Gloter, Ida Iaruga, Miclos Oros, N. Gornițchi (Turcescu), Al. Rubinștein (I. Suslic). Delegației române i s-au oferit la congres 6 voturi cu drept deliberativ și 4 cu drept consultativ. Dar delegaților români nu li s-a oferit și cuvântul la congres. În locul lor, de la tribună, Karl Radek s-a referit pe scurt la situația Partidului Comunist din România, menționând: „Noi recunoaștem reprezentanța partidului român ca provizorie, ceea ce nu înseamnă nici pe departe pierderea acestui drept al său”. Doar Al. Bădulescu a fost ales din partea Partidului Socialist-Comunist din România membru al Comitetului Executiv al Internaționalei a III-a²⁶. Organizația din Basarabia a PC(b)R a fost reprezentată la congres de I. Badeev și A. Dobrocaev, cu drept de vot consultativ, care au prezentat Prezidiului congresului la 25 iunie un raport cu privire la calea parcursă de organizațiile clan

destine din Chișinău între 1918 și 1921. În încheierea dării lor de seamă, cei doi activiști subliniau cu emfază că Basarabia, „pomenindu-se din voia imperialiștilor în „patria” burgheză românească, a devenit pentru această „pa’rie” acel ferment revoluționar care a molipsit cu bolșevism întreaga „Românie mare”²⁷.

Totuși, dacă este adevărat că virusul comunist a molipsit niște segmente sociale contestate ale realităților social-politice din România rezultată din hotarele anului 1918, la fel de adevărat este și faptul că nu s-a ajuns nici pe departe până la proporțiile unei epidemii. Misiunea „fermentului revoluționar”, strecurat între Nistru și Prut între anii 1919 și 1921 a urmărit, între altele, radicalizarea/bolșevizarea mișcării socialiste din România și înfeudarea acesteia directivelor revoluționar-mondialiste ale Internaționalei Comuniste. Lovitura de grație, nu în afara campaniei de asistență ideologică și tehnică derulată sub egida structurilor bolșevice din Chișinău, a fost dată la congresul din mai 1921 al Partidului Socialist-Comunist, la care s-a decis aderarea la Comintern. Afilierea la Internaționala Comunistă a însemnat sechestrarea mișcării socialiste de către o extremă stângă comunistă, marginală și conspiraționistă, a marcat deturnarea ei de la social-democrația europeană de tip parlamentar, punând în dificultate cauza revendicărilor sociale în România.

Note:

1. Kommunisticskoe podpolie Bessarabii v period obrazovania i deiatelnosti partiinoi organizatii kraia kak sostavnoi ceasti RKP(b) (mart 1918 – avgust 1922), t. I, Chișinău, Cartea Moldoyenească, 1987, p.238-240.
2. Ibidem, p.259.
3. Ibidem, p.260-264.
4. Ibidem, p.267.
5. AOSPRM, F.50, Inv.3, D.97, f.18.
6. ANRM, F.796, Inv.1, D.7, F.175.
7. A.Ă. Novak, Velikii Okteabri i zarojdenie kommunisticeskogo dvijenja v Rumânii (1917-1921), „Știința”, 1987, p.160-161.
8. ANRM, F.796, Inv.1, D.7, F.182.
9. Kommunisticskoe podpolie Bessarabii..., p.207.
10. Ibidem, p.231.
11. Ibidem, p.228-229.
12. ANRM, F.796, Inv.1, D.7, F.974-976.
13. Ibidem, D.4, F.174.
14. Sorin Radu, Ion Flueraș (1881-1952). Social-democrație și sindicalism, București, Nemira & Co, 2007, p.129-132.
15. Ibidem, p.132-134.
16. Kommunisticskoe podpolie Bessarabii..., p.268.
17. Ibidem, p.269.
18. Sorin Radu, op. cit., p.134-137.
19. Ibidem, p.140-143.
20. Ibidem, p.143.
21. Kommunisticskoe podpolie Bessarabii..., p.283.
22. A.Ă. Novak, op. cit., p.177.
23. ANRM, F.679, Inv.1, D.5029, F.302.
24. Ibidem, F.796, Inv.1, D.18, F.86-91.

25. A.Ă. Novak, op. cit., p.190-192.
26. Marin Stănescu, Moscova, Cominternul, Filiera comunistă balcanică și România (1919-1943), București, SILEX, 1994, p.21.
28. Kommunisticskoe podpolie Bessarabii..., p.316.

SUMMARY

In this article the author examines the role played by the clandestine Bessarabian organization of the Russian Communist (bolshevik) Party in the Communist Party's from Romania affiliation to the Communist International, between 1919-1921. In this period of time, the illegal communist structures from Chișinău have been responsible for executing the political decisions of the Comintern that pursued taking under its control the left movement from Romania and promoting the world revolution propaganda. The Socialist-Communist Party adhered to the 3rd International during its forming congress from May 1921. This fact started the sequestration of the socialist Romanian movement by a communist Left wing, that was marginal and conspiratorial, marked its defalcation from European parliamentary social democracy, putting into difficulty the cause of the working class's social claiming.

ANTRENAREA COLECTIVELOR DE ARTIȘTI AMATORI DIN RSSM ÎN OPERA DE ÎNDOCTRINARE POLITICĂ A POPULAȚIEI (ANII '60 – '70 AI SEC. XX)

Gheorghe NICOLAEV,
doctor în istorie,
Institutul de Istorie, Stat și Drept

Pe parcursul anilor '60-'70 ai secolului al XX-lea, școlile de toate nivelurile, cluburile, bibliotecile, presa, radioul, alte instituții de cultură și informare în masă din RSSM, la fel ca și în anii 40-50, au avut un rol deosebit în promovarea politicii de aservire ideologică a populației de către organele de partid și stat. Aceste instituții, servind drept curea de transmisie a întregului arsenal de politici partinice și de stat în rândul celor mai largi pături ale populației, au avut sarcina directă de a îndoctrina locuitorii autohtoni, transformând îndoctrinarea într-un fenomen de proporții.

Pentru organele sovietice și de partid, punerea în funcțiune și perpetuarea unui sistem eficient de îndoctrinare ideologică în RSSM erau actualizate de specificul și condițiile istorice în care a evoluat populația băștinașă din acest teritoriu. Conform lor, timp de 25 de ani (22+3) moldovenii din Basarabia s-au aflat sub ocupație română, fiind direct afectați de "virusul ideologiei burgheze și naționaliste", care, după cum dictau dogmele comuniste, trebuia stârpit cât mai rapid și cu toată fermitatea. Conducerea sovietică a întreprins acțiuni concrete pentru realizarea acestui deziderat, utilizând în acest scop atât metode represive (arestări și deportări în masă), cât și educaționale (antrenarea instituțiilor de învățământ, cultură și mass-media în activitatea de îndoctrinare a populației).

Deși consecințele fenomenului legat de îndoctrinarea ideologică a populației băștinașe se resimt și astăzi în cultura și învățământul național, el este totuși insuficient cercetat și necesită o abordare profundă. De aceea, în studiul de față, ne propunem să elucidăm unele aspecte care vizează activitatea instituțiilor cultural-educative din RSSM în procesul de îndoctrinare politică a populației și, în special, aspecte necercetate până în prezent legate de antrenarea în acest proces a colectivelor de artiști amatori de pe lângă cluburile și casele de cultură din republică.

În linii mari, problemele ce țin de activitatea instituțiilor de iluminare culturală, inclusiv în domeniul educațional, sunt evocate și analizate în unele lucrări publicate în perioada sovietică¹. Ele prezintă interes sub aspectul materialului factologic prezentat: abordează dezvoltarea rețelei cluburilor și caselor de cultură, asigurarea lor cu cadre și mijloace tehnice necesare, activitatea lor multidimensională în diverse domenii de modelare ideologică, psihologică și socială privind educația comunistă a oamenilor muncii. Aceste lucrări nu conțin însă și o analiză critică a activității instituțiilor vizate privind îndoctrinarea ideologică a populației, în special a populației rurale. Conform cerințelor timpului, activitatea cluburilor și caselor de cultură era elogiată și definită drept contribuție esențială la educația comunistă a oamenilor muncii, supraapreciindu-se rolul benefic al PCUS și al organizației de partid republicane în dirijarea și eficientizarea acestei activități.

Abia după prăbușirea imperiului sovietic și proclamarea independenței Republicii Moldova, au apărut o serie de studii în care a fost abordată, într-o anumită măsură, și problema privind rolul instituțiilor de cultură, instruire și informare în masă din RSSM în modelarea conștiinței și mentalității populației autohtone, în special, în primii ani postbelici². Totuși, ele nu epuizează tematica de cercetare vizată, aceasta necesitând o abordare profundă și amplă, cu extinderea cadrului cronologic al perioadei de cercetare, atragerea unor noi materiale documentare și statistice.

Datele care se conțin în lucrările publicate, precum și materialele de care dispunem, permit să afirmăm că, în perioada sovietică, cluburile și casele de cultură au fost transformate în centre veritabile de îndoctrinare politică și ideologică a populației băștinașe. Din momentul instaurării puterii sovietice în ținut, activitatea acestor instituții, inclusiv cea a colectivelor de artiști amatori, a fost subordonată educației în spiritul devotamentului față de cauza, ideile și "înfăptuirile mărețe" ale partidului comunist și ale statului sovietic. Scopul final, în parte nedeclarat, al acestei antrenări a fost crearea în RSSM, la fel ca și în alte republici ale fostului imperiu sovietic, a unui nou tip de oameni, "homo sovieticus", care trebuia să aibă un anumit nivel de instruire și cultură profesională; să fie familiarizat cu realizările literaturii și artei sovietice, în special, a celei ruse, să posede un nivel avansat de cunoaștere a limbii ruse; să fie lipsit de conștiință națională și devotat cauzei partidului comunist și a statului sovietic.

Ponderea cluburilor și caselor de cultură, în special a celor de la sate, în îndoctrinarea politică și ideologică a populației în RSSM, la fel ca și în alte republici unionale din fosta URSS, era determinată de specificul acestor instituții, ele fiind considerate singurele instituții de cultură cu funcții universale în localitățile rurale. Acestea erau utilizate pe post de săli de instruire, săli de concert și de cinema, loc de dans și de petrecere a timpului liber, loc de comunicare și de autorealizare a talentelor, loc de desfășurare a diferitor adunări și manifestări festive etc.

Importanța lor era determinată și de faptul că, în activitatea de educație și propagandă a organelor de partid, ele implicau, în mod prioritar, populația adultă,

care, fie că nu fusese trecută deloc prin filiera instruirii în școala sovietică, fie avea doar studii primare și, conform cerințelor timpului, necesita instruire și prelucrare ideologică suplimentară. Or, prin intermediul acestor instituții, directivele partidului și statului sovietic puteau fi eficient popularizate și implementate la nivel local, sub directa sau indirecta dirijare a organelor de partid și de stat.

Cea de-a doua misiune a cluburilor și caselor de cultură ținea de educația estetică și de organizarea odihnei "interesante și pline de conținut a oamenilor muncii", care era aproape în întregime subordonată celei dintâi.

Pentru a realiza cu succes prima misiune, cluburile și casele de cultură au fost subordonate atât structurilor publice locale, cât și organelor de cultură ierarhic superioare, în același timp fiind direct legate de organele de partid, comsomoliste, sindicale și gospodărești din localitate. Începând cu primii ani postbelici, organele de partid și de stat din republică au acordat o atenție deosebită creării și extinderii rețelei de cluburi implicate în realizarea sarcinii de a modela viziunile politice și ideologice ale populației autohtone. Drept rezultat, s-a atestat o creștere a numărului acestora de la 348, în anul 1940, și 1.205, în anul 1945, la 1.521, în anul 1950, când 76 dintre ele activau în localitățile urbane și 1.549 în localitățile rurale³. Către sfârșitul anilor '40, în linii mari, rețeaua de cluburi era deja creată, instituții de acest fel fiind deschise în aproape toate orașele și localitățile din republică. Ulterior, s-a trecut la politica de asigurare a respectivelor instituții cu localuri speciale și mijloace tehnice necesare pentru buna lor funcționare. Astfel, în anii 1961-1965, în RSSM au fost construite 238 cluburi și case de cultură, în mod prioritar în baza mijloacelor gospodăriilor colective sătești; în anii 1966-1970 – 291 (dintre care 263 case de cultură moderne, dotate cu săli încăpătoare pentru vizitatori și cu încăperi speciale, destinate activității colectivelor de amatori). Din fondurile bugetare în anii 1966-1970 au fost construite 2 case de cultură orașenești a câte 1.400 de locuri și 5 case de cultură raionale, a câte 2.600 de locuri fiecare⁴. În următorii 5 ani, din contul mijloacelor colhozurilor și sovhozurilor, au fost date în exploatare încă 160 de cluburi și case de cultură noi, iar din contul statului au fost construite încă 5 case de cultură moderne cu 600-800 de locuri, inclusiv în orașele Râbnița, Anenii Noi, Suvorov, Criuleni și Ceadâr-Lunga⁵. Către anul 1980, 951 de cluburi și case de cultură subordonate Ministerului Culturii și colhozurilor își aveau propriile încăperi, special amenajate pentru desfășurarea activităților de profil; în anii 1966-1980, ponderea acestora a crescut de la 36 la 59 de procente⁶.

Odată cu modernizarea rețelei acestor instituții, au crescut și alocațiile de stat pentru întreținerea lor, în special a celor de la sate. Astfel, în perioada anilor 1960-1985, suma alocațiilor bugetare pentru activitatea cluburilor și caselor de cultură de la sate s-a mărit de la 484.000 de ruble la 6.700.000 de ruble, crescând de 8,5 ori⁷. Comparând acești indici cu indicii de creștere a alocațiilor în domeniul artelor, spre exemplu, care în anii respectivi au sporit doar de 3,1 ori⁸, vom vedea că, în această perioadă, statul sovietic a acordat o atenție deosebită asigurării tehnico-materiale și funcționării cluburilor și caselor de cultură. Această atenție era determinată de rolul important rezervat acestor instituții în opera de îndoctrinare a populației băștinașe.

În același timp, s-au întreprins măsuri menite să asigure dotarea cluburilor și caselor de cultură cu cadre de specialitate. Astfel, specialiștii erau pregătiți în cadrul Școlii Republicane de Luminare Culturală din or. Soroca (aceasta și-a reluat activitatea în septembrie 1944); în cadrul unor școli muzicale medii speciale, precum și al Institutului de Arte "G. Muzicescu" (începând cu anul 1965). În total, în anii 1970-1980, în aceste instituții au fost pregătiți și trimiși în căminele culturale din republică circa 2.300 de specialiști, inclusiv 1.683 cu studii medii speciale și 617 cu studii superioare⁹. Însă, din cauza condițiilor de muncă dificile și a salariilor mici, o parte dintre ei părăseau locul de muncă. Așadar, din numărul total de 2.300 de specialiști pregătiți în anii '70, către finele anului 1980 în căminele culturale au rămas să activeze doar 825 de specialiști cu studii medii speciale (mai puțin de jumătate) și doar 199 (19,3%) de specialiști cu studii superioare¹⁰. În 1975-1977, de exemplu, în republică erau înlocuiți anual aproape 60 la sută din specialiștii care activau în aceste instituții, contingentul stabil al acestora fiind la un nivel redus, de 18 procente¹¹.

În pofida fluctuației înalte, în anii '60-'70 numărul lucrătorilor cu studii speciale din cadrul cluburilor și caselor de cultură a crescut treptat: în 1966 acest indice a constituit 396 de persoane, în 1980 – 1.846 de persoane. Însă cota acestor specialiști, în raport cu numărul total al lucrătorilor care activau în cluburi și case de cultură, rămânea relativ joasă, alcătuiind, în anul 1980, doar 46,2%. În instituțiile de profil subordonate sindicatelor indicele în cauză constituia (în 1980) 60%; în casele de cultură din localitățile urbane – 65%¹².

O bună parte din conducătorii colectivelor de amatori erau selectați din rândul tinerilor cu studii medii. În perioada anilor 1957-1978 aceștia au fost trimiși la cursurile speciale de zece luni, organizate pe lângă Ministerul Culturii al RSSM. De exemplu, în anii 1970-1977, în cadrul acestor cursuri au fost pregătiți 1.462 de conducători ai colectivelor de amatori și 308 pictori¹³, care, într-o anumită măsură, au compensat deficitul acut de cadre din instituțiile culturale.

Problema privind asigurarea căminelor culturale cu cadre calificate a fost frecvent discutată de conducerea Ministerului Culturii din republică, însă nu au fost găsite soluții reale pentru ameliorarea situației. De regulă, soluțiile erau sugerate doar la nivel unional, de structurile centrale depinzând salarizarea și îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai ale acestei categorii de lucrători.

Chiar dacă asigurarea cluburilor și caselor de cultură cu cadre calificate era problematică, aceste instituții erau obligate să activeze în ordinea stabilită și să realizeze toate sarcinile trasate. Pentru a activa lucrul instituțiilor respective și, totodată, pentru a modela viziunile politice și ideologice ale unor grupuri cât mai mari de oameni, se recurgea la organizarea unor manifestări de masă, în care, în mod obligatoriu, erau implicate toate instituțiile de profil. Rezultatele obținute erau totalizate la nivel local, raional și republican, iar câștigătorii – stimulați cu diplome și premii. Un loc aparte a revenit, în acest sens, așa-numitelor *tregeri în revistă a activității instituțiilor de iluminare culturală*, organizate anual, pe parcursul anilor '60-'80, la nivel unional și republican, și consacrate, de fiecare dată, unei tematici diferite. De obicei, acestea erau consacrate congreselor

partidului comunist al URSS sau RSSM, unor aniversări ale evenimentelor istorice ori ale unor personalități marcante ale statului sovietic (revoluția din octombrie 1917, formarea URSS, biruința armatei sovietice în războiul cu Germania fascistă, nașterea lui V. Lenin, formarea RSSM și a PC a Moldovei ș.a.).

În cadrul acestor aniversări erau organizate diverse activități publice (serate tematice, lecții, întâlniri cu veterani ai războiului etc.), după care urmau concerte ale colectivelor de artiști amatori. Unul dintre criteriile de bază de evaluare a activității cluburilor și caselor de cultură era gradul de implicare a acestora în procesul de educație comunistă a populației, aceste instituții devenind, astfel, puncte de sprijin pentru activitatea organelor locale de partid și de stat, pentru mobilizarea ei în scopul îndeplinirii sarcinilor economice, politice și ideologice ale PCUS și PCM.

Munca de îndocinare, desfășurată pe parcursul anilor '60-'70 în cadrul cluburilor și caselor de cultură din RSSM, s-a intensificat în contextul celebrării aniversării a 40 (1964) și a 50 de ani (1974) de la formarea RSS Moldovenești și a PC al Moldovei, semicentenarului revoluției ruse din octombrie 1917 (1967), centenarului nașterii lui V. I. Lenin (1970) sau în contextul altor date importante din istoria statului sovietic.

Astfel, în timpul pregătirii și sărbătoririi semicentenarului revoluției ruse din octombrie 1917, în cadrul cluburilor și caselor de cultură au fost organizate peste 100.000 de activități publice, mii de serate tematice, discuții publice, lecții și concerte ale colectivelor de amatori cu repertoriu festiv, care aveau menirea să implanteze în conștiința publicului idei privind importanța istorică mondială a revoluției socialiste din Rusia, "avantajele mărețe" ale orânduirii socialiste, "marile realizări" ale statului sovietic în toate domeniile vieții social-economice, politice și culturale etc. Numărul acțiunilor de masă, organizate în cadrul cluburilor și caselor de cultură subordonate Ministerului Culturii, colhozurilor și sindicatelor, a crescut, în anul jubiliar 1967, cu 23.900 față de anul precedent, ajungând la 114.300 de manifestări, iar numărul participanților la ele a sporit cu 3.200.000, atingând cifra de 17.400.000 de persoane¹⁴.

Pe durata pregătirii și sărbătoririi jubileelor de 40 și 50 de ani de la formarea RSSM, în cadrul căminelor culturale au fost organizate sute de mii de activități publice, inclusiv zeci de mii de lecții și serate tematice și concerte festive consacrate Revoluției din Octombrie și rolului ei în destinele oamenilor muncii din RSSM, prieteniei popoarelor din fosta URSS, succeselor Moldovei sovietice în dezvoltarea economiei și culturii etc. Aceste acțiuni, inclusiv lecțiile și seratele tematice, abordau tematici precum: "În familia republicilor frățeste înflorește Moldova mea", "RSS Moldovenească – egală între egale", "Înflorește scumpă Moldova"¹⁵ ș.a. Scopul lor era de a educa populația autohtonă în spiritul devotamentului față de patria sovietică, al principiilor "internaționalismului proletar" și "prieteniei dintre republicile frățeste", de a promova idei privind contribuția Rusiei la istoria ținutului; de a elogia transformările social-politice, economice și culturale realizate în Moldova sovietică etc. În total, în anul jubiliar 1974, în cadrul cluburilor și caselor de cultură de toate tipurile de subordonare

din RSSM au fost organizate circa 132.700 de activități, la care au participat circa 21.200.000 de persoane, inclusiv 18.700 de serate tematice, discuții publice și alte măsuri cu participarea activă a populației (3.500.000 de persoane), 81.300 de lecții și referate pe diverse teme (9.400.000 de persoane), 31.700 de concerte ale artiștilor amatori (7.500.000 de persoane), 983 de sărbători teatralizate (779.000 de persoane, fără a include datele cluburilor și caselor de cultură subordonate sindicatelor)¹⁶.

Raportând numărul total al activităților organizate în acest an (132.700) și al participanților (21.200.000 de persoane) la numărul total de cluburi (1.773), obținem cifra de 75 de manifestări la un singur club (casă de cultură) și circa 12.000 de participanți la fiecare din acestea. Adică, lunar, în medie fiecărei instituții de profil în acest an i-au revenit organizarea a circa 6 activități publice, care au fost frecventate de către circa o mie de persoane. Acest fapt denotă o muncă intensă a cluburilor și caselor de cultură în realizarea sarcinilor politice înaintate de organele de partid și de stat. Cea mai mare parte a activităților organizate în cadrul cluburilor și caselor de cultură aveau în calitate de public populația de la sate, majoritatea dintre aceste instituții (94%, în anul 1974) activând în localitățile rurale.

Trebuie menționat faptul că, din numărul total al lecțiilor și referatelor prezentate în acel an în cadrul cluburilor și caselor de cultură, aproape jumătate – 29.600 (3.200.000 de persoane) vizau tematica social-politică și erau nemijlocit orientate către îndocinarea politică și ideologică a populației¹⁷. Lecțiile erau prezentate, de obicei, de către reprezentanți ai organelor de partid și sovietice de rang raional sau local, de către specialiști invitați din capitală, în mare parte pe linia societății "Znanie", de către profesorii din școlile locale sau de lucrătorii bibliotecilor și căminelor culturale.

Activitatea colectivelor de artiști amatori a fost și ea subordonată modelării viziunilor politice și ideologice ale populației. Pentru a realiza cu succes acest scop, autoritățile sovietice și organele de cultură din republică au întreprins diverse măsuri în vederea stimulării și largirii activității de amatori în cadrul cluburilor și caselor de cultură. Drept rezultat, în anii '60-'70 s-a atestat o creștere considerabilă a numărului colectivelor de artiști amatori și de persoane implicate în această activitate. În anul 1980, de exemplu, numărul colectivelor ce activau pe lângă cluburile și casele de cultură subordonate Ministerului Culturii, colhozurilor și sindicatelor a crescut considerabil față de 1960 – de la 5.037 la 13.341 – mărindu-se de 2,6 ori, iar numărul persoanelor care activau în aceste colective a sporit de 2,9 ori – de la 92.800 la 267.600 persoane¹⁸. A crescut și nivelul artistic al colectivelor, fapt confirmat de creșterea numărului ansamblurilor cărora li s-a conferit titlul onorific de "colectiv popular", de care se învredniceau doar cele mai bune colective de amatori. Astfel, dacă în anul 1966 acest titlu îl dețineau doar 50 de colective, în anul 1976 – 174 de colective¹⁹, în anul 1980 – 221 de colective²⁰.

Pentru a impulsiona activitatea colectivelor de artiști amatori de toate tipurile (muzicale, teatrale, coregrafice, de artă plastică, a amatorilor de cinema etc.) și a le conferi o încărcătură ideologică mai pronunțată, în cadrul ministerelor

Culturii (la nivel unional și republican) se organizau festivaluri, sărbători ale cântecului și dansului, concursuri, treceri în revistă ale colectivelor de amatori etc. Numai în perioada 1970-1980 în republică au fost organizate cel puțin 38 asemenea manifestări de masă, 7 dintre ele înglobând mai multe tipuri și genuri de colective de amatori, 9 propunându-și impulsivitatea activității colectivelor muzicale, 6 – ale colectivelor de amatori pentru copii, 6 – ale colectivelor coregrafice, 4 – ale colectivelor teatrale, 2 – ale colectivelor de arte plastice, 4 – ale amatorilor de cinema²¹. Această avalanșă de manifestări legate de activitatea artiștilor amatori necesită o implicare intensă a lucrătorilor de club și a colectivelor de amatori. Astfel, acestora li se oferea posibilitatea de a prezenta mai multe concerte în fața publicului spectator, iar organelor de partid – de a direcționa, indirect, prin intermediul pieselor interpretate, activitatea cluburilor și caselor de cultură spre îndoctrinarea politică și ideologică a populației.

Festivalurile, concursurile, trecerile în revistă a colectivelor de amatori, la fel ca și alte manifestări de masă organizate în cadrul cluburilor și caselor de cultură, erau consacrate, de obicei, evenimentelor politice importante din istoria statului sovietic și al RSSM. Scenariile aveau o orientare politică distinctă, trebuind să reflecte conținutul evenimentelor evocate și să contribuie la ideologizarea și politizarea populației. O parte din manifestări nu erau dedicate nemijlocit aniversării unor evenimente politice din istoria statului sovietic și aveau sarcina de a impulsiiona anumite genuri de activitate ale colectivelor de amatori. Dar și în aceste cazuri colectivele nu erau scutite de obligația de a include în repertoriu numere cu conținut politico-patriotic.

Printre manifestările de masă importante, organizate de structurile unionale și republicane, se numărau festivalurile unionale, care înglobau toate tipurile și genurile de colective de artiști amatori și în care se implicau, în mare măsură, organele de partid și comsomoliste, sindicatele, instituțiile de cultură de nivel unional, republican și raional. Un festival unional de acest tip, consacrat jubileului de 50 de ani al revoluției ruse din octombrie 1917, a fost organizat în anii 1966-1967. La festival au participat colective de artiști amatori din cluburile și casele de cultură de toate tipurile de subordonare din republică. Totodată, festivalul a dus la majorarea numărului colectivelor artistice de amatori și a concertelor prezentate, extinderea conținutului ideologic al repertoriului, dar și la sporirea măiestriei interpretative a artiștilor. În doar primul an al festivalului, 1966, numărul colectivelor de artiști amatori în cluburile și casele de cultură de toate tipurile de subordonare din republică a crescut, în comparație cu anul precedent, cu 378, atingând cifra de 4.862 de colective, iar numărul membrilor colectivelor a sporit cu 11.800, atingând cifra de circa 100.400 de persoane. Numărul concertelor prezentate de colectivele de amatori din aceste instituții la etapa finală a concursului (1967) s-a majorat cu 4.156 față de anul 1965, iar numărul spectatorilor – cu 1.800.000 de persoane²².

Manifestările publice, organizate în anii '70, sub formă de festivaluri, concursuri, treceri în revistă ale colectivelor de amatori etc., au fost structurate pe genuri separate, incluzând elemente ale artelor teatrale, coregrafice, muzicale, plastice, cinematografice și elemente specifice ale activității artistice de amatori

pentru copii. Începând cu anul 1968, RSSM devenise gazda Festivalului Unional al Colectivelor de Amatori de Dans Popular *Prietenia popoarelor*, la care participau cele mai bune colective coregrafice de amatori din republicile unionale ale fostei URSS și din țările lagărului socialist. Asemenea festivaluri au fost organizate și în anii 1970, 1974 și 1977.

Către mijlocul anilor '70 s-a revenit la practica festivalurilor unionale de tipul celui din 1966-1967. Ele se organizau sistematic și erau consacrate, ca și cel anterior, celor mai importante evenimente politice din istoria statului sovietic. Pregătirea și organizarea acestor manifestări reprezenta o sarcină a organelor de cultură, de partid, comsomoliste și sindicale de toate nivelurile. Pentru a conferi acestor activități o importanță și mai mare, în perioada 1975-1977 a fost organizat *Primul festival unional al creației artistice de amatori*, consacrat jubileului de 30 de ani de la biruința armatei sovietice asupra Germaniei fasciste și aniversării a 60 de ani de la revoluția rusă din octombrie 1917. Acest festival a impulsionat activitatea colectivelor de artiști amatori din republică, a dus la majorarea substanțială a numărului colectivelor de artiști amatori și a participanților în ele. În această perioadă, numărul colectivelor de amatori subordonate Ministerului Culturii a crescut cu 1.700, iar cel al membrilor – cu 30.000²³. A sporit și nivelul ideologic și artistic al repertoriului, măiestria interpretativă a participanților. La cea de-a treia etapă a festivalului, au fost organizate o serie de concursuri pe domenii de creație artistică de amatori – muzical, coregrafic, teatral, artă plastică, cinema ș.a. La etapa finală a festivalului, 80 colective de artiști din republică au fost distinse cu medalii mari de aur, 250 – cu diplome speciale de participare, 15 colective au primit titlul de "colectiv popular", 250 participanți au fost decorați cu medalii mici de aur, 300 – cu diplome și mențiuni²⁴.

În perioada 1980-1982 s-a desfășurat *cel de-al doilea festival unional al creației artistice de amatori*, al cărui final a coincis cu celebrarea aniversării a 60 de ani de la formarea URSS, iar în perioada 1988-1990 – *al treilea festival unional al creației artistice de amatori*, care a corespuns cu perioada de pregătire pentru conferința a XIX-a de partid unională, jubileul de 70 de ani al comsomolului, aniversarea a 120 de ani de la nașterea lui V. Lenin. Festivalurile unionale aveau scopul de a impulsiiona activitatea colectivelor de artiști amatori, dar și sarcina de a încadra acest gen de activități în albia manifestărilor dedicate celebrării evenimentelor politice de mare importanță în istoria statului sovietic.

Subordonarea activității artiștilor amatori îndoctrinării politice și ideologice a populației autohtone este confirmată și de analiza conținutului repertoriilor elaborate de către Ministerul Culturii din RSSM și recomandate colectivelor de amatori din Moldova sovietică. Începând cu anul 1958, prin intermediul subdiviziunii sale – Casa Republicană de Creație Populară, care dirija sub aspect metodic activitatea artiștilor amatori, Ministerul Culturii edita anual, cel puțin până în anul 1969, 1-3 culegeri de repertorii ce includeau piese recomandate pentru interpretare colectivelor de artiști amatori.

În studiul de față, am selectat pentru analiză 14 asemenea culegeri, păstrate în fondurile Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova. Am selectat, în

primul rând, textele cântecelor și poeziilor propuse pentru interpretare colectivelor de amatori (vezi Anexa). Numărul total al acestora este de 206: 127 de cântece și 79 de poezii.

Opt dintre ele sunt în limba rusă, iar restul 198 – în limba română: 166 de lucrări originale (inclusiv 146 elaborate de reprezentanții literaturii sovietice din RSSM, iar 20 traduse din limba rusă și din alte limbi); 30 texte sunt preluate din folclorul moldovenesc și doar 2 au fost selectate din literatura clasică română. Este vorba de versurile lui M. Eminescu *La mijloc de codru des* și *Codrule, codruțule*, aranjate pe note de către A. Mulear și P. Șerban și incluse în ediția din 1960 (11) a *Repertoriului*.

Analiza conținutului tuturor textelor pentru cântece și poezii incluse în aceste 14 repertorii ne permite să constatăm că, din totalul de 206, cea mai mare parte a lor – 136 (55+17+45+7+10+2) au tematică politico-patriotică. Dintre acestea, 55 sunt consacrate revoluției socialiste ruse din octombrie 1917, personalităților și simbolurilor ei (partidul comunist, comsomolul, drapelul roșu, numele lui Lenin etc.); 17 elogiază patria sovietică (URSS), prietenia popoarelor și locul “destoinic” al Moldovei sovietice în șirul “popoarelor înfrățite”, 45 – munca colectivă, “realizările mărețe” obținute de către RSSM și “viața îmbelșugată” a oamenilor muncii din Moldova Sovietică în “raiul socialist”; 7 – gloria militară a armatei sovietice, memoria ostașilor căzuți și lupta pentru pace, promovată de către statul sovietic; 2 au conținut antiromânesc. Totuși, repartizarea tematică a textelor pe care am propus-o în Anexă este relativă, deoarece în unele texte sunt prezente două-trei sau mai multe teme cu conținut politico-patriotic. În acest caz, le-am grupat în funcție de tematica prioritară pe care o reflectă.

În scopul îndoctrinării populației se utiliza și folclorul moldovenesc, care se asimilează mai ușor de către populația rurală. Repertoriile analizate de noi includ 10 cazuri de adaptare a versurilor populare moldovenești la textul unor cântece, scrise în stilul “realismului socialist”. Ele elogiază, în principiu, traiul “norocos” al oamenilor de la sate și munca cu dăruire de sine a acestora în gospodăriile colective. Din numărul total de texte incluse în repertoriu, doar 50 sunt texte lirice fără conținut politico-patriotic, iar 20 – versuri populare mai puțin sau deloc poluate prin adaptare.

Conform datelor prezentate în Anexă, tematica politică este cel mai frecvent întâlnită în poezii, majoritatea scrise de reprezentanții literaturii sovietice din RSSM (67) ori traduse din limba rusă sau alte limbi (12). Astfel, din numărul total de 79 de poezii, 60 au conținut politico-patriotic (37+5+15+2+1), dintre care 37 elogiază revoluția rusă din octombrie 1917, partidul comunist, comsomolul, numele lui Lenin etc., iar 15 – munca colectivă, realizările “mărețe” ale Moldovei sovietice și viața îmbelșugată a oamenilor muncii în patria sovietică. În același timp, nici unul din cele 14 repertorii nu a inclus la rubrica “Poezii” vreun vers preluat din literatura clasică românească. Organele de resort aveau grijă ca băștinașii să fie îndepărtați de valorile autentice din patrimoniul literaturii naționale românești.

De obicei, repertoriile erau tipărite în tiraje a câte 2.000 de exemplare și repartizate gratuit cluburilor și caselor de cultură din republică și secțiilor raio-

nale de cultură. În baza lor, lucrătorii cluburilor, în colaborare cu reprezentanții organelor de partid și sovietice locale, elaborau scenarii pentru concertele prezentate de artiștii amatori. Aceste repertorii erau difuzate ca material didactic recomandat angajaților căminelor culturale, care aveau “libertatea” de a selecta piesele dorite din repertoriul recomandat. Totuși, conform tradiției instituite în cluburi și casele de cultură încă în anii '40-'50, nici o măsură festivă, nici un concert al colectivelor de amatori nu putea fi prezentat dacă nu includea cel puțin 2-3 cântece și tot atâtea poezii cu conținut politico-patriotic.

Pentru ca această tradiție să devină și obligatorie, în anul 1961, Ministerul Culturii din RSSM a editat, într-un tiraj de 5.000 de exemplare, și a expediat în cluburi și în secțiile raionale de cultură din republică *Repertoriul obligatoriu pentru sărbătorirea cântecului și a dansului*, în care au fost incluse 4 cântece cu un conținut politico-patriotic pronunțat: *Partidului Comunist, slavă-i cântăm* (versuri V. Leftia, muz. A. Filipenko; trad. V. Filip), *Toți într-un pas înainte* (cântec revoluționar) (trad. V. Roșca), *Ție, Moscova-ți cântăm* (versuri P. Zadniru, muz. E. Mocaveț), *Marșul brigăzilor comuniste* (versuri V. Haritonov, muz. A. Novakov) și un cântec popular rusesc *Krușița*. Nu cunoaștem perioada pentru care acest repertoriu era obligatoriu, dar este cert faptul că a servit drept bază pentru elaborarea scenariilor concertelor prezentate de colectivele de amatori timp de cel puțin câțiva ani.

În prezent, este dificil să evaluăm cu precizie efectul educațional al cântecelor și poeziilor menționate asupra spectatorilor. Ne putem doar imagina ce fel de emoții trăiau acei participanți cărora li se serveau, de exemplu, cântece precum *Toți într-un pas înainte* sau *Partidului Comunist, slavă-i cântăm*: “Pe glia’nsorită a Țării / Trăim fericit de nespus / Spre slavă, belșug și putere / Mărețul Partid Comunist ne-a adus...” sau precum *Ție Moscova-ți cântăm*:

Departa de Nistru ești, Moscova dragă,
Dar gându-mi e-alături de tine mereu.
Frăția de veacuri în viață ne leagă
Mândrie și slavă e-n numele tău...

Sub razele tale Moldova străluce
Sub ele-nfloresc bucurii de nesaț.
Din sate și-orășe cu drag îți aducem
Un cântec de slavă din inimi de frați.

Este cert că, într-o măsură mai mare sau mai mică, cântecele și poeziile prezentate în condițiile “cortinei de fier” și ale “vidului informațional” lăsau urme în sufletele spectatorilor, îi făceau, poate, să creadă că trăiesc în cea mai avansată societate, în cel mai prosper și mai democratic stat, în care există o adevărată libertate și care le zidește un viitor luminos, o viață îmbelșugată și multă fericire; toate acestea datorându-se învățaturii geniale a marelui Lenin și politicii înțelepte a partidului comunist.

Despre efectul îndoctrinării politice a populației prin intermediul activității concertistice a colectivelor de amatori, într-o anumită măsură, putem

juđeca având drept indice aria de cuprindere a populației cu aceste activități. Din acest punct de vedere vom menționa că anual, în cadrul cluburilor subordonate Ministerului Culturii, colhozurilor și sindicatelor din RSSM erau organizate zeci de mii de concerte ale acestor colective, la care participau mai multe milioane de spectatori. Astfel, în perioada anilor 1965-1975, în cadrul acestor instituții au fost prezentate 285.800 de concerte ale colectivelor de artiști amatori, la care au asistat 71.300.000 de persoane, dintre care 43.600 de spectacole pentru copii și adolescenți, la care au asistat 9.100.000 de persoane²⁵. Chiar dacă admitem că s-au comis unele exagerări (așa-zisele "pripiski"), cifrele menționate confirmă o antrenare largă a colectivelor de amatori în opera de îndoctrinare politică și ideologică a populației, cu participarea unui public numeros.

Spre finele anilor '60, după invadarea Cehoslovaciei de către trupele militare sovietice și după reanimarea prin forță a regimului comunist în această țară, la nivel unional și republican s-au întreprins numeroase măsuri de consolidare a sistemului administrativ de dirijare în domeniul culturii, inclusiv în sfera de activitate a colectivelor de amatori. În anii 1969-1970, pe lângă secțiile de cultură din raioanele republicii au fost create Consilii de Repertoriu, în sarcina cărora au fost puse obligațiile de a efectua controale permanente și de a acorda ajutor metodic în formarea repertoriului tuturor colectivelor de artiști amatori. După instituirea consiliilor de repertoriu, scenariile cluburilor și caselor de cultură erau aprobate nu numai de către organele de partid locale, cum se practica până atunci, ci și de consiliile de repertoriu raionale, care, la rândul lor, trebuiau să le coordoneze cu subdiviziunile organelor raionale de partid și comsomoliste implicate nemijlocit în supravegherea activității de propagandă și agitație din teritoriu. Acest fapt a accentuat dependența lucrătorilor din cluburi și din casele de cultură de nomenclatura de partid și de stat locală și raională.

După 1969, Ministerul Culturii n-a mai editat culegeri de repertorii, colectivele de amatori urmând să-și completeze programele artistice în baza lucrărilor editate anterior ori în baza unor texte selectate din alte culegeri. Or, componenta ideologică a repertoriului colectivelor de amatori era asigurată pe linie administrativă de către consiliile raionale de repertorii, care, după cum am menționat, își coordonau activitatea cu organele de partid și comsomoliste locale și raionale.

Deși colectivele de amatori prezentau și concerte pentru copii de vârstă școlară, în repertoriile depistate și analizate în Anexă, nu am descoperit texte (cântece și poezii) pentru această categorie de vârstă, Ministerul Culturii needitând în acest scop nici o culegere specială de repertorii. Cântecele și poeziile destinate copiilor erau, probabil, selectate din programele școlare, ori din culegerile editate de alte structuri de stat ori politice. O astfel de culegere, intitulată *Festivali pionerov i školnikov Moldavii* (5.000 exemplare), a fost editată de către editura CC al PC al Moldovei în anul 1956. Lucrarea a fost distribuită gratis în toate școlile, cluburile și casele de cultură din republică. În repertoriul recomandat erau incluse doar cântece politico-patriotice (22 – în limba rusă și 12 – în limba română). Culegerea includea cântece precum: *Cântec*

despre Cotovschi (cuvinte V. Roșca, muz. D. Gerșfeld), *Întotdeauna gata* (versuri V. Rusu, muz. D. Gheorghită), *Marșul școlărilor* (versuri P. Cruciuc, muz. Ș. Aranov), *Marș pionieresc* (versuri L. Oșanin, muz. M. Fradkin; trad. C. Condrea), *Moldovă te slăvim* (versuri V. Rusu, muz. B. Șalinicov); *Bine-i* (versuri A. Șmidtgorf, muz. Dunaevski; trad. V. Belistov), *Zvenoul vesel* (versuri S. Mihalcov, muz. M. Blanter; trad. A. Busuioc), *Purpurie ni-i cravata* (versuri P. Zadneprov, muz. S. Shapiro), *Suntem nepoței lui Lenin* (versuri L. Deleanu, muz. D. Gherșfeld), *Haideți, fete și băieți* (versuri V. Rusu, muz. S. Zlatov), *La aprinsul zorilor* (versuri V. Roșca, muz. D. Fedov), *Hai la vie în colhoz* (versuri I. Vasilenko, muzică populară).

Lucrarea a asigurat pentru o lungă perioadă de timp cu cântece patriotice colectivele de amatori pentru copii, servind drept mijloc eficient de îndoctrinare a tinerei generații. Unele texte (*Suntem nepoței lui Lenin*, *La aprinsul zorilor*, *Purpurie ni-i cravata*, *Haideți, fete și băieți* ș. a.) au fost cântate de mai multe generații de copii pe parcursul mai multor decenii, constituind "fondul de aur" al cântecelor patriotice, în absența cărora în perioada sovietică nu putea fi concepută nici o măsură festivă și nici un concert, prezentat de către elevi în școli ori de către adulți în cluburile și casele de cultură.

La sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, în fosta URSS s-a înregistrat o slăbire a presiunii ideologice asupra procesului de creație artistică. În această perioadă, în RSSM s-au întreprins încercări reușite de a depolitiza activitatea artistică a copiilor. Un rol important în acest sens l-au avut culegerile de cântece pentru copii, îngrijite de Șt. Andronic și Gr. Vieru, care, începând din 1979, au fost editate sistematic, sub diferite denumiri, la editura "Literatura Artistică", incluzând cântece noi pentru copii, semnate de compozitori moldoveni. În anul 1985 a apărut a șaptea ediție a culegerii, intitulată *Florile dalbe. Culegere de cântece pentru copii*. Ca și culegerile precedente, lucrarea includea cântece pentru copii de vârstă preșcolară și școlară și conținea mai puține texte politizate, majoritatea din piesele muzicale și literare evocând copilăria, dragostea față de natură și plaiul natal.

Cele 14 repertorii, elaborate și editate la comanda Ministerului Culturii, menționate în Anexă, conțineau și rubrici precum "Proză" și "Dramaturgie", care întruneau fragmente de roman, schițe, intermedii, scenete, în total 25 texte, dintre care 18 au fost semnate de scriitorii din Moldova sovietică, 5 traduse din limba rusă și doar 2 au fost preluate din literatura clasică română (un fragment din povestea *Ivan Turbincă* de I. Creangă, inclus în culegerea *Repertoriu pentru spectacole de amatori*, editată în anul 1960 (II), și *Arvinte și Pepelea*, vodevil într-un act de V. Alecsandri, tradus în rusă și inclus în *Repertoriu pentru amatori*, editat în 1966 (II)). Fragmentele de proză, scrise de către scriitorii sovietici moldoveni, ca și cele traduse din limba rusă, cuprindeau o tematică variată și corespundeau principiului "realismului socialist". În mare parte, ele erau consacrate unor subiecte ce reflectau transformările socialiste și problemele privind trecerea la modul sovietic de viață.

La rubrica "Satiră și umor" au fost incluse nuvele, povestiri, snoave, foiletoane și poezii satirice (41 la număr), traduse din limba rusă ori semnate de scriitorii sovietici din RSSM. Majoritatea satirizau unele vicii ale oamenilor (lenea, atracția spre alcool, înclinările birocratice ale unor lideri de nivel local etc.) sau credința religioasă și pe purtătorii ei. În cele două *Repertorii pentru amatori*, editate în anul 1966 (I, II), la rubrica "Satiră și umor" au fost incluse în exclusivitate texte care satirizau religia, inclusiv poeziile satirice: *Hristos a înviat*, de D. Bednâi (trad. din rusește de P. Cărare); *O lecție ateistă*, de A. Bezâmenski, (trad. din rusește de P. Darienco); *Rugăciunea de la urmă*, de P. Cărare și *Sfântul, baba și televizorul*, de A. Gugel, *Șase mame*, de V. Maiakovski (trad. din rusește de I. Crețu); *De ar învia bunica*, de P. Cărare, *Clopot*, de N. Costenco, ce promovau, în spirit militant, ideile ateiste despre lume, luau în derâdere activitatea slujitorilor cultului și sentimentele religioase ale credincioșilor. Aceleași mesaje le transmiteau și materialele din rubrica "Din folclorul moldovenesc antireligios", incluse în volumul III al repertoriului, editat în anul 1966, și în repertoriul editat în 1969. Rubrica era compusă din 6 texte (povești, pătării, snoave, strigături) cu caracter antireligios și ofensator la adresa credincioșilor. Pentru a educa omul de tip nou „homo sovieticus” regimul comunist dorea cu orice preț, în primul rând, să elimine din conștiința acestuia credința și identitatea națională, care urmau să fie înlocuite cu credința în „cauza mareață” trasată de Lenin și partidul comunist și cu un model de conștiință ce să ateste apartenența la noua comunitate de oameni – poporul sovietic.

Astfel, analiza repertoriilor confirmă teza invocată în titlul studiului că activitatea colectivelor de amatori din cluburile și casele de cultură din Republica Moldova a fost încadrată plenar în opera de spălare a creierilor în rândul populației băștinașe. Orientarea politică a manifestărilor artistice, organizate pe parcursul anilor '60-'70, și lărgirea ariei de cuprindere a publicului cu concerte ale colectivelor de amatori, precum și abundența pieselor cu caracter politico-patriotic în repertoriile elaborate în cadrul Ministerului Culturii din RSSM și destinate colectivelor de artiști amatori din republică, au contribuit la intensificarea procesului de îndoctrinare politică a locuitorilor din regiune. Prin intermediul activității concertistice a colectivelor de amatori, acest proces se realiza indirect, având, poate, o eficiență mai mare decât a altor tipuri de activitate ale cluburilor.

Evidențiind, în final, rolul important al activității cluburilor și caselor de cultură în opera de îndoctrinare a populației, inclusiv prin intermediul colectivelor de artiști amatori, vom menționa că urmările acestei activități se resimt și în prezent în mentalitatea unei părți considerabile a cetățenilor Republicii Moldova, în special a celor de vârstă a treia și a celor de la sate, care, până și astăzi, la douăzeci de ani de la destrămarea imperiului sovietic, respectă valorile și idealurile regimului totalitar comunist.

Anexă

Repartizarea tematică (după conținut) a pieselor, incluse în repertoriile elaborate de către Ministerul Culturii al RSSM în anii 1958-1969 pentru colectivele de amatori ale cluburilor și caselor de cultură din Moldova Sovietică

Nr. o	Denumirea culegerilor de repertoriu (sunt incluse doar culegerile care s-au păstrat în fondurile Bibliotecii Naționale din R.M.)	Tipul și numărul pieselor analizate		Inclusiv cu texte						Dintre care						
		Tipul	Numărul	În limba rusă	Prebuat din literatura clasică română	Alcăuite de reprezentanți ai literaturii sovietice din RM	Traduse din limba rusă și alte limbi	Prebuat din folclorul moldovenesc	Texte cu conținut politic, în care sunt cămate:	Cu conținut anti-românesc	Texte fără conținut politic	Versuri populare adaptate în stilul realismului socialist	Versuri populare neadaptate (fără conținut politic)			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1.	Repertoriu pentru spectacole de amatori. Chișinău, 1958 (I)	cântece poezii	10 10			7 9	1 1	2		2	2	1	1 1	2 9	1 1	1
2.	Repertoriu pentru spectacole de amatori. Chișinău, 1959 (I)	cântece poezii	6 3			2 3		4	2	1				2	1	3
3.	Repertoriu pentru spectacole de amatori. Chișinău, 1960 (II)	cântece poezii	19 5	1	2	8 4	1	8	2 1	1	4			5 3	2	6
4	Repertoriu pentru spectacole de amatori. Chișinău, 1960 (III)	cântece poezii	15 2	1		4 2		10			3 1			2 1	5 1	5

SUMMARY

The article highlights the role of cultural and educational institutions of Soviet Moldavia in the 1960-70s, especially that of rural clubs and palaces of culture, which were instrumental in the process of political and ideological indoctrination of the rural population. Particular attention was paid to amateur art activities that were totally subordinated to the aims of political indoctrination of respective district population. This fact is confirmed by the author who analyzed 206 items of songs, poetry and other artistic pieces and extracts that formed 14 repertory collections for amateur art activities, elaborated, approved and published by the MSS Ministry of Culture in 1958-1969. The majority of the tests subjected to analysis bear a pronounced political and patriotic character, their content being focused around the socialist revolution of October 1917, the communist party, komsomol, Lenin's image, soviet motherland, soviet army's military glory, collective labour, prosperity of the working people in the socialist "paradise", and other related themes. The author underlines the fact that the after-effects of the indoctrination effort by the cultural, educational, and other related institutions and mass media of the republic are still present in the mentality of the population, especially that of the aged "third generation" that even nowadays, 20 years after the collapse of the Soviet Empire is prone on sticking to the values and ideas of the totalitarian communist regime.

COMUNICĂRI

CONTRIBUTIA MITROPOLITULUI GAVRIIL BANULESCU-BODONI LA DEZVOLTAREA TIPARULUI

Nicolae FUȘTEI,

doctor în istorie,

Institutul de Istorie, Stat și Drept

Din multiplele activități ale Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni este de reținut, poate că, în primul rând, pe cea tipografică, lucrare ce nu poate fi privită separat de dezvoltarea tiparului în arealul românesc, inclusiv până în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

În măsura în care au permis izvoarele scrise interne și externe problema dezvoltării tiparului la români este cercetată atât în istoriografia română, cât și în cea străină. În istoriografia națională trebuie menționate, îndeosebi, lucrările lui I. Bianu, N. Hodoș¹, D. Simionescu², P.P. Panaitescu³, Gh. Ștrempele⁴, P. Constantinescu-Iași⁵, Gh. Bezviconi⁶, Ș. Ciobanu⁷, Al. David⁸, A. Eșanu⁹, I. Madan¹⁰, V. Chiriac¹¹, Al. Ligor¹², L. Demeny, Al. Demeny¹³, Al. Mareș¹⁴, P. Mihail¹⁵, I. Eremia¹⁶ ș. a. Dintre cercetătorii străini care s-au preocupat de dezvoltarea tiparului la români vom menționa lucrările lui A. I. Sobolievski¹⁷, Episcopului Arsenie¹⁸, A. Stadnitzki¹⁹, E. S. Rusev²⁰, E. D. Levit²¹, N.A. Mohov²², Mario Rufini²³, Ernst Chr. Suttner²⁴ ș. a.

Sunt atestate distincte activități tipografice și în teritoriul românesc din stânga Prutului. Este cunoscut că între anii 80 și 90 ai secolului XVIII, la Tighina (Bender) a funcționat tipografia de campanie a comandamentului suprem al armatei rusești în timpul războiului ruso-turc. A activat și tipografia lui M. Strelbițchi, instalată la Dubăsari. Aceste tipăriuri au avut o anumită răspândire nu doar în interfluviul Prut-Nistru și Transnistria²⁵, dar și în Principatul Moldovei²⁶.

Și Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a contribuit la tipărirea cărților în Moldova. Astfel, în timpul primei sale păstoriri a creștinilor ortodocși din Moldova, la tipografia lui Strelbițchi din Iași s-au tipărit, până la sfârșitul anului 1792, în special cărți de apropiere între ruși și moldoveni²⁷. În timpul aflării Mitropolitului Gavriil la cârma exarhatului Moldovei, Valahiei și Basarabiei, cu binecuvântarea lui, la Mănăstirea Neamț au fost publicate *Viețile Sfinților* (1808), *Rânduiala cum se cuvine a cânta cei doisprezece Psalmi* (1808) și *Chiria-*

codromion (1809), adresată către „toată românimea”. În octombrie 1809 au fost traduse în limba română și greacă cărți de *Te-Deum*. Mitropolitul Gavriil poruncise Dicasteriei ca aceste „filazi molebnice cu paraclise la praznice împărătești de peste an” să se trimită la toate bisericile și mănăstirile²⁸. După această poruncă s-au împărțit mănăstirilor „grecești” (închinare) câte un exemplar românesc și altul grecesc. Din *Molebnele* românești s-au expediat: 844 de exemplare episcopului Gherasim al Romanului; 362 de exemplare episcopului Meletie al Hușilor; 409 exemplare episcopului Iosif al Argeșului; 409 exemplare episcopului Nectarie al Buzăului; 1144 de exemplare Consistoriei Mitropoliei Valahiei, 5 exemplare Mănăstirii Neamț; 2 exemplare Mitropolitului Veniamin la Slatina și 8 exemplare românești și 8 grecești episcopului de la Golia²⁹. Tot la Tipografia Mitropoliei din Iași, Gavriil Bănulescu-Bodoni tipărește mai multe „cărțuții de circumstanță”³⁰.

După anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus, în mai 1812, orașul Chișinău devine centru administrativ și cultural al ținutului. Pentru ca reședința provinciei să devină, de asemenea, și un important centru tipografic a contribuit mult și activitatea Mitropolitului Gavriil.

După mutarea sa din Iași la Chișinău, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a constatat că bisericile parohiale, mănăstirile și schiturile din Basarabia nu numai că duc lipsă de cărți duhovnicești necesare pentru îndrumarea preoților și a credincioșilor de rând, dar n-au nici cărțile necesare pentru săvârșirea slujbelor religioase³¹. Acest lucru, în mare măsură, se datora faptului că bisericile din stânga Prutului canonic făceau parte din Episcopia de Huși, unde nu era tipografie. La rândul său, tipografiile de la Iași și Neamț, din anumite considerente, nu puteau îndestula toate parohiile cu cărțile necesare. Astfel că clerul din Basarabia era nevoit să procure cărți din regiunile austriece, de la tipografiile ce aparțineau uniaților (greco-catolicilor). Însă deoarece cărțile tipărite de greco-catolici conțineau învățături ce nu corespundeau cultului ortodox, ba mai mult, chiar veneau în contradicție cu dogmele Bisericii Ortodoxe, a fost interzisă procurarea lor.

Având în vedere această situație, Mitropolitul Gavriil a găsit de cuviință să înființeze la Chișinău, pe lângă casa mitropolitană, o tipografie, unde urmau a fi tipărite în limba română și slavonă toate cărțile necesare săvârșirii slujbei bisericești, precum și cărți didactice pentru școlile din Basarabia.

Pentru aceasta Mitropolitul Gavriil întocmește o adresare către Sfântul Sinod al Bisericii Ruse, prin care solicita deschiderea la Chișinău a unei tipografii, arătându-se, totodată, necesitatea ei stringentă pentru „educarea și instruirea clerului și altor credincioși în limba moldovenească și rusă”³². Măsurile întreprinse de Gavriil Bănulescu-Bodoni în organizarea tipăririi cărților, începând cu anul 1813, sunt reflectate, în special, în corespondența acestuia către „Sfântul Dirigentul Sinod” din Sankt-Petersburg (adresa din 25 septembrie 1813, nr. 1470); către Mitropolitul de Petersburg și Novgorod, Ambrosie (adresa din 12 martie 1814, nr. 579) și oberprocurorul sinodal Golițân (din 12 martie 1814, nr. 580)³³. Cercetarea acestor documente nu mai poate fi supusă unor exegeze deoarece în arhivele din Chișinău s-au păstrat doar unele copii parțiale ale acestora.

În raportul din 25 septembrie 1813 către Sfântul Sinod, Mitropolitul Gavriil arată motivele pentru care solicită deschiderea unei tipografii la Chișinău. În acest raport Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni menționează că, vizitând parohiile și mănăstirile încredințate păstoririi lui, a observat că acestea duc lipsă de cărți duhovnicești, ba chiar și de cele liturgice sau de cult. Aceasta ar fi o consecință a faptului că Episcopia Hușilor din care făceau parte majoritatea parohiilor din stânga Prutului nu avea tipografie, existând doar o tipografie, cea de la Iași, care nu era în stare să satisfacă cerințele tuturor parohiilor din Mitropolie.

Mitropolitul Gavriil, anunțând lipsa cărților de slujbă, indirect invoca și alte motive, de mare importanță pentru noi: clerul moldovean de aici „e silit” să cumpere cărți bisericești „tipărite în cea mai mare parte în regiunile austriece”, iar cărțile de acolo „sunt uniate (greco-catolice – n.a.) și (...) conțin învățături și povățuiri, care nu seamănă cu dogmele bisericii ortodoxe [...]”³⁴. De fapt, aici se repetă situația cu care s-a mai confruntat Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni pe când păstora eparhia Kievului și Haliciului și unde erau răspândite cărțile tipărite de greco-catolici la mănăstirea din Pociaev.

Chiar și parohiile rusești, deși puține la număr, care se aflau în Basarabia, întâlneau greutăți în ceea ce privește aprovizionarea cu cărți liturgice, deoarece erau nevoite să le aducă tocmai de la Kiev. De aceea, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni propune ca la Chișinău, pe lângă casa mitropolitană, să fie deschisă o tipografie, care ar tipări, sub supravegherea nemijlocită a ierarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, cărți în limba moldovenească (română – n.a.) și slavonă pentru bisericile din regiune³⁵. Astfel, motivele invocate de mitropolitul Bănulescu-Bodoni devin un pretext subtil în scopul obținerii aprobărilor de rigoare pentru organizarea tiparului cărților românești în Basarabia anexată de imperiul rusesc.

Este important să reținem că intenția exarhului de a organiza la Chișinău o tipografie duhovnicească era deja, parțial, realizată.

În același raport din 25 septembrie 1813, mitropolitul Gavriil menționează că este pe cale finisarea clădirii din piatră, preconizată pentru instalarea tipografiei cu tot utilajul necesar,³⁶ cu chilia pentru tipograf și lucrători.

Au fost procurate materialele necesare, literele slovenești și române, iar de la Mănăstirea Neamț a fost invitat un tipograf iscusit, și anume călugărul Ignatie, care, fiind de origine rus, cunoștea bine atât limba rusă, cât și cea română³⁷.

După cum reiese din conținutul raportului mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, cărturarul nostru nu se îndoia că intervenția lui va fi satisfăcută, altfel n-ar fi întreprins lucrări pentru înființarea tipografiei înainte de a primi aprobarea Sfântului Sinod.

Raportând despre toate acestea Sfântului Sinod, mitropolitul Gavriil cere binecuvântarea acestuia pentru deschiderea tipografiei.

Însă autoritățile ruse nu se grăbeau să aprobe inițiativa mitropolitului Bănulescu-Bodoni. De aceea, el este nevoit să se adreseze la mai multe personalități influente din Rusia, pentru accelerarea deschiderii tipografiei. Astfel, la 12 martie

1814, mitropolitul Gavriil adresează o scrisoare către Ambrozie, mitropolitul Petersburgului și Novgorodului, prin care îl ruga "să-și dea concursul în această de mare importanță acțiune"³⁸ (deschiderea tipografiei – *n. a.*), deoarece dacă nu i se va îngădui deschiderea tipografiei, el nu va avea mijloacele necesare pentru înzestrarea bisericilor basarabene cu "cărți pentru rugăciune, rânduiala pentru parastas, catehizise, cu instrucții pentru blagocini, cu predici duminicale și pentru sărbători" și că "fără tipografie vor urma mari greutăți în instruirea tineretului"³⁹. În aceeași scrisoare mitropolitul Gavriil se referă și la problema cenzurii cărților, care, în concepția lui, urma să fie efectuată chiar de dânsul, afirmând că nici o carte nu va putea fi tipărită fără aprobarea lui personală. Ce ține de corectura tipăriturilor, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni propune ca textele cărților românești să fie corectate de dânsul, iar cele slavone de către episcopul vicar Dumitru Sulima⁴⁰.

O altă scrisoare cu același conținut a fost adresată oberprocurorului Sfântului Sinod Golițan la 12 martie 1814⁴¹, în care se spunea, printre altele: "(...) plecat Vă rog să folosiți trecerea ce aveți pe lângă Sfântul Dirigentul Sinod [...] noblețea Voastră să interveniți cât mai curând la Sfântul Dirigentul Sinod să trimită binecuvântarea sa la raportul meu pentru a începe tipărirea în noua noastră tipografie"⁴².

Au trecut încă două luni și, în sfârșit, la 27 mai 1814, mitropolitul Gavriil primește mult așteptatul Ucaz de la Sfântul Sinod din 4 mai 1814, pentru deschiderea tipografiei⁴³.

Cum am putea explica lunga durată de timp de "tăcere" a Sinodului în legătură cu inițiativa mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni de a organiza tiparul cărților bisericești în nou-înființată eparhie a Chișinăului și Hotinului?

O explicație causală, credem, poate fi motivată prin particularitățile tiparului religios existent în Rusia, acesta fiind, în exclusivitate, un privilegiu al tipografiilor sinodale din Moscova și Sankt-Petersburg. Practică care s-a instituit în rezultatul confruntărilor autorităților bisericești care doreau să aducă cărțile liturgice rusești în conformitate cu cele grecești în urma reformei patriarhului Nikon, și opoziției din partea rascolnicilor (lipovenilor – *n. a.*) care nu admiteau reforma cărților liturgice. Evident că înființarea unei tipografii la periferiile imperiului, în care urmau să fie tipărite cărți bisericești într-o altă limbă decât cea slavonă, presupunea, mai întâi, un risc asumat ca acestea să nu corespundă originalului grecesc și cine și-ar fi asumat acel risc?

Ucazul Sinodal trimis pe numele mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni era alcătuit în baza ucazurilor împărătești din 20 iunie 1787 și a celui din 9 februarie 1802, potrivit cărora se permitea deschiderea tipografiei, dar fără vreo contribuție din partea statului. În ucazul Sinodal din 4 mai 1814 erau stipulate 17 condiții de funcționare a tipografiei din Chișinău⁴⁴: Tipografia din Chișinău se va numi Tipografia Exarhicească a Basarabiei (I); Grijă pentru întreținerea și funcționarea tipografiei o va purta mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni (II); Grijă pentru conținutul cărților tipărite la Chișinău este pusă pe seama mitropolitului (III); Tipografia trebuie să aibă atât litere bisericești, cât și litere civile (IV); Pentru tipărirea cărților bisericești în limba slavonă nu vor fi folosite

cărțile vechi (de până la reforma patriarhului Nikon – *n. a.*) sau altele neîncreditate, ci doar cele editate la Tipografia Sinodală din Moscova (V); La tipărirea acestor cărți nu se permite abateri de la textul tipăriturilor sinodale (VI); În Tipografia Exarhicească se tipăresc și cărți în limba moldovenească (română – *n. a.*), care urmează să fie traduse după aceleași tipărituri sinodale (VII); Prin cărți bisericești se subînțeleg acele cărți care se folosesc în ciclul liturgic, la fel și *Biblia, Mineiele pentru citire*, povețe duhovnicești, mai pe scurt toate cele care se tipăresc cu litere bisericești în pomenita Tipografie Sinodală (VIII); Gramaticile necesare pentru Seminar, la fel și alte manuale, pot fi tipărite cu litere civile, dar și acestea după cele care au văzut lumina tiparului la Tipografia Sinodală de la Moscova (IX); Cărțile care urmează să fie reeditate la Chișinău după cele de la Academie, Universități și altor instituții laice se vor tipări numai după ce va fi primit consimțământul conducerii acestor așezăminte (X); În cazul când apare necesitatea de a tipări cu caractere civile cărți editate la Tipografia Sinodală, stipulate în p. IX, fără traducerea acestora în limba moldovenească, se va cere încuviințarea Sfântului Sinod pentru fiecare caz aparte (XI); La fel și cărțile noi, traduse sau în original, necesare pentru Seminar, nu se vor editate în tipografia mitropolitană fără aprobarea prealabilă (XII); Vor fi prezentate Sfântului Sinod pentru examinare și traduceri sau lucrările persoanelor duhovnicești care au ca tematică Sfânta Scriptură, exegeza Sfintei Scripturi, cărți despre credință, sfințenie, cu recenzia mitropolitului Gavriil referitoare la oportunitatea editării acestor lucrări (XIII); Cărțile tipărite la Tipografia Exarhicească din Chișinău pot fi vândute atât bisericilor, cât și persoanelor particulare (XIV); Câte un exemplar de carte din fiecare ediție tipărită la Chișinău urmează să fie expediat către Sfântul Sinod și bibliotecile acestuia (XV); De la fiecare ediție nouă tipărită la Chișinău să fie expediate câte un exemplar către Departamentul ministerului instrucțiunilor publice, Academiei de Științe, Academiei Teologice din Sankt-Petersburg și două exemplare la Biblioteca Publică Imperială (XVI); La sfârșitul fiecărui an, mitropolitul Gavriil urma să trimită Sfântului Sinod informație referitoare la numărul și titlurile cărților tipărite (XVII)⁴⁵.

Toate activitățile tipografice urmau să fie întreținute, în exclusivitate, prin mijloace financiare locale. Or, în limbajul aceluiași document constatăm că "pentru acest lucru folositor" nu era nevoie de nici un bănuț din trezoreria statului⁴⁶. Putem remarca cu certitudine că toată responsabilitatea în vederea funcționării tiparului și-a asumat-o Mitropolitul Gavriil, iar grija exarhului asupra activității cărturărești ce și-o asumase benevol nu era defel ușoară.

Peste trei zile de la primirea ucazului Sfântului Sinod, Mitropolitul Gavriil a alcătuit un scurt *Regulament* intern de funcționare al tipografiei, care conținea doar 7 articole. În colecția de arhivă acest act important este conservat sub titlul "*Despre deschiderea tipografiei*" (nr.1263 din 30 mai 1814)⁴⁷. În *Regulament* se spune că tipărirea cărților se va face numai cu permisiunea și aprobarea în scris a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (I); după primirea permisiunii tipograful este dator să prezinte pentru corectură mitropolitului Gavriil cărțile moldovenești, iar cele slavone – episcopului Dumitru Sulima (II); tipograful este obligat să respecte regulile în tipografie și să supravegheze

activitatea lucrătorilor (III), tipograful nu poate părăsi locul de lucru fără aprobarea mitropolitului, iar în caz de necesitate să numească pe un lucrător de nădejde în locul său (IV); tipograful va duce contul cheltuielilor pentru cărțile tipărite și are dreptul să decidă când și ce cărți vor fi tipărite la fel și resursele necesare pentru acest lucru. Pentru aceasta Dicasteria urma să elibereze patru registre în care să fie introduse informații despre fiecare tipăritură și care să fie prezentate mitropolitului Gavriil spre examinare în luna ianuarie a fiecărui an (V); după tipărirea fiecărei cărți, tipograful urma să prezinte mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni informații despre cheltuielile suportate (VI) și, în sfârșit, *Regulamentul* mitropolitului Gavriil stipulează că nu se îndoiește de faptul că tipograful Ignatie, om iscusit în arta tipografică și cu o purtare ireproșabilă, își va îndeplini conștiincios obligațiile pe care și le-a asumat în activitatea de la Tipografia Mitropolitană din Chișinău (VII)⁴⁸.

La 31 mai 1814 tipografia a fost inaugurată într-o atmosferă solemnă⁴⁹. Utilajele tipografiei – teascurile tipografice, caracterele slavone și rusești, gravurile și alte materiale – parțial au fost aduse de la Kiev, unele au fost transferate din fosta tipografie a lui M. Strelbițchi⁵⁰, care funcționase în anii 90 ai secolului XVIII la Dubăsari, iar altă parte a fost confecționată de meșterii din partea locului⁵¹. Un ajutor deosebit la organizarea și orânduirea tipografiei de la Chișinău a fost acordat mitropolitului Gavriil de către arhimandritul Ioanichie (Ivan Șikov) (1776-1845), care era «tare iscusit în ale gravurii și zugrăveli și priceput în tehnica tipografică»⁵².

De sub teascurile tipografiei înființate de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni au ieșit toate publicațiile din provincie și, în primul rând, cele 31 de cărți de cult *Bucoavna* (1814, 1815), *Liturghierul* (1815), *Molebnic* (1815, 1816), *Catehizisul* (1816), *Urmarea cântării de rugăciune cei de mulțumire către Domnul Dumnezeu, care se cântă în ziua Nașterii Mântuitorului nostru Iisus Hristos, și a pomenirii izbăvirii Bisericii și a împărăției Rosiei de năpădire a Galilor, și cu dâșii de douăzeci de neamuri* (1816), *Ceaslovul* (1817), *Rânduiala Panihidei* (1817), *Pentru scoposul Rossieneștii însoțiri a Bibliei* (1818), *Psaltire* (1818), *О бывшем повсегодно в разных месяцах поминовениях по Великому Государех и Императрицах по Царех и Царицах, и по Высоким их фамилиях* (1818), *Scrisoare Pastorală contra beției* (1819), *Gramatica limbii ruse* (1819), *Mineul de obște* (1819), *Molitvenicul* (1820), *Rânduiala sfințirii bisericii* (1820), *Apostolul* (1820), *Evanghelia* (1820), *Tipicului* (1821) etc., cât și cele 20 de tipărituri reprezentând *Polihronismos* sau *Forme de ectenie*. Numai trei titluri au apărut la St. Petersburg: *Noul Testament*, în 1817, la Tipografia Sfântului Sinod, și *Biblia* (cu tiraj detașat *Noul Testament*), în 1819, la Tipografia lui N. Greci⁵³.

O privire sumară asupra cărților editate la Tipografia Eparhială din Chișinău în perioada păstoriei Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni o putem face examinând Tabelul nr. 1.

Tabelul 1

Titlul cărții	Anul ediției	Tirajul
Bucoavna moldovenească cu traducere în rusește	1814	1200
A doua ediție a aceleiași Bucoavne	1815	1200
Liturghierul	1815	1200
Molebnicul	1815	1200
Catehisis	1816	3000
Învățătură pentru ultuirea vărsatului	1816	1200-1500*
Molebnic (a doua ediție a celui din 1815)	1816	300
Te-deum în ziua Crăciunului	1816	1500
Ceaslov	1817	1200
Rânduiala Panihidei	1817	1220
Pentru scopul rosieneștii însoțiri a Bibliei și mijlocirile spre dobândirea lui	1818	1200-1500*
Psaltirea	1818	1600
Gramatica limbii rusești	1819	1500
Pastorală contra beției	1819	1200-1500*
Mineu de obște	1819	800
Molitvenic	1820	1500
Rânduiala sfințirii bisericii (2 ediții)	1820	700+800
Evanghelia	1820	-
Apostol	1820	-
Sfătuire de la Comitetul Societății Biblice	1821	-
Tipicul bisericesc	1821	1200-1500*

* Cifre aproximative bazate pe presupunerea lui Ștefan Ciobanu că fiecare ediție ieșea în 1200-1500 de exemplare⁵⁴.

După moartea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a făcut o dare de seamă asupra numărului cărților tipărite în Tipografia Eparhială din Chișinău de la înființare până la 1821, din care reiese că în această perioadă s-au tipărit 19 320 de exemplare; în acest registru însă nu sunt introduse toate cărțile: lipsește *Tipicul* de la 1821, *Molitvenicul* și *Rânduiala sfințirii bisericii* de la 1820, astfel că numărul exemplarelor tipărite la Chișinău este cu mult mai mare. Prin urmare, fiecare ediție ieșea în medie în 1200-1500 de exemplare⁵⁵. Dacă luăm în considerație faptul că la sfârșitul păstoriei Mitropolitului Gavriil activau circa 900 de biserici, vedem că tirajul cărților editate la Tipografia Eparhială din Chișinău era mai mult decât suficient pentru Basarabia.

În încheiere, subliniem încă o dată rolul însemnat pe care îl are cartea în cadrul culturalizării și civilizației omenirii. Marele scriitor Mihail Sadoveanu a sintetizat cum se poate mai bine, într-un aforism, principiul activ al valorificării

moștenirii culturale și funcția pe care o îndeplinește cartea ca produs al gândirii și al sensibilității omenești, pe care îl reproducem pentru frumusețea și semnificația sa:

„Cartea îndeplinește nu numai minunea de a ne pune în contact cu semenii noștri depărtați în timp și spațiu; cartea îndeplinește fapta de mirare de a ne face să trăim în afară de minciună, nedreptate și prejudecăți. În aceste urne sacre, în care poezii și cugetătorii și-au închis inimile, găsim acea putere fără moarte care mișcă umanitatea înainte în progresul ei necontenit. Între calamități și catastrofe, oamenii nobili care nu mai sunt ne dau puterea acumulată în operele lor ca să răzvim spre adevăr, justiție și pace”⁵⁶.

Activitatea tipografică a Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni pentru viața culturală a românilor basarabeni este deosebit de mare, dacă luăm în considerație faptul că Tipografia de la Chișinău era unică în felul ei în întreg sudul imperiului, cu excepția celei de la Kiev⁵⁷. De sub teascurile Tipografiei Eparhiale au ieșit o serie de cărți, cele mai multe bisericești, care au fost răspândite în întreg cuprinsul Basarabiei. Astfel, în Basarabia sub stăpânirea rusă slova românească a avut un puternic sprijin în această tipografie. Cărțile tipărite au dus cuvântul scris în limba națională chiar și în părțile de peste Prut și Nistru și în alte ținuturi locuite de români.

Este cunoscut faptul că tipăriturile bisericești se folosesc de-a lungul mai multor generații, de aceea va trebui să recunoaștem că prin tipăriturile Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni bisericile din Basarabia au fost înzestrate pentru câteva generații cu texte într-o limbă română adecvată. Chiar și în zilele noastre, la unele biserici din Chișinău se mai păstrează exemplare de carte tipărită de Mitropolitul Bănulescu-Bodoni. Spre exemplu, la parohia „Sf. Dumitru” din municipiul Chișinău se păstrează un exemplar al *Molebnicului* din 1816, 5 exemplare ale *Psaltirii* din 1818, 2 exemplare ale *Bibliei* de la Petersburg din 1819, 2 exemplare ale *Noului Testament* din 1819 și un exemplar al *Molitvelnicului* de la 1820⁵⁸.

După cum vedem, tradiția tipăririi cărții în limba română prin străduința Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni a continuat în Basarabia la fel ca și în celelalte provincii anexate cu forța de stăpâniri străine, în Transilvania și Bucovina, firește, în forme cenzurate și dependente de hotărârile centrului.

Note:

- ¹ Bianu I., Hodoș N. *Bibliografie românească veche*, București, vol. 1, 1903.
- ² Bianu I., Hodoș N., Simionescu N. *Bibliografie românească veche*. 1508-1830, București, 1906-1940.
- ³ Panaitescu P.P. *L'influence de l'oeuvre de Pierre Moghila archeveque de Kiev dans les Principates romaines*, în *Melanges de l'Ecole Roumaine en France*. Paris, vol. 5, 1926
- ⁴ Ștrempel Gh. *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliografie*, București, vol. 1, 1955.
- ⁵ Constantinescu-Iași P. *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*. București, 1954.
- ⁶ Bezviconi Gh. *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*. București, 1862.
- ⁷ Ciobanu Șt. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1923; Чебан С. Н. *Досифей, Митрополит Сочавский и его книжная деятельность*. Киев, 1915.
- ⁸ David Al. *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*, Chișinău, 1934.

⁹ Eșanu A., Apariția și dezvoltarea tipăririi cărților în Moldova (sec. XVII – inc. sec. XIX), în *Cartea Moldovei. Sec. XXVII – inc. sec. XX. Ediții vechi (sec. XVII – inc. sec. XIX). Catalog general*. Chișinău, 1990; Eșanu A. *Tipărirea cărților*, în *Cultură și civilizație medievală românească*, Chișinău, 1996; Eșanu A. *Carte și tipar în secolele XVI-XIX*, în *Contribuții la Istoria Culturii românești*, București, 1997.

¹⁰ Madan I. C. *Din istoria cărții moldovenești*, în *Cărțile Moldovei Sovietice. Bibliografie*. Chișinău 1974 (a văzut lumina tiparului în limba rusă cu titlul *Из истории молдавской книги*, în *Книги Советской Молдавии. Библиография*. Кишинев, 1982.

¹¹ Chiriac V. *Cartea și tiparul în Moldova în sec. XVII-XVIII*, Chișinău, 1977.

¹² Ligor Al. *Vechi tipărituri în limba română și unitatea națională*. Câmpia-Chișinău, 1994.

¹³ Demeni Lidia. *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986.

¹⁴ Mareș Al., *Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea // Studii și cercetări de lingvistică*, XXI, nr. 6, 1970.

¹⁵ Mihail P. *Tipărituri românești în Basarabia din 1812 până la 1918*, București, 1941

¹⁶ Eremia I. *Scris, carte și tipar în Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Destin Românesc. Revista de istorie și cultură*, Anul III, nr. 1, 1996.

¹⁷ Соболевский А.И. *Переводная литература Московской Руси XIV-XVII*. СПб., 1903.

¹⁸ Арсений епископ Псковский. *Исследования и монографии по истории Молдавской Церкви*. Санкт-Петербург, 1904.

¹⁹ Стадницкий Арсений. *Гавриил Бэнулеску-Бодони Екзарх Молдовлахийский (1808-1912) и митрополит Кишиневский (1813-1821)*, Кишинев, 1894, p. 235.

²⁰ Русев Е. М. *Свет из Москвы*, Кишинев, 1981.

²¹ Levit E.D. *File vechi necunoscute: Contribuții științifico-documentare la istoria literaturii și culturii moldovenești*. Chișinău, 1981.

²² Мохов Н.А. *Новые данные об организации первой типографии в Молдавии*, în *Ученые записки Института истории Молдавского филиала АН СССР*. t. 10, 1959.

²³ Rufini Mario. *L'opera della chiesa ortodossa romana nella creazione della lingua letteraria nazionale*, în *Orientalia Christiana Periodica*, vol XXXII, Roma, 1968.

²⁴ Suttner Ernst Chr. *Metropolit Gabriel Bămulescu-Bodoni. Zur rumanischen Kirchengeschichte und Kirchenrechtsordnung in der Phanariotenzeit*, în *Ostkirchliche Studien*, Würzburg, 22 Band, Heft 4, 1973., p.281-301, și în vol. *Beiträge zur Kirchengeschichte der Rumanien*. Wien-München, 1978, p.251-270.

²⁵ Chiriac V. *Cartea și tiparul în Moldova în secolele XVII-VIII*. Chișinău, 1997, p. 99-104.

²⁶ Eșanu A. *Contribuții...* p. 151

²⁷ Bulat T. G. *Tipărițele moldovenești de carte bisericească de la mitropolitul Varlaam la mitropolitul Veniamin Costacj (1641-1803)*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 5-6, 1971, p. 358.

²⁸ *Cărți de Te-Deum pentru biserici în limba română*, în *Arhivele Basarabiei*, nr. 3, 1930, p. 338 (în continuare AB).

²⁹ Ibidem, p. 339.

³⁰ Bulat T. G. *Tipografiile Moldovenești de cărți bisericești de la mitropolitul Veniamin până la secularizare*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul LIV, nr. 3-4, 1978, p. 323.; Pricop Adrian. *Tipărițele bisericești în Iași, în secolele XVI-XIX*, în *Credință și cultură în Moldova*. III. *Cultură creștină și simțire românească*, Iași, 1995, p. 28.

³¹ Халипа И. *Сведения о состоянии церкви Бессарабии в 1812-1813 гг.*, în *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*. III. Кишинев, 1907, с. 231-296.

³² Стадницкий А. *Бессарабская типография при Кишиневском архиерейском доме*, în *Кишиневски Епархиальные Ведомости*, nr. 1-2, 1882, p. 17 (în continuare КЕВ).

³³ Стадницкий А. *Op. cit.*, p. 17-18; Tomescu C. *Tipografia Duhovnicească Exarhală din Basarabia*, în AB, nr. 4. Chișinău. 1931 (An. III), p. 258-263.

³⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM). Fondul 205, registrul I, dosarul 404, fila 12.

³⁵ Стадницкий А. *Бессарабская экзархическая типография при Кишиневском Архиерейском Доме*, în КЕВ, nr.1, 1892, p. 15.

³⁶ ANRM, F. 205, r. 1, d. 404, f. 12-13; Tomescu, C. *Op.cit.*, p.258.

- ³⁷ Tomescu C. *Op. cit.*, p.259; Ștefan Ciobanu. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Chișinău, 1992, p. 36.
- ³⁸ ANRM, F. 205. r. 1, d. 404. f. 7.
- ³⁹ ANRM, F. 205. r. 1, d. 404. f. 7.
- ⁴⁰ ANRM, F. 205. r. 1, d. 404. f. 7.
- ⁴¹ Стадницкий А. *Op. cit.*, p. 17-18; Tomescu C. *Tipografia Duhovnicească Exarhală din Basarabia*, în *AB*, nr. 4. Chișinău. 1931 (An. III), p. 258-263; Ciobanu Ștefan. *Op. cit.* p. 37.
- ⁴² Tomescu C. *Op. cit.*, p. 262.
- ⁴³ ANRM, F. 205, r.1, d. 404, f. 11-12.
- ⁴⁴ ANRM, F. 205, r. 1, d. 404, f. 11-12;
- ⁴⁵ ANRM, F. 205, r. 1, d.404, f. 11-12.
- ⁴⁶ *Ibidem*, f. 13.
- ⁴⁷ *Ibidem*, f.8-9.
- ⁴⁸ *Ibidem* f. 8-9.
- ⁴⁹ *Ibidem*, f. 13.
- ⁵⁰ Мадан И.К. *Из истории молдавской книги*, în *Книги Советской Молдавии: Библиография*: Кишинев, 1974, часть 1, с. 17-28. În literatura de specialitate sunt expuse și alte păreri despre soarta tipografiei lui M. Strelbițchi. Astfel, V.S. Chiriac este de părerea că Strelbițchi a vizitat mănăstirea Neamț la sfârșitul activității sale editoriale, lăsând acolo teascurile tipografice. (Vezi В Кирик. *Братства живые родники*, Кишинев, p. 84.)
- ⁵¹ Eșanu Andrei. *Contribuții*. p.153.
- ⁵² Лотоцкий П. А., *История Кишиневской Духовной Семинарии*, Кишинев, 1913, с. 56.
- ⁵³ Mihail Paul, Zamfira Mihail. *Acte în limba română tipărite în Basarabia*. I, 1812-1830. Editura Academiei Române, București, 1993, p. XIII.
- ⁵⁴ Ciobanu Șt. *Op. cit.* p. 52.
- ⁵⁵ *Ibidem*.
- ⁵⁶ Priscop Adrian. *Tiparnițe bisericești în Iași, în secolele XVI-XIX*, în *Credință și cultură în Moldova*. III. *Cultură creștină și simțire românească*. Iași, 1995, p.29.
- ⁵⁷ Главнейшие моменты в истории молдавского книгопечатания в Бессарабии. *Начало книгопечатания в Бессарабии и учреждение «Бессарабской Экзархиеской типографии*, în *КЕВ*, nr. 2, 1907, p. 57.
- ⁵⁸ Fusteii Nicolae. *Carte veche românească la biblioteca bisericii „Sf. Dumitru” din Chișinău*, în *Revista de istorie a Moldovei*, nr.4, 2005, p. 61-72.

SUMMARY

The present study is dedicated to the reflection of some moment of the Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni's typographical activity. Meanwhile, several religious and laic printed works underline the ethnic unity of the population from the three Romanian countries – the Moldavians, the Wallachians and the natives from Transylvania – all are Romanians.

Thanks to the newly documents from archives more evidence and “more light” is being spread over the activity of famous personality, whose life is linked with the history of culture of three peoples – the Romanians, Ukrainians and Russians – is found.

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LITERARĂ A ARHIMANDRITULUI ANDRONIC (POPOVICI)

Eugen ONICOV,

doctor în teologie,

Academia de Teologie Ortodoxă din Chișinău

Există multă informație amănunțită despre viața și activitatea arhimandritului Andronic, relatată de el însuși în multiplele sale lucrări¹, dar și în publicațiile lui P. Ciudețchii², ale arhimandritului Gurie (Grosu)³ și în câteva articole semnate de Arsenie (Stadnițchii)⁴.

Ieroschimonahul Andronic, în lume Andrei Nicolaevici Nanu-Badenschi, numit și Popovici, s-a născut la 4 iulie 1820 în satul Lungani, în familia preotului Nicolae Nanu și a soției sale, Maria, născută Badenschi. Educația și instruirea primară le-a primit în casa părintească, sub îndrumarea mamei sale, care era „pricepută în înțelepciunea cărturărească și cunoștea foarte bine cântările bisericești”⁵. În 1829, când avea 9 ani, mama sa a decedat, iar el a fost dat la învățătură la dascălul satului – Teodor Lungani, unde s-a aflat până în 1831, când a murit tatăl său. Mai apoi, Andrei a fost adăpostit de unchiul său din partea tatălui, părintele Ioan, din același sat, Lungani. După câțiva timp, el a hotărât să se consacre slujirii Domnului. Inițial a plecat la bunelul său din partea mamei, schimonahul Daniil (Badenschi). Acesta l-a rugat pe egumenul Mănăstirii Neamțu, arhimandritul Dometian, să-l primească în ascultare pe copilul de 11 ani. Până în 1839, Andrei a studiat tipiconul bisericesc și a îndeplinit diferite ascultări: bucătar, vizitiu, fierar, copertar, lemнар și altele la moșia mănăstirească Oancea. În 1839, Andrei a fost călugărit la Lavra Neamțu, primind numele Andronic. La 5 aprilie 1842, Meletie, episcopul de Stavropolis, l-a hirotonit ierodiacon la biserica Buna Vestire din Iași. În 1847, ierodiaconul Andronic a fost numit tipiconar la Mănăstirea Secul, unde, concomitent, avea grijă de păstrarea cărților⁶. Acolo, într-o clădire separată, a amenajat o bibliotecă, având grijă să procure pentru mănăstire cărți în limbile română, slavonă, greacă. El găsea permanent timp, de rând cu alte ocupații, să citească și să transcrie textele care i-au plăcut. În iunie 1850, Andronic a fost hirotonit ieromonah. Anume de această perioadă a aflării lui Andronic la Mănăstirea Secul ține datarea primelor sale manuscrise. În baza cercetării mai multor cărți, el a alcătuit trei ontologii după Psalticii (1 – 1841⁷, 2 – 1849⁸, 3 – 1849⁹). La ultima, el anexează acatistul

Sf. Parascheva. În 1851, Andronic copie două manuscrise ale ieroschimonahului Chiriac: *Jurnal de călătorie a ieroschimonahului Chiriac, care descrie calea de la Mănăstirea Secul până la Sfântul Munte Athos și în Ierusalim în 1849*¹⁰ și *Notițe de călătorie în Rusia în 1850*, având drept anexă evenimente din istoria bisericii. Aceste notițe se păstrează în fondul Mănăstirii Noul Neamț¹¹. Originalul notițelor părintelui Chiriac se află în biblioteca Mănăstirii Neamțu. Ieroschimonahul Chiriac a tradus câteva lucrări din limba rusă, printre care și lucrarea ierarhului Dmitrii Rostovschi, *Cercetarea*, adică examinarea schismei, pe care părintele Andronic a copiat-o în 1855 și a dăruit-o schitului „Acoperământul Maicii Domnului”¹². La Mănăstirea Secul, părintele Andronic scrie două volume ale lucrării sale în patru volume *Istoria bisericești și politicești de la Nașterea Domnului până în 1858* (cronograf), vol. II – 1850¹³ și vol. III – 1851¹⁴. Primul și ultimul volum au fost scrise la Mănăstirea Neamțu, în 1853¹⁵ și 1858¹⁶, probabil, în lipsa unor surse documentare la Mănăstirea Secul. Ulterior, manuscrisele au fost, de asemenea, dăruite schitului „Acoperământul Maicii Domnului”. Este o lucrare voluminoasă, care include peste o mie de pagini, fiind, în cea mai mare parte, compilativă. Ea reprezintă începutul cercetărilor părintelui Andronic în domeniul istoriei Bisericii Ortodoxe, în general, și a celei românești, în particular. În același timp, istoriograful acorda o atenție deosebită istoriei mănăstirilor în care a activat. Un rol decisiv în formarea viitorului istoriograf l-a avut activitatea arhimandritului Andronic la Mănăstirea Neamțu, la care s-a stabilit în septembrie 1853. Acolo el a îndeplinit mai multe funcții: duhovnic (a fost numit duhovnic încă la Mănăstirea Secul, la 15 mai 1853, cu binecuvântarea Mitropolitului Sofronie (Miclescu), bibliotecar, ieromonah și ajutor de egumen, iar la 3 ianuarie 1855 a fost numit ecleziarh superior la Lavra Neamțu. Părintele Andronic se străduia să completeze golul unor studii sistematizate printr-o neobosită autoinstruire în bibliotecă și în fondurile arhivistice ale Mănăstirii Neamțu. Încetul cu încetul, prin mâinile părintelui Andronic a trecut toată biblioteca amenajată de Mitropolitul Veniamin (Costachi). El a făcut multe extrase, pe care le-a folosit mai apoi în lucrările sale. Totodată, părintele Andronic reușea să urmărească toate aparițiile editoriale ale tipografiilor românești.

Autoinstruirea sa a dat roade bogate. El a lăsat un material valoros despre starea bibliotecii monastice după incendiul din 1862, în timpul căruia o bună parte din fondul de carte a fost pierdută irecuperabil. Din lucrările perioadei antiincendiară face parte *Condica averilor bisericești și iconomicești a sfintelor mănăstiri Neamțu și Secul*, scrisă de părintele Andronic în 1853, când a preluat funcția de bibliotecar principal. În această lucrare, de rând cu averea și cărțile bisericii „Înălțarea Domnului”, este inclusă și lista tuturor cărților din bibliotecă. La acel moment, la Mănăstirea Neamțu se păstrau 104 manuscrise românești tălmăciri din greacă ale cărturarilor români din școala paisiană; 146 manuscrise românești, copii de pe originalele traducerilor; 118 manuscrise slavone, majoritatea realizate la școala lui Paisie; 96 manuscrise în limba greacă; 995 cărți editate în limba română; 773 cărți în limbile slavone și rusă. Conform părintelui Andronic, această *Condica*... nu cuprinde cărțile păstrate în Turnul mare al

mănăstirii, numit *Pendulul*, în care se aflau câteva mii de alte manuscrise și tipărituri dintr-o perioadă mai timpurie.

După cum am menționa mai sus, *Condica*... din 1853 oferea informații nu numai despre odoarele catedralei mănăstirești, dar și despre cărțile din biblioteca mănăstirii. Dintr-o asemenea categorie de materiale, dar fără a fi pomenite cărțile din bibliotecă, face parte *Catagrafie pentru toate odoarele bisericii mari și a celorlalte biserici din sfânta monastire Neamțu*¹⁷, scrisă în 1856. Acest manuscris părintele Andronic și l-a lăsat pentru uz personal. Iar peste un an, în 1857, pe lângă biblioteca monastică a fost alcătuită o variantă mai completă a acestei lucrări¹⁸. Conform acestei variante, părintele Andronic a transmis succesorului său, ieromonahului Teodosie (Florescu), toate obiectele bisericești trecute în *Catagrafie*..., deoarece părintele Andronic a fost numit de Mitropolitul Moldovei, Sofronie Miclescu, administrator al moșiilor Copanca și Chițcani în Basarabia și a trebuit să părăsească Lavra. Boala însă, care l-a răpus, a schimbat mersul lucrurilor. Astfel, în Basarabia, în locul părintelui Andronic, este trimis ieromonahul Teofan (Cristea), viitorul ctitor al Mănăstirii Noul Neamț de pe Nistru.

Activitatea literară a părintelui Andronic la Lavra Neamțu este ilustrată de un mare număr de lucrări – 19 manuscrise și 2 lucrări tipărite, dintre care 11 sunt originale. Mai întâi, părintele Andronic a scris *Istoria sfintelor mănăstiri Neamțu și Secul adunată în scurt*¹⁹, pe care a terminat-o la 20 martie 1857. Apariția acestei cărți, care ulterior a avut o vastă continuare, se datorează unor circumstanțe despre care părintele Andronic relatează doar în anul 1887, în prefața celei de-a patra și ultimei variante a *Istoriei*... Textul prefaței servește drept o importantă sursă documentară pentru determinarea etapelor de scriere a acestei valoroase lucrări istorice, demonstrând, totodată, autenticitatea ei, deoarece unii cercetători consideră că lucrarea părintelui Andronic este identică cu cea a episcopului Narcis (Crețulescu), care, de asemenea, a scris o istorie detaliată a mănăstirilor în 12 volume needitate²⁰.

La baza *Istoriei*..., după cum menționează părintele Andronic, a stat indicația Mitropolitului Sofronie (Miclescu), prin care, la începutul anului 1854, egumenului Gherasim i s-a cerut să trimită la mitropolie *Istoria fondării mănăstirilor respective, precum și lista tuturor egumenelor și starețelor de la începuturi și până acum*²¹. Cu această mărturie istorico-documentară, Mitropolitul Sofronie, discipol al Lavrei Neamțu, urma să apere drepturile Mănăstirii Neamțu în fața divanului, convocat cu acest prilej, probabil, în legătură cu problema secularizării. Însă la adunarea sinodului Mănăstirii Neamțu s-a dovedit că, în afară de *Istoria sfînțirii catedralei*, scrisă de Mitropolitul Teoctist, și *Istoria sfintei și de minuni făcătoarei icoane a Maicii Domnului de la Neamțu*, de Mitropolitul Gheorghe, nu există alte lucrări referitoare la această temă. Acest fapt l-a făcut pe starețul Gherasim să menționeze: *E rușinea noastră, cucernici părinți, ca atâți călugări să vină cu așa date în fața guvernului*²².

Când părintele Andronic a văzut că nimeni nu propune vreo soluție, a cerut binecuvântarea starețului pentru a alcătui istoria detaliată, pe cât va fi

capabil. Lucrarea a fost terminată în termenele strict indicate de mitropolit. Astfel, lucrărilor despre Mănăstirea Neamțu li s-a mai adăugat scurta povestire despre *Istoria Lavrei Neamțu*. În același an, părintele Andronic a scris încă o variantă a *Istoriei...*, mai detaliată, în care a expus materialul în corespundere cu cerințele mitropolitului. El considera drept o datorie a sa să scrie și această a doua variantă, fiindcă, după cum precizează părintele însuși, în istoria scurtă sunt făcute câteva trimiteri pentru informări mai detaliate la istoria mănăstirii. Această variantă este identică cu manuscrisul numărul 154 din biblioteca Mănăstirii Neamțu, care include *Istoria de la începutul sfintei mănăstiri Neamțului cei vechi și până în 1779, istoria mănăstirii Secul* (1560-1725). Evenimentele de după 1779 sunt prezentate în contextul cărmuirii mănăstirilor de către diferiți stareți în perioada anilor 1779-1867. Autorul acordă un loc aparte vieții stareșului Paisie (Velicovschi), iar într-o notiță marginală spune că la alcătuirea acestei variante au fost preluate date din Pateric, editat în limbile slavonă și română, în 1836, la Mănăstirea Neamțu, și din *Descrierea vieții stareșului Paisie* de pr. Isaac Dascăl.

În încheierea cărții sunt prezentate evenimente din timpul stăreției egumenului Gherasim, expuse, la fel ca întregul text, de la persoana a treia. Ulterior însă, o altă mână a rectificat această ultimă²³ parte, expunând-o de la persoana întâi. Acest scris este identic cu cel al notițelor de pe paginile 1-5. Conform acestei ultime părți, un oarecare arhimandrit Augustin ar fi scris respectivul manuscris (Nr. 1054), în comun cu stareșul Gherasim, aproximativ între anii 1852 și 1856. Însă, în contextul celor expuse mai sus, este clar că acesta este un fals. Sau, interesul profund al părintelui Andronic față de istoria sfințelor lăcașuri Neamțu și Secul este demonstrat și de alte lucrări ale sale, scrise între anii 1857 și 1859. Printre ele merită o deosebită atenție lucrarea *Cronologie a sfintei mănăstiri Neamțu*. În ea sunt incluse date despre stareșii mănăstirii. Se vede că acest manuscris a fost folosit la scrierea celei de-a doua variante a *Istoriei mănăstirilor Neamțu și Secul*. Manuscrisul părintelui Andronic este anticipat de un amplu text, care nu-i aparține, în care se relatează despre familia Mitropolitului Veniamin (Costachi).

Egumenii mănăstirilor Neamțu și Secul sunt prezentați de pr. Andronic și în alte trei lucrări din perioada vizată: 1) *Voroavă pentru pomenirea egumenilor mănăstirilor Neamțu și Secul*, alcătuită de pr. Andronic în 1857²⁴; 2) *Pomenirea cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintelui nostru Paisie stareșul și arhimandritul sfințelor monastiri Neamțu și Secul în 15 zile ale lui noiembrie*,²⁵ încheiată în 1858, și 3) *Scurtă istorie pentru egumenii și stareșii sfințelor mănăstiri Neamțu și Secul*²⁶, editată la Neamțu în 1858.

În același timp pr. Andronic extinde treptat tematica lucrărilor sale, abordând probleme bisericesti și istorice mult mai ample. Astfel, în continuarea *Istoriilor bisericesti și istoricești*, începută la Secul și finisată la Neamțu, a fost scrisă *Istorie cuprinzătoare de științi în scrut pentru câte mănăstiri și schituri de monahi și monahini s-au întemeiat prin toată lumea*²⁷.

Prima variantă a fost scrisă în anul 1857 și conține date despre 624 de mănăstiri și schituri din întreaga lume, precum și despre 168 de mănăstiri și

mănăstirii, numit *Pendulul*, în care se aflau câteva mii de alte manuscrise și tipărituri dintr-o perioadă mai timpurie.

După cum am menționa mai sus, *Condica...* din 1853 oferea informații nu numai despre odoarele catedralei mănăstirești, dar și despre cărțile din biblioteca mănăstirii. Dintr-o asemenea categorie de materiale, dar fără a fi pomenite cărțile din bibliotecă, face parte *Catagrafie pentru toate odoarele bisericii mari și a celorlalte biserici din sfânta monastire Neamțu*¹⁷, scrisă în 1856. Acest manuscris părintele Andronic și l-a lăsat pentru uz personal. Iar peste un an, în 1857, pe lângă biblioteca monastică a fost alcătuită o variantă mai completă a acestei lucrări¹⁸. Conform acestei variante, părintele Andronic a transmis succesorului său, ieromonahului Teodosie (Florescu), toate obiectele bisericesti trecute în *Catagrafie...*, deoarece părintele Andronic a fost numit de Mitropolitul Moldovei, Sofronie Miculescu, administrator al moșiilor Copanca și Chițcani în Basarabia și a trebuit să părăsească Lavra. Boala însă, care l-a răpus, a schimbat mersul lucrurilor. Astfel, în Basarabia, în locul părintelui Andronic, este trimis ieromonahul Teofan (Cristea), viitorul ctitor al Mănăstirii Noul Neamț de pe Nistru.

Activitatea literară a părintelui Andronic la Lavra Neamțu este ilustrată de un mare număr de lucrări – 19 manuscrise și 2 lucrări tipărite, dintre care 11 sunt originale. Mai întâi, părintele Andronic a scris *Istoria sfințelor mănăstiri Neamțu și Secul adunată în scurt*¹⁹, pe care a terminat-o la 20 martie 1857. Apariția acestei cărți, care ulterior a avut o vastă continuare, se datorează unor circumstanțe despre care părintele Andronic relatează doar în anul 1887, în prefața celei de-a patra și ultimei variante a *Istoriei...* Textul prefaței servește drept o importantă sursă documentară pentru determinarea etapelor de scriere a acestei valoroase lucrări istorice, demonstrând, totodată, autenticitatea ei, deoarece unii cercetători consideră că lucrarea părintelui Andronic este identică cu cea a episcopului Narcis (Crețulescu), care, de asemenea, a scris o istorie detaliată a mănăstirilor în 12 volume needitate²⁰.

La baza *Istoriei...*, după cum menționează părintele Andronic, a stat indicația Mitropolitului Sofronie (Miculescu), prin care, la începutul anului 1854, egumenului Gherasim i s-a cerut să trimită la mitropolie *Istoria fondării mănăstirilor respective, precum și lista tuturor egumenilor și stareșilor de la începuturi și până acum*²¹. Cu această mărturie istorico-documentară, Mitropolitul Sofronie, discipol al Lavrei Neamțu, urma să apere drepturile Mănăstirii Neamțu în fața divanului, convocat cu acest prilej, probabil, în legătură cu problema secularizării. Însă la adunarea sinodului Mănăstirii Neamțu s-a dovedit că, în afară de *Istoria sfințirii catedralei*, scrisă de Mitropolitul Teoctist, și *Istoria sfintei și de minuni făcătoarei icoane a Maicii Domnului de la Neamțu*, de Mitropolitul Gheorghe, nu există alte lucrări referitoare la această temă. Acest fapt l-a făcut pe stareșul Gherasim să menționeze: *E rușinea noastră, cucernici părinți, ca atâți călugări să vină cu așa date în fața guvernului*²².

Când părintele Andronic a văzut că nimeni nu propune vreo soluție, a cerut binecuvântarea stareșului pentru a alcătui istoria detaliată, pe cât va fi

capabil. Lucrarea a fost terminată în termenele strict indicate de mitropolit. Astfel, lucrărilor despre Mănăstirea Neamțu li s-a mai adăugat scurta povestire despre *Istoria Lavrei Neamțu*. În același an, părintele Andronic a scris încă o variantă a *Istoriei...*, mai detaliată, în care a expus materialul în corespundere cu cerințele mitropolitului. El considera drept o datorie a sa să scrie și această a doua variantă, fiindcă, după cum precizează părintele însuși, în istoria scurtă sunt făcute câteva trimiteri pentru informări mai detaliate la istoria mănăstirii. Această variantă este identică cu manuscrisul numărul 154 din biblioteca Mănăstirii Neamțu, care include *Istoria de la începutul sfintei mănăstiri Neamțului cei vechi și până în 1779, istoria mănăstirii Secul* (1560-1725). Evenimentele de după 1779 sunt prezentate în contextul cărmuirii mănăstirilor de către diferiți stareți în perioada anilor 1779-1867. Autorul acordă un loc aparte vieții stareșului Paisie (Velicicovschi), iar într-o notiță marginală spune că la alcătuirea acestei variante au fost preluate date din Pateric, editat în limbile slavonă și română, în 1836, la Mănăstirea Neamțu, și din *Descrierea vieții stareșului Paisie* de pr. Isaac Dascăl.

În încheierea cărții sunt prezentate evenimente din timpul stăreției egumenului Gherasim, expuse, la fel ca întregul text, de la persoana a treia. Ulterior însă, o altă mână a rectificat această ultimă²³ parte, expunând-o de la persoana întâi. Acest scris este identic cu cel al notițelor de pe paginile 1-5. Conform acestei ultime părți, un oarecare arhimandrit Augustin ar fi scris respectivul manuscris (Nr. 1054), în comun cu stareșul Gherasim, aproximativ între anii 1852 și 1856. Însă, în contextul celor expuse mai sus, este clar că acesta este un fals. Sau, interesul profund al părintelui Andronic față de istoria sfintelor lăcașuri Neamțu și Secul este demonstrat și de alte lucrări ale sale, scrise între anii 1857 și 1859. Printre ele merită o deosebită atenție lucrarea *Cronologie a sfintei mănăstiri Neamțu*. În ea sunt incluse date despre stareșii mănăstirii. Se vede că acest manuscris a fost folosit la scrierea celei de-a doua variante a *Istoriei mănăstirilor Neamțu și Secul*. Manuscrisul părintelui Andronic este anticipat de un amplu text, care nu-i aparține, în care se relatează despre familia Mitropolitului Veniamin (Costachi).

Egumenii mănăstirilor Neamțu și Secul sunt prezentați de pr. Andronic și în alte trei lucrări din perioada vizată: 1) *Voroavă pentru pomenirea egumenilor mănăstirilor Neamțu și Secul*, alcătuită de pr. Andronic în 1857²⁴; 2) *Pomenirea cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintelui nostru Paisie stareșul și arhimandritul sfintelor monastiri Neamțu și Secul în 15 zile ale lui noiembrie*,²⁵ încheiată în 1858, și 3) *Scurtă istorie pentru egumenii și stareșii sfintelor mănăstiri Neamțu și Secul*²⁶, editată la Neamțu în 1858.

În același timp pr. Andronic extinde treptat tematica lucrărilor sale, abordând probleme bisericesti și istorice mult mai ample. Astfel, în continuarea *Istoriilor bisericesti și istoricești*, începută la Secul și finisată la Neamțu, a fost scrisă *Istorie cuprinzătoare de științi în scrut pentru câte mănăstiri și schituri de monahi și monahini s-au întemeiat prin toată lumea*²⁷.

Prima variantă a fost scrisă în anul 1857 și conține date despre 624 de mănăstiri și schituri din întreaga lume, precum și despre 168 de mănăstiri și

schituri din România. În 1869, pr. Andronic, aflat deja în Basarabia, a revenit la această lucrare, scriind o variantă mai amplă. Lui îi aparține și o lucrare despre istoria mitropoliei moldovenești, intitulată *Începutul creștinătății și a ierarhiei în Moldova*²⁸. Varianta inițială datează din anul 1857 și, probabil, a fost editată în acel an la Mănăstirea Neamțu. Cea de-a doua variantă a fost scrisă în 1872, în Basarabia. După volum ea este de 10 ori mai mare decât prima variantă, incluzând numeroase date din cronici, documente și chiar din legendele tradiției orale²⁹. Evenimentele descrise încep cu perioada dacică și se încheie cu anul 1856. O bună parte din manuscris oglindește evenimente legate de istoria Mănăstirii Neamțu, mărturisite de iluștrii săi ucenici.

Printre ultimele lucrări din perioada nemțeană se numără două manuscrise cu notițe despre pelerinajul la muntele sfânt și la Ierusalim, pe care părintele Andronic l-a înfăptuit în 1858. Primul – *Călătoria și istoria pentru Sfântul munte de la Athos* (cu descrierea a 35 de schituri și mănăstiri)³⁰. Al doilea – *Călătoria la dătătorul de viață Sf. Mormânt și la alte sfinte locuri și istorie pentru cetatea Ierusalim*³¹. Ambele datează din anul 1859. În principiu, este descrisă aceeași rută, pe care a călătorit în 1840 ieromonahul Chiriac de la Mănăstirea Secul. Se consideră însă că notițele de călătorie ale părintelui Chiriac îi erau cunoscute părintelui Andronic, deoarece el le-a copiat, fapt pe care însuși părintele îl afirmă în lucrarea sa. Totuși, părintele Andronic completează esențial narațiunea părintelui Chiriac cu numeroase mărturii documentare. Spre exemplu, istoria Mănăstirii Zografu este însoțită de copii a 25 de lucrări, datate cu anii 1289-1609, printre care epistolele domnitorilor moldoveni către mănăstirile Căpriană și Dobrovăț.

Tendința de a completa golurile în elucidarea unor evenimente și fapte mai mult sau mai puțin cunoscute l-a îndemnat pe părintele Andronic să alcătuiască, în 1859, *Istorie pentru icoana cea făcătoare de minuni a Maicii Domnului, care se află în mănăstirea Neamțu și pentru minunile ce s-au făcut*³². De rând cu *Istoria Mitropolitului Gheorghe* din 1823, cunoscută din multe ediții posterioare, părintele Andronic include aici și alte povestiri, culese din cărțile *Minunile Maicii Domnului*, 1847, Mănăstirea Neamțu, și *Noul Cer*, de Ioanichie Galiatovschi, preluate din documente și tradiția orală. Astfel, părintele Andronic a prezentat o povestire completă despre cea mai de preț și mai sfântă icoană de la această mănăstire.

De fapt, aceasta este toată moștenirea literară a părintelui Andronic la momentul plecării sale în Basarabia, în 1861. Apoi a urmat o perioadă de trei ani de incertitudine. După acest răstimp de amorțire începe cea mai prodigioasă perioadă din activitatea sa. Se știe că părintele Andronic a influențat nemijlocit viața mănăstirii proaspăt fondate, Noul Neamț, în primii 30 ani de existență a acesteia. Prin aceasta se explică descrierea amănunțită a evenimentelor acelor ani în *Istoria pentru începutul și întemeierea Sfintei mănăstiri Ceea Nouă a Înălțării Domnului, care se numește Neamțul în Basarabia*, în trei variante³³.

Părintele Andronic avea experiență de muncă în toate sferile de activitate, în special în ceea ce ținea de buna așezare a vieții monahale, dar totuși

el acorda prioritate necesităților duhovnicești ale călugărilor. De rând cu cele 30 de manuscrise aduse de el de la Mănăstirea Neamțu, părintele Andronic primea numeroase donații de carte din partea Mitropoliei Moldovei, altor mănăstiri și schituri românești, de la persoane particulare³⁴, în scopul creării celei mai mari biblioteci monastice din Basarabia³⁵. În 1884, la Mănăstirea Noul Neamț erau 146 de manuscrise din secolele XIV–XIX și 2272 de cărți tipărite, printre care și mostre ale edițiilor vechi românești³⁶. Această bibliotecă, după cum afirmă cercetătorul Constantinescu-Iași, „a fost una din puținele comori de acest gen, de care dispunea Basarabia”³⁷. Iată o dovadă de netăgăduit a dragostei părintelui Andronic față de cultura și poporul său. El nu numai că solicita donații de cărți pentru biblioteca Mănăstirii Noul Neamț de la instanțele și instituțiile bisericești, dar și o completa cu creații literare proprii. Peste 40 de manuscrise din fondul bibliotecii Mănăstirii Noul Neamț sunt semnate de părintele Andronic și datează cu perioada basarabeană a activității sale. Majoritatea lor sunt continuări ale lucrărilor începute de el la Mănăstirea Neamțu. Prima lucrare de care s-a apucat părintele Andronic în Basarabia este aceeași *Istorie a mănăstirilor Neamțu și Secul*. După cum vom vedea mai departe, aceste lucrări vor ocupa locul central în creația sa literară. Părintele Andronic a lăsat variantele *Istoriei...* din anul 1857 la Lavra Neamțu, dar foarte curând el s-a străduit să scrie o altă variantă (1862-1864) a acestei *Istoriei...* Cea de-a treia variantă a fost expusă mult mai detaliat în șase cărți³⁸. Și aceste manuscrise părintele Andronic le-a dăruit Mănăstirii Neamțu, deoarece el alcătuiește cea de-a patra variantă a *Istoriei...* Necesitatea de a reveni la această temă atât de mult studiată anterior a fost dictată de publicația lui Grigorie Misceleanul, *Calendarul antic*, pentru anul 1863. În acest calendar sunt prezentați într-o lumină nefastă stareții Mănăstirii Neamțu: Paisie (Velicicovschi) și Ilarie, precum și Mitropolitul Moldovei, Sofronie (Miclescu). Acest fapt l-a determinat pe părintele Andronic să se pronunțe în apărarea călugărilor nemțeni și să povestească amănunțit despre meritele iluștrilor ucenici ai Lavrei Neamțu, care s-au trudit pe făgașul afirmării Ortodoxiei românești și culturalizării spirituale a românilor. Arhimandritul Andronic a folosit în această lucrare variantele mai timpurii, completându-le cu mărturii și comentarii prețioase. Astfel, cea de-a patra variantă și ultima a *Istoriei...* cuprinde circa 2000 de foi, care formează zece volume.

1. **Prima carte** cuprinde istoria Mănăstirii Neamțu de la fondarea ei în 1779. Ea a fost scrisă în 1863, iar în 1887 autorul anexează o prefață. S-au păstrat două exemplare și ambele sunt scrise de mâna lui Andronic.

2. **Cartea a doua** (1874) – *Istoria mănăstirii Secul din 1560 până în anul 1775*³⁹.

3. **Cartea a treia** (1872) – *Viața starețului Paisie până la vârsta de 25 ani*⁴⁰.

4. **Cartea a patra** (1874) – *Începutul vieții de obște așezată de starețul Paisie la Sfântul munte și pe urmă în Moldova, până în 1794. Scrieri și Corespondență*⁴¹.

5. **Cartea a cincea** (1879-1880) – *Cuvinte mângâietoare, scrisori, răspunsuri și alcătuiuri ale starețului Paisie*⁴².

6. **Cartea a șasea** (1875) – *Pentru toți stareții mănăstirilor Neamțu și Secul de la 1794 până la 1855*⁴³.

7. **Cartea a șaptea** (1876) – *Pentru stareții mănăstirilor Neamțu și Secul din 1855 și până în 1867 și despre aceea, cum s-a înfăptuit secularizarea pământurilor mănăstirești*⁴⁴.

8. **Cartea a opta** (1877, 1882) – *Semnele a tot hotarul împrejurul mănăstirilor Neamțu și Secul, catagrafia odoarelor și actelor cancelariei*⁴⁵.

9. **Cartea a noua** (1886, 1887) – *Tipic și predanii; ceremoniile sărbătorilor la mănăstirea Neamțu*⁴⁶.

10. **Cartea a zecea** (1881) – *Istorie pentru toate schiturile mănăstirilor Neamțu și Secul*⁴⁷.

Ultima, cea de-a patra variantă a *Istoriei...*, părintele Andronic a început-o în 1863 și a scris-o până în 1887. Spre deosebire de primele trei variante, ultimul text este apreciat foarte înalt atât pentru volumul său, cât și pentru datele suplimentare foarte ample. Astfel, volumele trei și cinci sunt dedicate exclusiv descrierii vieții și activității starețului Paisie (Velicicovschi). Părintele Andronic a adunat aici un mare număr de lucrări și documente despre acest mare ascet⁴⁸. De asemenea, multe materiale se conțin în volumele opt și nouă, în care este descrisă realitatea dură din perioada postrevoluționară a mănăstirii, când, în urma hotărârilor guvernamentale privind secularizarea averilor monastice, a fost ruinat lăcașul cândva prosper. De rând cu aceste evenimente dramatice, în aceste volume este descrisă și tradiția sfințelor slujbe la mănăstire, care se deosebeau întrucâtva. După toate probabilitățile, părintele Andronic considera că odată cu reformarea vieții monahale se stinge flacăra tradiției mănăstirești. Acestui fapt se datorează dorința nestăvilită a înaintașului de a lăsa viitorilor călugări nemțeni informații precise despre mănăstirea lor atât din punct de vedere economic, cât și liturgic. După cum menționează părintele Andronic, el intenționa să descrie tipiconul întregului crug al anului bisericesc de la Mănăstirea Neamțu. Și acest lucru i-ar fi reușit dacă nu ar fi fost atât de ocupat în funcția sa de egumen. Or, părintele Andronic avea o bogată experiență, acumulată în timpul ascultării în calitatea de tipiconar și iereu. Însă, din păcate, preocuparea istoriografului de treburile mănăstirii în calitatea sa de egumen a prejudiciat mult activitatea sa literară, astfel el reușind să scrie doar tipicul nemțean pentru luna septembrie. Părintele Andronic nu a trecut cu vederea tradiția sărbătoririi catedralei mănăstirii „Înălțarea Domnului”⁴⁹. Descrierea amănunțită a uneia din principalele tradiții mănăstirești creează o impresie clară despre originalitatea liturgicii și, în genere, despre viața monahală. Istoricii contemporani sunt tentați să considere că bogatul material factologic, folosit de părintele Andronic, nu compensează lipsa unei experiențe în domeniul istoriografiei, fapt care, în opinia lor, nu-i permit părintelui Andronic să aprecieze corect unele sau alte evenimente și acțiuni istorice,⁵⁰ lăsând acest lucru pe seama viitorilor cercetători. Cu toate acestea, merită admirație munca titanică a autorului, despre care vorbește însuși părintele

Andronic în prefața *Istoriei...* sale. Iar mărturiile istorice certe rămân actuale până în zilele noastre.

În timpul aflării sale în Basarabia, arhimandritul Andronic a mai scris o lucrare serioasă. Este vorba despre *Sinaxar*, pe care l-a alcătuit în baza Mineilor grecești, românești și slavone. Particularitatea acestei lucrări constă în folosirea de către autor a spuselor Sfinților Părinți, preluate din *Filocalie*. Părintele Andronic citează multe pasaje din creația stareșului Paisie (Velicicovschi), leger de despre minunile făcute la Icoana Maicii Domnului de la Mănăstirea Neamțu și multe altele. Din cele 12 volume, pr. Andronic a scris doar trei luni – septembrie, octombrie, noiembrie și 6 zile din luna decembrie⁵¹. Iată, în linii mari, ce reprezintă moștenirea literară a arhimandritului Andronic Popovici în cei 50 ani de activitate la mănăstirile Neamțu, Secul și Noul Neamț.

Viața și activitatea părintelui Andronic au fost prodigioase și în sfera administrativă, în special după ce a fost ales, la 10 aprilie 1885, egumen al Mănăstirii Noul Neamț⁵². El a devenit primul egumen-stareș al Mănăstirii Noul Neamț, până la el egumenul era ales formal de sinodul frăților de la mănăstirile Neamțu și Secul, dar acest lucru era deja imposibil din cauza evenimentelor tragice, menționate anterior.

Preluând ocârmuirea mănăstirii, părintele Andronic a pornit mai multe construcții. Pe timpul lui a fost înălțată și sfințită biserica „Înălțarea Sfintei și de Viață Făcătoarei Cruci a Domnului Iisus Hristos” cu un bloc de chilii în două etaje (sfințită la 11 septembrie 1886). Concomitent a fost încheiată și construcția spitalului. În 1884 au fost construite un hambar pentru cereale și un depozit. În 1886 – o bucătărie de piatră cu două chilii pentru bucătari; în 1891 a fost înălțat un zid de piatră în jurul mănăstirii. În 1892 au fost deschise o prăvălie de cărți și una de icoane⁵³. Pentru aceste lucrări părintele Andronic a fost menționat cu diverse distincții, printre care Crucea Sinodală (14 iulie 1887)⁵⁴. La 15 aprilie 1890, părintele Andronic a fost hirotonit arhimandrit⁵⁵. Anunțând despre acest eveniment în cronică sa, părintele Andronic adaugă: „Lavra Neamțu, care există din 1367, nu a avut un egumen arhimandrit până în 1790, când arhiepiscopul Poltavei Ambrozie, sosit în România cu trupele rusești în timpul războiului rusoturc din anii 1787-1791, l-a hirotesit în acest cin pe Paisie (Velicicovschi); de atunci s-a făcut parcă lege ca egumenul ales al Lavrei să fie hirotonit, odată cu alegerea sa, în rânduiala de arhimandrit. După o sută de ani de la începutul arhimandriei la Lavra Neamțu cu contribuția Rusiei, aceeași Rusie mănăstirea m-a făcut și pe mine, simplul și necioplitul arhimandrit al noii Mănăstiri Neamțu”⁵⁶.

Așadar, activitatea arhimandritului Andronic, atât în sfera literară, cât și în cea administrativă ni-l prezintă ca pe un neobosit truditor, istoriograf și un fidel custode al învățaturii stareșului Paisie.

Mai întâi de toate este cazul să menționăm că părintele Andronic este un scriitor deosebit de prodigios. După cum ne-am convins, el a scris peste 60 de volume cu un total de circa 5100 de foi. Toate lucrările sale sunt manuscrise, scrise cu propria mână în limba română cu grafie chirilică. Cea mai mare parte a lor se păstrează la Arhiva Națională a RM, iar restul – în arhive și biblioteci din

România. Nu toate lucrările sale sunt originale; multe din ele sunt copii, iar unele, pur și simplu, sunt copiate fără a fi indicată sursa. În genere, părintele Andronic, după caracterul lucrărilor sale, se aseamănă mult cu vechii copisti.

Cea mai mare parte a lucrărilor părintelui Andronic sunt consacrate istoriei mănăstirilor Neamțu, Secul și Noul Neamț, ceea ce, după cum ne-am convins, permite să cunoaștem în toată amploarea istoria acestor sfinte lăcașuri de la întemeiere și până în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. În studiul prezent am încercat să analizăm anume lucrările istorice ale pr. Andronic, acesta însă semnează și o serie de lucrări consacrate altor mănăstiri și evenimente, desfășurate departe de aceste așezăminte monahale. De altfel, necesită o analiză minuțioasă și alte lucrări ale pr. Andronic, cum ar fi, de exemplu, *Istoria pentru începutul creștinătății și a ierarhiei în pământul Moldaviei, Istoriile bisericesti și politicești*, care, de fapt, reprezintă istoria *Bisericii universale, Istoriile orașelor Ierusalim, Constantinopol, Kiev, Istoria muntelui Athos*, pe când *Istoria pentru începutul rânduiei monahicești* constituie o adevărată enciclopedie despre apariția și răspândirea monahismului, care, din păcate, nu a fost până acum studiată, deoarece nu este considerată o lucrare științifică.

De rând cu lucrările istorice găsim în creația părintelui Andronic și multă informație prețioasă în domeniul aghiografiei și agiologiei. Astfel, aici descoperim o bogată informație despre viața precuviosului Paisie, iar în *Sinaxar* sau *Proloage* găsim date despre viețile sfinților, învățăturile lor, incluse în *Filocalie*, dar și multe alte notițe, povestiri interesante, care nu au fost niciodată editate, dar care au o importantă valoare științifică și spirituală.

Practica liturgică a Mănăstirii Neamțu, a schiturilor sale și, în genere, a Bisericii Românești, descrisă în lucrările părintelui Andronic, prezintă o bogată sursă de informație, care necesită o studiere minuțioasă și multilaterală.

Note:

¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM). F. 2119. 3, Nr. 88. Arhim. Andronic (Popovici), 1886, De asemenea: Oareșicare aduceri aminte..., f. 17. 1892, ANRM. F. 2119. 3, Nr. 95, f. 46.

² Чудецкий П., *Ново-Нямецкый монастырь* // Кишиневские Епархиальные Ведомости (în continuare КЕВ) 1880, Nr. 19. Nr. 20. Ново-Нямецкый монастырь. Кишинев 1881, p. 9.

³ Архим. Гурий (Гроссу), *История Ново-Нямецкого Свято-Вознесенского монастыря*. Кишинев, 1911.

⁴ Митр. Арсений (Стадницкий), *Архимандрит Андроник, игумен Ново-Нямецкого Свято-Вознесенского монастыря в Бессарабии*// КЕВ., 1894. Nr. 17, p. 33.

⁵ ANRM. F. 2119., Nr. 95, Arhim. Andronic (Popovici), *Oareșicare aducere aminte despre mine...* 1892, f. 48.

⁶ ANRM. F. 2119, Nr. 53., Arhim. Andronic (Popovici), *Istoria mănăstirii Neamțu*. Cartea I – a. 1881, f. 2.

⁷ ANRM. F. 2119.4, Nr. 4., Arhim. Andronic (Popovici), *Psaltichie (slujbe de noaptea a privigherilor)*. 1841, f. 11.

⁸ ANRM. F. 2119.4, Nr. 6, Arhim. Andronic (Popovici), *Psaltichie (Antologie de cântări bisericesti)*. 1849, f. 7.

⁹ ANRM. F. 2119.4, Nr. 5, Arhim. Andronic (Popovici), *Psaltichie și Acatitul sfintei Parasheva*. 1849, f. 78.

- ¹⁰ ANRM. F. 2119.3, Nr. 26 Arhim. Andronic (Popovici), *Istoria risipirii Ierusalimului; istoria luării Țarigradului; călătoria la Muntele Atos și la Ierusalim a ieroschimonașului Chiriac*. 1851, f. 65.
- ¹¹ Ibidem, Arhim. Andronic (Popovici), *Jurnal de călătorie a ieroschimonașului Chiriac de la mănăstirea Secu în Rusia, Lehia, Nemția (Germania, Ungaria și Transilvania) în 1850*, f. 63.
- ¹² ANRM. F. 2119.3, Nr. 28, Arhim. Andronic (Popovici), *Rozâsk, adică cercetare pentru credința rascolicilor lipoveni și pentru învățătura lor și faptele lor*. 1855, f. 54.
- ¹³ Ibidem, Arhim. Andronic (Popovici), *Istoriile bisericesti și politicești de la începutul anilor 301 și până la sfârșitul a una mie de ani de la Nașterea Domnului...* 1850, f. 83.
- ¹⁴ ANRM. F. 2119.3, Nr. 29, Arhim. Andronic (Popovici), arhim. *Istoriile bisericesti și politicești din anii de la Hristos 1001 și până la 1700...* 1851, f. 47.
- ¹⁵ Ibidem, Arhim. Andronic (Popovici), *Istoriile bisericesti și politicești de la nașterea cea după trup a Domnului nostru Iisus Hristos din Preacurata Fecioară și până la sfârșitul a 800 ani de la Nașterea Domnului...* 1853, f. 60.
- ¹⁶ ANRM. F. 2119.3, Nr. 30, Arhim. Andronic (Popovici), *Istoriile bisericesti și politicești de la 1700 până la 1858...* 1858, f. 42.
- ¹⁷ ANRM. F. 2119.3, Nr. 28, Arhim. Andronic (Popovici), *Catagrafie pentru toate odoarele bisericii mari și a celorlalte biserici din sfânta mănăstire Neamțul*. 1856, f. 59.
- ¹⁸ ANRM. F. 2119.3, Nr. 32, Arhim. Andronic (Popovici), arhim. *Catagrafie pentru toate odoarele bisericii mari și a celorlalte biserici din sfânta mănăstire Neamțul și a eclisiarhiei*. 1857, f. 31.
- ¹⁹ ANRM. F. 2119.3, Nr. 28, Arhim. Andronic (Popovici), *Istoria sfintelor mănăstiri Neamțul și Secul adunată în scurt în anul 1857 martie în 20 zile*. 1857, f. 70.
- ²⁰ Craciunaș Ion. *Mănăstirea Neamț. Lavra Monahismului din Moldova*, 1962 în rev. MMS., XVIII. Nr. 5 - 6, p. 352.
- ²¹ ANRM. F. 2119.3, Nr. 53, Arhim. Andronic (Popovici), *Istoria de la începutul sfintei mănăstiri Neamțul cea vechi și până în anul 1779*. Cartea I-a (prefață 1887). 1863, f. 4.
- ²² Ibidem., Cartea I-a. f. 4.
- ²³ ANRM. F. 2119.3. Nr. 39, Arhim. Andronic (Popovici), *Hronologie a sfintei mănăstiri Neamțul*. 1857, f. 25.
- ²⁴ ANRM. F. 2119.3. Nr. 30, Arhim. Andronic (Popovici), arhim. *Voroavă pentru pomenirea egumenilor mănăstirilor Neamțul și Secul în sâmbăta cea dintâiu a începerii Triodului...* 1857, f. 89.
- ²⁵ ANRM. F. 2119.3, Nr. 4, Arhim. Andronic (Popovici), *Pomenirea cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintelui nostru Paisie starețul și arhimandritul sfintelor mănăstiri Neamțul și Secul în 15 zile ale lui noiembrie*. 1858, f. 13.
- ²⁶ ANRM. F. 2119.3, Nr. 28, Andronic (Popovici), *Scurtă istorie pentru igumenii și stareții sfintelor mănăstiri Neamțul și Secu*. 1858. Mănăstirea Neamțu, f. 69.
- ²⁷ BAR., mss. rom., Nr. 4611, Arhim. Andronic (Popovici), *Istorie cuprinzătoare de știință în scurt pentru câte mănăstiri și schituri de monahi și monahini s-au întemeiat prin toată lumea*. 1857, f. 12.
- ²⁸ BAR., mss. rom., Nr. 4611, Arhim. Andronic (Popovici), *Începutul creștinătății și a ierarhiei în Moldova*. 1857, f. 8.
- ²⁹ ANRM F. 2119.3. Nr. 63, Arhim. Andronic (Popovici), arhim. *Istoriisire pentru începutul creștinătății și a ierarhiei în pământul Moldovei și pentru toți mitropoliții și episcopii din această țară și pentru cele mai însemnate mănăstiri și biserici*. 1872, f. 51.
- ³⁰ ANRM, F. 2119.3. Nr. 42, Arhim. Andronic (Popovici), *Călătoria și istoria pentru sf. Munte de la Afon*. 1859, f. 22.
- ³¹ ANRM F.2119.3. Nr. 43, Arhim. Andronic (Popovici), *Călătoria la dătătorul de viață Sfânt Mormânt și la alte sfinte locuri și istorie pentru cetatea Ierusalim*. 1859, f. 17.
- ³² ANRM. F. 2119.3. Nr. 45, Arhim. Andronic (Popovici), *Istorie pentru Icoana cea făcătoare de Minuni a Maicii Domnului, care se află în mănăstirea Neamțul și pentru Minunile ce au făcut...* 1859, f. 33.
- ³³ ANRM. F. 2119.3. Nr. 46, Arhim. Andronic (Popovici), *Istoria mănăstirii Noul Neamț din Basarabia*. 1880, f. 22.

- ³⁴ ANRM.F.2119. 3, Nr. 83., Printre donatorii, pomeniți în Pomelnicul mare al mănăstirii Noul Neamț figurează boierul Constantin, care a dăruit mănăstirii în 1879 "10 cărți cu Viețile Sfinților, Ceasoslov, Psaltire, Biblie și alte cărți". Printre aceste cărți se afla și cronica lui Cantacuzino sau "Istoria Statului Român" (1290 - 1689). În acest Pomelnic este inclus și binefăcătorul Mihail Kogălniceanu, care a dăruit în 1884 "Letopisețele Moldovei".
- ³⁵ ANRM. F. 2119.3, Nr. 83, Arhim. Andronic (Popovici), *Istoria mănăstirii Noul Neamț*. 1881, f. 96.
- ³⁶ ANRM. F. 2119.3, Nr. 85, Andronic (Popovici), *Catalogul cărților mănăstirii Noul Neamț din Basarabia*. 1884, f. 46.
- ³⁷ Constantinescu - Iași., *Manuscrisele de la mănăstirea Noul Neamț. // Viața Basarabiei*. Chișinău. 1933, Nr. 2. p.22, 36
- ³⁸ Biblioteca Academiei Române (în continuare BAR), mss.rom., Nr. 1269 - V. 1 - 2 (1862); Nr. 1270 - V.3 - 4 (1863); BMN., mss. rom., Nr. 160 - V.5 (1863); nr. 101 - V.6 (1864). Arhim. Andronic (Popovici), *Istoria mănăstirilor Neamțu și Secul*. 1862 - 1864.
- ³⁹ ANRM, F. 2119.3. Nr. 71, Arhim. Andronic (Popovici), *Istorie pentru începerea și zidirea, și buna întemeiere a sfintei mănăstiri a Tâierii preacinstiului cap al sfântului slăvitului marelui proroc, Înainte mergătorului și botezătorului Domnului Ioan, care îndeobște să zice Secul, ce este în Principatul Moldaviei*. 1874, f. 28.
- ⁴⁰ ANRM. F- 2119.3. Nr. 64, Arhim. Andronic (Popovici), *Viața starețului Paisie până la vârsta de 25 ani*. 1872, f. 14.
- ⁴¹ ANRM. F.2119.3. Nr. 70, Arhim. Andronic (Popovici), *Începutul vieții de obște așezată de starețul Paisie la Sfântul Munte și pe urmă în Moldova, până în 1794. Scrieri și Corespondență*. 1874, f. 37.
- ⁴² ANRM. F.2119.3, Nr. 82, Arhim. Andronic (Popovici), *Cuvinte mângâietoare, scrisorile, răspunsuri și alcături ale starețului Paisie*. 1879, f. 18.
- ⁴³ ANRM. F.2119.3, Nr. 72, Arhim. Andronic (Popovici), *Pentru toți stareții mănăstirilor Neamțul și Secul de la 1794 până la 1885*, f. 25.
- ⁴⁴ ANRM. F.2119.3. Nr. 73, Arhim. Andronic (Popovici), *Pentru stareții mănăstirilor Neamțul și Secul din 1855 până la 1867*, f. 16.
- ⁴⁵ ANRM. F.2119.3. Nr. 75 (variantea prealabilă); Nr. 74 (variantea integrală); 1882. BAR., mss. rom., Nr. 3529 (variantea prescurtată), Arhim. Andronic (Popovici), *Semnele a tot hotarul împrejurul mănăstirilor Neamțul și Secul, catagrafia odoarelor și actelor cancelariei*. 1877.
- ⁴⁶ ANRM. F.2119.3. Nr. 28 (variantea integrală); 1887. BAR., mss. rom., Nr. 1525 (variantea prealabilă), Arhim. Andronic (Popovici), *Tipic și predanii; ceremoniile sărbătorilor la mănăstirea Neamțu*. 1886.
- ⁴⁷ ANRM F.2119.3. Nr. 77, Andronic (Popovici), *Istorie pentru toate schiturile mănăstirilor Neamțul și Secul*. 1881, f. 6.
- ⁴⁸ Păun V., *Corespondance du stareț Paisie du monastere de Neamtu. // Revue des Etudes Sud - Est*. 1993. XXXI, nr. 3 - 4, p.397 - 411.
- ⁴⁹ ANRM. F. 2119.3. nr. 89., Andronic (Popovici), *Istoria mănăstirilor Neamțul și Secul. Tipic și predanii; ceremoniile sărbătorilor la mănăstirea Neamțu*, f. 330-331.
- ⁵⁰ Pelin Valentina, *Istoria formării "Colecției bibliotecii mănăstirii Noul-Neamț și însemnătatea ei culturală"*, în "Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția bibliotecii mănăstirii Noul-Neamț. (sec. XIV-XIX)", Chișinău 1989. p. 40.
- ⁵¹ ANRM. F. 2119. 3. Nr. 58; ... noiembrie. 1870 ANRM F. 2119. 3. Nr. 62; ... decembrie. 1888. ANRM F. 2119. 3. Nr. 92., Arhim. Andronic (Popovici), *Sinaxar pentru lunile septembrie și octombrie cu învățături din Filocalie*. 1867.
- ⁵² Гурий /Гроссу/, архим. *История Ново - Нямецкого монастыря*. Кишинев, 1911. С. 121
- ⁵³ Ibidem., c. 121 - 122.
- ⁵⁴ Ibidem., c. 121.
- ⁵⁵ Ibidem., c. 123.
- ⁵⁶ ANRM. F.2119.3. Nr. 83, Arhim. Andronic (Popovici), *Istorie pentru începutul și întemeierea și împodobirea sf. Mănăstiri cea Nouă a Înălțării Domnului. Care se numește Neamțul în Basarabia*. 1881, f. 71.

SUMMARY

In the communication are reflected life and activities aspects of the archbishop, padre Andronic, at Neamțu and Noul Neamț Monasteries, the last being raised in Chițcani, Basarabia in the second half of the XIX th Century. There is underlined the contribution of Andronic father at treating some problems that belong to church life and spreading monachism in Moldova, at studying the history of Moldova's church, especially monasteries Neamțu, Secul and Noul Neamț. Manifesting itself as a tirelessly toiler, Andronic father is the author of many books, that were preserved till now, in handwriting at the National Archive of the Republic of Moldova, at the archives and libraries from Romania.

РЕЛИКВИИ АЛБАНСКОГО ХРИСТИАНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ КАРАБАХА В V–XIX ВВ.

Ульвия ГАДЖИЕВА,
младший научный сотрудник
Института истории НАНА

Епископ Макар Бархударянц, автор трёх исторических трудов – «Албания», «Албания и ее соседи», «Арцах», был последний представитель албанской исторической традиции и албанского духовенства, живший и творивший в XIX в. Макару Бархударянцу свойственно объективное, scrupulous исследование предшествующей албанской историко-литературной традиции, исследование сугубо албанской действительности, изучение исторической географии, топонимики Албании (VIII–XIX вв.). Исследование показывает абсолютную преданность Макара Бархударянца поставленной цели – изучению, исследованию родного края – Карабаха, что составляет на его взгляд неотъемлемую область бывшей в прошлом Кавказской Албании.

Исторический труд «Арцах», опубликованный в Баку в 1895 г.,¹ убеждает, что его автор епископ Макар Бархударянц служит одной цели – сохранить для грядущего поколения историю и культуру албанского этноса, частично сохранившемся до XIX в., но уже подвергшегося в XIX в. процессу деэтнизации. Автор пытается внушить оставшемуся осколочному албанскому населению мысль, что оно является обладателем богатейшего албанского культурного наследия в области архитектурной, историко-литературной и христианской культовой традиции, что свидетельствовало о самостоятельном существовании албанского самосознания, Албанской Апостольской Автокефальной церкви, которая просуществовала на территории исторического Азербайджана на протяжении IV – XIX вв., в начале в рамках целой страны – Албании (IV – VIII вв.), а с арабского периода, в пределах Карабаха (Арцаха), Сюника, Шеки-Камбисены (IV – XIX вв.). После подписания Туркманчайского договора, после 1828 г., Карабах входит в состав Российской империи, и Албанская Апостольская Автокефальная церковь упраздняется царским указом и трансформируется в Карабахскую епархию Армянской Эчмиадзинской церкви².

Целью данной статьи является изучение культовых традиций албан, поклонения ими на протяжении V–XIX вв. культу *Древа жизни – частицам креста Иисуса Христа*, который имеет неоспоримую значимость в христианском мире.

Как известно, Кавказская Албания является одной из первых стран, в которых христианство зародилось в I в., в апостольский период. Для проповеди нового религиозного учения в Албанию Иерусалимской церковью были направлены святые апостолы из числа двенадцати – Варфоломей, Иуда Фаддей и один из семидесяти – Фаддей. Здесь, просвещая языческие народы Кавказа, и Албании, в частности, они обрели свой мученический конец. Их деятельность стала основой зарождения и утверждения на долгие века новой религиозной идеологии – христианства³.

Апостольский период распространения христианства в Албании, как известно, условно называют сиропфильским, когда христианство проповедовалось на сирийском языке как апостолами, их учениками, так и сирийскими миссионерами. Торговые пути уводили сирийцев далеко от Месопотамии, из Ирана в страны Кавказа – Грузию, Албанию. Совершая торговые операции, сирийцы становились проводниками новых веяний, содействовали распространению христианского учения⁴, поэтому не удивительно наличие надписей на некоторых христианских реликвиях на сирийском языке.

Прослеживая дальнейшую судьбу этно – конфессионального наследия Албанской Апостольской церкви и ее духовной паствы – албан в XIX в., епископ Макар Бархударянц затрагивает многие вопросы, связанные с христианскими реликвиями. Немаловажный интерес представляет информация о поклонении албанами – христианами мощам св. апостолов, св. мучеников и *частицам Древа жизни – креста Иисуса Христа*. Как отмечает автор, «богатый материал, характеризующий дохристианскую идеологию албан, можно найти в росписи предметов, на которых наряду с изображением луны и солнца часто встречаются изображения жертвоприношений и *древа жизни*. Часть этих изображений, вероятно, представляет собой пиктографию жрецов Кавказской Албании»⁵.

Частицы Древа жизни – частицы креста Иисуса Христа, являющиеся весьма почитаемыми христианскими реликвиями Албанской Апостольской церковью и албанским христианским населением и хранимые последними на протяжении веков, были обнаружены Макаром Бархударянцем в конце XIX в. в трех округах Арцаха (Карабаха): Джебраиле, Варанде и Гардмане, в четырех церквях и одной часовне:

1) округ Джебраил (городок Дог), церковь св.Иоанна: «Древо жизни в серебряном кресте»⁶;

2) округ Варанда (г.Шуша), Соборная церковь «Пресвятой Богородицы»: «в середине серебряного креста среднего размера помещена частица Древа жизни»⁷; «в серебряном украшении, имеющем форму окна, частица Древа жизни»⁸;

3) округ Варанда (городок Аветараноц), церковь св.Богородицы: «частица Древа жизни, помещенная в четырехкрылом серебряном кресте»⁹;

4) округ Варанда (село Кларци), церковь во имя святых переводчиков: «в церкви имеется частица благотворного Древа, помещенного в серебряном кресте»¹⁰;

5) округ Гардман (у верхнего края села Геташен), часовня «Авак сурб Мшан» – «Нахатак»: «частица Древа жизни, помещенная в серебряном маленьком кресте»¹¹.

В изучении вопросов, связанных с освещением поклонения албанами тем или иным христианским реликвиям и *частицам Древа жизни*, автор XIX в. не раз обращается к албанским источникам, таким как «История албан» Моисея Каланкатуйского, что свидетельствует о стабильной религиозной традиции и преемственности.

Одно из первых упоминаний появления *частицы Древа жизни* в Албании, по словам Моисея Каланкатуйского, связано с событиями V в., которые нашли отражение в первой части его труда¹². Автор сообщает, что ранние последователи христианской религии, посетив Иерусалим, где исполнили свой религиозный обет, обрели «серебряный крест с золотым ободочком, в котором была *частичка из Креста Господня*». «...достигнув пределов востока в области Ути», расположились «у места называемого Гис». Подвергнутые преследованию со стороны язычников за свою веру, они «взяв крест господний, положили его в киот» и закопали. После этого общим согласием они разделились на две части. Первая половина думала выбраться из области Мец-когманц; другая же, оставшаяся в Гисе при кресте «после немногих дней получила здесь мученический венец. На месте их представления явились светлые знамения и дивные чудеса. Некто из новообращенных, который часто видал это знамение над подземным жилищем креста, построил четырехугольную часовню и, сделав из досок раку, положил туда мощи их, дав обет, ежегодно совершать память их. В этом месте многие получали исцеление, от сего еще более утвердились и покорились вере уверовавшие. Положив основание, построили церковь над жилищем креста, называя ее древнею церковью местечка Гис. После долгого времени, некто из знатных князей, по имени Вараз-Перож, из племени Араншахик, желая возобновить старую церковь, не мог разрушить кирпичный свод купола, ибо там обитал крест господень и мощи мучеников»¹³.

Таким образом, *частица Древа жизни*, принесенная в V в. из Иерусалима, была захоронена «в селе Гис, в области Ути»¹⁴, где в V в. были построены часовня и церковь над частицей «святого креста»¹⁵.

Далее Моисей Каланкатуйский сообщает о новом посещении Иерусалима христианами из Албании, которые решают «там попросить руководителя, ибо истинное просвещение нашей восточной страны через св. Елисея пришло из Иерусалима. Поднявшись из стран агванских, они достигли города Иерусалима». Войдя в церковь, «они поклонились *Древу жизни*... Исполнив обет поклонения, они приложились к стопам патриарха

и, сопровождаемые с золотой и серебряной утварью и со многими мощами от всех святых Божьих, со священниками пустились в путь, и на седьмую неделю Пасхи достигли холмистые, лесные страны агванские, область Мец – куэнк. В ущелье толпа разделилась на два отряда: первый шел в пещере на холме Звезды к северу; второй отряд по той стороне реки Тртуакан к югу, расположился на опушке леса, называемого *Члах*, ибо они дали обет праздновать там св. Пасху¹⁶. Далее автор сообщает, что в результате нашествия в это же самое время гуннов на Албанию «члахский отряд иерусалимский поспешно собрал в одном месте все мощи святых, и, поместив их в двух серебряных вазах, схоронил в землю»¹⁷.

Из данного контекста следует, что в V в. в Албании, на холме, в местности, называемой Члах, были захоронены христианские реликвии, среди которых была *частица Древа жизни*, принесенная из Иерусалима.

В начале VII в. Восточные церкви очень страдали от персов, которые в 614 г. заняли Иерусалим и увезли *Древо креста* персидскому царю (епископ Арсений. Летопись церковных событий)¹⁸. Об этом событии сообщает и Моисей Каланкатуйский: «в дни императора Флавия Иракла исполнилось время пленения Иерусалима» персидским шахом Хозроем II Парвизом (590 – 628), «который победил и обратил в бегство императора во владения римские». Его полководец «взял и предал огню св. Иерусалим и увез в плен Древо жизни, крест, освещающий вселенную, всю святую утварь тех стран, золото и серебро и драгоценные камни»¹⁹. После того, как император Ираклий в 628 г. разбил персов, последними было возвращено *Древо креста*²⁰.

Как известно, в конце VI – начале VII вв. в Кавказской Албании к власти приходит княжеский род Михранидов. В защите западных границ от вероятных вторжений Византии Сасаниды не могли рассчитывать на местных албанских правителей (албанских Аршакидов) и решили положиться на новых владетелей – Михранидов, внедренных в Гардман, в одну из областей Албании, которые этнически, религиозно и политически были близки Персии. Но надежды Сасанидов относительно албанских Михранидов не оправдались. Михраниды оставались персами в течение не более двух поколений, после чего приняли христианство, сроднились с местной албанской знатью и приобщились к албанской культуре и языку, т.е. албанизировались²¹. Согласно свидетельству албанского источника Моисея Каланкатуйского, в 642 – 643 гг. великим князем Албании становится Джеваншир, сын великого албанского князя Вараз-Григора²². После разгрома арабами Персидского государства Сасанидов, остатки разбитых персидских войск стали отступать на север, в Албанию, где пытались укрепиться. Долгая борьба с персами, увенчалась тем, что Джеванширу удалось освободить Албанию от персов²³. Война с персами за независимость страны прекращается с вторжением арабов, которые в 642 – 645 гг. со стороны Атропатены напали на Центральный Кавказ и вошли в Албанию, но обосноваться там на этот раз не успели. В сложной политической обстановке, когда страна оказалась под постоянной угрозой вторжения хазар и

арабов, албанский великий князь Джеваншир обращается за покровительством к византийскому императору Константину (Константу II) (641 – 668) с письмом²⁴, в котором выражает свою покорность и просьбу принять в подданство его «отдаленный народ»²⁵.

За годы правления великого князя Джеваншира Албанскую Апостольскую церковь возглавляли патриархи – Захария I (629 – 646), Иоанн I (Оган) (646 – 671), Ухтанес (671 – 683), Елиазар (Илиазар) (683 – 689)²⁶. Согласно Моисею Каланкатуйскому, годы патриаршества вышеуказанных католиков определяются от даты патриаршества албанского католика Аббаса (551 – 595)²⁷.

«Виро 34 года: он освободил иверцев и албан, плененных Шатом-Хазром»²⁸, следовательно, Виро возглавлял Албанский патриарший престол в 595 – 629 гг.

«Захария, муж святой – 17 лет. Он поручился за великий город Партав и молитвами своими спас от меча много людей. Он рукоположил в епископы некоего Врданеса без согласия армян»²⁹. Дата патриаршества католика Захария I – 629 – 646 гг.

«Оган – 25 лет, призванный на престол из епископов Амараса»³⁰. Оган (или Иоанн I) возглавлял Албанскую церковь в 646 – 671 гг.

«Ухтанес – 12 лет. Он проклял вельмож албанских за кровосмешение, и они были умерщвлены»³¹. Ухтанес был албанским патриархом в течение 671 – 683 гг., после смерти которого, во главе Албанской церкви находился Елиазар (Илиазар): «Елиазар – 6 лет, из епископов Шака», т.е. в 683 – 689 гг.³²

Византийский император Константин (Констант II) в ответ на послание (грамоту) великого князя Джеваншира «послал ему в дар великолепные подарки... Он снял с себя и отправил к нему *частицу от животворного Креста Христова*, что всегда носил на груди своей». Эти подарки сопровождала грамота императора. «Когда Джеваншир узнал содержание письма, возвеселился великою радостью. Особенно он благодарил Бога за пришествие всесильного креста. Тогда католикос албанский с епископами и с множеством знатных людей пошли к нему на встречу с цветами, и благословляли великую награду»³³. Это была *первая частица Древа жизни*, обретенная великим князем Джеванширом вместе с грамотой от византийского императора.

Далее Моисей Каланкатуйский сообщает: «На 19-м году [660 г.] своего царствования Константин, внук Иракла, прибыл в Персию, унося с собой [часть Креста Господня]. Тогда он отправил одного из вельмож к Джеванширу, и приглашал его придти к нему на свидание. Джеваншир, не медля, поспешил в страну маров [мидян] к великому императору. Сведая о его прибытии, император вышел к нему на встречу в деревне Кунгр и принял его с приветствием. Одобренный этим он просил у императора частички из *Креста вечного Царя*». «...император пред ним отрезал часть, и дал ему... Вельможи армянские и военачальник Амазасп, видя, что ему достались такие небесные дары, сильно завидовали ему; но он [Джеваншир

– Г. У.] не обращал на то внимание, а просил добродетельного государя отпустить его. И отправил его... как сопредельного брата против персов. Изумляясь столь многим милостям Божиим к себе, он прибыл в страну свою [в Албанию – Г. У.]. Услышав о прибытии его, святитель агванский, Ухтанес, благословил его перед многочисленным собором. Мудрый Джеваншир размышлял о месте, где бы упокоить Крест Господень. Он в собственной своей области Гардман–Берда основал дом Божий, украсил его великолепно»³⁴.

Исходя из свидетельств Моисея Каланкатуйского, можно сделать вывод, что ответное послание византийского императора Константина (Константа II – 641 – 668) албанскому великому князю Джеванширу и обретение первой частицы Древа жизни, можно датировать, как событие, происшедшее между 645 [вторжением арабов в Албанию в 642 – 645 гг. – У. Г.] и до 660 гг. [встречей Джеваншира с Константином – У. Г.]. И, следовательно, албанским католикосом, который «с епископами и с множеством знатных людей пошли к нему на встречу с цветами, и благословляли великую награду»³⁵ мог быть либо Захария I (629 – 646), либо Иоанн I (Оган) (646 – 671).

В 660 г. из рук византийского императора Константина албанский великий князь Джеваншир для Албанской Апостольской церкви обретает вторую частицу Древа жизни. В связи с указанным событием упоминается имя святителя Ухтанеса, но, учитывая годы патриаршества албанского католикоса Иоанна I (Огана) (644 – 671), то вышеуказанное событие произошло именно при Иоанне I.

Далее албанский источник сообщает, что «при наступлении весны албанский князь» встретился с византийским императором в Вагаршапате. «Император опоясал его поясом храброго деда своего..., сыновей его сделал патрициями, отдал ему из рода в род все села и пределы албанских царей и поручил блюсти на востоке по-царски. С таким великим торжеством он [Джеваншир – Г. У.] воротился в страну свою, и так как страна была его, то он снова давал приказания: строить, наслаждаться и жить в мире. Слушать и видеть его приходили из Ассирии, Атрпатакана, из Араратской области, даже из Индии. О его рассудительном благоразумии и снисходительной любви ко всем вообще пришедшим, рассказывали изумительные вещи, во всех странах. Все это произошло ни откуда, как от Древа жизни. Оно сделало известным имя его всей вселенной»³⁶.

Данный отрывок свидетельствует о высокой вере албан в значимость Древа жизни, приносящего благополучие, мир и большие успехи в политической жизни страны.

«После того по прошествии двух лет вышли хазары в Албанию», т. е. в 662 г., над которыми князь Джеваншир одержал победу³⁷. «После победы Джеваншира, по прошествии двух лет по изгнанию хазарских войск [664 г. – Г. У.] окончилось великолепное построение храма во имя Бога. После того, взяв католикоса, епископов и всех вельмож своих, он вышел на день пути выше города Перожкавата, помолился, прежде всего, в одном

монастыре, который он построил со всеми удобствами для ночлега в необитаемом месте между двумя областями. Выступив оттуда с многочисленной толпой, он вступил в область Гардман в 11-й день месяца Арац [январь], он упокоил светлый крест в доме, который он построил»³⁸, «который он устроил себе прибежищем в крепости Гардмана»³⁹.

Таким образом, строительство монастыря и церкви Креста в крепости Гардман (660 – 664) приходится на период патриаршества албанского католикоса Иоанна I (Огана) (644 – 671), освящение церкви состоялось в январе 664 г.⁴⁰ Вполне возможно, что в церкви в Гардмане стали хранить обе эти христианские реликвии.

Моисей Каланкатуйский упоминает и другой монастырь, возведенный великим князем Джеванширом на дороге из Барды в Гардман, примерно на расстоянии одного пути от столицы – места зимнего пребывания Джеваншира. Граница двух округов Ути и Гардман проходила по реке Курак. С учетом ориентиров, данных историком, этот монастырь находился в южной части современного Геранбойского района.⁴¹

Согласно вышеуказанному источнику, последние годы правления великого князя Джеваншира, этого видного албанского политического деятеля, были знаменательны такими важными событиями для Албанской Апостольской церкви как обретение еще двух частиц Древа жизни, которые были принесены в Албанию из Иерусалима в V в. и спрятаны в областях Ути (с. Гис) и Мец – Иранц [о которых мы упоминали в начале статьи – У. Г.].

Обретение этих двух частиц Древа жизни, согласно сведениям Моисея Каланкатуйского, было связано с Израилем [Израилем], который в разных контекстах называется иереем, аббатом, священником церкви монастыря Глхованк,⁴² находящейся в епархии Мец-когманц или Мец-Куэниц⁴³. Монастырь Глхованк (буквальный перевод – главная церковь, главный монастырь) дает основание идентифицировать его с монастырем в селе Урекан, священник которого, как сообщает Моисей Каланкатуйский, унес голову из мощей св.Елисея в свою обитель, куда затем были перенесены и остальные мощи этого святого⁴⁴. Эти же данные сообщает автор XIX в. Макар Бархударянц: «Голова апостола Егише была похищена, доставлена сюда и здесь похоронена во время царствования Вачагана III, почему и монастырь этот называется Глхованк. Но когда монастырь этот был переименован в хЮрекский или хОрекский, неизвестно»⁴⁵.

Нам думается, что от названия села Урекан происходит название обители Уреканк или Ореканк, а, впоследствии трансформируясь, появляется название хЮрекский или хОрекский монастырь.

Основываясь на сведениях автора XIX в., епископа Макара Бархударянца, следует отметить, что местность Мец-когманк /Мец – Куэниц/ Мец – Куанк/ Мец – Куненк⁴⁶, которая также именовалась Мецк-ванк, Чараберт⁴⁷, «расположенная между высокой горной цепью Мрав, началом поля, левобережьем вод Тырги и Тертера и правобережьем речки Курака»⁴⁸ на протяжении веков «получив названия Талыш, Гюльстан, Джаберт» в

конце XIX в. в административном отношении являлась XV-м округом Арцаха и именовалась округом Джеваншир»⁴⁹.

Что же касается местонахождения монастыря Глхованк, именуемого хЮрекским или хОрекским монастырем, церковь которого являлась уединенной обителью вышеупомянутого Израиля (Исраиля), в XX в. локализуется возле с.Талыш, в Нагорной части Карабаха, в той части Агдаринского района, которая в древности называлась Мец – когманк /Мец – Куэниц или Мец – Колман/Мец – Куэн, а позднее округом Джеваншир⁵⁰.

О событиях, связанных с обретением еще одной, *третьей частицы Древа жизни*, сообщает Моисей Каланкатуйский, который пишет, что Израилю [Исраилю] «явилось чудное видение», которое показало ему, где скрыты христианские реликвии. «Услышав это, епископ Давид, блюститель Мец-когманц, рассказал все святителю агванскому Ухтанесу. Католикос, сильно изумленный вестью приказал созвать большой собор. Приняв предписание святителя, оба епископа Давид [блюститель арцахской области Мец-когманц – Г. У.] и Иовель [епископ арцахской области Мец-Иранц – Г. У.] прибыли в область Ростак, в Мец – когманц, на равнину Члах, на поле Апарисакан на берегу реки Трту, в епархии Мец – Иранц, и остановились в роще на небольшом пригорке гористой страны. Там была деревянная часовня, облепленная глиной. Она была украшена крестом. Когда же вырыли землю на три аршина под алтарем, тогда вдруг из того места разлилось благоухание... запах этот был подобен запаху ладана. Вырыв на 10 пяденей, они нашли два серебряных ящика со свинцовой на них печатью с сирийскими надписями. После того епископы с Израилем [Исраилем] и почетными священниками уединились, сняли печать перстней с киотов и нашли часть спасающего креста». «Так как место, где скрывался чудотворный свет, находилось в его области» епископ Мец – Иранца Иовель, «взяв один из киотов, унес в свой дворец», в свою церковь. Другой киот «с согласия епископа Давида и вместе с сонмом епископов и иереев» Израиль [Исраиль] перенес «на место своего жительства... в церковь Глхованк»⁵¹.

По приказанию великого князя Джеваншира найденные реликвии в сопровождении епископов и священника Израиля [Исраиля] были доставлены в город Перожкават, где восседали сам князь Джеваншир и Ухтанес со всеми вельможами. После преклонения этим реликвиям, киот с *третьей частицей Древа жизни* со всеми княжескими подношениями были вновь препровождены «на север области Мец-Куэниц, на высокую гору в пустынное его уединение, в Глхованк»⁵².

Таким образом, из вышеуказанных свидетельств Моисея Каланкатуйского следует, что два киота со св.мощами в VII в. были обнаружены в области Мец – Иранц⁵³, которая согласно данным источника XIX в., епископа Макара Бархударянца, была расположена «между левобережьем речки Гаргара и правобережьем реки Тертера, началом равнины и вершиной продолжения Кирсской горной цепи» и на протяжении веков получила название Мец – иранц, Мец – аранк, Нижний Хачен; а в конце XIX в. в

административном отношении эта область являлась XIII-м округом Арцаха, под названием Хачен»⁵⁴.

Повествуя о событиях, происшедших через год, после обретения *третьей частицы Древа жизни* в епархии Мец – Иранц, албанский автор Моисей Каланкатуйский сообщает об обретении *четвертой частицы Древа жизни* в селе Гис, в области Ути. «По прошествии одного года Израиль [Исраиль] возымел желание обрести крест, скрытый в селе Гис, в области Ути... он не обнаружил пред толпой тайного своего намерения... соучастником своего искания он сделал одного из иереев, наиболее уважаемых... только с ним одним он достиг вышеозначенное местечко, у старой церкви... Когда он углубился, внезапно увидел серебряный киот, устаревший под ржавчиной, имевший сирийскую и греческую надписи, которые показали, что в ней содержится часть от животворного Древа. В нем находилось литое из серебра, прекрасное изображение креста с потемневшею позолотою – *часть из креста Христова*. Взяв это знамение, он принес его в свою церковь»⁵⁵, т.е. в монастырь Глхованк.

Далее источник сообщает, что патриарх Елиазар (Илиазар) «по воле князя Джеваншира посылает к Израилю повелительную грамоту – доставить ему немедленно чудный крест Христов. После того священник Израиль возвеличен был в глазах католикоса, князя и вельмож»⁵⁶. По приказу великого князя Джеваншира «помазание креста *Христова*» было осуществлено патриархом Елиазаром (Илиазаром) «в церкви, в области Гис». «Взяв частичку св.креста, положил ее в сосуд, сделанный из 120 червонцев и написал «собственность Елиазара», и определил, чтоб день Креста праздновался в селе Гис»⁵⁷.

Из всех свидетельств Моисея Каланкатуйского можно установить год обретения *частиц Древа жизни* священником Израилем [Исраилем]. Албанский католикос Ухтанес патриаршествовал в 671 – 683 гг., и при нем, как сообщает автор, была обретена часть креста в епархии Мец-Иранц. Далее сообщается, что другая часть *Древа жизни*, находящаяся в области Ути, в селе Гис, была обретена через год после вышеуказанного события. Но при этом уже называется имя другого патриарха Елиазара (Илиазара), который возглавлял Албанский патриарший престол в 683 – 689 гг.⁵⁸.

Таким образом, обретение *частиц Древа жизни* в области Мец-Иранц можно датировать 683 г., последним годом патриаршества Ухтанеса и первым годом патриаршества Елиазара (Илиазара), а событие следующего года [в области Ути, в селе Гис] – 684 г.

Таким образом, период правления великого князя Джеваншира, который «самодержавно и с великолепием господствовал от пределов Иверии до ворот гуннских и до реки Аракса»⁵⁹, ознаменовался обретением важнейших христианских реликвий, таких как *частицы Древа жизни*, дарованных ему лично византийским императором Константином (Константом II). Из Иерусалима они были привезены в Албанию в V в. и спрятаны в областях Ути (с. Гис) и Мец – Иранц. В VII в. Албанская Апостольская Автокефальная церковь стала обладать *четырьмя частицами Древа жизни-креста Иисуса Христа*, одной из главных христианских реликвий:

– две из них (подаренные византийским императором Константином (Константом II) (между 645 – 660 гг.) (660) хранились в специально для них построенной великим князем Джеванширом церкви, в крепости Гардман;

– третья частица, обнаруженная в епархии Мец – Иранц (683), волей князя Джеваншира и патриарха Ухтанеса была определена для хранения в церковь монастыря Глхованк в епархии Мец-когманц или Мец-Куэниц;

– четвертая частица *Древа креста*, обнаруженная в церкви в селе Гис, в области Ути (684), была по воле князя Джеваншира там же освящена албанским патриархом Елиазаром [Илиазаром] и оставлена на хранение.

Событие, связанное с обретением *частицы Древа жизни* в области Ути, в селе Гис, позволяет внести уточнение в дату смерти великого князя Джеваншира. По мнению одних исследователей, Джеваншир был убит в 669 г., по мнению других – в 680 г., последняя точка зрения – 683 г.⁶⁰ Но, исходя из вышеизложенного албанским автором, следует, что «патриарх Елиазар, по воле князя Джеваншира посылает к Израилю повелительную грамоту доставить ему немедленно чудный *крест Христов*»⁶¹, который, как было отмечено нами выше, был обретен в 684 г. «Помазание креста Христова» было осуществлено патриархом Елиазаром (Илиазаром) «в церкви, в области Гис. Великий князь отправился тогда на юг, в область Сисакан»⁶². Следовательно, можно утверждать, что смерть великого князя Джеваншира датируется 684 г. Эту дату подтверждает и сведение Моисея Каланкатуйского о вторжении многочисленной армии хазар под командованием Алп – Илитвера в Албанию в 684 г.⁶³, которые пришли «как бы отмщая за смерть Джеваншира»⁶⁴.

После смерти албанского великого князя Джеваншира власть перешла к его племяннику Вараз-Трдату, который согласно нашему исследованию провозглашается великим князем Албании в 684 г., а не ранее, как утверждалось в науке. Албанским патриархом в этот период оставался Елиазар (Илиазар) (683 – 689)⁶⁵. «По совершенном прекращении царства персидского... князь Вараз-Трдат платил подать трем народам: хазарам, таджикам [арабам – Г. У.] и грекам» [Византии – Г. У.]⁶⁶. Халиф Абд ал – Малик заключил в 685 г. с византийским императором Юстинианом II (685 – 695, 705 – 711) перемирие, по которому подати, взимаемые с Албании и Грузии, стали делиться между халифатом и Византией поровну. Как пишет албанский автор: «Так как сильнейшие притеснения наносили ему греки, то он с детьми своими отправился в царственный град и там был заключен императором. Он дал детей своих в заложники, а сам заболел... Это был 5-й год пребывания князя в Византии... он достиг страны своей, и с тех пор дал страну нашу таджикам [арабам – Г. У.], и им только платил подать». Так как Вараз – Трдат был вынужден сблизиться с халифатом, платить подати и прекратить отношения с Византией, то «сыновья Вараз – Трдата Гагик и Вардан, бывшие в Византии заложниками, пробыли в темнице 12 лет по причине гнева государя [Юстиниана – Г. У.]. Причиной тому была пере-

дача отцом их восточной страны [арабам – Г. У.]. По кончине Юстиниана воцарился Бардан – Филиппик (711 – 713). Государь приказал освободить их. Дав им подарки, царь отпустил их в отечество, дав Гагику часть от *животворящего креста* [Древа жизни – Г. У.]. Прибыв в отечество, Гагик дал этот великий подарок Михаилу, католикоу агванскому»⁶⁷.

Если исходить из даты смерти византийского императора Юстиниана II и воцарения Бардан-Филиппика в 711 г., то следует, что албанский великий князь Вараз – Трдат прибыл в Византию в 694 г., а не в 699, как считалось в науке. Пробыв в этой стране 5 лет, он вернулся в Албанию в 699 г., тогда же разгневанный на него византийский император Юстиниан II заключает его сыновей в темницу на 12 лет. В 711 г. сыновья Вараз – Трдата Гагик и Вардан получают *частицу Древа жизни* от императора Бардан – Филиппика и передают ее албанскому патриарху Михаилу, который возглавлял Албанскую церковь в 707 – 744 гг.⁶⁸ В какой церкви стали хранить эту пятую *частицу Древа жизни* сведений у Моисея Каланкатуйского нет.

Таким образом, Албанская Апостольская Автокефальная церковь на протяжении V–VIII вв. приобрела пять *частей Древа жизни*, Креста Иисуса Христа, культ поклонения которым албанским христианским населением сохранялся на протяжении веков, вплоть до XIX в., о чем свидетельствуют данные автора XIX в. епископа Макар Бархударянца. В своей книге «*Арцах*», как нами было отмечено выше, он называет четыре церкви и одну часовню, в которых в серебряных крестах в конце XIX в. хранились эти пять *частей Древа жизни*.

Одна *частица Древа жизни* находилась в церкви Св. Иоанна⁶⁹, в городке Дог, в округе Джебраил, который в конце XIX в. являлся XI-м округом Арцаха (Карабаха) и был расположен, как пишет епископ Макар Бархударянц, «между левобережьем реки Аракса и правобережьем Кура – чая, Гадрутом и вершиной Дизапайтской горной цепи, получил название Пазканк, Панцканк, Дизак, ныне Джебраил»⁷⁰.

Три *частицы* хранились в XII-м округе Арцаха, в Варанде – в городе Шуша, в Соборной церкви Пресвятой Богородицы⁷¹, в городке Аветараноц, в церкви Св. Богородицы⁷²; в селе Кларци, в церкви Во имя святых переводчиков.⁷³ Округ Варанда был расположен, по свидетельству того же автора «между левобережьем Куру-чая и правобережьем речки Гаргара, вершиной Дизапайтской и Кирсской горной цепи и началом поля, получил название Мюс – Абанд, Абанд и Амарас, иногда Амарас или Абанд-Амарас, также Варанда»⁷⁴.

Пятая *частица Древа жизни* находилась в часовне «Авак сурб Мшан» – «Нахатак»,⁷⁵ у села Геташен, в округе Гардман – XVI-м округе Арцаха, который был расположен «между речками Курак и Шамхор, началом поля и продолжением вершины горной цепи Мрав, получил названия Гардман, Гардманская долина, Гартманик, ныне Гянджинский округ».⁷⁶ Точной локализации крепости Гардман, в которой князь Джеваншир построил церковь для хранения *частицы древа жизни* епископ

Макар Бархударянц не дает. Так он сообщает, что «поселок Гардман находится напротив западной стороны развалины Агюсашен, на левом берегу ручья Гардман. Это – восточный большой приток речки Шамхор, вливающийся у нижней части крепости Чарек. Этот поселок и был центром округа Гардман, по имени которого весь округ был назван Гардман, он также был резиденцией князей округа. Ныне поселок этот в развалинах и населен тюрками и называется Гртманик»⁷⁷. Среди всех крепостей этого округа вышеуказанный автор называет крепость Млызнаберт или Мацнаберт, которая находилась «напротив северной стороны монастыря под тем же названием, на другой стороне ущелья... крепость эта одна из замечательных и очень древняя. Кажется, что это был также город. Ныне крестьяне вспахивают землю внутри крепости и стены постепенно разрушаются»⁷⁸. «Крепость эта принадлежала князьям Гардманского округа в Арцахе, начиная со времен князей Араншахик или Ераншахик. По нашему мнению, это и есть крепость Гардман, а находящаяся рядом – крепость Млызнаберт, в которой издавна был монастырь, а ныне вновь построенная маленькая церковь»⁷⁹.

Возможно, эта и была та самая крепость, о которой упоминает Моисей Каланкатуйский в связи с изучаемыми нами событиями. Но как видно из текста, крепость эта в конце XIX в. уже не имела никакой значимости, ни стратегической, ни политической, ни культовой.

Далее при описании поселка Геташен округа Гардман, автор XIX в. упоминает часовню, у верхнего края этого поселка – «Авак сурб Мшан», «Нахатак» – «могила мученика», построенная в XVII в.⁸⁰ Среди мощей, хранящихся в этой часовне названы «частица Древа жизни, помещенная в серебряном маленьком кресте, частица руки апостола Егише [Елисея – Г. У.], мощи неизвестного святого». Автор сообщает, что «евангелия и мощи были принесены с собой из Джраберта священниками, переселившимися вместе с приходом»⁸¹.

Многочисленные войны, потрясавшие Карабах (Арцах), эпидемии, голод, многократные переселения населения Карабаха со стороны различных завоевателей, привели к тому, что христианские реликвии Албанской Апостольской Автокефальной церкви, хранимые албанским духовенством на протяжении веков, перемещались ее церковнослужителями в те или иные безопасные места. И это явилось причиной того, что в конце XIX в. они оказались не в тех местах, где им первоначально было определено их культовое назначение. Среди христианских реликвий Албанской Апостольской церкви наиболее значимыми являлись частицы Древа жизни, культ поклонения которым сохранялся у албанского христианского населения Карабаха на протяжении V – XIX вв.

В данной статье на основе труда автора XIX в. епископа Макара Бархударянца «Арцах» была прослежена историческая преемственность албанской историко-литературной и церковной традиций. В освещении вопросов, связанных с албанскими христианскими реликвиями, *частицами Древа жизни – креста Иисуса Христа*, поклонение которым сохранялся у

албан на протяжении V–XIX вв., автор обращается к албанскому автору VIII в. Моисею Каланкатуйскому.

Данное исследование позволяет уточнить датировку некоторых важных исторических событий, происходивших в Албании в VII – VIII вв.: письмо великого князя Джеваншира византийскому императору Константину (между 645 и 660 гг.), обретение *частиц Древа жизни* (683, 684), смерть Джеваншира (684), приход к власти в Албании князя Вараз – Трдата (684), посещение Вараз – Трдатом Византии (694) и возвращение в Албанию (699).

В данной статье уточняется участие албанских патриархов Захария I, Иоанна I (Оган), Ухтанеса, Елиазара (Илиазар) в процессе обретения *частиц Древа жизни* Албанской Апостольской церковью, а также прослеживается путь перемещения албанских христианских реликвий на протяжении V – XIX вв.

Библиография

- ¹ Бархударянц Макар. *Арцах*. Баку, 1895, часть I-II (арм.яз) / см.: перевод Яргуляна, 1949 – НАИИАНА инд. № 1622.2010.
- ² Гаджиева Ульвия. *Деетнизация кавказских албан в XIX веке*. Баку, 2004, с. 72-73; Мамедова Фарид. *Кавказская Албания и албаны*. Баку, 2005, с. 556-558; Мамедова Фарид. *Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III до н.э. – VIII в.н.э.)*. Баку, 1986, с.238-239.
- ³ Мамедова Фарид. *Кавказская Албания и албаны*, с. 523, 525-527, 530-534; Мамедова Фарид. *Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III до н.э. – VIII в.н.э.)*, с. 217-218; Мамедова Фарид. *Христианство в Кавказской Албании*. Баку, 2003, с. 5-7; Иеромонах Алексий (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*. Баку, 2005, с. 42-58; Услар П. К. *Начало христианства в Закавказье и на Кавказе // Кавказские горы. Сборник сведений. Вып.2. Тифлис, 1869.*
- ⁴ Мамедова Фарид. *Христианство в Кавказской Албании*, с. 5.
- ⁵ Иеромонах Алексий (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 38.
- ⁶ Бархударянц Макар. *Арцах*, часть I, с. 72.
- ⁷ Там же, с. 30.
- ⁸ Там же, с. 131.
- ⁹ Там же, с. 89.
- ¹⁰ Там же, с. 202.
- ¹¹ Там же, с. 277.
- ¹² Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, перевод с армян. К.Патканова. СПб, 1861, часть I, гл. XXVII.
- ¹³ Там же, часть I, гл. XXVII, с. 70-71.
- ¹⁴ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. XXXIII, с. 174.
- ¹⁵ Мамедова Г. Г. *Культовое зодчество Кавказской Албании (IV-XIV вв.)*. Баку, «ЭЛМ», 1997, с. 19; Мамедова Гюльчохра. *Зодчество Кавказской Албании*, с. 19; Иеромонах Алексий (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 87.
- ¹⁶ Бархударянц Макар. *Арцах*, часть I, гл. XXVIII, с. 71-73.
- ¹⁷ Там же, часть I, гл. XXIX, с. 73-76.
- ¹⁸ Тальберг Н. *История христианской церкви*. Москва – Нью-Йорк, 1991, с. 134.
- ¹⁹ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. X, с. 99.
- ²⁰ Услар П. К. *Начало христианства в Закавказье и на Кавказе // Кавказские горы. Сборник сведений. Вып. 2, с. 134-135.*

- ²¹ Мамедова Фарид. *Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III до н. э. – VIII в н. э.)*, с. 196.
- ²² Мамедова Фарид. *Кавказская Албания и албаны*, с. 368.
- ²³ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. XIX, с. 141-143.
- ²⁴ Мамедова Фарид. *Кавказская Албания и албаны*, с. 369 – 370; Мамедова Фарид. *Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III до н.э. – VIII в н.э.)*, с. 207.
- ²⁵ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. XX, с. 145.
- ²⁶ Там же, часть III, гл. XXIII, с. 281; Иеромонах Алексей (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 181.
- ²⁷ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть III, гл. XXIII, с. 280; Иеромонах Алексей (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 181.
- ²⁸ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть III, гл. XXIII, с. 281; Иеромонах Алексей (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 181.
- ²⁹ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть III, гл. XXIII, с. 281.
- ³⁰ Там же; Иеромонах Алексей (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 181.
- ³¹ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть III, гл. XXIII, с. 281; Иеромонах Алексей (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 181.
- ³² Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть III, гл. XXIII, с. 281; Иеромонах Алексей (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 181.
- ³³ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. XX, с. 145-151; гл. XXI, с. 145-146.
- ³⁴ Там же, часть II, гл. XXII, с. 147-148.
- ³⁵ Там же, часть II, гл. XX, с. 145-151; гл. XXI, с. 145 – 146.
- ³⁶ Там же, часть II, гл. XXII, с. 148 – 149.
- ³⁷ Там же, часть II, гл. XXIII, с. 149 – 150.
- ³⁸ Там же, часть II, гл. XXIV, с. 150 -151.
- ³⁹ Там же, часть II, гл. XXVII, с. 157.
- ⁴⁰ Мамедова Г. Г. *Культовое зодчество Кавказской Албании (IV-XIV вв.)*, с. 21; Мамедова Гюльчохра. *Зодчество Кавказской Албании*, с. 20 – 21.
- ⁴¹ Мамедова Г. Г. *Культовое зодчество Кавказской Албании (IV-XIV вв.)*, с. 21; Мамедова Гюльчохра. *Зодчество Кавказской Албании*, с. 21.
- ⁴² Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. XXIX, с. 163, 66, 170; гл. XXX, с. 171; гл. XXXIII с. 177 – 178.
- ⁴³ Там же, часть III, гл. XXXVII, с. 187.
- ⁴⁴ Там же, часть I, гл. VII, с. 7 – 8; Мамедова Г. Г. *Культовое зодчество Кавказской Албании (IV-XIV вв.)*, с. 23 – 24, 43; Мамедова Гюльчохра. *Зодчество Кавказской Албании*, с. 41.
- ⁴⁵ Бархударянц Макар. *Арцах*, примечание 33, с. 405.
- ⁴⁶ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. XXXVII, с. 187; приложение. II, с. 358.
- ⁴⁷ Там же, часть II, гл. XIV, с. 124.
- ⁴⁸ Бархударянц Макар. *Арцах*, часть I, с. 29.
- ⁴⁹ Там же.
- ⁵⁰ Мамедова Г. Г. *Культовое зодчество Кавказской Албании (IV-XIV вв.)*, с. 23 – 24, 43; Мамедова Гюльчохра. *Зодчество Кавказской Албании*, с. 41.

- ⁵¹ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. XXIX, с. 63 – 168.
- ⁵² Там же, часть II, гл. XXXI, с. 171 – 172.
- ⁵³ Там же, часть II, гл. XXXVII, с. 187; приложение. II, с. 358.
- ⁵⁴ Бархударянц Макар. *Арцах*, Часть I, с. 28.
- ⁵⁵ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. XXXIII, с. 174 – 175.
- ⁵⁶ Там же, часть II, гл. XXXIII, с. 177.
- ⁵⁷ Там же, часть III, гл. XXIII, с. 281.
- ⁵⁸ Там же; Иеромонах Алексей (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 181.
- ⁵⁹ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. XXI, с. 146.
- ⁶⁰ Мамедова Фарид. *Кавказская Албания и албаны*, с. 373.
- ⁶¹ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II, гл. XXXIII, с. 177.
- ⁶² Там же.
- ⁶³ Иеромонах Алексей (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 138.
- ⁶⁴ Мойсей Каганкатвацци. *История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века*, часть II гл. XXXVI, с. 186.
- ⁶⁵ Там же, гл. XXXVI, с. 184 – 185.
- ⁶⁶ Там же, часть III, гл. XII, с. 253.
- ⁶⁷ Там же, с. 253 – 254.
- ⁶⁸ Там же, гл. XXIII, с. 282; Иеромонах Алексей (Никоноров). *История христианства в Кавказской Албании*, с. 181.
- ⁶⁹ Бархударянц Макар. *Арцах*, часть I, с. 72.
- ⁷⁰ Там же, с. 28.
- ⁷¹ Там же, с. 30, 131.
- ⁷² Там же, с. 89.
- ⁷³ Там же, с. 102.
- ⁷⁴ Там же, с. 28.
- ⁷⁵ Там же, с. 277.
- ⁷⁶ Там же, с. 29.
- ⁷⁷ Там же, часть II, с. 313.
- ⁷⁸ Там же, с. 315.
- ⁷⁹ Там же, примечание 47, с. 408.
- ⁸⁰ Там же, часть II, с. 272.
- ⁸¹ Там же, с. 277.

SUMMARY

The historical succession of the Albanian historical and literary & ecclesiastical traditions was traced back in this article, based on the "Artsakh" work made by the author of the XIX century Bishop Makar Barkhudaryants. In order to deal with questions related to the Albanian Christian relics, and to the tree of life's particles – the (True) Cross of Jesus Christ adoration to which Albanians saved throughout V-XIX centuries, the author appeals for Moisey Kalankatuyskiy, the Albanian author of VIII century.

The present study allows to clarify dating of certain significant historical events occurred in Albania in VII-VIII centuries: letter of the the Grand Prince

Djevanshir to the Emperor of Byzantine Constantine (between 645 & 660), finding of the tree of life's particles (683, 684), death of Djevanshir (684), assumption of power by prince Varaz-Trdat in Albania (684), visit by Varaz-Trdat to Byzantine (694) & comeback to Albania (699).

The participation of the Albanian patriarchs Zachary I, Ioan I (Ogan), Ukhtanes, Yeliazar (Iliazar) in finding of the tree of life's particles by the Albanian Apostolic Church is clarified in this article, as well as the motion way of the Albanian Christian relics over a period of V-XIX centuries is traced back.

ASERVIREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ISTORIC SUPERIOR DIN URSS INTERESELOR POLITICE (1944-1964)

Valeriu COZMA,

doctor habilitat în istorie,

Universitatea de Stat din Moldova

Adrian DOLGHI,

doctor în istorie,

Universitatea de Stat din Moldova

Sistemul de învățământ în URSS, sub lozincă slujirii cauzei socialismului și comunismului, pe parcursul a șapte decenii de „*construcție a socialismului*” a fost utilizat în calitate de instrument al propagandei și realizării liniei generale a partidului. În Uniunea Sovietică scopul învățământului reieșea nu din interesele societății, ci din cele ale partidului-stat – de a educa cetățeni credincioși partidului și ideologiei marxist-leniniste. În același timp, învățământului istoric i se rezerva un rol special: *istoria și exemplele din istorie trebuie să „înarmeze” studenții cu înțelegerea legilor dezvoltării sociale, să educe în tradițiile revoluționare și muncitoare poporul sovietic, să le educe „un sentiment înalt al patriotismului sovietic”, să educe dorința de a apăra patria socialistă, să lupte cu pătrunderea „ideologiei burgheze” în conștiința elevilor” etc.*¹ Prin urmare, cunoștințele istorice stăteau la baza ideologiei de stat, iar învățământul istoric în această perioadă purta un caracter de clasă.

Un rol important în mecanismul de influență a sistemului administrativ de comandă asupra școlii superioare îl juca Ministerul Învățământului Superior din URSS (creat în 1946)². Ministerul reprezenta organul care determina structura, conținutul, forma de învățământ, contingentul de studenți, condițiile de angajare în câmpul muncii a absolvenților. De asemenea, controla activitatea didactico-științifică a cadrelor didactice. În aceste condiții, procesul restabilirii învățământului istoric superior a însemnat nu doar restaurarea construcțiilor ce au suferit în urma celui de-al Doilea Război Mondial sau edificarea altora noi, ci și refacerea procesului de pregătire a cadrelor în ansamblu, instituirea unui control dur asupra procesului didactic, planificarea și ideologizarea conținutului învățământului istoric superior.

În URSS existau trei nivele ale conținutului învățământului, reprezentând în sine o anumită ierarhie de proiectare a sa: a) *nivelul general al structurii*

teoretice (planul de învățământ); b) nivelul disciplinei de studiu (disciplina și programul de studiu); c) nivelul materialului didactic (literatura didactico-științifică)³. În prezentul articol ne-am propus să analizăm conținutul învățământului istoric superior după aceste nivele în anii 1944-1964, ceea ce ne va permite să elucidăm procesul de aservire a învățământului istoric superior intereselor politice.

a) *Nivelul general al structurii teoretice (planul de învățământ)*. Conținutul și formele învățământului istoric superior din URSS de la sfârșitul anilor '40 – începutul anilor '50 erau determinate de planurile de învățământ din anii 1943, 1947, 1954 la specialitatea *Istoria* pentru institutele pedagogice cu 4 ani de studii (planul universităților era alcătuit pentru 5 ani de studii). Un exemplu al unui astfel de plan ne servește cel al Institutului Pedagogic din Chișinău pentru anul 1948/1949 și al Universității de Stat din Chișinău pentru anul de studii 1948/1949. În plan erau fixate câteva blocuri de discipline: *disciplinele social-politice, psihopedagogice, cursuri istorice, cursuri și seminare speciale*, precum și *cursuri opționale*. Conținutul învățământului, prezentat spre conceptualizare teoretică în planurile de învățământ, obținea concretizare în planurile și conținuturile disciplinelor de studiu.

În planul institutelor pedagogice, blocul disciplinelor social-politice includea *Bazele Marxism-leninismului* (250 ore), *Economia politică* (140 ore), *Materialismul dialectic* (44 ore), *Materialismul istoric* (96 ore). Blocul ideologic constituia în total 530 de ore. În predarea științelor sociale planul prevedea succesiunea: *Bazele marxism-leninismului* se studia pe parcursul semestrelor I-IV, apoi *Economia politică* – în semestrele V-VII și *disciplinele filosofice* în semestrele VI-VIII⁴. Prin Ordinul ministrului Învățământului Superior din URSS din 31 decembrie 1947 se introducea 2 examene la disciplina *Bazele marxism-leninismului*, unul la finele anului întâi de studii (semestrul II), al doilea la finele anului doi de studii (semestrul IV), iar la sfârșitul semestrelor I și III se susținea câte un colocviu la disciplina nominalizată⁵. La sfârșitul studiilor studenții susțineau examenul de stat – *Bazele marxism-leninismului*⁶. Astfel, prin *blocul disciplinelor social-politice* și prin intermediul studierii obligatorii a *disciplinelor marxiste*, puterea promova o politică de ideologizare și politizare a societății. Prin aceasta se atingea scopul educării personalității credincioase idealurilor comuniste, formării istoricilor, capabili să abordeze istoria prin prisma unei singure metodologii – marxist-leniniste.

Din *blocul disciplinelor istorice* studenții institutelor pedagogice studiau *Istoria lumii antice* (186 ore), *Istoria evului mediu* (212 ore), *Istoria modernă* (486 ore) și *Istoria URSS* (612 ore), *Istoria slavilor de sud și de vest* (40 ore), *Studiul izvoarelor istoriei URSS* (102 ore), *Istoria relațiilor internaționale* (36 ore), *cursuri și seminare speciale* în volum de 118 ore⁷. Disciplinele istorice constituiau 1792 ore, *Blocul științelor psihopedagogice* era alcătuit din cursurile *Psihologia* (85 ore), *Pedagogia* (104 ore), *Istoria pedagogiei* (98 ore) și *Igiena școlară* (36 ore). De asemenea, se mai studia *Metodica predării istoriei* (24 ore) și un *seminar special la pedagogie* (36 ore). Disciplinele pedagogice constituiau 383 de ore. Un accent deosebit de mare, în cadrul Institutului Pedagogic, se

punea pe studierea unui șir de discipline filologice: *Limba străină* (68 ore), *Literatura universală* (282 ore), *Limba rusă* (350 ore), *Limba moldovenească* (42 ore), *Literatura rusă* (190 ore), *Literatura moldovenească* (132 ore). Disciplinele filologice constituiau în total 1064 ore. Alte discipline erau reprezentate prin *Bazele dreptului sovietic* (104 ore) și *Educația fizică* (176 ore). Numărul total de ore la patru ani de studii constituia 4049 de ore, din care 13 % reveneau *disciplinelor sociale, disciplinelor pedagogice* – 9,5 %, *disciplinelor istorice* – 44,2 %, *disciplinelor filologice* – 26,3 %, alte discipline – 20 %⁸.

Comparând planul de învățământ de la facultățile de istorie a institutelor pedagogice cu cel de la facultățile universităților observăm că blocul disciplinelor sociale includea *Bazele Marxism-leninismului* (250 ore), *Economia politică* (143 ore), *Materialismul istoric* (76 ore). Blocul disciplinelor ideologice conținând mai puține ore decât în institutele pedagogice (469 ore)⁹.

Dintre științele psihopedagogice, la universități se studia *Pedagogia* (122 ore), *Psihologia* (84 ore) și *Metodica predării istoriei* (126 ore), *Istoria pedagogiei* (98 ore) în total 430 de ore. O altă deosebire a procesului de studiu de la universități este că în cadrul acestor instituții, studenții studiau limbile clasice: *Limba latină* (108 ore); *Limba rusă veche* (60 ore). Totodată, se studia o limbă străină (216 ore), și limba de stat a republicii respective (în RSSM *Limba moldovenească* – 172 ore)¹⁰; În cadrul universităților, în *blocul disciplinelor istorice* erau incluse mai multe discipline, fiecărui curs acordându-i-se un număr diferit de ore, cum ar fi: *Istoria lumii antice* (188 ore), *Arheologia* (50 ore), *Istoria evului mediu* (240 ore), *Istoria țărilor din Orient* (140 ore), *Istoria modernă* (321 ore), *Istoria URSS* (162 ore), *Istoria slavilor de vest și de sud* (36 ore), *Arhivistica* (36 ore), *Istoria unui popor din URSS* (102 ore). De remarcat că în plan, ultimul curs se menționa anume așa, deoarece planul era destinat tuturor republicilor unionale și, prin acest curs, se prevedea studierea istoriei poporului autohton. În cazul RSSM se prevedea studierea istoriei „poporului moldovenesc”, însă cum arată „*Raportul de activitate pentru anii de studii 1948/1949 a Facultății de Istorie și Filologie*” acest curs nu s-a studiat în cadrul Universității de Stat din Chișinău. În anul de studii 1950/51 a fost studiat cursul *Istoria Moldovei*. La universitate se studiau cursuri și seminare speciale cu un volum de 262 de ore¹¹. În total, numărul de ore la cursuri normative și speciale predate la facultățile de istorie din universități constituia 1537 de ore. Numărul total de ore la patru ani de studii (întrucât USM a fost creată abia în anul 1946) constituia 2992 de ore, din care 15,6 % reveneau *disciplinelor sociale, disciplinelor pedagogice* – 14,4 %, *disciplinelor istorice* – 51,4 %, alte discipline – 18,6 %¹².

Disciplinele istorice studiate în cadrul universităților erau mai diverse și numeroase, deși li se oferea un număr mai mic de ore. În ceea ce privește disciplinele ideologice, în cadrul institutelor pedagogice li se oferea un număr mai mare de ore. În cadrul universităților studenții parcurgeau specializarea mai mult în domeniul științelor istorice și a ideologiei, punându-se accent pe pregătirea cadrelor științifice, de partid și propagandistice, iar în cadrul institutelor pedagogice se pune accent pe pregătirea cadrelor didactice pentru școli și a

celor propagandistice. Conform obiectivelor sistemului de învățământ, anume institutele pedagogice și de învățători trebuiau să educe o generație de cetățeni credincioși partidului și conducătorului, maximal executoare în condițiile unui minim de cunoștințe.

În ceea ce privește învățământul universitar, planurile de învățământ al universităților conțineau un număr mai mic de discipline pedagogice, în schimb acordau mai mult timp pregătirii profesionale speciale¹³. La 30 octombrie 1946, Consiliul de Miniștri al URSS a aprobat Hotărârea *Cu privire la studiile la facultățile de istorie a universităților de stat*¹⁴. În conformitate cu această hotărâre, în universități a fost restabilit termenul de studii de cinci ani. Documentul mai prevedea lărgirea și aprofundarea pregătirii teoretice a istoricilor, introducerea predării disciplinelor: *istoria literaturii universale, teoria și istoria dreptului, istoria filosofiei și geografia istorică*¹⁵.

Disciplinele planului de învățământ se împărțeau în cursuri teoretice și practice, iar unele cursuri se predau doar în formă teoretică (*Istoria țărilor din Asia și Africa*). Cursurile speciale în cadrul institutelor pedagogice erau orientate să îmbogățească cultura generală a studenților, iar în cadrul universităților să ofere specializări înguste în diverse probleme.

În luna iulie 1954, Ministerul Învățământului Superior din URSS a aprobat un nou plan de învățământ pentru institutele pedagogice la specializarea *Istoria* cu termenul de studii de patru ani, fiind orientat spre aprofundarea pregătirii profesionale a absolvenților. Conform noului plan se studia separat cursul *Istoria filosofiei* (68 ore), a fost majorat numărul de ore la cursurile: *Istoria lumii antice și Istoria medievală* pe seama micșorării celor de la *Istoria modernă* (la 93 ore), a fost reintrodus cursul *Istoria modernă a țărilor din Asia și Africa* (130 ore de curs). La cursul *Metodica predării istoriei* au fost adăugate teme referitoare la *Constituția URSS*, obținând denumirea *Metodica predării istoriei și a Constituției URSS*, și a fost mărit numărul orelor (166 ore)¹⁶.

Noul plan, deja în perioada poststalinistă, în mare parte, era deosebit – a fost introdus cursul *Istoriografia URSS* (40 ore) în calitate de disciplină obligatorie¹⁷. În așa mod, a fost considerat necesar ca viitorii profesori de istorie și cercetători istorici să studieze nu doar istoria concretă, dar și constituirea ei ca știință, aportul diferitor savanți la evoluția ei, principiile metodologice și specificul metodelor de cercetare. După o perioadă de critică dură a istoriografiei în anii luptei împotriva „cosmopolitismului” a apărut necesitatea de a ordona strict orientarea acestei discipline. În noile condiții, facultățile de istorie întâmpinau dificultăți în predarea *Istoriografiei URSS*: lipseau manualele necesare și specialiștii calificați pentru predarea disciplinei. Echipa, în frunte cu N. Hrușciiov, a considerat însă că nu este necesară predarea acestui curs. Ca rezultat, *Istoriografia istoriei URSS* a rămas doar în planurile de studii universitare, iar în institutele pedagogice din anul 1957 a fost predată doar în calitate de curs opțional, și apare printre disciplinele obligatorii doar în anul 1964¹⁸.

Disciplină de studiu obligatorie din 1954 a devenit *Arheologia*, iar în calitate de curs opțional *Arheologia URSS* (cu activități practice – 100 ore), *Paleografia* (40 ore), *Arhivistica* (40 ore), *Relațiile internaționale* (40 ore) ș.a. Obligatorii la examenele de stat în ambele tipuri de instituții de învățământ au devenit disciplinele *Bazele marxism-leninismului*, *Pedagogia și metoda predării istoriei și constituției URSS*, *Istoria URSS* și *Istoria modernă*¹⁹. Pentru pregătirea profesorului de istorie se prevedeau 3582 de ore de studiu în auditoriu. Dintre acestea 2199 de ore de curs și 1383 de ore practice.

Prin urmare, planul de învățământ din anul 1954 pentru facultățile de istorie a institutelor pedagogice se deosebea de cel din 1947. Deși se păstra studierea *disciplinelor sociale*, se mai introducea discipline istorice noi, ceea ce contribuia la o mai bună pregătire a cadrelor de istorici. O altă modificare a programelor de studii în cadrul tuturor instituțiilor de învățământ superior a avut loc în anul 1956 prin Ordinul Ministerului Învățământului Superior al URSS din 3 iulie 1956 „*Cu privire la predarea în instituțiile de învățământ superior a Istoriei Partidului Comunist al URSS, Economiei politice, materialismului dialectic și istoric*”. În ordin se menționau „lacunele” în predarea disciplinelor menționate și necesitatea ridicării nivelului teoretico-ideologic al predării științelor sociale și se introducea, începând cu anul de studii 1956/1957, în toate instituțiile de învățământ superior studierea a trei cursuri independente: *Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Economia politică, Materialismul dialectic și istoric*²⁰. În același an, prin Ordinul din 19 octombrie s-a introdus în toate instituțiile de învățământ superior, inclusiv la facultățile de istorie, examenul de stat la cursurile „*Istoria PCUS*” și „*Economia politică*”²¹. Aceste modificări erau orientate, în primul rând, spre depășirea cultului personalității lui Stalin, care presupunea excluderea din programele universitare studierea obligatorie a lucrării „*Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Curs scurt*”, și spre ridicarea nivelului pregătirii teoretico-ideologice a tineretului studios.

Alt tip de instituții de învățământ superior în cadrul cărora erau pregătiți istorici marxiști erau institutele de învățători. Planul de învățământ al acestora se deosebea de cel al institutelor pedagogice și era prevăzut doar pentru doi ani de studii. Planul conținea 12 cursuri: *Bazele marxism-leninismului* (250 ore – 12% din numărul de ore în total), *Psihologia* (85 ore – 4,2 %), *Pedagogia* (116 ore – 5,8 %), *Igiena școlară* (18 ore – 1%), *Educația fizică* (100 ore – 5 %), *Istoria lumii antice* (158 ore – 7,94 %), *Istoria medievală* (187 ore – 9,4 %), *Istoria modernă* (250 ore – 12,5 %), *Istoria URSS* (448 ore – 22,5 %), *Metodica predării istoriei* (75 ore – 3,7 %), *Bazele statului și dreptului sovietic* (106 ore – 5,3 %) și *Literatura rusă* (55 ore – 2,7 %), *limba republicii* (în cazul RSSM – *limba moldovenească* – 60 ore), *literatura republicii* (pentru RSSM – *literatura moldovenească* – 80 ore – 3 %) ²². În total, volumul cursului constituia la Institutul de Învățători din Bălți 1988 de ore. Cele mai importante cursuri după volum erau *Bazele marxism-leninismului*, *Istoria modernă* și *Istoria URSS*. Numărul total de ore necesare pregătirii profesorului de istorie în institutele de învățători era de 1949 de ore, din ele ¼

de ore constituiau prelegerile și $\frac{1}{3}$ – orele practice²³. Astfel, institutele de învățatori reprezentau o formă intensivă de pregătire a învățătorilor de istorie pentru clasele 5-7. Aceste instituții de învățământ au existat până în anul 1956, când au fost transformate în institute pedagogice, au fost desființate sau facultățile de istorie au fost transferate la universități sau institute pedagogice, ca în cazul Institutului de Învățători din Bălți, care în anul 1954 a fost transferat la Institutul Pedagogic din Chișinău²⁴.

b) Nivelul disciplinei de studiu (disciplina și programul de studiu). Pe lângă planurile de învățământ o importanță deosebită o aveau programele de studii. Programele de studii din perioada postbelică reflectau conținutul de bază al disciplinelor, tematica lecțiilor cu indicarea numărului de ore pentru fiecare temă. Materialul istoric în conținutul programului de studiu era repartizat sistematic și cronologic. Istoria era prezentată ca evoluție a dezvoltării economice și a relațiilor sociale în diverse țări, epoci, în conformitate cu formațiunile istorice.

Spre exemplu, elaborarea programei la cursul „Istoria URSS” a fost încredințată profesorilor Catedrei Istoria URSS a Universității de Stat din Moscova, care au întâmpinat mari dificultăți în elaborarea acesteia, întrucât era permanent perfectată în conformitate cu noile directive de partid. În pofida acestui fapt, la 25 mai 1949, Ministerul Învățământului Superior din URSS a aprobat Planul-Program și programa cursului *Istoria URSS* pentru universități și institutele pedagogice, care au fost elaborate ținând cont de particularitățile campaniei contra „cosmopolitismului”²⁵. O importanță mare în direcționarea procesului de pregătire a cadrelor de istorici, de asemenea, a avut-o programa la cursul *Istoriografia istoriei URSS*, elaborată de Catedra Istoria URSS a Institutului de Istorie și Arhivistică din Moscova, care determina conținutul și direcția principală a noii discipline.

Ansamblul de discipline, volumul lor, ordinea studierii acestora și formele de control trebuiau nu doar să dea cunoștințe sistematizate, dar și să explice și să convingă viitorii specialiști de corectitudinea politicii interne și externe a partidului conducător, că există un singur partid, o singură ideologie, patrie și popor sovietic. Aceluiași principiu i-a fost subordonată literatura didactico-științifică.

c) Nivelul materialului didactic (literatura didactico-științifică). Cum s-a remarcat anterior, o problemă importantă a științei istorice interbelice și postbelice era elaborarea manualelor, care ar fi corespuns atât științei, cât și deciziilor de partid. Deosebit de „acută” se prezenta problema manualelor de istorie a URSS, al căror conținut a fost refăcut de mai multe ori.

Manualele după care se studia istoria Rusiei în primii ani postbelici erau: „*Istoria Partidului Comunist (al bolșevicilor) din toată Uniunea. Curs scurt*”²⁶, care servea drept suport de curs la „*Bazele marxism-leninismului*”, până în anii '60; și „*Istoria URSS*”, sub redacția lui B. D. Grecov (volumul I) și M. V. Necikina (volumul II), editate în anul 1939 și, respectiv, 1940. Printre autorii manualului figurau istorici renumiți ca: S. N. Balk, C. C. Dmitriev, N. M. Drujinin, M. V. Necikina, V. I. Piceta, L. V. Cerepnin ș.a. Aceste două volume

ale manualului au servit drept bază pentru studierea istoriei Uniunii în universități și institute pedagogice pe parcursul a peste 15 ani. De remarcat că în acest manual, elaborat la sfârșitul anilor 30, abordarea pe formațiuni a istoriei nu este utilizată: Istoria URSS este tratată cronologic, pe secole – din cele mai vechi timpuri până la sfârșitul sec. XVIII – în volumul I; secolele XIX și XX – în volumul II.

Suporturi de curs, corespunzătoare concepției sovietice a științei istorice, devin manualele dedicate istoriei URSS, editate în anii 1956 (volumul I) și 1959 (volumul II)²⁷. Ca și în edițiile antebelice, în aceste manuale istoria poporului rus era abordată în strânsă legătură cu istoria altor popoare. Însă materialul din aceste volume a fost repartizat în corespundere cu periodizarea procesului istoric pe formațiuni. Odată cu editarea volumului II a fost acoperit golul resimțit în literatura științifică sovietică cu privire la istoria Rusiei în perioada 1900-1917. Alte manuale populare în rândurile studenților în anii 40-50 au devenit prelegerile șefului catedrei Istoria URSS a Universității de Stat din Moscova, V. I. Lebedev²⁸, și prelegerile publicate în calitate de suporturi didactice ale Școlii Superioare de Partid de pe lângă CC PC(b) din toată Uniunea. În 83 de teme, publicate în blocuri separate în anii 1944-1946, se reflecta istoria URSS din cele mai vechi timpuri până în anul 1934. O importanță mai mare pentru procesul didactic l-au avut temele dedicate secolului XX, întrucât un manual pe această perioadă până la sfârșitul anilor 60 nu a existat. Un alt suport pentru studenți a fost manualul la disciplina „*Istoriografia rusă*” al lui L. N. Rubenștein²⁹. Primul manual universitar de *Istorie a URSS în „epoca socialismului”* a fost publicat în anul 1957, sub redacția lui M.P. Kim³⁰.

Un neajuns al manualelor și suporturilor didactice era faptul că acestea nu ofereau posibilitate studenților să lucreze cu izvoarele, textele documentelor, hărțile etc. Acest lucru îi împiedica pe tinerii istorici să-și dezvolte aptitudinilor creative și le promova încrederea în tot ce era publicat în edițiile oficiale. Într-o măsură oarecare acest gol a fost înlăturat prin editarea, la începutul anilor '50, a unui șir de cărți de lectură, crestomații, *practicumuri*. Spre exemplu, setul de manuale și suporturi didactice la disciplina „*Istoria lumii antice*” arăta în felul următor: Бокщанин А. Г. Древняя Греция и древний мир. Курс лекций, прочитанный в Высшей партийной школе при ЦК ВКП(б) (М., 1950); Авдиев В. История древнего Востока. (Л., 1953); Древний Восток. Книга для чтения. / Под ред. В. В. Струве (М., 1953); Древний Рим. Книга для чтения. / Под ред. С. Л. Утченко. (М., 1950); Древняя Греция. Книга для чтения. / Под ред. С. Л. Утченко и Д. П. Калистратова (М., 1954) și altele.

La istoria medievală se utiliza manualul în două volume de istorie medievală, sub redacția lui E. A. Kosminski și S. D. Scazkin³¹, elaborat de savanții Institutului de Istorie al Academiei de Științe din URSS și Universității de Stat „M.V. Lomonosov” din Moscova. În afară de aceasta, studenții utilizau *Crestomația la istoria medievală*, sub redacția lui S.D. Scazkin, în trei volume³². În ceea ce privește manualele la istoria modernă, până la sfârșitul anilor '50, au

fost pregătite suporturile metodice sub redacția savanților I. Galkin și E. Efimov, F. V. Potemkin și A. I. Molok, A. L. Narociniți și B. F. Porșnev, N. E. Zastekner și V. M. Hvosťov. Aceste suporturi de curs aveau structură diferită și unele dintre ele erau destinate universităților, altele – institutelor pedagogice³³. A fost publicat, de asemenea, manualul de Istorie a Asiei și Africii, sub redacția lui I. M. Reisner și B. K. Rubțov³⁴.

În așa mod, manualele și suporturile de curs, elaborate în anii '30-'50, erau orientate nu doar spre formarea convingerilor ideologice, dar și spre trezirea interesului față de istorie, analiza și interpretarea aprofundată a evenimentelor. Popularitatea mare a acestor manuale este demonstrată de reeditarea a numeroase ediții. Totuși, în majoritatea instituțiilor de învățământ superior din URSS, literatura științifică era insuficientă. De exemplu, în anul 1947, la Institutul Pedagogic, volumul II al manualului *Istoria URSS*, editat sub redacția academicianului M. V. Necikina, se găsea în bibliotecă doar în două exemplare, la istoria URSS în secolul XX erau într-un număr mic doar lecțiile Școlii Superioare de Partid³⁵. O situație asemănătoare era și în alte instituții de învățământ superior. Astfel, în anii '40 principala sursă de cunoștințe pentru studenți rămăneau orele de curs și prelegerile profesorilor.

Analizând conținutul învățământului istoric superior în anii '40-'50 observăm două trăsături importante ale societății sovietice: *interacțiunea puterii cu știința istorică și legătura strânsă dintre ideologie și istorie*, iar uneori și confundarea acestora. În pofida spațiului mare pe care îl ocupau disciplinele ideologice, facultățile de istorie pregăteau printre cadrele de partid și propagandiști – specialiști în domeniul științei istorice. Cunoștințele și deprinderile profesionale obținute în cadrul facultăților de istorie le permiteau studenților să activeze atât în domeniul învățământului, cât și al științei. Totuși, politica unică de stat în domeniul învățământului superior s-a transformat în întreaga URSS în cultul „adevărului” unic, convenabil statului sovietic. Pe mulți ani teza despre „esența de clasă a științelor umanistice” a devenit determinantă în cadrul pregătirii cadrelor în sistemul învățământului superior sovietic. O astfel de orientare politică a dus la îndepărtarea științei și învățământului sovietic de valorile general-uman, din start condamându-l la izolare și stagnare. Planurile de învățământ, programele de studii, materialele didactice și manualele universitare trebuiau să corespundă întocmai obiectivului general de partid „construcția comunismului”, *pregătirea specialiștilor pentru educarea omului sovietic*.

Note:

¹ Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. – М., 1968, с. 7

² Культурное строительство СССР. – М., 1956., с.316.

³ Сластенин В.А., Капирин В.П. Психология и педагогика. – М., 2001, с. 190

⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova (AN RM), F.2991, inv.5, d.26, f.91-93.

⁵ Ibidem, d.25, f.157.

⁶ Ibidem, d.26, f.91-93.

⁷ Ibidem.

⁸ Calculele sunt efectuate de autori după sursa: AN RM, F.2991, inv.5, d.25, f.157; d.26, f.91-93.

⁹ AN RM F.3186. inv.1. d.39, f.19-20.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Calculele sunt efectuate de autori după sursa: AN RM F.3186. inv.1. d.39. f.19-20.

¹³ Преподавание отечественной истории в университетах России: прошлое и настоящее. – Москва-Урал, 1999, с.147-148.

¹⁴ Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции. – М., 1948. -С.17.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ AN RM. F.2991, inv.5, d.94, f.53.

¹⁷ Мельникова Ольга Михайловна. Научные школы в археологии (Автореферат диссертации на соискание ученой степени исторических наук). Ижевск 2004, с.35.

¹⁸ Из истории Исторического факультета МГУ // <http://www.hist.msu.ru/Admin/history.htm>

¹⁹ Ibidem.

²⁰ О преподавании в вузах СССР Истории Коммунистической Партии СССР, Политической Экономии, Диалектического и исторического материализма // Высшая Школа. Основные постановления, приказы и инструкции. Москва, 1957, с. 80-82.

²¹ О государственных экзаменах по общественным наукам. Приказ Министра высшего образования от 19 октября 1956 г. №813. // Ibidem, p.82.

²² ANRM, F.3143, inv.1, d.20, f.1.

²³ Ibidem.

²⁴ Бырка Г. И. Подготовка кадров высшей и средней квалификаций в МССР. Кишинев, 1981, с. 5.

²⁵ Преподавание отечественной истории в университетах России..., с. 152-153.

²⁶ История Всесоюзной коммунистической партии (большевиков): Краткий курс. / Под редакцией Комиссии ЦК ВКП(б), Одобрено ЦК ВКП(б), 1938 г. – М.: ОГИЗ – Госполитиздат, 1946.

²⁷ История СССР. Т.1 С древнейших времен до 1861 г. Первобытно общинный и рабовладельческий строй. Период феодализма / Под ред. М.В. Нечкиной, Б.А. Рыбакова, А.А. Новосельского, А.В. Фадеева, А.В. Черепнина (отв. ред.), В.И. Лебедева. – М., 1956; История СССР. Т.2 1861-1917 гг. Период капитализма. / Под ред. Л.Н. Иванова, А.А. Сидорова (отв. ред.), В.К.Яцунского. -М., 1959.

²⁸ Лебедев В.И. История СССР до XIX века. Лекции, прочитанные на историческом факультете МГУ (в сжатом изложении). – М., 1939.

²⁹ Рубинштейн Н. Л. Русская историография. М., 1940; Рубинштейн Н. Л. Русская историография. М., 1941.

³⁰ История СССР. Эпоха социализма (1917-1957 гг.): Учебное пособие. – М., 1957. Редакционную комиссию издания составили: М.П. Ким (отв. ред.), Л.С. Гапоненко, Э.Б. Генкина, А.П. Кучкин, Ю.А. Поляков, А.А. Сидоров, М.И. Стишов. Пособие написали: М.П. Ким, О.Н. Чаадаева, Г.Н. Голиков, Д.А. Чугаев, Ю.А. Поляков, М.И. Стишов, А. А. Матюгин, Э.Б. Генкина и др.

³¹ Е.А. Косминский, С. Д.Сказкин. История средних веков. М., 1952.

³² Хрестоматия по истории средних веков. Под редакцией Сказкина С.Д. и Грабянского Н., Москва. 1938.

³³ Vezi: Историография истории Нового времени стран Европы и Америки. Учеб. пос. для вузов/А.В. Адо, И.С.Галкин, И.В.Григорьева, Под ред. И.П.Дементьева. М., 1990. с.21.

³⁴ Новая история стран зарубежного Востока. Т. 1. Под ред. И. М. Рейснера к Б. К. Рубцова. М. 1952; Новая история стран зарубежной Азии и Африки. Л. 1959.

³⁵ AN RM, F.1961, inv.1. d.6, f.6.

SUMMARY

This article is dedicated to the study of higher historical education content in USSR. Author comes to conclusion that higher historical education in USSR was passive to political interests of the party state. The main goal of higher historical education was preparation of historical staff, propagandists, ideologists which have to educate the „soviet man”.

The unique policy of state in higher education domain converts whole USSR in worship of unique “truth” acceptable to soviet state. The thesis about “rank essence of liberal arts” become determinant inside of staff preparation. This interpretation had conditioned the elimination of science and soviet education from common human education blaming it from the start to isolation and stagnation.

UN ORAȘ DISPĂRUT – TÂRGUL MEDIEVAL ȚUȚORA

Vasile IUCAL,
Muzeul de Istorie
și Etnografie, Ungheni

Pe malul drept al Prutului, la est de fosta capitală a Țării Moldovei, orașul Iași, în pitoreasca luncă a râului, se află străvechea localitate Țuțora. Neîndoielnic, este vorba de o rămășiță a vechii vămi, sat, târg și oraș, situat în epoca medievală pe ambele părți ale bătrânului fluviu (pe partea stângă a Prutului așezarea se întindea de la marginea sudică a Ungheniului actual până la Valea Mare).

Investigațiile de teren, deocamdată, destul de sărace, efectuate pe teritoriul fostei localități, cât și în împrejurimi, relevă o populare a locului încă din prima epocă a pietrei¹, apoi și în celelalte etape ale epocii respective², ajungându-se ulterior ca locul să fie populat în perioada nouă a pietrei, în precucuteni (prima jumătate a mileniului IV)³, continuându-se cu eneoliticul, cultura Cucuteni-Tripolie,⁴ după care a urmat epoca de tranziție la bronz și bronzul târziu, cultura Nouă⁵.

Pe malul de vest al Prutului, la Chipirești, la Holboca, în Lunca Țuțorii, în perimetrul localității, dar și la est de râu, pe teritoriul satelor Buzduganii de Sus și Valea Mare, s-au găsit numeroase vestigii din epoca fierului, Hallstatul timpuriu și La Tene, secolele XII-II î. Hr.⁶ Pe aceeași vatră a satului, pe partea stângă a Prutului, au fost depistate numeroase fragmente ceramice de pe câteva așezări antice târzii, cultura Sântana de Mureș-Cerneahov, secolele III-IV d. Hr.,⁷ iar pe malul opus s-au descoperit urme ale unei așezări din epoca feudalismului timpuriu, secolele VIII-IX, de tip Dridu, precum și din veacurile XV-XVIII,⁸ dovedindu-se, astfel, locuirea intensă aici din timpuri imemorabile.

Întemeierea Țuțorii nu a fost întâmplătoare. Locul oferea mari oportunități pentru practicarea agriculturii (fertila luncă a Prutului fiind bogată în pământ arabil și pășune), cât și pentru comunicare, cea din urmă premisă fiind caracteristică regiunii încă din antichitate, șesul Prutului constituind o importantă arteră de circulație ce lega porturile Mării Negre cu adâncul teritoriului getic⁹.

După instituirea dominației tătărești, în anii 1241 și 1242, asupra teritoriului dintre Carpați și Nistru, regiunea e străbătută de Marele Drum Comercial Tătăresc. Mărfurile orientale erau preluate din porturile nordice ale Mării Negre, care străbăteau ținuturile tătărești, urmând cursul Nistrului în sus. Cu puțin timp

înainte de 1402, drumul care lega China cu țările din Europa Centrală s-a modificat, trecând deja pe la Lăpușna, Iași, Suceava etc. La mijlocul sec. al XVII-lea pe acest „drum moldovenesc” din nou au apărut schimbări. De la Tighina o arteră a acestuia se desprindea, îndreptându-se spre vest, de-a lungul Bâcului, trecând pe la Rădenii Vechi și Rezina, de unde cobora spre Prut. O altă ramură a aceleiași rute venea încoace pe la Lăpușna. Joncțiunea se făcea la Țuțora, după care se mergea spre nord, trecându-se prin Iași și Suceava, de unde o parte din mărfuri plecau spre Halici, Podolia și Polonia, ajungând tocmai la Marea Baltică. De acolo, pe acest vestit „drum moldovenesc”, caravane încărcate cu cereale, vin, sare, ceară, miere, urmate de turme, cirezi și herghelii se întorceau spre Caffa, Cetatea Albă și Chilia¹⁰. De-a lungul întregului itinerar se observă o aglomerare de sate, iar așezările străbătute cunosc o evoluție economică ascendentă.

Apropierea imediată de târgul Iași, cât și așezarea la un vechi vad al Prutului, a făcut ca respectiva arteră comercială să treacă pe la Țuțora, probabil până la formarea Țării Moldovei, iar statutul de vamă să-i fie acordat încă de cei dintâi voievozi, fapt care a determinat, mai târziu, evoluția locului în unul din cele mai importante centre economice, strategice și administrative medievale așezate pe râul Prut.

Originea numelui Țuțora este incertă.

Constantin G. Giurescu presupune că ar putea proveni de la o persoană¹¹. De aceeași părere este și cercetătorul D. Ciurea, afirmând, cu referire la un document din 1471, că ar fi vorba de un oarecare Țoțor¹².

Istoricul Al. Boldur, căutând să argumenteze etimologia denumirii *Brodnicilor*, a neamului care a populat regiunea la începutul veacului al XII-lea, crede că *Brodî* sau *Brudî* ar fi fost denumirea inițială a Țuțorii, interpretând astfel greșit aceeași sursă de la Ștefan cel Mare din 1471, în care locul apare menționat prin sintagma „u Cocori ni brody”¹³.

În ce ne privește, suntem de părere că toponimul în cauză denotă o caracteristică a locului, *țuțuroi* însemnând în graiul popular *șiroi de apă* sau chiar *nămol*¹⁴.

Tocmai pentru rolul avut în trecutul Moldovei, dar mai ales al zonei în care se află, cronicile l-au consemnat frecvent.

Prima sa atestare documentară se conține într-un act din 5 aprilie 1448¹⁵. După cum era de așteptat, statutul inițial sub care apare este cel de vad și vamă domnească la trecerea Prutului, în calea amintitului drum comercial. Mențiunea este prilejuită de scutirea de vamă «*la vadul de la Țuțora*», acordată Mănăstirii Pobrata de către domnitorul Petru Aron, unchiul lui Ștefan cel Mare.

Același domnitor, la 25 august 1454, facilitează din nou trecerea vămii la «*vadul Țuțorii*» călugărilor de la Mănăstirea Moldovița¹⁶.

Un privilegiu asemănător acorda Ștefan cel Mare Mănăstirii «*Înălțarea Domnului*» de la Neamț. La 1 aprilie 1470, cele trei măji (pescari) ale acesteia urmau să nu plătească vamă nicăieri, «*nici la Țuțora*»¹⁷.

În fine, la 15 august 1471, marele voievod acorda o altă scutire de vamă Mănăstirii Pobrata. Pentru grâul și mierea trimise la Chilia în schimbul peștelui adus de acolo, carele nu trebuia să dea nici la nic un groș «*la Țuțora, la vad*»¹⁸.

Cu siguranță, alături de vechiul târg al Iașului, Țuțora a jucat un rol important destul de timpuriu în popularea regiunii, satele fiind atrase de oportunitățile economice oferite de ea, dar și de Marele Drum care trecea prin regiune. După cum reiese din câteva relatări – una din 23 iulie 1557, alta din 10 mai 1582 – Țuțora a evoluat în așezare rurală.

Adevărata sa evoluție economică s-a produs însă odată cu stabilirea definitivă, la mijlocul secolului al XVI-lea, a capitalei țării la Iași. Acum domnitorii constată că Țuțora este importantă strategic pentru cetatea de scaun. Ea este amplasată geografic la gura unui larg defileu, care, din partea de răsărit, asigură accesul spre capitală. De aici, de pe șleahurile Prutului, a Cullii și Lăpușnii, se abăteau de obicei năvălirile tătare, turcești și căzăcești. De aceea, Țuțora, cu marea sa câmpie, capabilă să găzduiască însemnate contingente militare și așezată la poarta de dealuri Cristești-Tomești, este transformată în *braniște* domnească (de la slavonul *braniti*, a împiedica, a opri)¹⁹, adică *opritură*, loc menit adunării celor trebuincioase întreținerii curții domnești.

De asemenea, locul este prielnic în aspect natural. Apa Prutului are calități curative²⁰, iar imensa câmpie este umedă și deci favorabilă atât pășunatului, cât și agriculturii, în general.

Farmecul acesteia, bunăoară, îl copleșesc pe călătorul italian Cornelio Magni, care relatează, la 1672, că «*Pentru primirea sultanului (domnitorul moldovean – n.n.) a ales o câmpie făcută anume pentru acest scop, alcătuită dintr-un mare amfiteatru rotund, cu un diametru de aproximativ douăzeci de mile în lungime și înconjurată de dealuri line, având în spate munți înalți. Era scaldată de râul Prut care, curgând în albia sa destul de regulată, uda una din laturile ei. Pe această pajiște întinsă, iarba era tot atât de verde în luna august ca în Italia în luna mai... Această frumoasă câmpie oferea o bună pășune pentru toți caii întregii armate*»²¹.

Datorită priveliștii pitorești, dar și pentru poziționarea sa strategică, curtea domnească a decis să transforme Țuțora în loc de refugiu pe timp de pace, cât și atunci când asupra capitalei se abăteau diferite pericole: războaie sau epidemii, așa cum s-a întâmplat, de exemplu, pe timpul lui Gheorghe-vodă Ghica, în 1737, când domnitorul își muta curtea la Țuțora «*pentru a se feri de ravagiul ciumei din Iași*», iar în vara anului următor «*ca să se mai răcorească de boală*»²².

Prin urmare, un pas următor întreprins de domnie întru organizarea Țuțorii a fost instituirea aici a unei *reședințe domnești temporare*.

O primă relatare în acest sens face cronicarul Grigore Ureche, care susține că în septembrie 1552, boierii țării l-au asasinat pe domnitorul Ștefan-vodă, fiul lui Petru Rareș, aflat «*la podul de la Țuțora*»²³.

În sprijinul aceleiași afirmații vine și mulțimea de documente emise aici, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în special pe timpul lui Petru Schiopul, Gheorghe Duca, Vasile Lupu ș.a.²⁴

Aflarea în calea Marelui Drum Comercial, statutul de vamă și vad, de braniște și reședință domnească, fac locul atrăgător pentru meșteșugarii și negustorii care au legătură directă cu transportul. Aici vin sătenii din împrejurimi pentru a-și vinde produsele, cumpărând în schimb unelte de lucru și alte mărfuri de care au nevoie. Țuțora devine atractivă economic, sporind astfel popularea așezării. Sunt premise care, la răscrucea veacurilor XV-XVI, au determinat evoluția vechii vămi și trecătoare la Prut în calitate de *târg* (*torg*, în slavă însemnând așezare sau loc unde se făcea schimbul de mărfuri), în Evul Mediu. Noțiunea în cauză este, de fapt, sinonim a celei de *oraș*. În orice caz, în privința Țuțorii, aceste două noțiuni, în diferite documente, se interferează.

Dacă datele oferite de matricolele universității din Krakowia (Polonia) sunt exacte, atunci existența orașului Țuțora poate fi constatată deja în veacul al XV-lea, între anii 1403 și 1505, pe când în cadrul acestei instituții, printre 18 studenți originari din orașele Moldovei, figura și un «*Johannos Stanislai de Thutzora*» (Țuțora)²⁵.

Cu siguranță, orașul Țuțora exista în anul 1606, când îl vedem figurând în Catastiful orașelor moldovene, alcătuit de Miron Costin,²⁶ consemnare care ne face să credem că e apogeul dezvoltării sale ca centru urban.

Pe harta lui Reichersdorf, întocmită în a doua domnie a lui Petru Rareș (1527-1538), localitatea apare în calitate de târg. E adevărat că acesta o numește «Lasti»,²⁷ dar lucrul poate fi ușor înțeles pentru epoca medievală, când, din deficiențe de cunoaștere a limbii, asemenea confuzii par aproape firești.

O carte de danie de la Constantin-vodă Movilă este însă cât se poate de precisă când constată existența «*târgului Țuțora*» la 11 august 1611²⁸. Se pare că documentul care face o atare mențiune este și ultimul, căci niciodată ulterior nu vom mai întâlni așezarea fixată cu statutul de «târg».

Într-o relatare din anul 1661, emisarul turc Evlia Celebi, aflându-se în trecere prin Moldova, vorbește de existența orașului Țuțora. Descrierea călătorului este cea mai completă și, deocamdată, singura în măsură să ofere o imagine cât de cât proximă în privința Țuțorii medievale.

Astfel, spune călătorul turc: «*Negustorii și călătorii veniți din orașul Iași, cât și cei ce se îndreaptă într-acolo, poposesc în acest orașel. Deoarece acest oraș se află pe malul râului Prut, – după un obicei din vechime, aici se percep toate plățile vamale... În timpurile vechi, acest orașel Țuțora, a fost oraș portuar... Actualmente, aceasta este o așezare, asemănătoare unui orașel. Aici sunt o sută de case, două biserici și circa 50 de băcănii*»²⁹.

Se poate înțelege, prin urmare, din cele afirmate mai sus, că orașul Țuțora a existat cu certitudine, pe care călătorul turc o mai constata la mijlocul veacului al XVII-lea.

Evoluția Țuțorii de la statutul de vad și vamă la cel de așezare urbană, în mod sigur, a trebuit să fie asigurată, pe lângă condițiile deja amintite, de o organizare administrativă și economică corespunzătoare. Această sarcină a revenit în mare parte domnitorului, căci, lucru știut, toate târgurile și orașele moldovene în epoca medievală au fost așezate pe pământ domnesc, constituind proprietatea acestuia.

În privința Țuțorii o atare relație este indiscutabilă, existența sa fiind certificată chiar de cele dintâi documente referitoare la trecutul său.

Astfel, *târgul* sau *orașul* era supus total domniei. Voievodul asigura locuitorilor urbei liniștea și posibilitatea de a face negoț pe o suprafață mai mare. În schimb, orașenii plăteau diferite dări și îndeplineau anumite lucrări în folosul domniei.

Trăitorii târgurilor moldovene nu au fost doar negustori și meșteșugari, mai ales în faza incipientă a așezărilor respective, ci și agricultori; ei cultivau pământul, aveau prisăci, iazuri, vii, păduri, mori, creșteau, îndeosebi, animale ș.a. De aceea, în afară de vatră, orașul poseda mult pământ agricol, care constituia «*hotarul*» său³⁰.

Pe lângă «*hotar*» însă, deoarece aici exista o reședință temporară domnească, Țuțora mai avea și «*ocol*», din care făceau parte mai multe sate vecine. La fel ca și târgul, «*satele de ocol*» erau proprietăți domnești și, prin urmare, erau supuse târgului prin voința domniei, depinzând de curtea domnească de aici. Locuitorii lor trebuiau să facă aprovizionarea acestuia cu cele necesare: alimente, furaje, să îndeplinească lucrări de construire și întreținere a clădirilor, prisăcilor, iazurilor, să îndeplinească transporturi etc.³¹

Ocolul Țuțorii este amintit pentru prima oară într-un act de danie de la Constantin-vodă Movilă, datat cu 30 august 1611. Documentul surprinde momentul când domnitorul scotea „satul Dănășenii (Dănușenii), ce a fost ascultător de ocolul târgului Țuțora” din componența ocolului, donându-l „*pentru slujbă credincioasă*” lui Toader stolnic³².

La fel proceda și Vasile-vodă Lupul în anul 1644, scoțând din „*ocolul Țuțorii*” seliștea Ursăști pe Prut, dăruind-o lui Andoca³³.

Acestea sunt singurele surse care amintesc de ocolul Țuțorii. Importanța lor constă în faptul că ele permit să întrevădem, cu destulă exactitate, mărimea teritorială a respectivei structuri.

În acest sens, credem că Țuțora a avut, la început, un ocol neobișnuit de mic în comparație cu alte structuri similare.

De regulă, numărul satelor unui ocol în epoca medievală a variat între 12 și 17³⁴. La începutul secolului XVII însă, ocolul Țuțorii nu cuprindea mai mult de 3-4 localități, căci așezările pe care cei doi domnitori le scoteau din componența ocolului la 1611 și 1644, Dănușenii și Ursăștii (Valea Mare), nu numai că erau vecine imediate ale acestuia, dar constituiau și limitele de nord și, respectiv, de sud ale ocolului în cauză. Mai sus de Dănușeni, pe Prut, începând cu Ciureștii și Unghenii, urmau satele răzășești³⁵. La sud, mai jos de Ursăști, erau Dăienii și Morenii, ca și Țuțora, posesiuni domnești ascultătoare de *Morile din Iași*³⁶. La est, toate satele răzășești, iar la vest exista marele ocol domnesc al orașului Iași. Astfel, Ursăștii, Dănușenii și Țuțora însăși au fost localitățile cuprinse inițial în fostul ocol al acestui târg.

Numărul limitat de așezări incluse în ocolul respectiv se datorează, credem, atât caracterului temporar de reședință domnească pe care a avut-o Țuțora, cât și aflării sale în imediata vecinătate a reședinței de bază domnești, orașul Iași, cu ocolul său deja amintit.

În aceeași ordine de idei, la fel de importantă ni se pare întinderea Țuțorii ca așezare umană.

Fapt e că cele dintâi documente referitoare la trecutul Țuțorii nu conțin mărturii clare despre amplasarea sa, acestea amintind doar o formulă generală – „Țuțora pe Prut”. Când vorbim însă de așezarea concretă a localității, avem în vedere, în primul rând, amplasarea acesteia în raport cu râul Prut.

În acest sens, cercetări recente privind istoria localităților de pe cursul Prutului mijlociu arată că amplasarea lor pe ambele maluri ale râului a fost o realitate aproape axiomatică³⁷. Tocmai de aceea, reieșind din firescul situației, numeroase surse scrise nici nu au recurs la detalieri de dislocare, limitându-se la sintagma generală „pe Prut”. Excepții au fost doar cazuri speciale de hotărnicie sau precizare a hotarelor satelor, când situația a impus asemenea concretizări.

Un hrisov de la Mihai-vodă Racoviță, care descria exact desfășurarea moșiei Țuțora în anul 1720, nu lasă nici un dubiu în privința așezării localității pe ambele părți ale Prutului³⁸. Aceeași situație este prezentată de un document de la Grigore Ghica-vodă din 1738³⁹.

Mai mult, unele surse documentare lasă să se înțeleagă că pe aceeași moșie au existat, concomitent, pe partea dreaptă a Prutului – vatra satului Țuțora, iar pe cea stângă – cea a târgului sau orașului Țuțora. Printre asemenea relatări se numără și cea deja amintită, a călătorului turc Evlia Celebi din anul 1661, care, după ce arată că de la Iași a ajuns „la un mare râu Prut”, pe malul căruia „se află satul Țuțora ..., bine aranjat”, cu „o mare mănăstire”, unde „toți necredincioșii care vin din ținuturile căzăcești, se opresc, deoarece la acest sat există trecătoarea peste râu”, spune că pârălăbul nu le-a permis să poposească aici, obligându-i îndată să traverseze fluviul, unde se află „orașul Țuțora”, despre care notează scurt, dar plastic, că acesta este lipsit de faima sa de altădată și că „până în timpul de față (1661 – n.n.) aici se văd clar rămășițele palatelor dărămate, mănăstirilor, piețelor și străzilor”⁴⁰.

O altă însemnare aparține Principelui Iacob Sobieski, care, în calitate de însoțitor al regelui polon în campania militară în Moldova împotriva turcilor, din anul 1686, nota astfel itinerarul parcurs de armata polonă: „Marți, 13 august ..., ne-am oprit la Zagarancea, pe Prut. Miercuri, 14 august, am pornit dimineața, ne-am oprit la Țuțora... Vineri, 16 august, regele a trecut pe celălalt mal de cum s-a luminat și a pornit spre Iași... Sâmbătă, 17 august, dimineața, regele a trecut din nou râul și s-a întors la Țuțora”⁴¹.

În aceeași ordine de idei se înscriu și câteva relatări din care desprindem că la Țuțora a existat și un depozit domnesc.

La 1625, bunăoară, se amintea de un Avraam de Țuțora, pivnicierul domnesc⁴², după care, la începutul veacului al XVIII-lea, era menționat un Ali Aga, păzitor al „hambarului celui împărătescu de la Țuțora”⁴³. Existența hambarului domnesc la Țuțora este atestată și în 1738⁴⁴.

La rândul său, un călător turc prin Moldova anului 1740 susținea că: „Pe drumul din Iași spre Hotin, pe malul Prutului, se află Țuțora – hambarul de grâne a armatei otomane. Acolo sunt adunate rezervele de făină cumpărate din Rumelia și regiunea Dunării. La Țuțora sunt aduse pe apă...”⁴⁵.

Un cronicar din secolul XVIII, referindu-se la venirea vizirului turc în Moldova, în 1715, era mai precis în detalii privind dislocarea aceluia depozit, arătând că demnitarul „...au trecut pe la Iași și au trecut pe la Țuțora, pe cea parte de Prut (pe partea stângă – n. n.), la hambar, și au mersu la domnul și sau împreună”⁴⁶, lucru din care se poate înțelege cu ușurință amplasarea târgului omonim pe malul stâng al Prutului, așa cum îl fixa în notele sale Elvia Celebi la mijlocul veacului al XVII-lea.

Această certitudine este susținută de un șir de surse cartografice, între care amintim de harta lui Dimitrie Cantemir⁴⁷, de cea a geografului francez I. B. d'Anville, întocmită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁴⁸, de harta unui anonim german de pe la 1730, pusă în circuitul științific de I. Lepsi în anul 1933⁴⁹, și, mai ales, de harta lui Bauer, întocmită în anul 1774⁵⁰.

De asemenea, nu este mai puțin important să se observe că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după ce vechiul târg decăzuse, pe locul lui se constata satul Țuțora Veche⁵¹, apelativul din urmă venind să constituie nimic altceva decât o reminiscență a așezării urbane de altădată, în timp ce localitatea omonimă de pe partea opusă a Prutului începu să fie numită Țuțora Nouă, lucru convențional, căci, de fapt, ambele așezări aveau o vârstă identică.

Mai sus am văzut o serie de premise care au contribuit la evoluția Țuțorii de la simplu vad, la vamă, apoi așezare rurală și, în sfârșit, reședință domnească, cu toate atribuțiile ce reies dintr-un asemenea statut.

Sigur, aceste condiții au avut o influență benefică nu numai asupra locului, dar și a zonei în genere, ele contribuind, așa cum s-a spus deja, prin dezvoltarea schimbului de produse dintre localnici și călătorii care străbăteau *marele drum*, la o prosperare economică, și, prin urmare, la o creștere demografică în regiune. Cum însă orice lucru, pe lângă aspecte pozitive are și părți negative, la fel și aceste împrejurări, care au dat naștere uneia dintre puținele așezări urbane aflate pe Prut de-a lungul istoriei, au condiționat, în virtutea unor împrejurări nefaste ale timpului, decăderea și, până la urmă, dispariția târgului medieval Țuțora.

Fără îndoială, evoluția ascendentă a localității s-a produs atâta timp cât Țara Moldovei a avut parte de pace. Odată însă cu intensificarea – la răscrucea secolelor XVI-XVII – a tendinței de întărire a dominației otomane în Țările Române, cu pătrunderea tătarilor nogai în Bugeac și a înăspririi luptei acestora cu polonii și cazacii zaporojeni, situația țării s-a înrăutățit. În consecință, din cauza pericolului constant, „Drumul moldovenesc” se transformă în itinerar de jaf și război, periculos deci circulației mărfurilor. De aceea, călătorii nu-l mai urmează obligatoriu, ci sunt nevoiți să-și devieze direcția. Astfel, ei nu mai coboară spre Chilia și Cetatea Albă direct de la Țuțora în jos, pe la Lăpușna, ci merg spre răsărit, pe la Rezina, de-a lungul râului Bâc, trecând pe la Chișinău și Tighina, de unde apucă calea porturilor amintite și a Crimeii. Acum, din aceeași cauză, decade și celălalt târg, Lăpușna, așezat pe linie cu târgul Țuțora în direcția sud-est⁵², iar lunca Prutului se transformă, pentru mai bine de două secole, în „șleah al oștii”⁵³.

În consecință, târgul Țuțora, cu statutul său de reședință temporară domnească, dar și de pavază în fața Iașului din partea de răsărit, cu întinsa și bogata sa câmpie, devenise, încă de pe la jumătatea secolului al XVI-lea, locul unor numeroase și importante evenimente din istoria Moldovei medievale.

Încoace, după trecerea Dunării, pe amintitul *șleah al oștii*, țineau calea turcii. Pe Prutul de sus, pe direcția aceluiași *șleah*, coborau oștile polone. Pe drumul *lipcanilor*, hoardele tătarilor lituanieni, iar pe *șleahul Cului* – cazacii zaporojeni.

Astfel, unul dintre primele evenimente petrecute aici a fost groaznică asasinare, în septembrie 1552, de către boierii țării, a domnitorului Ștefan-vodă, fiul lui Petru Rareș, zicând cronicarul că „Noaptea cu toții (boierii – n.n.) s-au ridicat la podul de la Țuțora și i-au tăiat ațele cortului asupra lui Ștefan-vodă și cu multe răni pătrunzându-l, au murit, după ce a domnit doi ani și patru luni”⁵⁴.

În anul 1581, se bat aici lăpușnenii răzvrățiți împotriva lui Iancu-vodă Sasul. Răsculații sunt învinși, iar pretendentul la tron se înecă în Prut⁵⁵.

Peste șase ani, în septembrie 1587, are loc bătălia dintre Petru-vodă Schiopul și cazacii, veniți la Țuțora pentru a-l înscăuna pe Ioan, zis Potcoavă⁵⁶.

Tot aici, în 1595, se ciocnește armata moldo-polonă cu cea turco-tătară⁵⁷. Un «război mare la Prut, pe drumul Iașului», este semnalat în anul 1618,⁵⁸ iar în septembrie 1620 câmpia Țuțorii este teatrul unei confruntări sângeroase dintre oștile moldo-polone și tătărești. Războiul s-a dat pentru scoaterea țării de sub dominația otomană. Rezultatul a fost groaznic. Domnitorul Moldovei Gaspar-vodă Crazziani și Zolkiewski, hatmanul leșesc – omorâți, iar țara prădată⁵⁹.

În anul următor, 1621, pentru a se răzbuna, leșii intră în Moldova, o pradă până la Iași, incendiază orașul, după care își așază tabăra la Țuțora, de unde trec prin foc și sabie împrejurimile⁶⁰.

În 1633, pentru a-l mazili pe Moise-vodă Movilă, la Țuțora se așază oastea tătară⁶¹.

Aceiași tătari, întorcându-se din expediția lor asupra Poloniei, în anul 1649, pe la Rezina și Brătuleni, pe drumul zis *al lipcanilor*, au jefuit crud satele din valea Prutului, așezate în preajma Țuțorii⁶². Domnitorul țării, Vasile Lupul, a fost nevoit să întreprindă măsuri drastice întru a-i izgoni din Moldova. În anul următor însă, aceștia, hotărând să se răzbune pe demnitarul moldovean, au revenit însoțiți de cazaci, instalându-se la Țuțora, de unde și-au revărsat mânia asupra regiunii⁶³. Același lucru s-a întâmplat în anul 1658, când liniștea țării a fost tulburată de oștile lui Calga-sultan, venit la Țuțora pentru a-l scoate din scaun pe Ghica-vodă⁶⁴. O mare oaste turcească, în frunte cu însuși sultanul, aflată în trecere spre cetatea polonă Camenița, a poposit aici în anul 1672, astfel încât, de frică, satele se bejeniseră din *șleahul oștirii*⁶⁵. În 1675, turcii revin la Țuțora și-l mazălesc pe Dumitru-vodă Cantacuzino⁶⁶. La rândul său, regele polon, Ioan Sobieski, își așază armata la Țuțora în campania sa împotriva turcilor din anul 1686. După cum relatează în jurnalul său inginerul militar Philippe le Masson Du Pont, Sobieski alege locul din superstiție, cunoscându-l după «lunga rezistență pe care a opus-o acolo Zolkiewski (bunicul său – n.n.) împotriva unui mare număr de turci și tătari»⁶⁷. «Această câmpie a Țuțorii – susține același Du Pont – mai

este cunoscută și datorită faptului că fusese punctul de întâlnire a diferitor hoarde tătărești, când aceștia își porneau incursiunile în Polonia»⁶⁸. Memorialistul francez arată că un alt compatriot de al său, Dalerac, autor al unei *Istории secrete*, auzise deseori vorbindu-se de câmpia Țuțora din care regele polon dorea să facă un oraș pe malul Prutului, după cheful său⁶⁹. Nu se știe dacă planului lui Sobieski i-a fost sortit să se împlinească, dar în tratatul de la Carlowitz, din anul 1699, printre cetățile Dubnița și Soroca, pe care polonezii erau somați să le părăsească, figura și cetatea Țuțora⁷⁰.

Și în veacul al XVIII-lea, de la un capăt la altul, locul a fost supus expedițiilor și războaielor pustiitoare. Perpetuarea unei asemenea situații s-a răsfrânt în cel mai nefast mod asupra Țuțorii și regiunii în genere.

Bunăoară, în anul 1596 erau raportate pierderi de acte, făcându-se referință la războiul din anul precedent, dintre poloni și turco-tătari „când s-au turburat țara, când a venit hanul la Țuțora”⁷¹. Un călător francez spunea la 1770 despre satul din ocolul Țuțorii, Dănuțeni, că ar fi fost dărâmat de hanul tătarilor din Crimeea, Ghirai⁷². Răzeșii din satul Gângurești, mai sus de Țuțora, la fel mărturiseau, în anul 1680, despre urmările venirii la Țuțora, în anul 1650, a cazacilor și tătarilor că „uricele și zapisele de moșie le-au pierit când a fost pradă cea mare de tătari în zilele lui Vasile Lupu”⁷³. La fel mărturiseau și țărani din Ungheni, în anul 1706, motivând lipsa documentelor „că au pierit când au venit Kunițki cu cazacii asupra țării”⁷⁴. Despre aceeași campanie tătaro-cazacă de la Țuțora cronicarul Miron Costin spunea că „satele, orașele, toate arzându și prădându, cu acea vrăjmășie era tătarii asupra țării”⁷⁵. Relatări de acest gen sunt numeroase. Cert însă este că războiul de la 1650, prin care Hatmanul cazacilor Bogdan Hmelnițki dorea să capete mâna Ruxandei, fiica domnitorului moldovean Vasile Lupul, pentru feciorul său, Timuș, a dus la ruinarea târgului Țuțora, situație din care așezarea nu a avut să-și mai revină niciodată. Relatarea este făcută de același călător turc Evlia Celebi, care, referindu-se la tabloul văzut în trecerea sa pe aici la 1661, susținea că: «Până în timpul de față aici se văd clar rămășițele palatelor dărâmate, mănăstirilor, piețelor și străzilor. Odată însă, pe timpul cuceritorului Bagdadului, sultanului Murad al IV-lea, oștile cazacilor răzvrățiți și ale Moldovei s-au luptat între ele. Spre dimineață, când domnitorul Moldovei, Lupul-bei (Vasile Lupul – n. n.) începea să biruie, asupra celor aflați în luptă s-au năpustit, iuți ca vântul, tătarii și au făcut un așa măcel, încât, până în timpul de față, oasele necredincioșilor stau grămezi în jur... După aceasta, hoardele tătare, dând focului amintitul oraș Țuțora, cu mare pradă s-au întors în Crimeea»⁷⁶.

Niciodată, ulterior, Țuțora nu a mai fost menționată cu statut de târg sau oraș, iar amintirea de la 1699 în tratatul de la Carlowitz a cetății Țuțora, credem, sublinia, mai degrabă, semnificația strategică a locului de bază militară, decât sensul în sine a unei atare fortificații. Poziția de loc strategic⁷⁷, vamă⁷⁸ și reședință temporară domnească⁷⁹ Țuțora și-a păstrat-o și pentru veacul al XVIII-lea.

În anul 1735, Grigore Ghica-vodă se afla cu toată oastea aici pentru a se feri de primejdia nemților,⁸⁰ iar în 1738 același domnitor s-a reșezat la Țuțora din cauza ciumei care bântuia în Iași⁸¹.

În vara lui 1711, în timpul campaniei de la Prut, aici și-a instalat tabăra Petru cel Mare, țarul rus, întâlnindu-se cu Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei⁸².

În anul următor, prin poruncă turcilor, Prutul a fost curățat de la vărsarea sa în Dunăre până la Țuțora, făcând aici hambare pentru depozitarea pâinii aduse de la porturile Mării Negre, pentru aprovizionarea cetăților din nordul Moldovei⁸³.

Din a doua jumătate a secolului în cauză, rușii au fost cei care au bătătorit frecvent marea și mănoasa câmpie, oferind relatări și impresii despre această așezare, acum sat cu numele de Țuțora Veche⁸⁴.

Deși, din când în când, domnitorul scoate câte o bucată de pământ din „hotarul domnesc”, dăruind-o unor boieri credincioși,⁸⁵ în decursul acestui secol, locul a continuat să fie *braniște domnească*⁸⁶.

Potrivit datelor recensământului populației din anul 1774, *ocolul braniștii* de la Țuțora încadra 13 sate: Țuțora Veche, Țuțora Nouă, Oprîșani, Moreni, Costuleni, Prisăcani, Dănuțeni, Ungheni, Mânzâteștii Vechi, Bogdănești, Titieni, Frăsinești și Măcărăști⁸⁷. Tot atâtea erau la 1803⁸⁸.

După 1812, autoritățile ruse au păstrat *ocolul braniștii*, lărgindu-l semnificativ pe partea dreaptă a Prutului – până la 30 de sate⁸⁹. Din păcate, printre acestea nu figura Țuțora însăși, lipsă care, credem, s-ar fi putut datora faptului că ambele sate: Țuțora Veche și Țuțora Nouă, constituiau proprietatea unuia dintre cei mai bogați boieri moldoveni la acea vreme, a vistiernicului Iordache Balș.

Satul Țuțora Nouă își continuă existența și astăzi, acesta constituind comuna cu același nume de pe partea dreaptă a Prutului.

Cât privește Țuțora Veche, descendenta înfloritorului târg de altădată de pe malul stâng al râului, a dispărut în prima jumătate a secolului al XIX-lea, printre ultimele sale amintiri documentare fiind un testament de la 1822.

Nu cunoaștem exact cauzele dispariției sale. Putem presupune însă, cu anumită doză de certitudine, că motivul a fost anexarea teritoriului Moldovei dintre Prut și Nistru la Imperiul rus în anul 1812. Anume ei, locuitorii Țuțorii, care au găzduit aproape un secol pe moșia lor trupele ruse, fiind obligați, așa cum o făceau la 1774,⁹⁰ să îndeplinească numeroase prestații față de armata imperială dislocată aici în cadrul repetatelor războaie ruso-turce, au simțit ca nimeni alții, pe propria piele, ce înseamnă stăpânire rusească. Probabil, nedorința acestora de a trăi sub noul regim, a impus plecarea lor peste Prut, pe cealaltă parte de moșie.

Altă cauză care rezidă din urmările aceluiși rapt s-a datorat faptului că la mijlocul secolului XIX, moșia Țuțora Veche, a cărei proprietar era marele latifundiar moldovean Alecu Balș, după o îndelungată perioadă de înflorire, s-a pomenit într-o gravă situație economică. După anul de tristă pomină, 1812, Rusia a închis vama și trecerea de la Țuțora, transferând-o la Sculeni, apoi Dănuțeni și, în fine, la Ungheni. Singura speranță de a evita ruinarea, Alecu Balș o vedea în trasarea pe aici a viitoarei căi ferate Chișinău-Iași, căci cine alții decât locuitorii Țuțorii înțelegeau mai bine avantajele găzduirii unei mari căi de circulație?

Lupta pentru direcționarea viitoarei căi ferate pe urmele marelui drum de altădată a fost aprigă, iar metodele utilizate diverse: de la trafic de influență, relații personale de amicitie la vârf, până la bani. Nu doar marele latifundiar nădăjduia într-un deznodământ fericit al visului său, dar și toți locuitorii Țuțorii

Vechi, ai Buzduganilor și Dănuțenilor, toate proprietăți ale aceluiași boier, situate compact în jurul satului reședință. Când alegerea, potrivit proiectului de landșaft, a căzut pe Ungheni, pe acolo pe unde proprietarul acestuia, M. Buznea, nu depuse pic de efort de a atrage importanta construcție, dezamăgirea pentru cei de pe moșia Țuțorii a fost profundă, iar urmările dezolante...

În consecință, Alecu Balș a decis să vândă moșia, iar locuitorii satelor sale au preferat să-l urmeze pe proprietățile sale de la Ciuciulea (Iași)⁹¹. Așa se explică faptul că în vechiul sat de români Buzdugani, de pe moșia Țuțorii, după plecarea băștinașilor, la finele veacului XIX s-au așezat ucrainenii veniți din regiunea Hotinului.

Că existența în preajma Ungheniului actual a unui oraș medieval numit Țuțora nu este un mit, vorbesc și relatările lui Zamfir Arbore, făcute în cunoscutul său «Dicționar geografic al Basarabiei» în temeiul unor informații furnizate de autoritățile locale la 1904, care, cunoscând situația, susțineau că: „...între acest sat (Dănuțeni, astăzi cartier în partea de sud a or. Ungheni – n.n.) și Valea Mare există până acum rămășițele unei cetăți vechi; ruinele sunt chiar pe malul Prutului”⁹².

Neîndoielnic, martorii oculari de la începutul secolului trecut vorbeau de urmele cetății Țuțora, atestată documentar și propusă spre evacuare, precum am văzut, alături de Dubnița și Soroca, de turci în tratatul de la Carlowitz în anul 1699⁹³. Nu cunoaștem, deocamdată, mărimea sau arhitectura acesteia. Ținând cont însă de faptul că în Evul Mediu, Prutul nu a fost un râu de hotar, asemănător Nistrului, nu credem că Țuțora a fost o cetate clasică, asemănătoare Hotinului, Sorocii sau Tighinei. Cu siguranță, se avea în vedere mai mult semnificația strategică a locului însuși, sau, cel mult, o fortificație militară tradițională din pământ, cu șanț de apărare și ceva elemente din piatră, dacă ținem cont totuși și de statutul de reședință domnească a așezării. De asemenea, locul aflării sale precise este incert, lucru care urmează a fi stabilit prin cercetări arheologice viitoare.

Note:

¹ N. Moroșan, O fibulă particulară germanică din epoca imperialo-romană găsită în Basarabia, în *Arhivele Basarabiei*, 1935, nr. 1-4, p. 196.

² S. Covalenco, Repertoriul arheologic al raionului Ungheni, în *Pyretus, buletinul Muzeului de Istorie și Etnografie Ungheni*, 2006, nr. 2, p. 35 (în continuare S. Covalenco, *Repertoriul arheologic...*); V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, 1985, vol. I, p. 92 (în continuare V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic...*).

³ V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic...*, vol. I, p. 174, vol. II, p. 437.

⁴ Ibidem, vol. I, p. 174.

⁵ Ibidem, vol. II, p. 437.

⁶ Ibidem, vol. II, p. 437, 439.

⁷ Idem, p. 439; S. Covalenco, V. Bicbaev, Contribuții la constituirea repertoriului arheologic al raionului Ungheni, în *Pyretus, buletinul Muzeului de Istorie și Etnografie Ungheni*, nr. 2, p. 48-49.

⁸ V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic...*, vol. II, p. 438.

⁹ Gh. Postică, O monedă din bronz a orașului Byzantion descoperită la Sculeni, raionul Ungheni, *Revista arheologică*, Chișinău, 1993, nr. 1, p. 127.

- ¹⁰ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1997, p. 58 (C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene...*).
- ¹¹ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene...*, p. 325.
- ¹² D. Ciurea, Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, Iași, 1977, tom. XIV, p. 126 (D. Ciurea, *Anuarul A.D. Xenopol...*).
- ¹³ Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, p. 112.
- ¹⁴ *Arhivele Basarabiei*, 1933, nr. 2, p. 79.
- ¹⁵ I. Caproșu, P. Zaharciuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, Iași, 1999, vol. I, p. 8 (*Documente Iași*).
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 10.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 14.
- ¹⁸ *Documenta Romaniae Historica, seria A, Moldova*, București 1976, vol. II, p. 258.
- ¹⁹ *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 385 (*Letopisețul Țării Moldovei*); Vezi și R. Rosetti, *Cronica Bohotinului*, București, 1905, p. 4.
- ²⁰ *Călători străini despre țările române*, București, 1980, vol. VII, p. 302 (*Călători străini...*).
- ²¹ *Ibidem*, p. 551.
- ²² *Ibidem*, p. 459. Vezi și D. Ciurea, *Anuarul...*, p. 147.
- ²³ *Ibidem*, p. 85.
- ²⁴ *Documente privind istoria României, seria A, Moldova, veacul XVI, vol. III*, p. 194 (DIRA); Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, Iași, 1907, vol. IV, p. 271; *Documente Iași*, vol. I, p. 61.
- ²⁵ Miron Costini, *Chronicon Terrae Moldavicae ab Aarone Principe*, ed. Eug. Barwinski, București, 1912, p. VII.
- ²⁶ *История народного хозяйства СССР до 1812 г.*, Кишинев, 1976, p. 176.
- ²⁷ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene...*, p. 325.
- ²⁸ DIRA, *veacul XVII, vol. I (1601-1605)*, București, 1959, p. 31.
- ²⁹ Эвлия Челеби. *Книга путешествия*. Вып. I Земли Молдавии и Украины. М. Наука. 1961, p. 494 (Эвлия Челеби. *Книга путешествия...*).
- ³⁰ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene...*, p. 144-145.
- ³¹ *Ibidem*, p. 146-147.
- ³² DIRA, XVII, vol. III, p. 31.
- ³³ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. II (1621-1652), București, 1959, p. 343 (CDM).
- ³⁴ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene...*, p. 147.
- ³⁵ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. IV, Chișinău, 1986, p. 100 (MEF); vezi și V. Iucal, *Ungheniul Medieval*, în *Pyretus*, buletinul Muzeului de istorie și etnografie Ungheni, nr. 2, Ungheni, 2006, p. 75.
- ³⁶ *Documente Iași*, vol. II, p. 336.
- ³⁷ V. Iucal, *Ungheniul medieval*, în *Pyretus*, nr. 2, Ungheni, 2005, p. 72-78.
- ³⁸ *Uricarul*, vol. I, p. 370.
- ³⁹ *Arhivele Basarabiei*, nr. 1, 1930, p. 487.
- ⁴⁰ Эвлия Челеби. *Книга путешествия...*, p. 494.
- ⁴¹ *Călători străini...*, vol. VII, p. 424-425.
- ⁴² *Călători străini...*, vol. VII, p. 424-425.
- ⁴³ *Cronica anonimă a Moldovei*, București, 1975, p. 79.
- ⁴⁴ *Arhivele Basarabiei*, nr. 1, 1930, p. 487.
- ⁴⁵ *Восточные источники по истории народов юго-восточной и центральной Европы*. Т. I. Москва, 1964, p. 170.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 86.
- ⁴⁷ G. Vâlsan, Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir, în *Memoriile Academiei Române*, secțiunea istorie, tom. VI, seria III.
- ⁴⁸ T. G. Bulat, Moldova dintre Prut și Nistru după harta geografului francez I. B. d'Anville, în *Arhivele Basarabiei*, nr. 4, 1929, p. 4.
- ⁴⁹ I. Lepsi, O hartă manuscrisă a regiunilor românești, în *Arhivele Basarabiei*, nr. 1, 1933, p. 257.

- ⁵⁰ Muzeul Național de Arheologie și Istorie, F. Stampe și hărți, d. 1047.
- ⁵¹ MEF, vol. VII, p. I, Chișinău, 1975, p. 197.
- ⁵² A. Eșanu, V. Eșanu, *Moldova medievală, structuri executive și ecleziastice*, Chișinău, 2002, p. 113-120; pentru problema în cauză vezi și I. Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii 30 ai sec. al XIX-lea*, Chișinău, 1999, p. 84, 108.
- ⁵³ *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 286.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 85.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 112.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 115.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 137.
- ⁵⁸ CDM, vol. I, p. 411.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 154-157.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 160.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 190.
- ⁶² *Ibidem*, p. 192.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 198.
- ⁶⁴ *Ibidem*, p. 238-240.
- ⁶⁵ *Ibidem*, p. 286; vezi și *Călători străini...*, vol. VII, p. 253.
- ⁶⁶ *Ibidem*, p. 296.
- ⁶⁷ *Călători străini...*, p. 300.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 279.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 300.
- ⁷⁰ *Cronici turcești privind țările române*, extrase, vol. III, București, 1980, p. 200.
- ⁷¹ DIRA, XVI, vol. IV, pp. 147, 206.
- ⁷² *Călători străini...*, vol. X, p. I, p. 298 (este vorba de Krâm Ghirai, han al tătarilor din Crimeea în 1758-1764, 1766-1769, iar devastările la care se referă autorul au avut loc, probabil, în 1768, la începutul războiului ruso-turc din 1768-1774).
- ⁷³ *Uricarul*, vol. XII, p. 80.
- ⁷⁴ V. Iucal, *Documente privind istoria orașului Ungheni*, Ungheni, 2004, p. 37.
- ⁷⁵ *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 199, 200.
- ⁷⁶ Эвлия Челеби. *Книга путешествия...*, p. 494.
- ⁷⁷ Grigore Ghica-vodă, de exemplu, își așeza oastea la Țuțora în anul 1736, spre a o fieri de primejdia nemților, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 452.
- ⁷⁸ *Călători străini...*, vol. X, p. I, p. 189-192.
- ⁷⁹ *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 459, vezi și D. Ciurea, *Anuarul A.D. Xenopol...*, p. 147.
- ⁸⁰ *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 385.
- ⁸¹ *Ibidem*, p. 459.
- ⁸² Despre întâlnirea celor doi demnitari de stat la Țuțora în anul 1711 vezi *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 382; M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, Iași, 1878, vol. III, p. 46; *Походный журнал Петра I-го*, Санкт-Петербург, 1854, p. 49.
- ⁸³ *Ibidem*, p. 412.
- ⁸⁴ *Călători străini...*, vol. X, p. I, p. 48, 50.
- ⁸⁵ *Uricarul*, vol. I, p. 370; *Arhivele Basarabiei*, Chișinău, 1930, nr. 1, p. 487.
- ⁸⁶ *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 385.
- ⁸⁷ MEFi, vol. VII, partea I, Chișinău, 1975, p. 197 (MEF).
- ⁸⁸ *Uricarul*, vol. VIII, p. 350.
- ⁸⁹ *Труды Бессарабской Губернской Ученой Архитектной Комиссии*, Кишинев, 1907, p. 105-109.
- ⁹⁰ În anul 1774, bunăoară, Țuțora Veche, împreună cu satele Ungheni și Mânzâteștii Vechi, era pusă la dispoziția feldmareșalului armatei ruse în Moldova, Rumeanțev, MEF, vol. VII, p. I, p. 197.
- ⁹¹ Atmosfera trăită pe moșia Țuțorei de pe malul stâng al Prutului după 1812 este bine relatată de către D. C. Moruzi în romanul *Pribegi în țară răpită*, Iași, 1912.
- ⁹² Z. Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, Chișinău, 2001, p. 87.

⁹³ Arheologii de pe ambele maluri ale Prutului au întreprins câteva acțiuni de cercetare a locului. Pe malul drept al râului, pe lângă numeroase vestigii antice, la locul numit *Cotul lui Dogdan*, la circa 4 km nord-vest de actualul sat Țuțora, istoricii ieșeni au identificat de mai mult timp o bogată așezare feudală din sec. XV-XVIII, cu elemente din veacurile VIII-IX de tip Dridu. Se presupune că aceasta ar fi vatra târgului medieval Țuțora. Din cauza lipsei de fonduri însă cercetările au fost stopate, iar descoperirile făcute, nu oferă, deocamdată, certitudinea unor concluzii certe.

Același lucru se întâmplă pe partea stângă a Prutului. Aici lucrurile sunt însă mai complicate, căci, pe lângă lipsa banilor, din cauza hotarului de stat și a reticenței responsabililor însărcinați cu paza acestuia, accesul la locul posibilei amplasări a fostului târg este interzis.

În anul 1994 a fost investigat perimetrul locului din afara fâșiei de hotar, descoperindu-se rămășițe ale câtorva așezări Sântana de Mureș-Cemeahov. Bineînțeles, cercetările fiind de suprafață, așteptările nu s-au împlinit. Neîndoielnic însă, noi investigații, bine organizate și conjugate ale cercetătorilor de pe ambele maluri ale Prutului, vor limpezi lucrurile în ceea ce privește destinul târgului medieval Țuțora.

SUMMARY

The communication is dedicated to the historian past of the medieval setting of strategic importance from the branch of Prut – Țuțora, situated on the famous Moldovan commercial way, that bounds China with the Central Western European countries. There are underlined different aspects regarding evolution of the Țuțora documentary attested in 1448, from a rural bounder setting to a urbane one, instituting here the royal braniste and of a temporary royal residency. Medieval Țuțora represented also a place where took place different politic and military collations, being feudatory to expeditions and ravaging wars, that had a bad thrown back upon the perspective of its historic development. Ruining, Țuțora lost from the second half of the XVII th Century, its statute of a town being transformed in a rural place.

ISTORIA UNEI SCRISORI A LUI DIMITRIE CANTEMIR

Victor ȚIRCUN,
doctor in istorie,

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice

În cadrul unei vizite oficiale efectuată în Republica Moldova în luna februarie curent, ministrul Afacerilor Externe al Federației Ruse, dl Serghei Lavrov, a transmis Moldovei, în numele țării sale, un cadou de mare valoare – copiile manuscriselor lui Dimitrie și Antioh Cantemir, care se păstrează în arhivele rusești. Printre ele să află și o copie a scrisorii domnitorului moldovean adresată vechiului său prieten conte de Chatoneve, pe care-l cunoștea încă din timpul vieții și activității sale în Istanbul.

Din start merită de menționat faptul că acest document este aproape necunoscut pentru cercetătorii care se ocupă cu studierea biografiei lui Dimitrie Cantemir și moștenirii lui epistolare. Totodată, va fi incorect să afirmăm că el nu a fost pus în vizorul istoricilor și n-a trecut prin mâna lor. Încă la finele anilor '80 ai secolului trecut autorul acestei publicații l-a depistat și l-a copiat din Arhiva Politicii Externe a Imperiului Rus din or. Moscova¹.

Documentul dat prezintă un manuscris din trei pagini, întocmit în limba latină și semnat de Dimitrie Cantemir. Locul eliberării scrisorii este indicat orașul Petropoli, adică Sankt-Petersburg, și datat cu 2 decembrie 1722.

Păstrarea acestui document în cadrul fondului „Relațiile Rusiei cu Moldova și Valahia” este absolut ocazională, deoarece după conținutul său nu are nici o atribuție la Țara Moldovei sau Țara Românească. În afară de aceasta, este greșit determinată data scrisorii menționate. Probabil, cel care a catalogat documentul nu cunoștea prea bine scrisul lui Dimitrie Cantemir și în loc de anul 1721 a scris anul 1722. Afirmațiile noastre sunt justificate, în primul rând, prin analiza vizuală a caracterului cifrelor scrise. Astfel, prima și ultima cifră a anului notat sunt identice, iar transcrierea cifrei doi diferă. Un alt argument în folosul constatării noastre este legat de faptul că la 2 decembrie 1722, Dimitrie Cantemir nicidecum nu putea fi prezent în Sankt-Petersburg, deoarece, în timpul respectiv, el, fiind grav bolnav, se afla în sudul țării, în orașul Astrahan². Mai mult decât atât, conținutul scrisorii și problemele abordate în ea nicidecum nu puteau să-l preocupe pe Dimitrie Cantemir în decembrie 1722. Apariția acestui document,

adresat diplomatului francez, are preistoria sa și este strict legată de relațiile dintre frații Antioh și Dimitrie Cantemir, cum ar fi încercările celui din urmă să-l elibereze pe fratele mai mare din Istanbul, din mâinile osmanilor.

Trecerea lui Dimitrie Cantemir în anul 1711 de partea rușilor și participarea la acțiunile militare deschise împotriva turcilor au pus în mare pericol atât viața capuchehaiului, cât și a rudelor sale, aflate la Istanbul. Imediat ce informația despre alianța domnitorului moldovean cu Petru I a ajuns la urechile sultanului Ahmed al III-lea, a fost dată dispoziția de a-l găsi și aresta pe Antioh Cantemir. Astfel, grație legăturilor sale vechi la curtea sultanului și susținerii prietenilor, Antioh a scăpat de arest și pedeapsă. În schimb, mulți ani la rând, el s-a aflat sub permanent pericol de a deveni victima răzbunării osmanilor, fără o perspectivă de a obține vreo funcție în administrația locală, pentru a-și putea întreține familia și a duce un mod de viață decent. Este puțin probabil că în această perioadă, destul de dificilă pentru ambii frați, putea să existe între ei o corespondență deschisă ori secretă.

Merită de menționat că în primii ani după refugiul său în Rusia, numeroasele griji privind crearea condițiilor necesare pentru familia sa la noul loc de trai, problemele legate de starea sănătății copiilor și soției și, în fine, moartea acesteia, toate luate împreună nu i-au permis lui Dimitrie Cantemir să se ocupe nemijlocit de soarta fratelui său, rămas la Istanbul, unde acela „mai e în viață, dar totuși moare, deoarece, având de achitat o amendă mare, i s-a ordonat să nu apară niciodată pe străzi și nici din casă să nu iasă...”, nici la biserică să nu meargă³. Rarele știri despre situația din familia lui Antioh, care se afla în arest la domiciliu, le primea prin intermediul rudelor și corespondenților săi din Moldova, Valahia și Transilvania⁴. Din păcate, odată cu începerea războiului dintre Turcia și Austria (1716-1717), corespondența s-a întrerupt, reînnoindu-se abia spre sfârșitul anului 1717. În afară de problemele familiale mai exista și o altă cauză obiectivă care împiedica eliberarea lui Antioh din captivitate – frecventele absențe din țară ale țarului Petru I, care vizita statele europene, fiind în fruntea celei de-a doua Marii ambasade. Însă odată cu reîntoarcerea în țară a monarhului rus, în noiembrie 1717, planurile lui Cantemir referitoare la eliberarea fratelui său au căpătat un contur real. La sfârșitul anului, el îi trimite țarului o scrisoare primită de la Antioh din Constantinopol. În afară de nenorocirile trăite de Antioh și familia sa din momentul trecerii lui Dimitrie Cantemir de partea rușilor – pierderea averii, achitarea necondiționată a unor sume enorme de bani funcționarilor turci, aflarea ani buni în arest la domiciliu, Dimitrie Cantemir menționa următoarele: „Rog Maiestatea Voastră Țarul milostivire mare și îndurare să-i acordați și o pomană măcar o dată pe an pentru ajutorarea lui... Mai rog să-mi permiteți să-l răpesc pe fratele meu cu familia sa din Țarigrad (Istanbul – V.Ț.) și să-l aduc sub protecția măreață a Preamăritului Țar...”⁵.

Scrisoarea nu numai că a ajuns în mâinile țarului, ci a și servit drept temei pentru emiterea unui ordin secret pentru Dimitrie Cantemir și alți demnitari în care se cerea să fie prezentate eventualele posibilități de soluționare a problemei în cauză. În consecință, principele moldovean a început să întrețină o

corespondență intensă cu șeful departamentului rus de politică externă, cancelarul Gavriil Golovkin, și cu secretarul cabinetului cancelariei țariste, Aleksei Makarov. Într-un răvaș din ianuarie 1718, Dimitrie Cantemir anunța: „Măria Sa Țarul mi-a permis să-l eliberez pe fratele meu din captivitatea turcească, însă pentru aceasta ar trebui să mă aflu mai aproape de Polonia sau de Transilvania, de unde aş putea să-i scriu mai des și să primesc răspunsuri de la el, și să discut cu el modalități de eliberare. Din această cauză, rog pe Maiestatea Voastră să-mi dea scrisori de recomandare către prietenul nostru vechi și bun, ambasadorul francez din Olanda, domnul de Chatcove (Chatoneve – V.Ț.). De asemenea, și către Măria Sa regele Franței. Fratele meu s-ar elibera mai ușor fără ajutorul meu, dar cu ajutorul corăbiilor regale franceze, care, în momentul de față, circulă liber la Țarigrad și înapoi...”

Întrucât această eliberare este un lucru complicat, e clar că fără o sumă mare de bani este imposibil de realizat, din această cauză rog pe Maiestatea Sa să-mi faceți o pomană cât Dumnezeu va da în inima Măriei Voastre...”⁶. Ideea răpirii principelui Antioh din capitala Imperiului Otoman era, în principiu, aprobată și susținută de țar, însă metodele de efectuare a acesteia, propuse de Dimitrie Cantemir, și, mai ales, dorința lui de a pleca în țările europene, au fost categoric respinse de monarh.

Ulterior, mai bine de trei ani, Dimitrie Cantemir nici n-a îndrăznit măcar să abordeze, în discuțiile cu țarul, subiectul eliberării fratelui său. Abia după ce și-a schimbat esențial statutul său de aflare în Rusia, cununându-se cu principesa Anastasia Ivanovna Trubețkaia și înrudindu-se cu vițe importante din boierimea rusă, fiind ridicat la rangul de consilier secret și având și un loc în Senatul Guvernator, el a cutezat să revină asupra acestui subiect. Drept argument a servit scrisoarea trimisă de Antioh către Petru I: „Preaputernicule și preamilstivule Stăpâne Țar, după plecarea fratelui meu să slujească Măriei Voastre Țarul vă aduc la cunoștință că mai-marii țării în care mă aflu au o ură veșnică față de mine. Din cauza aceasta nu am posibilitatea să obțin vreo funcție sau vreun rang pentru a duce un trai normal. Din cauza urii și disprețului lor am ajuns la o sărăcie lucie. De aceea mă închin în fața Măriei Voastre cu toată dragostea, implorând milostivenie în numele Domnului și rugându-Vă să-mi dați măcar ceva pentru hrana cea de toate zilele. Din partea mea, mă oblig să slujesc Maiestatei Voastre, cu credință câte zile voi mai avea”⁷. Câteva luni în șir Cantemireștii au asaltat cu răvașe cabinetul secretarului A. V. Makarov, așteptând însă zadarnic un răspuns⁸. Pierzându-și răbdarea și alegând un moment mai potrivit, în vara lui 1721, Dimitrie Cantemir revine iar la planurile sale de eliberare a fratelui său din Constantinopol și strămutarea acestuia, împreună cu familia, în Rusia, scriindu-i și țarului. Dar și această scrisoare a rămas fără răspuns⁹. În următorul său răvaș, datând din septembrie 1721, principele Cantemir descrie noi versiuni și modalități de înfăptuire a planului de eliberare:

„Preaputernicule și preamilstivule Stăpâne Țar:

1. Sărmanul fratele meu își duce viața la Constantinopol într-o sărăcie cumplită, iar în februarie curent a scris o scrisoare către Măria Voastră în care a descris nenorocirea care l-a lovit și cu smerenie a rugat Măria Voastră să vă

îndurați de el și să-l ajutați ca să aibă hrana cea de toate zilele, dar la aceasta (scrisoare – V.Ț.) nu a fost nici o rezoluție.

2. Mi-a mai scris că dacă Maiestatea Voastră Țarul, cu milostivitatea Voastră, i-ați plăti o soldă anuală, atunci el vă va sluji cu devotament atâta timp cât va sta la Constantinopol, în așa fel ca nimeni, în afară de Maiestatea Voastră, rezidentul și eu, să nu aștepte vreodată.

3. De asemenea, promite că, dacă Maiestatea Voastră va pofti, poate să afle, după împrejurări și posibilități, unele secrete și lucruri care se pot întâmpla la Poarta Otomană și care ar putea fi de folos Măiestății Voastre și altor creștini.

4. Iar atunci când va da Dumnezeu și el va avea ocazia să părăsească acea tiranie, roagă Măria Voastră să-i promiteți milostiv că va putea să-și continue viața în acest imperiu creștin.

5. Pentru a evada din Constantinopol, există o singură cale, prin Imperiul cezaricesc (Habsburgic – V.Ț.), deoarece împăratul a cotoplit o parte din pământurile Munteniei de lângă Dunăre (se are în vedere Valahia Mică – V.Ț.), fiind foarte aproape și cunoscând acele locuri, îi va fi mai comod să treacă în țările creștine.

6. Iar dacă va veni ambasadorul împăratului cu treburi de stat între imperii, rog Măria Voastră să-mi permiteți să mă întâlnesc cu el cu scopul de a primi un pașaport de la Măria Sa Împăratul Austriei, care i-ar permite fratelui meu să aibă trecere liberă prin imperiul cezaricesc.

7. Astăzi, când preamiloștivilor domnitor întinzi o mână de ajutor nu doar celor ce te slujesc cu credință, ci și celor care au încălcat legământul față de tine, rog să-l primești și pe fratele meu, să-ți faci milă de el și să-l ajuți și atunci vor dispărea toate nedreptățile dintre dușmanii și prietenii tăi...¹⁰. Spre deosebire de adresările făcute în 1718, cele din septembrie 1721 nu presupuneau plecarea lui Dimitrie Cantemir în țările europene. Acest detaliu, aparent neînsemnat, a jucat un rol hotărâtor, deoarece peste puțin timp el a primit știrea despre acordul monarhului de a salva din „prizonieratul agarean” pe principele Antioh, și nu pe cale terestră, ci maritimă, folosindu-l drept intermediar pe regele Franței. Țarul i-a poruncit lui D. Cantemir ca într-un timp cât mai scurt să expună toate acțiunile concrete ce trebuie întreprinse în vederea realizării acestui plan. În curând, „promemoria” cneazului a fost făcută și expediată lui Aleksei Makarov cu rugămintea „de a înmâna Măiestății Sale Țarului, suveranul nostru milostiv, punctele poruncite de Măria Sa, descrise pe scurt. De aceea, Vă rog, dacă e posibil astăzi, pândind momentul potrivit, să-i înmânați Măriei Sale acest document ca să primesc răspunsul său milostiv până la plecarea de aici a domnului doctor Grigorie Polikala. Doresc să știu ce să-i scriu fratelui meu. Voi veni după răspuns la Înălțimea Voastră, dacă Dumnezeu va dori, mâine dimineață. Vă rog foarte mult, ca să nu pierd această ocazie prielnică...”¹¹. În aceeași zi, la 19 septembrie „promemoria” a fost trimisă lui Petru I, în care se propunea, în primul rând: „...ordonanță adresată cneazului Vasili Lukici Dolgorukov... să fie scrisă și, astfel, lui i se cere:

1. Maiestatea Voastră mi-a promis orice fel de asistență la umila mea cerere și închinare milostivă. Pentru eliberarea fratelui meu, principele Antioh, care trăiește acum la Constantinopol, asuprit fiind de turci.

2. Din această cauză poruncește prealuminosului principe Vasili Lukici Dolgorukov să ceară de la curtea regală franceză în numele Măiestății Sale Țarul, o corabie militară, cu ajutorul căreia, din portul Constantinopol, să fie îmbarcat fratele meu împreună cu familia și, prin Marea Mediterană, să fie adus în Franța.

3. Despre metodele prin care e mai comodă și mai sigură eliberarea fratelui acestuia (Antioh Cantemir – V.Ț.) adresați-vă principelui Dimitrie Cantemir, care va descrie mai detaliat fiecare circumstanță, expediindu-le Luminăției Sale (contelui Gavriil Golovkin – V.Ț.). El va alege metodele care pot fi utilizate și care nu, iar după aceea îl va anunța pe Maiestatea Sa Țarul, urmând să așteptăm decretul repetat al Măiestății Sale.

4. De păstrat toate acestea în siguranță, să nu afle nimeni și să se știe că este imposibil de făcut acestea în taină totală, de aceea să fie totul așa cum am scris eu”¹².

Chiar în ziua următoare, pe 20 septembrie, Dimitrie Cantemir, într-o scrisoare către A. V. Makarov, în afară de cuvintele de laudă aduse la adresa secretarului cabinetului pentru ajutorul acordat în privința fratelui său, i-a amintit acestuia că în timpul prezentării raportului „...Maiestatea Sa Țarul, prin mila sa nețărmuită de domnitor, a poruncit să-i acorde o sumă de bani, însă de unde și ce fel de sumă nu a anunțat. Din această cauză, ieșind din Senat, am fost în cartierul Amiralității de două ori, am trimis și un sol la casa Înălțimii Voastre, dar nu am primit (nici un răspuns – V.Ț.). Rog să mă informați când și cum pot să văd pe Înălțimea Voastră, ca până la plecarea de aici a doctorului Polikala¹³, să pot să aflu precis ce sumă și de unde a acordat-o Maiestatea Sa Țarul pentru fratele meu și în ce mod i se va transmite...”¹⁴.

Este clar că rugămintele lui Dimitrie Cantemir au fost satisfăcute, deoarece următoarele scrisori din 2 și 18 octombrie 1721, adresate lui Aleksei Makarov, el cere insistent: „În scrisoarea sa pe care Maiestatea Sa Țarul Preamiloștivilor i-a adresat-o principelui Vasili Lukici Dolgorukov, rugându-l să binevoiască să promită că termină treaba cât mai repede... și această treabă este cunoscută Înălțimii Voastre... să se termine totul până la venirea sărbătorilor (se are în vedere sărbătorirea Nașterii Domnului Iisus Hristos – V.Ț.)”¹⁵. Deja pe data de 29 octombrie, adresarea lui Dimitrie Cantemir și-a făcut efectul. Într-o scrisoare privată către ambasadorul Vasili Dolgorukov, Petru I a expediat instrucțiunile în care se descria cum trebuie să se procedeze în cazul lui Antioh Cantemir: „...Consilierul secret principal Dimitrie Cantemir ne-a rugat să-l ajutăm, deoarece fratele său, principele Antioh Cantemir, care actualmente locuiește la Constantinopol, asuprit de turci, dorește să plece de acolo și să vină pe pământurile noastre, dar nu știe cum să o facă, deoarece turcii au o ură mare pe el din cauza fratelui său, principele Dimitrie, care a venit la noi. Principele Dimitrie i-a scris fratelui său să corespundă cu tine (Vasili Dolgorukov – V.Ț.) ca să-ți comunice mai amănunțit metodele și locul în care poate veni în prealabil

pentru a fugi din Țarigrad. Rog să-l ajutați cu tot ce are nevoie. Părerea noastră este: când o corabie militară din Franța va veni în porturile turcești, la ce se vor putea ei gândi decât la salvarea unui creștin din mâinile musulmanilor. Este nevoie de a se înțelege cu căpitanul corăbiei sau cu intendentul acestuia ca să-l îmbarce pe principele Antioh din portul pe care-l va indica acesta. În acest scop dați-le măcar câte o soldă. Însuși principele a scris despre aceasta amănunțit, iar scrisoarea respectivă este anexată aici¹⁶. Vasili Dolgorukov a reacționat prompt la ordinul țarului și la scrisoarea principelui Cantemir, iar pe data de 1 decembrie, într-o depeșă către Pavel Șafirov, el menționa: „...mă voi strădui să rezolv problema cu principele Valahiei despre care el (Dimitrie Cantemir – V.Ț.) mi-a scris... dar mai întâi să-ți explic prin ce metode¹⁷”.

Îndeplinind rugămintea lui Dimitrie Cantemir, Petru I nu numai că a dat ordine precise ambasadorului rus la Paris, ci, în același timp, l-a implicat în realizarea planului de răpire a familiei lui Antioh Cantemir și pe ministrul plenipotențiar al Franței la curtea rusă, de Campredon. La sfârșitul lui noiembrie, mergând în casa domnitorului moldovean, imperatorul a poruncit să fie invitat acolo și ministrul francez. În raportul său din 1 decembrie la Paris, pe numele cardinalului Dubois, șeful Departamentului de politică externă, de Campredon informa despre întâlnirea respectivă: „Joia trecută la mine au prânzit niște miniștri și generali străini, când, dintr-odată, principele m-a anunțat că țarul va fi la el la ora trei și că după mine va fi trimisă o luntre. Era întuneric și mi-am anunțat oaspeții că trebuie să merg la principele Aleksandr Menșikov, de unde mă voi întoarce peste o oră. Am ajuns când țarul tocmai sosise la principele valah. Potrivit obiceiului, monarhul a rupt o pâine mare deasupra capului unui ofițer de gardă care-și sărbătorea ziua de naștere, iar apoi a vorbit câteva minute pe teme comune, după aceea ne-a invitat împreună cu principele într-o cameră separată. Mi-a spus că m-a chemat să-mi ceară o favoare, și anume să-i scriu o scrisoare Maiestății Sale Regele să binevoiască să ordone să primească în taină pe vreo corabie franceză ancorată la Constantinopol pe fratele principelui valah, care se află în libertate, însă este chinat îngrozitor, chiar dacă e nevinovat. Țarul mi-a mai spus că principele valah îmi va explica toate detaliile acestei chestiuni pe care m-a rugat s-o țin în taină. L-am asigurat că le sunt devotat și pregătit să le îndeplinesc rugămintea. Le-am mai spus că voi aduce la cunoștința Maiestății Sale Regele rugămintea de a-l elibera pe fratele principelui valah. Iar dacă (Petru I – V.Ț.) va dori, pot să trimit și o scrisoare ambasadorului nostru la Constantinopol. El (Petru I – V.Ț.) a răspuns că n-ar fi rău, însă ar fi și mai bine dacă ar exista ordinul Maiestății Sale Regele, pe prietenia căruia contează. Principele moldovean a mai adăugat că va mai intra pe la mine să-mi explice starea lucrurilor referitoare la fratele său, ba chiar își va trimite un fiu în Franța să facă demersuri pentru el (Antioh Constantinovici – V.Ț.). Țarul a rămas la cină, iar eu m-am întors la oaspeții mei, riscând mult, deoarece nivelul apei râului crescuse, fiind inundate toate subsolurile...¹⁸”. Executând ordinul țarului, D. Cantemir, chiar a doua zi, la 2 decembrie, i-a făcut o vizită ambasadorului francez, cu care a discutat „treburile fratelui său și m-a rugat să scriu o scrisoare despre el (Antioh – V.Ț.) personal cardinalului

Dubois, pe care țarul dorește s-o trimită ministrului său la Paris...¹⁹. Anume în cadrul acestei întâlniri el i-a transmis lui de Campredon scrisoarea adresată vechiului său prieten, ambasadorului de Chatoneve, cu expunerea planului de răpire din Istanbul a lui Antioh și acțiunile care urmăreau să fie efectuate în legătură cu aceasta²⁰.

În epistola sa către ministrul de externe din 2 decembrie 1721, de Campredon a anunțat că „astăzi am înmănat această scrisoare principelui...²¹”. Impresionează viteza cu care se întocmeau documentele referitoare la principele Antioh și operativitatea cu care acestea erau transmise în instanțele de resort. Deja pe 4 decembrie, Cantemir trimite copia scrisorii lui de Campredon către secretarul cabinetului, A. V. Makarov, care, la rândul său, a prezentat imperatorului, în regim de urgență, acest document²². Chiar a doua zi, pe 5 decembrie, a fost trimisă spre Paris o scrisoare pe numele lui Vasili Dolgorukov, semnată de însuși Petru I, cu următorul conținut: „...La cererea principelui Dimitrie Cantemir v-am scris prin ce metode să-l eliberăm pe fratele său, Antioh, din Constantinopol. Iar astăzi, ministrul de Campredon, care se află aici, a scris pe numele curții țării sale următoarele lucruri. În primul rând, să fie găsită o corabie militară sau alta care face parte din convoiul ce ajunge până în portul Constantinopol. Și să fie preîntâmpinat principele (Antioh – V.Ț.) când corabia respectivă va părăsi portul Marsilia și când, aproximativ, va ajunge la Constantinopol. În al doilea rând să se comunice numărul de tunuri și numele căpitanului corăbiei. Numai căpitanul să știe că trebuie luat un om din Constantinopol, pentru a-l transporta cât mai rapid în Franța. Va fi necesar un pașaport regal pe nume fals, care l-ar ajuta în Europa cât va fi în refugiu. Vă trimitem scrisoarea lui de Campredon²³. Vă rugăm să Vă străduiți mult și să ne țineți la curent cu toate. Petru.

Țidulă. Întrucât principele Antioh cunoaște doar greaca din limbile străine, fratele său Dimitrie își va trimite la Paris fiul. Imediat ce-l va trimite, vă va informa printr-o scrisoare²⁴”.

Acțiunea de răpire și de aducere în Moscova a familiei lui A. Cantemir a fost din start gândită ca o operație secretă și strict confidențială, însă către sfârșitul anului 1721 a devenit un proiect în care erau implicate persoane de rang înalt din Europa și, din această cauză, a încetat să mai fie un secret. Nu întâmplător, în scrisoarea lui Vasili Dolgorukov către Petru I, din 5 ianuarie 1722, se accentua: „Nu cred că e bine să întreprindem această acțiune secretă și periculoasă, folosindu-ne de atâtea persoane. Când atât de mulți știu ce se petrece, secretul dispare. Consider că este mai bine să găsim un negustor care să se ocupe de aceasta sau un ofițer de marină care ar pleca acolo pe o corabie închiriată. Dar mă voi gândi încă cum să procedăm ca să ducem la bun sfârșit această treabă...²⁵”.

În timp ce ministrul rus de la Paris studia diverse variante pentru salvarea familiei Cantemir, în Rusia, în ritm alert, se pregătea campania militară spre Marea Caspică, supranumită campania persană. Deoarece organizarea acestei campanii presupunea un maxim efort financiar, uman și material, toate celelalte probleme treceau în mod automat pe plan secund. Nici planul de eliberare a

principelui Antioh nu a constituit o excepție în acest sens. Totodată, pe parcursul anului 1722, Dimitrie Cantemir a menținut o intensivă corespondență cu Ivan Nepliev, ambasador plenipotențiar al Rusiei la Istanbul, vizavi de soarta de mai departe a lui Antioh²⁶. Boala și, ulterior, moartea în 1723 a lui Dimitrie Cantemir au pus punct pe intenția domnitorului moldovean de a-și aduce fratele mai mare sub protecția monarhului rus.

Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir, adresată ambasadorului de Chatoneve, ne servește un exemplu elocvent al faptului că, alături de necesitatea descoperirii noilor documente despre viața și activitatea marelui fecior al poporului moldav, se cere o cercetare și analiză mai profundă și minuțioasă a documentelor deja cunoscute, cu scopul omiterii erorilor și inexactităților.

keni's erit oculant, decemadmodu d'his diebus,
cum sua Reffo-Imperatoria Matris in mea do-
mo Cantoneve, curavi ut coriam haberet, semper
arbitris, commode, et quiesce sua eloquia sua
Misi d'ad Clementissimo Comiti, nec impos-
sibile cessabo, pro vivibus coram quo firmius con-
vincto, volens bene fundata, et egregie stabilita
tam maxime, in Dolentissimorum Principum
Amicis. Amicus maneo etc.

Petropoli
1722
X. 21/
2.

Jus III: Ex:
Antiquus Amicus,
Locus, inde est

Dimitrie Cantemir

Fragment din scrisoarea lui Dimitrie Cantemir, cu semnătura autorului,
expediată din Petropoli (adică Sankt-Petersburg), la 2 decembrie 1721,
contelui de Chatoneve

Note:

¹ Архив Внешней Политики Российской Империи (în continuare – АВПРИ), Фонд 68. Сношения России с Молдавией и Валахией. 1722 г. Д.1. Л.2-3.

² Цвиркун В.И. Эпистолярное наследие Димитрия Кантемира. Жизнь и судьба в письмах и бумагах. Кишинэу, 2008. С.298.

³ Российский Государственный Архив Древних Актов (în continuare – РГАДА). Фонд 68. Сношения России с Молдавией и Валахией. 1718 г. Дело №1. Л.1.

⁴ Российский Государственный Военно-Исторический Архив (în continuare – РГВИА). Ф. ВУА (Военно-ученый Архив). Ед. Хр. 25. Часть 18. Л.4 и оборот.

⁵ РГАДА. Ф. 68. „Сношения с Молдавией и Валахией”. 1718 г. Д. 1. Л. 1.

⁶ Ibidem. Л. 3-7.

⁷ Ș. СЮБАНУ. *Dimitrie Cantemir în Rusia*. București, 1924. Nr. 38.; РГАДА. Фонд 9. Отд.2. 1721 год. Д.58. Л.232

⁸ РГАДА. Ф. 9. Отд. 2. 1721 г. Д. 55. Л. 10-12.

⁹ Ibidem. Л. 15 об.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem. Л. 13.

¹² Ibidem. Л. 23.

¹³ Grigorii Polikala, medic al împărătesei Ecaterina I, pe parcursul a multor ani de ședere la Constantinopol, împreună cu Sava Lukici Vladislavlevici-Raguzinski, au furnizat informații secrete guvernului rus. În timpul campaniei de la Prut a plecat în Rusia. La sfârșitul lui septembrie 1721, din ordinul lui Petru I, a fost trimis în misiune diplomatică în capitala Imperiului Otoman. Scopul oficial al acestei misiuni era ca la sultan să ajungă scrisoarea personală a monarhului rus despre sfârșitul războiului cu Suedia și încheierea păcii la Nischtadt. În afară de aceasta, i s-a încredințat misiunea secretă ca, prin intermediul relațiilor personale, să creeze condiții pentru răpirea lui Antioh Cantemir și a familiei acestuia din Constantinopol. Împreună cu hârtile oficiale i s-au dat bani pentru mituirea funcționarilor turci, precum și încă 500 de ruble pentru Antioh Cantemir.

¹⁴ РГАДА. Ф. 9. Отд. 2. 1721 г. Д. 55. Л. 14.

¹⁵ Ibidem. Л. 16, 17.

¹⁶ РГАДА. Ф. 9. Отд. 1. Д. 12. Л. 84 об-85. Cu părere de rău, scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Vasili Lukici Dolgorukov, despre care amintește Petru I, nu a putut fi găsită în arhivele rusești.

¹⁷ Архив Внешней Политики Российской Империи (în continuare – АВПРИ). Фонд. Сношения России с Францией. Оп. 93/1. 1721 г. Д. 10. Л. 56-57.

¹⁸ Сборник Российского Исторического Императорского Общества (în continuare – РИО). Т. 40. СПб., 1884. Док. № 103. С. 369-371.

¹⁹ РИО. Т. 40. Док. № 107. С. 397.

²⁰ АВПРИ. Фонд 68. Сношения России с Молдавией и Валахией. 1722 г. Д.1. Л.2-3.

²¹ Ibidem.

²² РГАДА. Ф. 9. Отд. 2. 1721 г. Д. 55. Л. 19.

²³ Copia acestei scrisori a fost publicată în cartea „File din istoria vieții și activității politice a lui Dimitrie Cantemir”. Chișinău, 2009. P.78. Merită de menționat că conținutul ei este aproape identic cu conținutul corespondenței expediate în adresa ambasadorului francez de Chatoneve din 2 decembrie 1721.

²⁴ РГАДА. Ф. 9. Отд. 1. Д. 12. Л. 91 об. – 92.

²⁵ АВПРИ. Фонд „Сношения России с Францией”. Оп. 93/1. 1722 г. Д. 6. Л. 6 об.

²⁶ Л.Н. МАЙКОВ. *Материалы для биографии князя Антиоха Дмитриевича Кантемира*. СПб., 1903. Приложения. С. 309.

RECENZII. PREZENTĂRI DE CARTE

Gheorghe Postică, CIVILIZAȚIA MEDIEVALĂ TIMPURIE DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN (sec. V-XIII).

Cuvânt înainte de Victor Spinel, București,
Editura Academiei Române, 2007, 487 p.

Problema destinului istoric a populației daco-romane, a etnogenezei poporului român, a continuității sale în vatra vechii Dacii în perioada „mileniului întunecat” (sec. V-XIII), apoi chestiunile legate de raporturile autohtonilor cu semințiile migratoare nomade, a înfiripării unor nuclee prestatale sub formă de „țări”, „cnezate” și „voievodate” timpurii, a genezei și constituirii statelor medievale românești, între care și Țara Moldovei, în cele din urmă i-au frământat de secole pe marii noștri înaintași Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir ș.a., mari cronicari și istorici din sec. XVII-XVIII. Aceleași probleme au rămas în prim-planul intereselor științifice ale generațiilor de istorici și arheologi români și străini din sec. XIX-XX, fiind abordate prin investigații arheologice și istorice concrete, fie mai ample, fie mai înguste, încercându-se periodic de a veni cu totalizări, sinteze și concluzii până în zilele noastre.

Tentativele de a cuprinde, în cadrul unor investigații individuale sau colective, vastul teritoriu balcano-carpatic și „de la Nistru până la Tisa”, vorba lui Mihai Eminescu, într-o perioadă atât de mare și complicată, în care s-a plămădit în devenirea și manifestarea sa istorică poporul român sunt deosebit de complicate din punct de vedere al acumulării și sistematizării materialelor arheologice, a informațiilor oferite de sursele scrise. De aceea, considerăm că este pe deplin justificată încercarea domnului profesor Gheorghe Postică de a se limita la o zonă concretă istorico-geografică, fiind vorba de spațiul pruto-nistrean, ținând cont de faptul că acesta din urmă a fost și este o parte componentă a spațiului carpato-nistrean, care, la rândul său, a făcut parte din aria de civilizație daco-romană și, ulterior, postromană și românească pe întreg parcursul evului mediu timpuriu (sec. V-XIII).

Într-un fel sau altul, o asemenea abordare, în arealul carpato-nistrean, a întreprins cu 25-30 de ani în urmă regretatul arheolog Ion Hâncu, a cărui lucrare a fost respinsă cu brutalitate în condițiile regimului totalitar. De aceea, investigația de proporții considerabile propusă sub formă de teză de doctor habilitat în istorie și arheologie, publicată recent cu evidente îmbunătățiri sub

formă de monografie de către Gheorghe Postică, este binevenită și pe deplin justificată sub aspect metodologic și științific. Cu atât mai mult că pe parcursul ultimilor 50-60 de ani, în urma investigațiilor arheologice de teren au fost scoase în evidență și puse în circuitul științific numeroase vestigii ale trecutului istoric datând din epoca medievală timpurie. Or, acest enorm material informativ trebuia nu numai pur și simplu sistematizat, datat și interpretat ca material istoric, ca vestigii și urme lăsate de atâtea generații de oameni, purtători ai unei culturi sedentare cu îndeletnicirile și universul cultural-spiritual transmis și îmbogățit secole de-a rândul până în pragul formării statelor medievale în bazinul carpato-danubian-nordpontic, dar și de a-l pune cap la cap, de a înnoda firul istoric pe parcursul a circa un mileniu.

Specificul acestei zone geografice constă în aceea că în perioadă menționată, ea s-a aflat la periferia civilizației daco-romane și postromane, care, precum s-a exprimat cronicarul Grigore Ureche, era „în calea răotăților”. Fiind „Poartă a Europei”, spațiul est-carpatic a fost pavăză în fața revărsării repetate a valurilor de populații migratoare până în sec. al XIII-lea.

Volumul publicat de Gheorghe Postică reprezintă un valoros studiu monografic de proporții considerabile, în care este abordată multitudinea de probleme arătate mai sus, constituindu-se într-o lucrare de sinteză și de investigații, având la bază atât un vast material arheologic, cât și un mare număr de izvoare scrise, pe care autorul le cunoaște în profunzime, fiind în aria acestor cercetări de circa trei decenii. În paralel, lucrarea este întemeiată pe o numeroasă literatură științifică arheologică și istorică, care, conform Bibliografiei lucrării recenzate, numără 1360 de titluri (pag. 251-314).

Ecoul amplelor discuții, de multe ori pătinoare, care s-au desfășurat timp de decenii în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, răbufnește până azi în unele lucrări și tratate rămase în corsetul de altă dată al ideologiei imperiale. Elaborarea unui studiu, cum ar fi cel sub formă de teză de doctor habilitat și, respectiv, monografic al lui Gheorghe Postică era de mult așteptat în știința istorico-arheologică, cu atât mai mult că acestea s-au dovedit a fi de o înaltă calitate științifică sub toate aspectele. Lucrarea în cauză este ieșită din comun atât prin amplitudinea problemelor și aspectelor abordate, cât și prin profunzimea și calitatea analizei efectuate, a discursului științific susținut. Autorul face dovada de foarte bun cunoscător, de specialist de prim rang în problematica abordată, în atenția sa nerămânând nici un material arheologic descoperit, nici o lucrare sau interpretare științifică istorică privind evoluția civilizației populației din spațiul pruto-nistrean, pe care îl vede încadrat într-o arie de cultură și civilizație a evului mediu timpuriu european și cel românesc, în special, civilizație care s-a clădit pe bogata moștenire materială și spirituală daco-romană și postromană.

Lucrarea are o structură foarte clar definită, cuprinzând în afară de părțile componente impuse prin regulamentele respective ale Consiliului Național de Atestare și Acreditare (p. 11-16), șapte capitole, încheiere, numeroase hărți, tabele statistice, diagrame, anexe care includ repertoriul așezărilor, a necropolelor și a complexelor funerare tumulare, un excurs istoriografic fundamental, în care

este prezentat întregul spectru de opinii în problemele abordate în evoluția lor, o bogată bibliografie și un amplu rezumat în limba engleză.

Logica și argumentarea investigației sunt pe deplin credibile și convingătoare, deoarece sunt bazate pe întregul tezaur de materiale arheologice, numismatiche, izvoare scrise, care țin de epoca studiată. Pe lângă toate acestea, autorul aplică un spectru larg de metode științifice de investigație, dintre care evidențiem pe cele analitice și critice, deductive și analogice, istorico-comparative și matematico-statistice, cartografice ș.a., care ni s-au părut pe deplin rezonabile și rezultative.

Revenind la cele șapte capitole ale monografiei cu tematica și problematica lor distinctă, în viziunea noastră cercetătorul reușește într-un total să prezinte un amplu tablou al evoluției sub toate aspectele populației autohtone, a civilizației în general din spațiul pruto-nistrean pe parcurs de circa un mileniu. În urma investigației efectuate este vărsată mai multă lumină asupra „mileniului întunecat” și sunt date răspunsuri la multe din problemele aflate în discuție timp de decenii. De la primul până la ultimul capitol istoricul face dovada unei bune înțelegeri a problemelor printr-o riguroasă și minuțioasă sistematizare a materiei, după cum urmează: *Sursele și Istoriografia*, care desemnează cercul de izvoare și ne introduce în miezul discuției; *Cadrul demografic*, care prezintă un amplu tablou al evoluției etnodemografice a spațiului în sec. V-XIII; *Habitatul*, care scoate în relief și varsă lumină asupra structurilor habitatului populației autohtone în interacțiunea sa cu populațiile nomade; *Economia*, în care este demonstrată cu deplină claritate îmbinarea îndeletnicirilor agricole cu cea a creșterii animalelor, un spectru larg de ocupații meșteșugărești și activități comerciale, care vin din epoca romană târzie; *Spiritualitatea*, în care este dezvoltat universul cultural și spiritual al populației autohtone de sorginte creștină transmisă din generație în generație preponderent pe cale orală prin identificarea complexelor de cult, necropolelor și practicilor funerare, a obiectelor și simboluri religioase; *Organizarea social-politică și militară a autohtonilor*, în care sunt dezvoltate formele de viață în comun, de organizare în obști sătești, uniuni de obști, de la „cuiburi” de așezări rurale, până la nucleele formațiunilor prestatale, țări și voievodate, care în devenirea lor s-au profilat ca structuri teritoriale sub formă de ținuturi ulterioare ale Țării Moldovei, cu structurile lor militare în devenire; *Relațiile cu migratorii și statele vecine*, în care autorul examinează spațiul pruto-nistrean ca arie de interese politice, militare și cultural-spirituale din partea marilor puteri vecine: Imperiul Bizantin, Țaratul Bulgar și cnezatele Kievan și cel Halici-Volânian pe parcursul epocii examinate.

În *Încheiere* sunt formulate un șir de concluzii deosebit de importante, care reies din întreaga investigație și care ni se par într-un total convingătoare. Dintre acestea evidențiem pe cea conform căreia populația autohtonă (daco-romană, est-romanică și românească, în cele din urmă) a continuat să viețuiască neîntrerupt în vatra și în vechile tipare ale civilizației românești medievale timpurii. Preluând de la civilizația romană târzie asemenea valori definitorii cum ar fi romanitatea și creștinismul cu parametrii lor de factură hotărâtoare în devenirea poporului român în vatra vechii Dacii, inclusiv în spațiul pruto-nis-

trean, civilizația medievală timpurie s-a dezvoltat și a progresat atât prin acumularea unei experiențe proprii în diversele domenii, ca forme de habitat, modele economice, politice și spirituale, cât și prin contactul cu ariile limitrofe de cultură și civilizație, ajungând să se manifeste plenar prin coagularea și cristalizarea unor forme și structuri proprii de viață economică, politică și cultural-spirituală.

O altă deosebit de importantă concluzie, care se desprinde din întreg studiul monografic, este aceea că, deși impactul invaziilor și migrațiilor străine a fost destul de mare asupra civilizației din spațiul pruto-nistrean, acestea nu au dus la întreruperea firului continuității românești de-a lungul „mileniului întunecat”.

În totalitatea ei, cartea poartă un caracter fundamental exhaustiv și reprezintă o mare realizare a științei istorico-arheologice din Republica Moldova. Indiscutabil, studiul monografic publicat va trezi un mare interes din partea oamenilor de știință, dar și a publicului larg de cititori. În viziunea noastră, lucrarea *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (sec. V-XIII)* de Gheorghe Postică poate servi în multe privințe drept model de cercetare a unui spațiu geografic delimitat, a unei civilizații în procesul ei de devenire și dezvoltare istorică pe parcurs de secole și reprezintă o deosebit de valoroasă contribuție la cercetarea și rezolvarea problemelor luate în discuție.

Lucrarea recenzată este însoțită de un valoros cuvânt înainte a cunoscutului arheolog și istoric român Victor Spinei, membru corespondent al Academiei Române, în care se dă o înaltă apreciere atât a activității lui Gheorghe Postică, ca personalitate marcantă, cât și a studiului monografic al acestuia.

Fără a pune cât de puțin la îndoială valoarea științifică a lucrării recenzate venim cu unele considerente care ar putea fi utile autorului. Astfel, noțiunea de civilizație care figurează chiar în titlul monografiei poate fi acceptată doar convențional, din simplul motiv că această categorie în literatura de specialitate este aplicată la spații istorico-geografice și culturale mult mai vaste. Or, spațiul pruto-nistrean este doar o mică parte dintr-o arie de cultură și civilizație post romană în plan european. Lucrarea poate ar fi și mai convingătoare în abordarea unor aspecte dacă în afară de cercul de izvoare scrise utilizate autorul ar fi recurs prin metoda retrospecției și la documentele interne emise de cancelaria domnească a Țării Moldovei în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea – prima jumătate a secolului al XV-lea (incluse în cunoscuta serie de documente *Documenta Romaniae Historica A. Moldova*, vol. I, București, 1975), deoarece acestea au conservat multe elemente de habitat, de structuri economice și politice din perioadele anterioare. Pornind de la faptul că problema impactului valurilor de migrație ale slavilor sau chiar de habitat al acestora în spațiul pruto-nistrean, precum se mai pretinde în unele studii, ar fi trebuit poate de abordat mai pe larg aceste aspecte, pentru a vărsa mai multă lumină și în această problemă. Cu toate că prin conținutul său, prin felul de abordare și rezolvare a problemelor, Capitolul VII. *Relațiile cu migratorii și statele vecine*, nu trezește obiecții serioase, totuși, titlul s-ar cere reformulat, deoarece spațiul examinat neconstituindu-se într-o entitate politică aparte nu a putut avea raporturi cu marele puteri vecine, ci dimpotrivă, spațiul pruto-nistrean, prin poziția sa geografică, prin potențialul său economic și uman, s-a aflat aproape permanent în aria de interese geopolitice,

militare și de altă natură a statelor vecine. Deși Bibliografia tezei este deosebit de impunătoare, considerăm că ar fi fost utile în rezolvarea problemelor abordate a unor asemenea lucrări ca *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* de Dimitrie Cantemir, *Români în secolul al XIII-lea* de Șerban Papacostea ș.a.

În concluzie, considerăm că monografia lui Gheorghe Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (sec. V-XIII)*, este o cercetare de înalt nivel academic și științific și va servi drept trainică temelie atât pentru lucrările de sinteză, cât și cercetările ulterioare. Lucrarea reprezintă o valoroasă contribuție la cercetarea problemei abordate și constituie o importantă realizare, un succes al științei istorico-arheologice românești și a celei din Republica Moldova, în special.

Acad. Andrei EȘANU

WISNIOWECCY. MONOGRAFIA RODI

by Ilona Czamańska.

Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2007, 552 p.

Numele reputatului istoric Ilona Czamańska, profesor universitar la Universitatea „Adam Mickiewicz”, este larg cunoscut în literatura istorică română prin lucrările sale: „Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku” (Poznań 1996); „Miron Costin. Latopis Ziemi Mołdawskiej i inne utwory historyczne” (Poznań 1998); „Poselstwo Rafala Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku” (Leszno 1998); „Drakula. Wampir, tyran czy bohater” (Poznań 2003).

Lucrarea *Wisnioweccy. Monografia rodi* este dedicată trecutului istoric al dinastiei Vișniovețki. Cartea este structurată în trei capitole și câteva anexe (o vastă bibliografie, indice de nume, indice geografic, tabel genealogic al familiei Vișniovețki, harta proprietății imobiliare a familiei Vișniovețki). Volumul conține și un bogat material ilustrativ inserat în text: portrete, fotografii, plăci genealogice, care, împreună, permit o mai bună percepție și reconstrucție a trecutului.

Autoarea studiului a utilizat numeroase izvoare inedite din arhivele, muzeele și bibliotecile din Polonia, Ucraina, Rusia, Belarus, Lituania, România și Austria. Acest studiu are consistență actuală grație materialului izvoristic bogat și inedit, care constituie filonul central al acestei monografii.

Cuvântul introductiv trece în revistă istoriografia problemei, arătând contribuțiile cercetătorilor polonezi, ucraineni, români etc. Drept dovadă fiind și lista impresionantă de monografii, studii și articole despre istoria familiei Vișniovețki.

Primul capitol al lucrării, „Pochodzenie rodu i genealogia”, reprezintă o

prospecțiune interesantă a originii neamului Vișniovețki. În baza cercetărilor efectuate, autoarea aduce noi argumente convingătoare privind originea familiei Vișniovețki.

Al doilea capitol, „Galeria Wiśniowieckich”, cuprinde cel mai mare volum și include informație minuțioasă și detaliată despre toate liniile genealogice ale neamului. Autoarea expune materialul în ordine cronologică, de la întemeietorul familiei până la ultimul reprezentant, respectând toate condițiile descrierii – moștenirea prin linia masculină și feminină. Aplicarea acestei metode permite elucidarea istoriei familiei Vișniovețki integral și în ansamblu. Un interes important reprezintă informația despre relațiile matrimoniale și înruderile dinastice ale familiei Vișniovețki, inclusiv cu familii domnești din Moldova. În lucrare o atenție deosebită se acordă vieții personale și private. Un astfel de material oferă o nuanță aparte epocii date și prezintă o coloratură deosebită a istoriei dinastice.

Al treilea capitol, „Polityka rodowa”, este dedicat diverselor probleme și include următoarele subcapitole: „Majętności” (proprietăți funciare), „Działalność gospodarcza” (activitatea economică), „Relacje międzyludzkie” (?), „Rola polityczna” (activitatea politică), „Działalność kulturalna” (activitatea culturală și de mecenat).

În concluzie, putem menționa că lucrarea este foarte erudită și bine documentată, ea demonstrează o mare putere de sinteză și aduce numeroase noutăți. În ansamblu, studiul *Wisnioweccy. Monografia rodi* are menirea să suscite interesul cititorului, fiind util istoricilor și specialiștilor în domeniu.

Dr. Lilia ZABOLOTNAIA

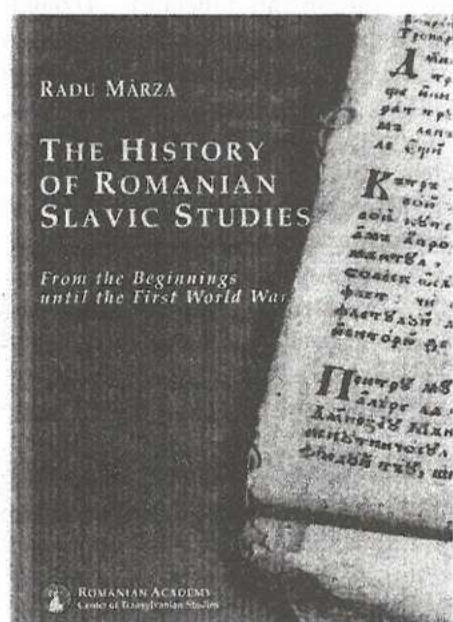
THE HISTORY OF ROMANIAN SLAVIC STUDIES. FROM THE BEGINNINGS UNTIL THE FIRST WORLD WAR

by Radu Mârza. Cluj-Napoca, Romanian Academy,
Center for Transylvanian Studies, 2008, 624 p.

Monografia *Istoria Slavisticii Românești. De la începuturi până la primul război mondial*, reprezintă varianta completată și tradusă în limba engleză a tezei de doctorat susținută de istoricul clujean R. Mârza în anul 2005. Lucrarea a fost coordonată inițial de regretatul profesor Pompiliu Teodor (+ septembrie 2001), care sugerase ca studierea istoriei slavisticii românești să fie reflectată până la al Doilea Război Mondial (p. 15). Autorul a hotărât să se oprească la prima conflagrație, deși nu o consideră decât o bornă arbitrară (p. 16), datorită faptului că perioada interbelică și efervescența ei (inclusiv cu centrele care au activat la Cernăuți și Cluj) este prefigurată anume în prezenta carte.

În demersul său autorul urmează „odiseea recepției” conexiunilor româno-slave în cultura română medievală, premodernă și modernă (p. 17), cercetarea fiind făcută din perspectiva discursului istoriografic. Această istorie a slavisticii românești începe cu primele produse ale istoriografiei românești (slave și româno-slave) din secolul al XV-lea până în cel de-al XVIII-lea (analele, cronicile și istoriile) și a continuat cu producțiile iluminismului, romantismului etc.

După cum menționează autorul, pentru aspectul istoriografic a folosit predominant surse bibliografice germane, engleze, cehe, slovace și, bineînțeles, românești, considerând că există o insuficiență a lucrărilor dedicate istoriei slavisticii ruse (p. 24). În prim-planul autorului au fost lucrările clasice de istorie, lingvistică, literare, folclorice ale intelectualilor români, începând de la Miron Costin și încheind cu Grigore Tocilescu și Ion Nistor. Acestora li se adaugă lucrări de istoriografie, corespondențe, memorii, surse arhivistice de la Universitățile din Viena și de la cea din Iași etc.

Rusia, dar în Rusia poloneză.

Cu o pertinență punctuală autorul tratează dezbaterile dintre adepții latinismului și slavonismului în secolul al XIX-lea (pp. 140-145), făcând și o preistorie a subiectului. Cea mai importantă opoziție în fața latinismului au manifestat-o intelectualii moldoveni („reprezentanți ai curentului tradiționalist/conservator”) ca V. Alecsandri, Gh. Asachi, A. Hașdeu, M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, A. Russo și alții. Aceștia au polemizat cu urmașii Școlii Ardelene și cu intelectualii valahi. Tradiționaliști au existat și în Transilvania, după cum a fost cazul lui Ovid Densusianu, care a intrat în polemici cu „Junimea” și cu școala de la Blaj. Concluzia autorului e că Școala Ardeleană a contribuit indirect la

dezvoltarea slavisticii românești, „catalizând mecanismele care au precedat recunoașterea oficială a acesteia ca disciplină științifică” (p. 145).

Partea a doua a demersului lui R. Mârza are denumirea – *Nașterea Slavisticii Românești. Contextul politic* (p. 149-189). Autorul se oprește asupra slavilor ca contemporani ai românilor. Un prim moment de interferență considerabilă e cel din timpul regimului Regulamentelor Organice. În epocă apar percepții specifice ale intelectualilor altor popoare asupra panslavismului. Gh. Asachi e „unul din cei mai importanți literați ai timpului” (p. 158), autorul oprindu-se în mod special asupra activității și operei acestuia (pp. 158-166). În galerie, alături de acesta, dar pe poziții diametral opuse, chiar antiruse, apare I. Heliade-Rădulescu (p. 166-167). Panslavismul a mai fost dezbătut de A. Papiu-Illarian, George Bariț, N. Bălcescu, A. Odobescu. Acest șir de personalități se încheie cu Episcopul Melchisedec și D. A. Sturdza. După acest excurs, R. Mârza se oprește asupra mișcărilor de deșteptare națională la popoarele slave.

În partea a patra – *Nașterea Slavisticii Românești*, este abordată în contextul *Instituțiilor* (pp. 193-283). Într-o primă etapă un rol important l-a jucat Academia Română, care a contribuit la promovarea slavisticii. În acest sens se înscriu publicațiile culturale sau științifice, stagiile sau călătoriile de studiu în străinătate, iar în final publicarea izvoarelor istorice, în special a celor slave și româno-slave. Acestea au avut repercusiuni în programele școlare, dar au apărut și la conferințele și lecțiile publice. Instituționalizarea a avut loc prin crearea și dezvoltarea catedrelor universitare în Filologie Slavă. Un rol important aici l-a jucat Universitatea din Viena, care se bucura de un prestigiu deosebit în spațiul românesc. În România primul curs relevant în universități a fost ținut de B. P. Hașdeu – *Curs comparativ în Filologie Indo-Europeană* (din 1874). După aceasta au apărut catedre specifice la București și apoi la Iași. Printre personalitățile de frunte a fost slavistul I. Bogdan (pp. 270-272), care a predat (cursuri de paleografie și de cultură), a publicat și a călătorit mult pentru documentare în țările slave. La Iași personalitate de frunte a fost I. Bărbulescu. Acesta, alături de intelectuali ca C. Leonardescu, A. D. Xenopol, T. Antonescu, A. Philippide, P. P. Negulescu, A. Naum și I. Caragiani, a depus multe eforturi pentru eliminarea statutului inferior impus discriminator Facultății de Litere de la Iași în comparație cu Universitatea din București (pp. 271-271). Ultimele pagini ale acestui demers sunt dedicate slavisticii la Universitatea din Cernăuți și activității jucate de Ion Nistor (pp. 278-282).

În partea a VI-a a lucrării, cea mai voluminoasă și cu cea mai mare greutate, R. Mârza se oprește asupra *Oamenilor* (pp. 285-456), din contextul *Nașterii Slavisticii Românești*. B. P. Hașdeu ocupă locul central în acest demers reconstituitiv, fiindu-i dedicate două capitole (VI – pp. 285-328 și VII – pp. 329-368, în care contemporanii lui Hașdeu înfruntă provocările „Antichităților Slave”). Pe firul roșu al biografiei lui Hașdeu se înscriu mediul care l-a format, lucrările pe care le-a dedicat slavisticii, relațiile sale în plan internațional, efectele „Antichităților Slave” asupra societății științifice românești și nu numai. O altă personalitate majoră a fost Ioan Bogdan (vezi pp. 369-399), alături de acesta fiind enumerați și cercetători ca Ilie Bărbulescu, Silviu Dragomir, Nicolae Iorga, Ion

Nistor, Iosif Popovici. Un paragraf este dedicat intereselor în studiile slave după 1900. Ultimul capitol (al IX-lea) este dedicat *Rolului Slavisticii Europene în dezvoltarea Slavisticii Românești* (pp. 425-456). Printre figurile marcante care au intrat în interferență cu mediul cultural al Vienei și au devenit o parte a acesteia se numără Jernej Kopitar, Franz Miklosich, Vatroslav Jagić, Konstantin Jireček. Un loc deosebit l-a ocupat și Universitatea din Cernăuți, în cadrul căreia au activat Eugen Kozak, Emil Calujneățchi, Franz Wickenhauser, Gustav Weigand. Autorul urmărește și relațiile acestora cu universitarii români. Ultimele rânduri ale monografiei sunt dedicate slavisticii ruse, din numeroșii ei reprezentanți fiind evidențiați doar trei – Iurii Venelin, A. Iațimirschii și P. Sârcu.

După aceasta urmează *Concluziile* (pp. 457-460), *Notele* (461-556), *Bibliografia* (557-606) și *Indiciul numelor* (pp. 607-624).

Autorul și-a propus inițial un demers istoriografic. Acesta, de multe ori, se interferează cu istoria culturii, istoria mentalităților, societăților, chiar și a instituțiilor, atât din spațiul românesc, cât și din diverse țări din Europa. Un areal mult prea larg, ceea ce îl face pe autor să aibă puncte mai sensibile în demersul său. Dincolo de ecourile pe care le va avea această carte, autorul ei a depus un efort extraordinar, reconstituind segmente vaste din istoria istoriografiei, dar și din alte domenii. Lucrarea este una de referință și nimeni nu va putea face abstracție de ea când va aborda slavistica românească. E important ca acest demers să fie continuat, aprofundat, dar și supus discuțiilor de către comunitatea științifică.

Dr. Marius TĂRĂȚĂ

MOLDOVA ÎN A DOUA JUMĂTATE SECOLULUI AL XX-LEA. ASPECTE ALE VIEȚII SOCIAL-ECONOMICE, de Leonid Bulmaga. Chișinău, 2008. CEP USM, 282 p.

Историография научной литературы советского времени, посвященной проблемам истории построения и дальнейшего развития социализма в Молдавской ССР в послевоенные годы, достаточно обширна и разнообразна. Она представлена десятками книг, сборниками документов и статистики, многочисленными статьями, которые в целом адекватно отражали то непростое время. Однако, после начала так называемой «перестройки» и в ходе развала СССР, в том числе и Молдавской республики, началась, главным образом в средствах массовой информации, социальная критика имевшейся литературы.

Одним из излюбленных приемов зарубежных оппонентов социализма и внутренних «архитекторов и прорабов перестройки» было искажение истории построения и развития социалистического общества в СССР, в т. ч. и в Молдавской ССР. После целенаправленного развала большой державы

сознательное искажение советской истории не только усилилось, но и приняло новые масштабы. К этому процессу на постсоветском пространстве присоединились те, кто неслыханно обогатились в ходе дикой «приватизации», а также многие обыватели от науки. Это привело к тому, что в последние 15-20 лет стали модными разные публикации, «разоблачающие» и искажающие прошлое в нашей истории. В результате за это время в обществе накопилось значительное количество псевдоисторической литературы, авторы которой в освещении нашего прошлого занимаются не объективным анализом фактов, а мифотворчеством, искажением исторической правды. К сожалению, эта литература, а точнее ее содержание, проникает не только на прилавки книжных магазинов, но и в студенческие и даже школьные коллективы, вводя молодежь в заблуждение. И она, это литература, на наш взгляд, пока, к сожалению, преваляется на книжном рынке, в обществе.

Правда, в последнее время вновь стали появляться и объективные исследования по истории советского периода. К числу таких работ можно отнести и вышеупомянутую монографию доктора исторических наук Л. Е. Бульмаги. Главную свою цель, заявляет автор, он видит в опровержении тех двух фальсификаций, с помощью которых идеологам и зачинателям так называемой перестройки удалось ввести в заблуждение общественное мнение и изменить затем социальное устройство общества. Первая фальсификация связана с утверждением того, будто социализм в СССР в той его форме существования к середине 80-х годов XX в. уже исчерпал все свои ресурсы и находился в глубоком кризисе. Вторая фальсификация, тесно связанная с первой, заключалась в возможности быстрого нахождения тех новых и наилучших политических, экономических и культурных принципов организации общества для всех его социальных слоев, благоприятные последствия которых сразу же и сполна обнаружатся вместе с их внедрением.

Для развенчания вышеупомянутых фальсификаций автор мобилизовал значительный фактический материал, извлеченный из широкого круга источников, в т. ч. научных публикаций, сборников документов, статистических сборников и архивных фондов, периодических изданий и прессы, публицистической и художественной литературы, которая активно комментировала исторические факты и события до перестроечных лет.

Монография разделена на две части. В первой из них дается сжатый очерк советской историографии социально-экономического и культурного развития молдавского села. Далее автор рассматривает аспекты социального и хозяйственного положения в деревне к середине 40-годов, послевоенную разруху, засуху 1946-1947 гг. и голод сельского населения. Отдельно представлены быстрый рост аграрного общественного производства в 1950-1990 гг., преобразование части сельскохозяйственных артелей крестьян в государственные хозяйства (совхозы), роль приусадебных участков сельского населения в его экономической жизни. Автор раскрывает

динамику социальной структуры жителей села, а также рост их культуры, количества и качества социальных услуг, оказанных им в 1960-1980 гг.

В целом материалы этой части монографии дают должное представление о положительных сдвигах, причем высокими темпами, в жизни молдавской деревни в советские годы.

Вторая часть книги открывается разделом, в котором автор критически анализирует научную и, главным образом, публицистическую литературу, вышедшую в 1987-1989 гг. и содержащую негативную оценку социально-экономической жизни республики в условиях социалистической системы хозяйствования. Он считает эту литературу необъективной и тенденциозной, направленной на то, чтобы настроить население против социалистической политической системы.

В следующем разделе рассматривается социально-экономическое состояние республики в канун перехода ее к так называемой рыночной экономике. На базе убедительных фактов, в т. ч. широкой и подробной статистики, автор приходит к бесспорному выводу о том, что Республика Молдова в указанное время продолжала развиваться обычными темпами и не проявляла каких-либо признаков стагнации и тем более кризисного состояния. Утверждения о необходимости перехода к рыночной экономике не выдерживают никакой критики, ибо не имеют под собой научного обоснования и тем более весомых причин. Затем он показывает реальное состояние социально-экономической ситуации в Республике Молдова в 1991-1996 гг. через призму ее понимания некоторыми политическими лидерами и представителями различных направлений общественного мнения.

Весьма красноречивый и поучительный материал находим в разделе вышеуказанной монографии, посвященном анализу ситуации в экономике и социальной сфере после первых лет перехода к рыночным отношениям. Официальная статистика показывает негативный результат развития республики за пять лет в основных отраслях экономики и жизненно важной социальной сфере. Так называемые реформы нанесли такой удар промышленному и аграрному производству, что по некоторым важнейшим показателям отбросили его к уровню 1970-х годов. От производства современных машин и оборудования, известных далеко за пределами республики, к середине 1990-х годов промышленность стала выпускать на порядок ниже по ассортименту и качеству промышленные изделия. От аграрно-индустриальных животноводческих комплексов по производству мяса и молока Молдова докатилась до индивидуального сельского хозяйства, основанного, главным образом на тяжелом ручном труде. Познавательный интерес вызывает следующий раздел, посвященный выяснению перспектив развития Молдовы в контексте ее социально-экономической ситуации последнего десятилетия XX в. Анализ приведенного автором материала и его выводы на этот счет малоутешительны. Для достижения предыдущих результатов республике потребуются, заключает автор, десятилетия.

Неподдельный интерес, и это естественно, вызывает сюжет предпоследнего раздела о роли внешнего фактора в процессе дезинтеграции Советского Союза. Автор анализирует известные ему факты о деятельности некоторых ведущих зарубежных политиков Запада, которые в большинстве своем еще со времен Октябрьской революции 1917 г. стояли в неприимой оппозиции к Советскому государству, ибо, как известно, старые, исторически отжившие себя политические силы и системы никогда мирно не уступали дорогу и место другим, новым силам, совершившим эпохальные исторические прорывы в будущее, о чем свидетельствует сама же история. Вместе с тем, автор критически анализирует также позиции и действия некоторых внутренних оппонентов советскому строю внесших свою лепту в развал СССР.

Быстрое разрушение большой державы зависело от многих факторов, в т.ч. и от позиции рядовых граждан страны, их менталитета, сознания необходимости немедленной защиты исторических социалистических завоеваний, добытых и защищенных великим трудом и кровью. Поэтому вполне понятно, почему «идеологи» и «прорабы» так называемой перестройки столь много усилий прилагали для дезориентации народных масс относительно целей их действий. В заключительном разделе автор специально рассматривает психологию масс на крутых поворотах истории, возможности манипулирования ею.

В заключение отметим, что данная книга – одна из первых попыток в молдавской историографии рассмотрения роли так называемой перестройки для судеб нашей республики, как и для бывшей большой страны.

Конечно, в книге встречаются некоторые недостатки и упущения, но говорить о них уместно в развернутой рецензии. Они не меняют положительной оценки данной публикации.

В. И. ЦАРАНОВ, член-корреспондент АНМ

O MONOGRAFIE DESPRE ZEMSTVA BASARABIEI

Recent, la seria de serieri istorice referitoare la Basarabia s-a adăugat o nouă lucrare, semnată de Ludmila Coadă, cu titlul *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice* (Editura Pontos, 2009, 348 de pagini).

Structural, monografia este divizată în mai multe compartimente. Inițial, autoarea exprimă sincere mulțumiri persoanelor care au îndrumat-o, au susținut-o și au încurajat-o în procesul de elaborare a studiului. Una dintre aceste persoane este profesorul universitar, doctor habilitat, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, Demir Dragnev, care a semnat prefața cărții.

Urmează compartimentul intitulat *Argument*, în care autoarea a motivat necesitatea studierii activității zemstvei din Basarabia, ca gen de instituție a autoadministrării locale, și a enumerat obiectivele pe care și-a propus să le atingă în procesul abordării temei respective.

În *Introducere* este expusă istoriografia problemei, după care sunt redată cauzele și condițiile istorice ce au determinat oficialitățile țariste să instituie în Imperiul Rus sistemul de autoadministrare locală, numit *zemstvă*.

Materialul documentar, acumulat în urma investigațiilor, a fost repartizat de autoare în patru capitole.

În primul capitol este prezentat cadrul juridic al instituției de *zemstvă*. Stabilind, mai întâi, trăsăturile distinctive ale zemstvei ca organ reprezentativ al autoadministrării locale, Ludmila Coadă a conturat apoi suportul legislativ al instituției de *zemstvă* și a remarcat principiile de organizare și mecanismele de funcționare a acesteia. Prezintă interes detaliile relative la modalitățile de implementare în Basarabia și adaptare la realitățile specifice de aici a Regulamentului cu privire la *zemstvă* din 1864.

În capitolul al doilea, intitulat *Domenii de activitate a zemstvei basarabene*, sunt expuse multiplele preocupări ale zemstvei. Mai pe larg este reflectată activitatea zemstvei în sectoarele învățământ și sănătate publică. Tot în cadrul acestui capitol sunt examinate publicațiile zemstvei basarabene.

Subiectul celui de-al treilea capitol se referă la bugetul zemstvei din Basarabia, în acest context fiind analizate veniturile zemstvei și repartizarea lor. O atenție deosebită este acordată cheltuielilor suportate pentru dezvoltarea învățământului și ocrotirea sănătății publice.

Capitolul al patrulea conține informații privitoare la componența socială și cea nominală a consilierilor aleși în organele de conducere ale zemstvei. Concomitent, cititorul are posibilitatea să afle despre manifestarea elementului național în cadrul zemstvei basarabene.

În continuare opera Ludmlei Coadă cuprinde o *Încheiere*, un *Rezumat în limba engleză*, o *Bibliografie* referitoare la subiectul dezvoltat, *Anexe* și, în încheiere, două indice – unul de nume și altul geografic.

Salutăm apariția acestei ediții monografice a Ludmlei Coadă, mai cu seamă din considerentul că autoarea a tratat o problemă insuficient cercetată în istoriografia cu tematică basarabeană.

Dinu POȘTARENCO

A V-a REUNIUNE A DIRECTORILOR INSTITUTELOR DE ISTORIE DIN CSI „STATUTUL STATAL-JURIDIC AL REPUBLICILOR SOVIETICE: GENERAL ȘI PARTICULAR”

În perioada 15-16 iunie 2008, la Erevan (Republica Armenia) și-a desfășurat lucrările a V-a Reuniune a directorilor Asociației Institutelor de Istorie (AII) din Comunitatea Statelor Independente cu genericul „Statutul statal-juridic al republicilor sovietice: general și particular”, organizat de Institutul de Istorie al Academiei Naționale de Științe din Armenia.

La lucrările reuniunii au participat directorii sau vicedirectorii institutelor de istorie din 9 țări: **Armenia** (membru corespondent A. A. Melkonean – organizatorul reuniunii), **Rusia** (academicianul A. O. Ciubarian – președintele AII, V. V. Ișcenko, vicedirector al Institutului de Istorie Universală al Academiei de Științe din Rusia), **Belarus** (V. V. Danilovici), **Ucraina** (S. V. Kulcițki), **Tadjikistan** (A. Gafurov, A. Nazarov), **Kazahstan** (S. Majitov), **Georgia** (academicianul R. Metreveli), **Uzbekistan** (V. S. Han), **Moldova** (L. Zabolotnaia).

În cadrul reuniunii au fost abordate și puse în discuție un șir de probleme de ordin științific și organizatoric: rezultatele activității Asociației Institutelor de Istorie din CSI pe parcursul anilor 2008-2009; editarea numărului 1-4 (2008) al revistei Asociației – „Историческое пространство. Проблемы истории стран СНГ”; elaborarea strategiei de colaborare științifică între membrii Asociației; proiecte științifice bilaterale și multilaterale; organizarea manifestărilor științifice comune (conferințe, mese rotunde, simpozioane etc.); schimb interacademic și relații interinstituționale; schimb de experiență în problema pregătirii cadrelor științifice, elaborarea planului de activitate pe anii 2009-2010; pregătirea următoarei ședințe a Asociației Institutelor de Istorie din CSI, care va avea loc în luna aprilie 2010, la Moscova, cu genericul „Al Doilea Război Mondial”.

Delegația din Moldova a prezentat un raport amplu despre activitatea Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM în domeniul colaborării internaționale. Pe parcursul anilor 2008-2009, în baza acordurilor de colaborare interacademice și relații interinstituționale, au fost efectuate 2 stagii științifice la Institutul de Istorie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina; au fost publicate în Revista de Istorie a Moldovei și alte reviste academice din Republica Moldova articole științifice ale istoricilor, etnologilor și juriștilor din Rusia, Ucraina, Belarus, Georgia, Lituania, România, Polonia; din partea institutelor academice din Ucraina și Rusia au fost delegați participanți cu rapoarte științifice

la conferința internațională „Cantemireștii – o celebră dinastie din secolele XVII-XVIII” (noiembrie 2008). La ședința plenară, academicianul A.O. Ciubarian a menționat rezultatele științifice obținute de Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM și a propus să fie lărgită colaborarea științifică la nivel de stagii de lungă durată, îndeosebi pentru tinerii savanți din Moldova.

La această ședință a fost luată decizia de a consolida colaborarea cu revistele de specialitate și edițiile tematice; de a constitui o comisie mixtă pentru organizarea manifestărilor științifice comune (conferințe, simpozioane, mese rotunde, sesiuni) și publicarea materialelor acestora.

În baza acestei hotărâri, membrul corespondent A.A. Melkonean a propus, în numele Institutului de Istorie al Academiei Naționale de Științe a Armeniei, publicarea, în comun cu Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, a unei culegeri de articole științifice cu genericul „Relațiile moldo-armene”.

Organizarea acestei manifestări a fost susținută de către Fondul Interstatal de Cooperare Umanitară al Comunității Statelor Independente (Межгосударственный Фонд Гуманитарного Сотрудничества Стран СНГ), căruia delegația din Moldova îi aduce sincere mulțumiri pentru sprijinul acordat.

Concomitent, în perioada 15-21 iunie 2009, la Erevan, sub egida Institutului de Istorie al Academiei Naționale de Științe a Armeniei, Asociației Internaționale a institutelor de istorie a țărilor CSI și al Fondului Interstatal de Cooperare Umanitară al Comunității Statelor Independente s-au derulat lucrările celei de-a patra ediții a Școlii de vară internațională a tinerilor istorici din CSI. Deschiderea oficială a școlii a avut loc la 15 iunie, în cadrul Reuniunii directorilor Institutelor de Istorie din CSI, tinerii istorici având posibilitatea de a participa la lucrările mesei rotunde cu genericul „Statutul statal-juridic al republicilor sovietice: general și particular”.

Școala de vară a avut ca temă generală „Istoria cotidianului în studierea istoriei țărilor CSI”. Acest generic a adus în discuție atât probleme metodologice, teorii, concepte și diverse abordări a cotidianului în știința istorică contemporană, cât și studii practice, prezentate sub formă de prelegeri și comunicări științifice. Intervalul cronologic a acoperit perioada din evul mediu până în prezent, evidențiindu-se o multitudine de idei, propuneri, perspective de cercetare. Lucrările școlii de vară s-au desfășurat pe câteva compartimente, cuprinzând 11 prelegeri, o masă rotundă cu genericul „Discuțiile istorico-politice și problemele moștenirii de drept a țărilor postsovietice”, o serie de comunicări științifice. Apreciind valoarea științifică a tuturor lecțiilor și comunicărilor, vom menționa doar câteva: *Istoria cotidianului în studierea istoriei Kazahstanului: de la teorie la practică* (dr. hab. Majitov Sattar, directorul Institutului de Istorie și Etnologie „Valihanov”, Kazahstan), *Istoria puterii la feminin* (dr. Lilia Zabolotnaia, director adjunct al Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei), *Viața cotidiană în izvoarele istorice și realitatea* (dr. hab. Igor Danilevski, director adjunct al Institutului de Istorie Universală al Academiei de Științe a Rusiei), *Postmodernismul și istoria cotidianului* (dr. hab. V. S. Han, director adjunct al Institutului de Istorie al Academiei Naționale de Științe din Uzbekistan), *Situația socială a omului sovietic. Un studiu de caz* (dr. hab. Alexandru Șubin, directorul Centrului de Istorie a Rusiei, Ucrainei și Belarus al

Institutului de Istorie Universală al Academiei de Științe a Rusiei), *Forme și metode de cercetare a istoriei spațiului postsovietic (experiență generalizată)* (dr. Victor Ișcenko, director adjunct al Institutului de Istorie Universală al Academiei de Științe a Rusiei), *Viața cotidiană a populației Bielorusiei de Vest (1921-1939)* (dr. V. Danilovici, director adjunct al Institutului de Istorie al Academiei Naționale de Științe a Republicii Belarus), *Viața cotidiană în Dușambe la începutul războiului civil în Tadjikistan* (dr. hab. Abdullo Gafurov, Institutul de Istorie, Arheologie și Etnografie „A. Doniș” al Academiei de Științe din Tadjikistan), *Unele forme ale evidențierii religiozității musulmanilor din Tadjikistan în perioada sovietică (1950-1980)* (dr. A. Nazarov, Institutul de Istorie, Arheologie și Etnografie „A. Doniș” Academiei de Științe din Tadjikistan), *Orașul ca formă a vieții pe exemplul orașului medieval armean* (dr. E. Margarean, Institutul de Istorie al Academiei Naționale de Științe a Armeniei).

Vom menționa, totodată, și comunicările tinerilor istorici care au demonstrat o preocupare temeinică față de problemele actuale ale cercetării vieții cotidiene. Printre ele un interes deosebit a prezentat raportul tânărului doctor Victor Krupâna, colaborator al Institutului de Istorie din Ucraina, *Viața cotidiană a nomenclaturii de partid din Ucraina Sovietică în 1945-1950*.

Intervențiile științifice de valoare și ambianța de lucru au contribuit la îmbogățirea bagajului de cunoștințe și continuarea dialogului științific între istoricii din CSI. Comunicările susținute de lectorii Școlii de vară și raporturile tinerilor istorici vor fi publicate într-o culegere specială.

Programul științifico-cultural a inclus excursii în cele mai vestite centre culturale ale Armeniei.

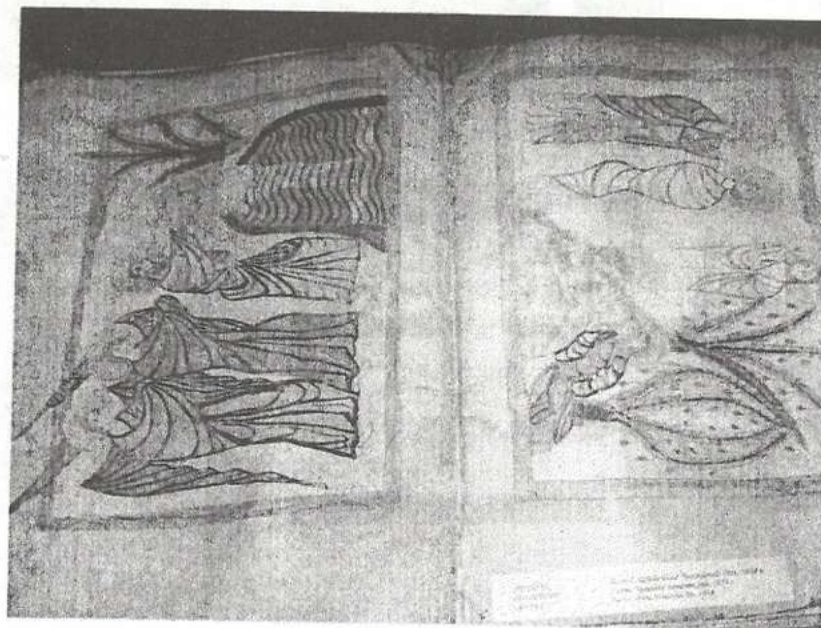

Foto 1. Manuscris din colecția Mahetenedaran (Institutul „Mesrop Mashtots”)

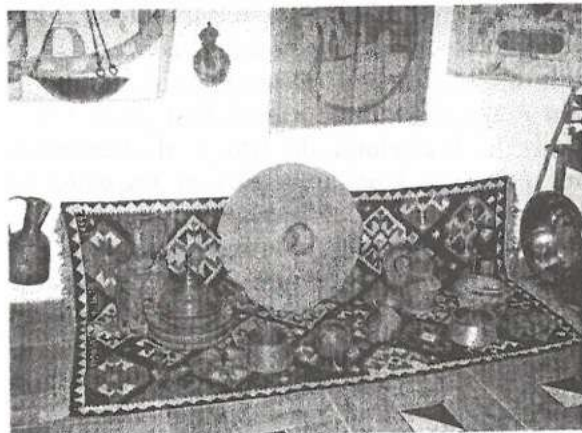

Foto 2. Secvențe din Muzeul vinului „ArArAt”

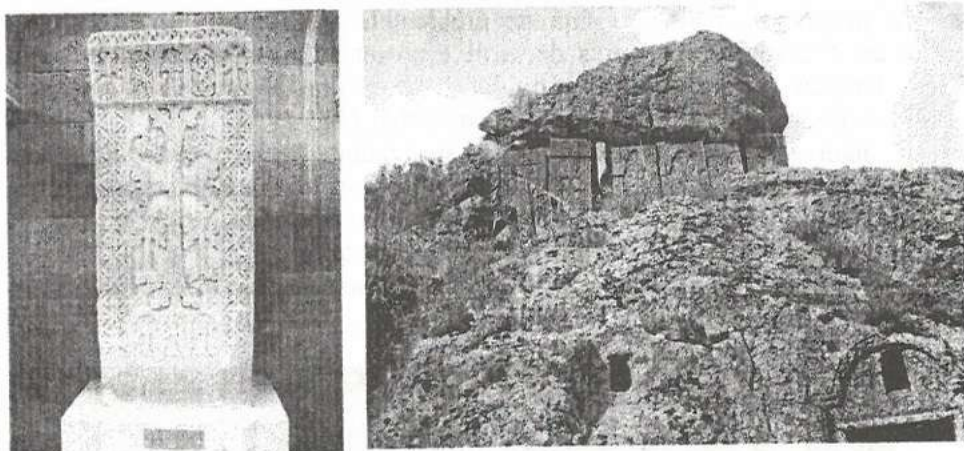

Foto 3. Khachkar, stelă cu simbol cruciform

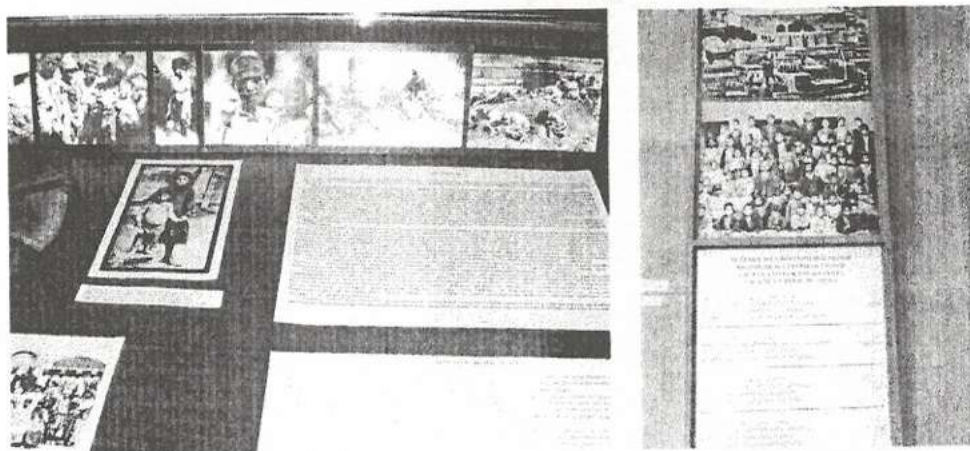

Foto 4. Imagini din Muzeul Memorialului victimelor genocidului armean (Tsitsernakaberd, Erevan)

Foto 5. Casa-muzeu Serghei Paradjanov

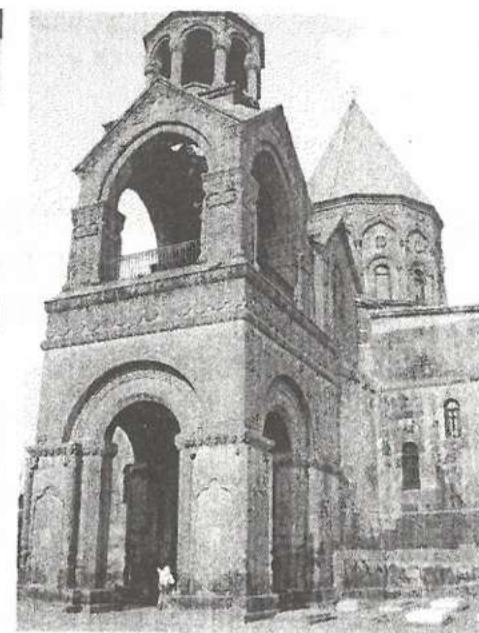

Foto 6. Biserica de pe lângă reședința E.S. Catolicosului Armeniei

Delegația din Moldova aduce sincere mulțumiri gazdelor, în persoana acad. Așot Melconean, directorul Institutului de Istorie al Academiei Naționale de Științe a Armeniei, și Caren Haccatrean, vicedirector al aceluiași institut, pentru nivelul înalt de organizare a Reuniunii directorilor Asociației Institutelor de Istorie din CSI și a Școlii de vară a tinerilor istorici din CSI, vastul program cultural și ospitalitatea deosebită a gazdelor.

Dr. L. ZABOLOTNAIA,
Dr. A. FELEA,
Dr. V. BÂRLĂDEANU

EXPERIENȚELE GERMANIEI ÎN CADRUL UNIFICĂRII CELOR DOUĂ SISTEME DE DREPT ȘI JUSTIȚIARE DIFERITE*

Matthias WECKERLING,

Doctor Honoris Causa al AȘM,

director executiv al Fundației Germane
pentru Cooperare Juridică Internațională

Procesul reunificării celor două state germane din anul 1990 a fost un eveniment unic și extraordinar: două state parțiale, care pe parcursul a 40 de ani se dezvoltaseră diferit în toate privințele, au trebuit să fie unite într-un tot întreg în cel mai scurt timp. Acest proces, în permanență accelerat, a început odată cu deschiderea frontierei între Berlinul de Est și Vest, pe 9 noiembrie 1989, și s-a încheiat la 31 august 1990, prin semnarea la Berlin a Tratatului de Unificare. Pe parcursul acestei perioade de mai puțin de 10 luni au trebuit să fie create juridic condițiile-cadru pentru crearea Unității Germane. Chiar dacă pentru reunificare a fost ales constructul unei aderări a RDG, respectiv a noilor landuri federale, la regiunea de aplicabilitate a Legii Fundamentale valabilă pentru Republica Federală Germania, după cum aceasta mai era încă permis pe atunci de Constituția vechii Republici Federale Germane, pentru instituirea unității statului s-a ales totuși în particular forma unui tratat internațional, deoarece până la aderare RDG-ul era un subiect de sine stătător al dreptului internațional. Avantajele tactice ale acestui mod de a proceda, pe lângă respectarea suveranității de stat a RDG, se aflau în mână: pentru reglementările juridice ce urmau a fi adoptate în parte în cadrul procesului de unificare, în tot cazul era format Parlamentul din Germania de Vest în calitate de instituție legislativă, iar convenirea reglementărilor pentru tratate internaționale era, după cum se cunoaște, chestiunea guvernelor, parlamentele ambelor state germane parțiale putând doar vota în totalitate opera de tratat. În același timp, ambele părți au accentuat valoarea politică a unei implicări adecvate de conținut a parlamentelor.

* Discurs prezentat la masa rotundă cu genericul *Premisele social-economice și juridice privind reintegrarea Republicii Moldova*, care a avut loc la 27 februarie 2009, în cadrul Institutului de Istorie, Stat și Drept. Manifestarea a fost susținută financiar de Fundația Germană pentru Cooperare Juridică Internațională.

fapt care era necesar, în special, din partea RDG-ului, deoarece în contextul aderării au trebuit să fie create sau modificate numeroase legi din RDG, și anume în calitate de acțiuni premergătoare așa-numitului prim Tratat de stat pentru introducerea Uniunii Economice și Valutare dintre ambele state germane, începând cu 1 iulie 1990.

Prin urmare, pot fi diferențiate trei etape ale procesului de unificare: eforturile de reformare în interiorul statului RDG din noiembrie 1989, pregătirea primului Tratat de stat din februarie 1990 și, paralel cu aceasta, tratativele privind Tratatul de Unire, semnat în august 1990. Făcând o incursiune retrospectivă, devine uimitor faptul cum, în decursul unei perioade atât de scurte, a putut fi posibilă, cel puțin formal, depășirea unor probleme atât de complexe, deoarece din punct de vedere economic, politic și social procesul de reunificare avea, bineînțeles, nevoie de o perioadă mult mai mare, nefiind finalizat în întregime nici chiar astăzi.

Pe atunci, în cadrul Ministerului Federal de Justiție (din Germania de Vest) eram responsabil de coordonarea procesului juridic de unificare în domeniul justiției și respectării drepturilor. Aici ar mai trebui de adăugat și faptul că Ministerul Federal de Justiție era responsabil în mod director pentru părți esențiale ale legislației germane în domeniul economic. Dacă în unele domenii, cum ar fi sistemul sănătății, agricultura sau sistemul de învățământ, au mai putut exista încă anumite paralele, atunci așa-numita putere a treia, deci a justiției și, în special, statutul judecătorilor și procurorilor din ambele state germane, se afla într-o contradicție incompatibilă una cu alta. Astfel, una dintre funcțiile esențiale ale puterii judecătorești este, conform ordinii statului de drept din Legea Fundamentală, controlul altor puteri ale statului și protecția individului față de intervențiile statului – așa era percepția în vechea Republică Federală. Teoria marxist-leninistă a statului și dreptului, care marca Constituția RDG, dimpotrivă, pornea de la caracterul unitar al puterii de stat, de aceea justiției nu-i revenea nici o funcție de sine stătătoare. Conform articolului 90 al Constituției din RDG, ea trebuia să servească efectuării legilor socialiste, protecției și dezvoltării Republicii Democratice Germane, a ordinii sociale și de stat. Ca și toate puterile în stat, justiția se afla sub conducerea clasei muncitoare și a partidului marxist-leninist. Din punct de vedere formal, articolul 96 al Constituției RDG garanta, de fapt, independența judecătorilor în cadrul puterii judecătorești, în realitate însă, în ordinea de drept și de stat a RDG nu era totuși loc pentru o justiție independentă. Astfel, pentru a impune implicarea justiției în sistemul dirijării centrale de către partid, judecătorilor nici în practică nu le-a fost asigurată o independență personală. Judecătorii erau aleși de organele reprezentative ale poporului, fiind obligați însă, conform legii cu privire la organizarea judecătorească din 1974, să facă rapoarte pentru organele reprezentative locale privind îndeplinirea obligațiilor de realizare a legilor socialiste și efectivității sociale a puterii judecătorești. Organele locale reprezentative ale poporului puteau revoca oricând directorii și judecătorii aleși de ei, prin urmare și pe perioada executării mandatului.

O asemenea disprețuire a justiției s-a schimbat în RDG, în noiembrie 1989, foarte repede. Secretarul de Stat de atunci din Ministerul de Justiție al

RDG anunța că, pe viitor, judecătorii urmează a fi numiți de Ministerul Justiției, deoarece procedura de alegere, legată de obligația întocmirii rapoartelor și dărilor de seamă, ar crea dependențe și ar prejudicia independența judecătorilor. Așadar, în deciziile sale judecătorul trebuia să respecte numai legea și să poarte singur responsabilitate pentru hotărârile sale. În acest mod, se urmărea încetarea practicilor de presiune asupra judecătorilor, când organele de partid sau de stat interveneau în procesele pendinte. În ianuarie 1990, un grup de lucru din cadrul Ministerului de Justiție al RDG a prezentat un document privind reforma în justiție, ale cărei principii erau foarte aproape de cele din Germania de Vest. Statutul, funcțiile, organizarea și competența instanțelor judecătorești urmau să fie reglementate de către o nouă lege cu privire la organizarea judecătorească; asigurarea caracterului unitar al jurisprudenței urma să fie doar chestiunea puterii supreme judecătorești a judecătorilor, toate formele administrative de conducere a puterii judecătorești de până atunci fiind anulate. O nouă lege cu privire la judecători urma să definească garanțiile pentru independența judecătorilor. În continuare urmau să fie reglementate pe nou funcțiile și statutul Procuraturii. Ca și în toate celelalte sisteme de drept socialiste în RDG, Procuraturii îi revenea o supraveghere generală a legilor; Procurorul General era subordonat Consiliului statului și Camerei Populare. O astfel de supraponderare a Procuraturii cu reliefare diferită mai există și astăzi încă în multe sisteme de drept postsovietice și postsocialiste.

În februarie 1990 au început primele consultări privind Uniunea Socială, Economică și Valutară. În cadrul acestor consultări au existat și negocieri între ministerele de Justiție, în prim-plan aflându-se mai întâi instruirea continuă a judecătorilor, notarilor și avocaților, în special în domeniile de drept, ce urmau a fi ajustate, conform Tratatului de stat privind Uniunea Valutară, la legislația Republicii Federale. Și pentru că în aceste domenii în RDG aproape că nu erau capacitați de instruire continuă, această sarcină a trebuit să fie preluată în esență de către juriștii diferitor grupuri profesionale din Germania de Vest. Astfel, la început era vorba mai puțin de faptul ce legislație urma să fie aplicabilă odată cu intrarea în vigoare a Uniunii Sociale, Economice și Valutare din 1 iulie 1990, accentul fiind pus, în mare parte, pe instruirea continuă a juriștilor din RDG în domeniile drept social, economic, administrativ și privind taxele. Programul de instruire continuă, care s-a desfășurat câteva săptămâni după coordonarea lui definitivă, arăta după cum urmează:

Introducere în ordinea constituțională, de drept și economică a Republicii Federale

- Metodologia
- Principiile dreptului civil
- Dreptul civil, penal, administrativ, social, fiscal și al rauncii, în funcție de domeniul de muncă al judecătorilor în cauză cu luarea în considerare a dreptului corespunzător de procedură.

În tot cazul, acest program a trebuit să fie, mai întâi, aprobat de Consiliul ministerelor de Justiție al Federației și landurilor -- cu mențiunez acest lucru în special, deoarece, probabil, nu tuturor le este cunoscut faptul că în Republica

Federală Germania, în calitate de stat federal, justiția este, în principiu, în competența landurilor. Făcând abstracție de competența legislativă covârșitoare a Federației și jurisdicția federală, organele landurilor de administrare a justiției sunt responsabile pentru acest domeniu. De la reunificare există în total 17 ministere de Justiție. Prin urmare, în cadrul procesului de unificare trebuia coordonată și această contribuție a celor 11 landuri federale "vechi", cu atât mai mult că landurile federale reprezentate în Consiliul Federației, un fel de cea de-a doua Cameră a Parlamentului, de asemenea participă la adoptarea legislației federale.

Avocații la fel au jucat un rol neînsemnat în sistemul de drept al RDG. Ei erau organizați în așa-numitele Colegii. Decizia privind primirea altor avocați în Colegiu o luau avocații organizați în colegii. Acest sistem restrictiv de admitere în profesia de avocat a dus, printre altele, la o mentalitate de closed-shop, deoarece avocații din Colegii nu erau interesați să consolideze presiunea concurenței prin admiterea noilor avocați în profesie, subțind prin aceasta propriile lor venituri. La momentul reunificării în fosta RDG activau circa 600 de avocați, iar în Republica Federală Germania, la 1 ianuarie 1990, numărul acestora era de 57.082, densitatea lor fiind de 25 de ori mai mare decât în RDG. Numărul avocaților din RDG nici pe departe nu era suficient pentru satisfacerea serviciilor de avocatură necesare în cadrul reorganizării economiei socialiste planificate într-o piață economică socială.

Primii pași spre liberalizarea admiterii în profesia de avocat au fost făcuți de Guvernul RDG deja la începutul anului 1990: un regulament din 22 februarie 1990 prevedea că oricine care întrunea condițiile acestui document, posedând o diplomă de absolvire a studiilor juridice superioare, recunoscută în RDG, putea fi admis în avocatură, fără ca pentru aceasta să fie necesar acordul din partea avocaturii. O anumită rezervă de personal pentru creșterea urgent necesară a avocaturii au format-o juriștii economici din întreprinderile aflate în proprietatea poporului, care, în aprilie 1990, au obținut posibilitatea să fie admiși în calitate de juriști. Acest lucru însă, nu a soluționat problema calificării, deoarece acum lucrurile depindeau în mod ascendent de faptul cunoașterii și a legislației Republicii Federale. De aceea, cu RDG s-au purtat cu succes negocieri în privința activității transfrontaliere a avocaților în baza reciprocității, aceasta fiind -- la fel și pentru notarii în propria practică -- posibil în iunie 1990 prin regulamentele ambelor state. Astfel, a putut fi acoperită necesitatea consultării prin avocați, apărută în legătură cu Uniunea Socială, Economică și Valutară.

Și numărul judecătorilor era unul mic în RDG; la sfârșitul lui 1989 existau circa 1.400 de judecători, la un număr de populație mai mare de 16 mln de oameni. Un judecător revenea la circa 11.600 de locuitori, pe când în Republica Federală în aceeași perioadă la un număr al populației de 62,7 mln de oameni activau 17.627 de judecători, prin urmare un judecător pentru aproximativ 3.550 de locuitori. Pentru RDG acest raport de cifre era, ce-i drept, esențial, mai avantajos decât pentru avocați, dar oricum nu satisface nici pe departe aplicarea efectivă în practica judecătorească a reformelor ce urmau a fi adoptate, nemaivorbind de calificarea corespunzătoare a judecătorilor existenți.

De multe decenii justiția juriștilor calificați din Germania Federală a avut un rol foarte important. Acești juriști nu sunt, de fapt, juriști în deplinul sens al cuvântului fără studii superioare, dar cel mult calificați și îndeplinesc parțial funcții, care, în multe alte sisteme de drept, le sunt rezervate judecătorilor, de exemplu, în domeniul executării silite, procedurii de insolvență, domeniul funciar și jurisdicția de familie și tutelă. Această funcție a fost desființată în RDG legal înainte anulului 1952, funcțiile îndeplinite până atunci de juriștii calificați fiind delegate fie autorităților administrative, fie celor aproximativ 500 de notari. De aceea, lipsa juriștilor calificați în RDG avea pe parcursul reunificării o importanță specială, deoarece funcția lui în domeniul funciar și a sistemului de înregistrare pentru edificarea economiei ar fi avut o importanță deosebită în noile landuri. Pe lângă diferitele activități de urgență și de ajutor, ce țineau de personal, în domeniul juridic, precum și prin delegarea juriștilor calificați din Republica Federală în RDG a fost introdus provizoriu Institutul așa-numiților juriști calificați pe domenii, care aveau voie să îndeplinească domenii parțiale ale competenței unui jurist calificat, fiind instruiți în special pentru domenii reale, care le erau acordate pentru soluționare. O ajustare la dreptul profesional corespunzător al Republicii Federale a putut fi realizată abia după reunificare.

După cum era de așteptat, numărul procurorilor din RDG era calculat, evident mai mare, la numărul populației decât în Republica Federală. În tot cazul, și cercul funcțiilor acestora era mai larg în RDG, deoarece lor le era delegată supravegherea generală a legilor, nefiind limitați la domeniul procedurilor penale.

Un alt domeniu de probleme a fost, de exemplu, lipsa protecției efective a drepturilor contra acțiunilor executivului. Ce-i drept, din 1 iulie 1989 și în RDG a existat posibilitatea verificării judiciare a anumitor decizii/hotărâri ale administrației. Acest control fusese totuși limitat în așa fel, încât în timp scurt până la intrarea în vigoare a primului Tratat de Stat al RDG nu a putut fi adunată nici o experiență esențială în acest domeniu. De aceea, din partea ministrului de Justiție din RDG, în mai 1990, a fost exprimată rugămintea delegării unui număr mai mare de judecători din Republica Federală în RDG. La propunerea ministerului Federal de Justiție, Consiliul deja menționat al miniștrilor de Justiție și senatorilor a decis, la sfârșitul lunii mai 1990, să se angajeze pentru delegarea în RDG a aproximativ 100 de judecători pentru jurisdicție administrativă, financiară și socială, numite în Germania jurisdicții specializate de drept public, cu participarea Federației și landurilor din RDG la cheltuielile necesare în acest scop. La aceasta din partea RDG s-a mai adăugat dorința delegării judecătorilor pentru litigii de muncă. Începând cu septembrie 1990, pentru o activitate în RDG au putut fi puși la dispoziție în total 132 de judecători, și anume: 62 de judecători administrativi/contencios administrativ, 28 judecători pentru chestiuni sociale, 10 judecători pentru chestiuni financiare și 32 judecători pentru litigii de muncă. Pentru activitatea judecătorească a acestor judecători RDG a creat în cadrul noii legi cu privire la judecători o bază legislativă. Această necesitate legislativă reieșise în special din obligația creată prin primul Tratat de stat pentru RDG de a adopta un sistem de justiție corespunzător principiilor separației puterilor în stat

în sensul Legii Fundamentale. În așa fel, deja prin primul Tratat de stat care limita Unitatea germană mai întâi în esență la valuta unitară, pe atunci fiind încă marca germană, și astfel la condițiile-cadru minimale de asociere concomitentă în domeniile economic, social și juridic, începând cu iulie 1990 a fost pus în mișcare procesul necesar de ajustare și apropiere în domeniul justiției. Au trebuit să fie modificate prevederile Constituției și legislației privind organizarea judecătorească din RDG care prejudiciau independența judecătorilor, ancorat fiind principiul judecătorului legal, cu modificarea și ajustarea decisivă a legii privind Procuratura. A fost reînnoit Codul de procedură civilă, prin regulamentele din 6 iulie 1990 fiind elaborată din nou legislația cu privire la faliment și dreptul privind executarea prin urmărirea terenurilor. S-au desființat judecătoriile contractuale ale statului, deschizându-se posibilitatea legală pentru verificarea cuprinzătoare a deciziilor administrației. Dreptul profesional al judecătorilor, avocaților și notarilor a fost, în mod cuprinzător, ordonat din nou. Cu alte cuvinte, în cel mai scurt timp trebuia de îndeplinit o muncă legislativă titanică în scopul creării bazelor legale pentru procesul necesar de ajustare în domeniul justiției.

Bineînțeles că nu a fost vorba numai de justiție, ci deja în primul Tratat de stat din 18 mai 1990 erau prevăzute și alte domenii de drept. Aici aș vrea să menționez doar dreptul civil, deoarece Codul Civil al RDG nu cunoștea libertatea generală a contractelor și a fost impus prin numeroase clauze generale pentru "morală socialistă" sau pentru "relațiile socialiste ale comunității" în calitate de măsură a reglementărilor contractuale. Modificări decisive au existat și în dreptul penal, au trebuit să fie șterse în special prevederile dreptului penal politic din Codul Penal, conform cărora, în general neprecis, oricine se putea face pasibil de pedeapsă penală dacă contribuia la construcția unei economii de piață în RDG.

La 6 iulie 1990, la puțin timp după intrarea în vigoare a primului Tratat de stat, la Berlin au început deja tratativele privind aderarea RDG la Republica Federală Germania. După trei runde de negocieri, în august 1990, la Berlin a fost semnat cel de-al doilea Tratat de Stat, de fapt, Tratatul de Unire.

În privința câtorva puncte au mai existat negocieri ulterioare, care, în septembrie, au dus la o înțelegere de completare cu privire la interpretarea și realizarea Tratatului de Unire. Astfel, pe de o parte, în această înțelegere erau stipulate reglementările scăpate din vedere în Tratat, printre altele și în domeniul justiției, iar pe de altă parte, și teme centrale, cum ar fi documentele fostului Minister de Securitate din RDG referitoare la datele persoanelor – întrebări care și astăzi mai sunt foarte actuale în Germania, cum ar fi, de exemplu, cel mai recent – eliberarea informațiilor serviciilor secrete referitoare la fostul cancelar federal german Kohl – și problema reabilitării persoanelor care au fost urmărite în RDG pe motive politice contrar principiilor statului de drept și prin întremarea lor într-o instituție psihiatrică. Chestiunile schițate pe marginea reabilitării au trebuit să fie soluționate după reunificare de către Parlamentul întregii Germanii, deoarece până la reunificare Camera Populară a RDG nu a avut suficiente ocazii să soluționeze adecvat din punct de vedere legislativ problemele legate de aceasta.

În privința unui alt domeniu central al recuperării/compensării nedreptății din RDG s-a căzut de acord deja premergător Uniunii Valutare, în iunie 1990: în privința reglementării așa-numitelor chestiuni patrimoniale rămase deschise/nerezolvate. Aici era vorba de restituirea proprietății care a fost sustrasă contrar viziunilor bazate pe principiile statului de drept în RDG. Amploarea acestei problematice era încă greu de înțeles pe atunci, printre altele, pentru că în RDG nu au existat cărți funciare/cadastrale duse cu încredere și nici un sistem cadastral conform ordinii, clarificarea rapoartelor de proprietate de atunci fiind suprapusă parțial și prin actele de desproprietărire în perioada ocupației sovietice. La aceasta se mai adăugau probleme ale proprietății evreilor desproprietăriți în timpul dominației puterii național-socialiste din Germania, pe care RDG nu o restituise, pe când în Republica Federală acest lucru se întâmplase deja în anii 50 și 60. Câteva probleme apărute din soluția găsită atunci ne preocupă încă și astăzi: cum ar fi proprietarii anteriori de terenuri și succesorii acestora care au fost desproprietăriți între anii 1945 și 1949 sub autoritatea de ocupație sovietică, fuseseră excluși din restituire, fiind despăgubiți financiar doar în volum mic. Abia cu puțin timp în urmă, Curtea Europeană pentru Drepturile Omului a respins din nou plângerile acestui cerc de persoane.

O mențiune succintă, mai degrabă formală, privind Tratatul de Unire: cele 45 de articole au un conținut relativ scurt. Detaliile reglementărilor sale au fost plasate însă în două Anexe. Aceste anexe cuprind în Monitorul Legișlației Federale, doar pentru domeniul justiției, mai mult de 300 de pagini și sunt divizate în esență în două părți:

Anexa I se referă la prevederile speciale despre transmiterea/preluarea legișlației federale, iar Anexa II se referă la prevederile speciale pentru aplicarea în continuare a legișlației RDG, în fiecare caz regional, limitată fiind la cele cinci noi landuri federale și Berlinul de Est, la așa-numita regiune de aderare. În timpul negocierilor pentru Tratatul de Unire a existat diversitate principială de opinii în privința faptului, dacă odată cu intrarea în vigoare a Tratatului de Unire, la 3 octombrie 1990, ar urma, în principiu, să se aplice legișlația Republicii Federale vechi cu anumite excepții sau ar trebui să se aplice – cu excepțiile corespunzătoare – în continuare legișlația RDG. În cele din urmă, s-a decis pentru prima soluție, prin urmare, pentru un sistem de drept german în principiu unitar, în tot cazul, cu multe condiții și excepții, care sunt specificate în particular în ambele anexe menționate ale Tratatului de Unire. Pe cele mai mult de 300 de pagini de Monitor oficial, menționate deja, se documentează munca care urma să fie prestată în puține săptămâni doar de Ministerul Federal al Justiției – poate e și o expresie a tendinței germane spre perfecțiune. Însă faptul că aceasta nu a putut fi mai mult decât o tendință, se observă și în anii ce au urmat reunificării, fiindcă a existat o necesitate cuprinzătoare de modificare a legilor, fără a mai spune ceva despre implementarea prevederilor juridice din domeniul aderării de multe ori total noi pentru fosta RDG. Un exemplu în acest sens sunt diferitele jurisdicții specializate, care nu au existat în această formă în RDG, de exemplu, jurisdicția administrativă, domeniu care se perfecționează și în Moldova, precum și jurisdicția de muncă, socială și financiară. Din punct de vedere al tehnicii

contractuale, aceasta avea avantajul că aproape deloc nu trebuiau întreprinse ajustări ale noii legișlații, deoarece aici s-a introdus ceva complet nou. Dar tocmai în domeniul legișlației sociale și a depășirii trecutului legat de ea (de pildă, asigurarea de vârstă a foștilor membri ai securității statului sau despăgubirea pentru persoanele urmărite politic – printre aceștia și școlari – așa-numita reabilitare) au existat necesități de reglementare greu de depășit în noul Parlament al întregii Germanii, fără a mai vorbi de problemele patrimoniale și de proprietate dificile și deja abordate. Între timp însă, se poate considera că legișlația dispusă prin reunificare este definitivată.

Mai importante și mai complicate au fost și sunt întrebările ce țineau de implementarea noii unități juridice.

Aici se numără și problema continuității personalului: preluarea judecătorilor și procurorilor din RDG în justiția Germaniei Federale. Întrebări asemănătoare se puneau, bineînțeles, în toate domeniile cu funcții ale statului, pentru judecători această chestiune a trebuit însă să fie reglementată într-un mod special. Ca și în alte domenii, aici era valabil faptul că o preluare completă a personalului din RDG nu putea fi luată în considerație din cauza poverii politice diferite, în special prin implicarea lor în nedreptatea din RDG, prin urmărirea adversarilor politici. Deja Camera Populară a RDG stabilea criteriile conform cărora judecătorii și procurorii puteau să candideze din nou pentru funcția corespunzătoare și, totodată, primiți în noul sistem de justiție al Germaniei Federale. În landurile din fosta RDG au fost instituite comisii de selectare a judecătorilor, care erau prezidate de un reprezentant al Ministerului de Justiție, fără drept de vot. Cu excepția Berlinului, care în partea sa de Vest avea deja o judecătorie calificată și care putea accepta și funcțiile în partea de Est a orașului, cotele de preluare pentru judecători din noile landuri federale erau între 40 și aproape 49 procente de candidați. În cifre absolute, în justiția Germaniei Federale au fost preluați în jur de 630 de judecători și aproape 400 de procurori.

O procedură de selecție corespunzătoare nu era necesară pentru alte grupuri profesionale ale justiției și ar fi fost, de asemenea, problematică din cauza dreptului fundamental la libertatea profesiei garantat constituțional. În așa fel, după reunificare a apărut totuși necesitatea acționării, deoarece numeroase persoane care nu erau luate în considerație pentru unele funcții în justiție din Germania reunificată solicitau admiterea lor în calitate de avocat parțial încă în noaptea de dinaintea intrării în vigoare a Tratatului de Unire, pe 3 octombrie 1990. Din acest motiv, o lege din 1992 stabilea că admiterea în avocatură sau numirea în calitate de notar putea fi refuzată sau revocată dacă o persoană afectată în cadrul activității sale anterioare încălcase drepturile fundamentale ale omenirii și principiile statului de drept, în special în legătură cu o activitate în calitate de colaborator titular sau neoficial al serviciului de securitate a statului. La aceasta mai trebuia să se mai adauge un reproș individual de vină gravă. Curtea Constituțională Federală mai înăsprișe încă o dată aceste criterii, așa încât în practică doar în puține cazuri s-a ajuns la o revocare a admiterii în profesia de avocat sau numirii în calitate de notar. În cazul avocaților, din motive consti-

tuționale o astfel de decizie a putut fi utilizată numai o anumită perioadă de aplicabilitate.

În rest, un rol cu siguranță important l-a jucat faptul că începuturile deja indicate ale unui sprijin cu personal din vechea Republică Federală pentru noile landuri a fost continuat și extins consecvent în anii nouăzeci, lucru care, în tot cazul, din perspectiva germanilor din Est, foști cetățeni ai RDG, a fost recepționat în calitate de formă aparentă a unei puteri de ocupație și există încă din perioada de atunci un număr considerabil de judecători și procurori care și-au făcut acolo cariera până la ministru al Justiției și prim-ministru. Eu vreau prin aceasta doar să dau de înțeles că în multe domenii unitatea internă încă nu a fost încheiată; cu siguranță multe greutăți printre care și economice au fost, de asemenea, subestimate în procesul de reunificare. În Germania există deja o zicală/expresie, precum că următoarea reunificare se va face mai bine. În așa măsură această glumă are un miez serios, când, la sfârșitul anului 1989, în pofida tuturor retoricilor duminicale, nimeni nu a fost pregătit în mod serios de o reunificare și doar puțini au putut aprecia aproape de realitate efectele politice și economice de consecință.

Eu sper și doresc, în tot cazul, ca și aici, în Republica Moldova și Transnistria, să apară o astfel de situație istorică, pentru care proiectul dvs. s-ar putea pregăti într-un mod anumit, dar care necesită însă circumstanțe însoțitoare ale politicii interne și externe, așa cum le-am trăit noi în anii 1989-1990 în Germania. Dar eu sunt încrezător că discuțiile dintre statele participante cu implicarea OSCE-ului și Uniunii Europene vor crea premise bune pentru apariția condițiilor-cadru favorabile.

Permiteți-mi să adaug un ultim cuvânt în propria chestiune: după cum puteți vedea din program, sunt directorul executiv al Fundației germane pentru Cooperare Juridică Internațională. Această instituție a fost fondată de ministrul Federal de Justiție de atunci, domnul Kinkel, pe fundalul transformării sistemelor economice, juridice și sociale ce se realizau paralel cu reunificarea germană peste tot în Europa Centrală, de Est și Sud-Est, pentru a însoți această schimbare de sistem și pe fundalul experiențelor noastre acumulate în perioada reunificării în domeniul dreptului și justiției, fie prin consultare legislativă sau prin activități de instruire inițială și continuă, în special pentru judecători, procurori, avocați și notari.

Din mandatul și cu mijloacele financiare ale Ministerului Federal al Afacerilor Externe noi colaborăm cu numeroase instituții din Republica Moldova, chiar dacă am implicat deja anterior participanți din Moldova în activitățile noastre multilaterale pentru regiunea Europei de Sud-Est. Vă rog să nu înțelegeți greșit, ca "bloc publicitar", când spun că Germania are de oferit nu doar un șir de realizări importante și practice în vederea statului de drept, ci și faptul că experții germani, în special, pe fundalul procesului reunificării germane, sunt îndeosebi sensibili pentru ajustarea teoretică, mai cu seamă și practică, a diferențelor principale de sistem.

CUPRINS

STUDII

Moldova, Caffa și Veneția la mijlocul lui 1470: Modele maritime și financiare și așezările ultimelor cruciade. <i>Alexandru SIMON</i>	3
Activitatea neamului Bouleștilor în Țara Moldovei în secolul al XVII-lea. <i>Sergiu BACALOV</i>	29
Circulație de carte și schimb de valori în Țara Moldovei în secolele XVII-XIX. <i>Igor CERETEU</i>	66
Unitățile militare moldovenești în anii Războiului de Nord. <i>Vladislav GROSUL</i>	85
Mihalcea HÂNCU – boier și dregător al Țării Moldovei și ctitor de mănăstire. <i>Alexei AGACHI, Lidia MOLDOVAN</i>	100
Declanșarea luptei pentru limba maternă și alfabetul latin în Basarabia în anul 1917. <i>Valeriu POPOVȘCHI</i>	115
Rolul jucat de organizația clandestină bolșevică din Basarabia la afilierea Partidului Comunist din România la Internaționala Comunistă. <i>Gheorghe COJOCARU</i>	139
Antrenarea colectivelor de artiști amatori din RSSM în opera de îndoctinare politică a populației (anii 60-70 ai secolului al XX-lea). <i>Gheorghe NICOLAEV</i>	152

COMUNICĂRI

Contribuția Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la dezvoltarea tiparului. <i>Nicolae FUȘTEI</i>	169
Viața și activitatea literară a arhimandritului Andronic (POPOVICI). <i>Eugen ONICOV</i>	179
Relicvele populației albaneze creștine din Karabah în secolele V-XIX. <i>Ulvia Gadjieva</i>	191
Aservirea învățământului istoric superior din URSS intereselor politice. <i>Valeriu COZMA, Adrian DOLGHI</i>	207
Un oraș dispărut – târgul medieval Țuțora. <i>Vasile IUCAL</i>	217

DOCUMENTAR

Istoria unei scrisori a lui Dimitrie Cantemir. <i>Victor ȚVIRCUN</i>	231
--	-----

RECENZII. PREZENTĂRI DE CARTE

<i>Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (sec. V-XII)</i> de Gheorghe POSTICĂ. București, 2007. <i>Andrei EȘANU</i>	240
<i>Wisniowecy. Monografia rod de Ilona CZAMANSKA, Poznan, 2007.</i> <i>Lilia ZABOLOTNAIA</i>	244
<i>Istoria Studiilor Româno-slave. De la începuturi până la Primul Război Mondial</i> de Radu MĂRZA, Cluj-Napoca, 2008. <i>Marius TĂRĂȚĂ</i>	245
<i>Moldova în a doua jumătate a sec. al XX-lea. Aspecte ale vieții social-economice</i> de Leonid Bulmaga. Chișinău, 2009. <i>Vladimir ȚARANOV</i>	248
<i>Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice</i> de Ludmila Coadă. Chișinău, 2009. <i>Dinu POȘTARENCU</i>	251

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

A V-a Reuniune a directorilor Institutelor de Istorie din CSI „Statutul statal-juridic al republicilor sovietice: general și particular.” <i>L. ZABOLOTNAIA, A. FELEA, V. BĂRLĂDEANU</i>	253
Experiențele Germaniei în cadrul unificării celor două sisteme de drept și justițiere diferite. <i>Matthias WECKERLING</i>	258

CONTENTS

STUDIES

Moldavia, Caffa and Venice in the Mid 1470: Maritime and Financial Designs and Settings for the Later Crusa. <i>Alexandru SIMON</i>	3
Activity of the Boulești lineage in Moldovan Country in the XVII Century. <i>Sergiu BACALOV</i>	29
Book circulation and change of values in in Moldovan Country in the XVII-XIX Century. <i>Igor CERETEU</i>	66
Moldavian military units in the period of the Northern War. <i>Vladislav GROSUL</i>	85
Mihalcea HÂNCU boyar and mandarin of the Moldovan Country and founder of the monastery. <i>Alexei AGACHI, Lidia MOLDOVAN</i>	100
Release of the battle for the mother language and latin alphabet in Bassarabia in 1917. <i>Valeriu POPOVSCHI</i>	115
The role played by the clandestine bolsevic organization from Basarabia in the affiliation of Communist Party from Romania to the Communist International. <i>Gheorghe COJOCARU</i>	139
Training the amateur collectives of artists from R.S.S.M. in the politic indoctrination ophera of the population(years 60s-70s of the XXth Century). <i>Gheorghe NICOLAEV</i>	152

COMMUNICATIONS

Contribution of the Bishop Gavriil Bănulescu-Bodoni to the development of templet. <i>Nicolae FUȘTEI</i>	169
Life and literary activity of the archbishop Andronic. <i>Eugen ONICOV</i>	179
Wreckages of the christian Albanian Setting Carabah in the V-XIX th Centuries. <i>Ulvia GADJIEVA</i>	191
Vassalage of the historic superior education from URSS to the political interests. <i>Valeriu COZMA, Adrian DOLGHI</i>	207
A dissapeared town – medieval Țuțora. <i>Vasile IUCAL</i>	217

DOCUMENTARY

The History of a letter of Dimitrie Cantemir. <i>Victor ȚURCUN</i>	231
--	-----

BOOK REVIEWS . BOOK PRESENTATIONS

<i>Early medieval civilization from the Pruto-Nistean area</i> by Gheorghe POSTICĂ. București, 2007. Andrei EȘANU	240
<i>Wisniowecy. Monografia rod by Ilona CZAMANSKA, Poznan, 2007.</i> <i>Lilia ZABOLOTNALA</i>	244
<i>The history of Romanian Slavic Studies. From the Beginnings until the</i> <i>First World War</i> by. Radu MĂRZA. Cluj-Napoca, 2008. Marius TĂRĂȚĂ	245
<i>Moldova in the second half of the XXth Century. Aspects of the socio-</i> <i>economical life</i> by Leonid Bulmaga. Chișinău, 2009. Vladimir ȚARANOV	248
<i>Basarabean Zemstva. Historico-judicial aspects</i> by Ludmila Coadă. Chișinău, 2009 Dinu POȘTARENCO	251

SCIENTIFIC LIFE

The fifth Meeting of the directors of the Institutes of History from CSI „The juridico-statal statute of the soviet republics: general and particular. <i>L. ZABOLOTNAIA, A. FELEA, V. BĂRLĂDEANU</i>	253
Germany's experiences within uniting the two different systems of law and justice. <i>Matthias WECKERLING</i>	258

Condiții necesare de includere a publicațiilor științifice în „Revista de Istorie a Moldovei”

Revista prevede publicarea studiilor aparținând colaboratorilor Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, instituțiilor academice, centrelor universitare și științifice din republică și din străinătate. Tematica revistei include rezultatele studierii unor probleme referitoare la istoria Moldovei și istoria Europei din cele mai vechi timpuri până în prezent. Cercetarea se bazează pe surse documentare, inclusiv din arhive. Articolele pot fi prezentate în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, rusă, bulgară, polonă etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

– **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1 c. a., aproximativ 18-20 pagini, cel al recenziilor maximum 3-4 pagini. Se va prezenta manuscrisul și forma electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în forma finală.

– **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10, Space 1,** se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** De ex. Leășco I., Ungureanu T. *Ialoveni.* Chișinău: Licorn, 2003, p.50.

– **Rezumat.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză) cuprinzând 400-500 de caractere; **comunicările mici și recenziile nu conțin rezumate.**

– **Date despre autor.** La sfârșitul textului se anexează următoarele informații despre autor: numele și prenumele, gradul științifico-didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.

– **Data prezentării (revizuirii) articolului.**

– **Materialul ilustrativ** se prezintă în format A4, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Fotografiiile și desenele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Extras din procesul verbal cu recomandarea spre publicare. Articolele sunt discutate și recenzate în sectoarele instituțiilor, la catedre etc., care le recomandă spre publicare. Articolele sunt recenzate și de către membrii Colegiului de redacție. Fiecare articol este recenzat la ședința Colegiului de, cel puțin, 2 recenzenți. În cazuri excepționale și discutabile sunt invitați experți din afara colegiului. Opinia și observațiile recenzenților sunt fixate într-un proces-verbal și aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat.

Manuscrisele (două exemplare) și varianta electronică pot fi prezentate direct la Colegiul de redacție (Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, 82, MD-2012, Chișinău) sau trimise prin e-mail: isdsasm@mail.md. Telefon 23-33-10.

Selectarea articolelor și a materialelor o efectuează Colegiul de redacție, format, în majoritatea sa, din colaboratori științifici ai Centrului Studii Istorice al Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate în revistă aparțin autorilor materialelor și nu pot fi considerate ca reflectând politicile și opiniile Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie, Stat și Drept.

În cazul retipăririi materialelor revistei este obligatorie indicarea sursei.

Revista de Istorie a Moldovei
Nr. 2-3, 2009

Tipografia PRAG-3
Chişinău, str. Petricani, 94

Redactor literar: *L. Stegărescu*
Machetare computerizată: *M. Adauge*

